

**Національна академія наук України
Відділення економіки
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього Національної академії наук України»**

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ТА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ

Наукова доповідь

Львів – 2015

УДК 330.3:332.02(477)

Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців. – Львів, 2015. – 204 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

Проаналізовано стан, сучасні тенденції та окреслено проблеми розвитку економіки регіонів України. Досліджено особливості формування та використання фінансово-кредитного потенціалу українських регіонів та специфіку урбанізаційних процесів в системі просторового розвитку держави. Здійснено оцінку розвитку сільських територій та транскордонного співробітництва України. Розкрито суть, визначено завдання та проведено аналіз сучасної регіональної екологічної політики. Визначено стратегічні пріоритети модернізації регіональної політики та територіального розвитку в Україні.

Для керівників органів державної та регіональної влади, органів місцевого самоврядування, викладачів вищих навчальних закладів, науковців, аспірантів.

Науковий редактор

Кравців В.С. – доктор економічних наук, професор.

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-966-02-7534-8

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (Протокол №2 від 25.02.2015 р.).

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2015.

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Сучасні тенденції та проблеми розвитку регіонів України	6
1.1. Динаміка процесів демовідтворення та міграційна активність населення регіонів України	6
1.2. Стан та ризики розвитку економіки регіонів України	11
1.2.1. Структурні процеси в економіці регіонів	11
1.2.2. Реалізація потенціалу агропромислового комплексу регіонів	26
1.2.3. Розвиток сфери рекреаційно-туристичних послуг	35
1.2.4. Інвестиційне забезпечення регіонального розвитку	44
1.3. Особливості формування та використання фінансово-кредитного потенціалу регіонів	54
1.3.1. Місцеві бюджети в контексті бюджетно-податкової децентралізації	54
1.3.2. Міжрегіональна диференціація фінансово-кредитного потенціалу	65
1.4. Урбанізаційні процеси в системі просторового розвитку	74
1.5. Розвиток сільських територій	81
1.5.1. Соціально-демографічні процеси та поселенська мережа	82
1.5.2. Умови та особливості формування людського потенціалу	84
1.5.3. Екологічна складова розвитку сільських територій	87
1.5.4. Економічне підґрунтя розвитку сільських територій	90
1.5.5. Сучасні тенденції та особливості функціонування ринку праці	96
1.6. Регіональна екологічна політика	98
1.6.1. Суть та завдання регіональної екологічної політики	98
1.6.2. Оцінка сучасної регіональної екологічної політики України	98
1.7. Розвиток транскордонного співробітництва	102
Розділ 2. Стратегічні пріоритети модернізації регіональної політики та територіального розвитку в Україні	125
2.1. Еволюційні засади та пріоритетні орієнтири сучасної регіональної політики України	125
2.2. Напрями модернізації регіональної політики та шляхи вирішення проблем територіального розвитку	130
2.3. Концептуально-інституційні засади удосконалення адміністративно-територіального устрою України	151
Додатки	163

ВСТУП

Впродовж останніх двох десятиліть в Україні сформувалась система державного управління регіональним розвитком. Однак досі не вирішено ряд важливих проблем розвитку територій, що проявляються у: нерівномірному розподілі економічної активності, який посилює поляризаційні тенденції та поглиблює міжрегіональну диспропорційність; стисненні економічного простору регіонів внаслідок посилення концентраційних процесів та збереження ареалів локальної депресивності; загостренні міжтериторіальних конкурентних відносин, в т.ч. при розподілі засобів державної підтримки; нарощенні економічного потенціалу великих міст за умов втрати його малими містами; посиленні наслідків соціальної поляризації сільських територій тощо. Такі реалії життя підтверджують те, що регіональну політику України не можна вважати достатньо ефективною. У світлі цього на порядку денному сучасних процесів державотворення виникають нові завдання, спрямовані на розв'язання проблем соціально-економічного розвитку територій та прийняття ефективних управлінських рішень на національному, регіональному та місцевому рівнях щодо розвитку окремих територій, реалізації державного курсу на децентралізацію влади та підвищення рівня життя населення.

Відзначаючи актуальність проблематики удосконалення регіональної політики в Україні, слід акцентувати увагу як на необхідності формування чіткої наукової позиції щодо визначення перспектив модернізації регіональної політики в Україні. Саме з метою відстеження сучасних тенденцій і проблем соціально-економічного розвитку регіонів та визначення стратегічних пріоритетів модернізації регіональної політики підготовлено наукову доповідь. У доповіді подано результати широкого спектру наукових досліджень з регіональної проблематики, які проводяться в ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України» та інших установах Відділення економіки НАН України. Зокрема, у доповіді здійснено аналіз проблем регіонального розвитку на основі дослідження динаміки структурних та інвестиційних процесів в економіці регіонів, оцінки потенціалу агропромислового комплексу, а також особливостей формування та використання фінансово-кредитного потенціалу регіонів. Крім того, висвітлено особливості розвитку сфери рекреаційно-туристичних послуг, урбанізованих і сільських територій, а також транскордонних регіонів. Окремий розділ присвячено обґрунтуванню стратегічних пріоритетів модернізації регіональної політики та територіального розвитку України в контексті забезпечення гуманістичних та євроінтеграційних цілей реформ. Пропозиції з удосконалення механізмів реалізації регіональної політики в Україні, представлені у доповіді, містять рекомендації за її різними складовими та включають обґрунтування шляхів реформування адміністративно-територіального устрою країни.

Представлена наукова доповідь підготовлена в рамках виконання рішення Бюро Відділення економіки НАН України щодо визначення напрямів фундаментальних та прикладних досліджень наукових установ Відділення на 2014-2018 рр. Цим рішенням ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України» визначена головним виконавцем напрямку «Регіональні дослідження».

Доповідь підготовлена авторським колективом під науковим керівництвом д.е.н., проф. Кравціва В.С.

Науковий координатор – д.е.н., с.н.с. Шульц С.Л.

Авторський колектив:

Бараняк І.Є., пров. інж. (2.2); Бачинська М.В., к.е.н., м.н.с. (2.2); Беновська Л.Я., к.е.н., с.н.с. (1.3.1); Бідак В.Я., к.е.н., с.н.с. (2.2); Біль М.М., к.держ.упр., с.н.с. (2.2); Бородіна О.М., член-кор. НАН України (1.5.4); Борщевський В.В., д.е.н., с.н.с. (1.5.4); Вовканич С.Й., д.е.н., проф. (2.2); Габрель М.С., к.е.н., н.с. (1.2.1); Григоренко О.В., інж. (1.2.3); Гулич О.І., к.е.н., с.н.с. (1.2.3); Гусєва М.О., к.е.н., м.н.с. (1.2.1); Жук П.В., к.е.н., с.н.с. (1.6; 2.3); Залуцький І.Р., к.е.н., с.н.с. (1.5.6); Заяць Т.А., д.е.н. (1.5.1; 1.5.6); Іщук С.О., д.е.н., проф. (1.2.4; 2.2); Колодійчук І.А., к.е.н., с.н.с. (1.6); Колодійчук А.В., к.е.н., м.н.с. (1.7); Куліш І.М., к.держ.упр., с.н.с. (1.5.4); Кушнірецька О.В., к.е.н., н.с. (1.4); Лещук І.В., м.н.с. (1.4); Луцків О.М., к.е.н., с.н.с. (1.2.1); Максимчук М.В., к.е.н., с.н.с. (1.2.1); Махонюк О.В., пров. інж. (1.1); Мельник М.І., д.е.н., с.н.с. (1.4; 2.3); Музика І.С., к.е.н., н.с. (1.3.2); Мульська О.П., к.е.н., м.н.с. (2.2); Остафійчук Я.В., (1.5.2; 1.5.6); Попадинець Н.М., к.е.н., н.с. (1.2.1); Попова О.Л., д.е.н. (1.5.4); Притула Х.Р., к.е.н., с.н.с. (1.5.4); Садова У.Я., д.е.н., проф. (1.1; 2.2); Синюра-Ростун Н.Р., м.н.с. (1.4); Сторонянська І.З., д.е.н., проф. (1.3; 2.1; 2.2); Теслюк Р.Т., к.геогр.н., с.н.с. (1.1; 2.2); Ткач С.М., м.н.с. (1.2.4); Тимечко І.Р., к.е.н., с.н.с. (1.7); Цапок С.О., к.філос.н., с.н.с. (1.1); Цибульська Ю.О., пров. інж. (1.7); Цимбаліста Н.А., к.е.н., м.н.с. (1.2.2); Цісінська О.Б., пров. інж. (1.7); Цюп'як О.З., інж. (1.7); Шевчук А.В., д.е.н., с.н.с. (1.4); Чемерис В.А., к.е.н., докторант (1.5.4); Черторижський В.М., м.н.с. (1.7); Шульц С.Л., д.е.н., с.н.с. (1.2.1; 2.1; 2.2); Щеглюк С.Д., к.е.н., с.н.с. (1.4); Яремчук Р.Є., пров. інж. (1.4).

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

1.1. Динаміка процесів демовідтворення та міграційна активність населення регіонів України

До визначальних чинників побудови у країні постіндустріального, інформаційно-інноваційного суспільства належить оптимізація взаємозв'язку зростаючих глобалізаційних викликів сьогодення та демовідтворюваних процесів домінуючого характеру, притаманним вітчизняним суспільним територіальним системам різного ієрархічного рівня. Це повинно базуватись на засвоєнні найновіших досягнень науково-технічного прогресу, структурній перебудові матеріального виробництва, радикальній видозміні організації праці, широкому перетіканню робочої сили у сферу послуг та інтелектуальну діяльність, всебічному піднесенні культурно-технічного і науково-технологічного рівня зайнятого персоналу, спрямуванні трудової діяльності усіх соціальних груп і прошарків на пріоритетне наповнення її гуманістичним змістом.

Як відомо, в Україні та багатьох її регіонах впродовж останніх десятиліть сформувався досить потужний інтелектуальний потенціал. Однак, його збереження і примноження видається доволі проблематичним з огляду на низку причин, серед яких, крім недоліків переведення економіки на ринкові засади функціонування, не останню роль відіграє несприятлива демографічна ситуація в країні та більшості її регіонів. Також глобалізаційні виклики спричиняють неоднозначний вплив на перспективи подальшого суспільного поступу. З одного боку, глобалізація соціально-економічного життя у планетарному вимірі не усуває, а, навпаки, поглиблює диференціацію країн стосовно їх реальної спроможності засвоювати найновіші дослідження науково-технічного (і не тільки) прогресу. Кожна суспільна система, щоб не бути однозначно відсунутою на задвірки всезагального поступу, об'єктивно змушена якнайшвидше впроваджувати в практику різного роду новації, незалежно від того, стосуються вони еволюції засобів виробництва, удосконалення фахових властивостей, гармонізації внутрішнього світу самого суб'єкта праці чи оптимізації взаємодії людей у процесі виконання конкретної діяльності. Перед такою необхідністю опинилася і сучасна Україна

Загалом, актуальною ця проблема є і для країн з трансформаційною економікою, до яких донедавна відносили Україну. Вже у наш час значна частина трудового потенціалу країни щорічно виїждить на тимчасову або постійну працю в зарубіжні країни, що тільки сприяє загостренню демографічної кризи. У цілому, у багатьох державах з економікою модернізаційного етапу економічна та демографічна кризи тісно пов'язані між собою та посилюють одна одну. Виходячи з негативних тенденцій новітнього деморозвитку, фахівці Ради з вивчення продуктивних сил України свого часу розробили прогноз демографічного розвитку країни до 2076 р., згідно з яким, населення України до 2025 р. скоротиться до 43, а можливо навіть до 40 млн осіб. У подальшому ж стабілізація чисельності населення можлива лише за умов, коли кожна середньостатистична сім'я матиме принаймні трьох дітей. Проте, враховуючи економічну та політичну ситуацію в країні, досягти цього не вдасться. Тому єдиним джерелом приросту населення буде його міграція з-за кордону. У результаті до 2060 р. в Україні зможе жити 52 млн осіб, однак чверть їх складатимуть вихідці з різних афро-азіатських країн з усім комплексом властивих їм звичаїв і традицій¹.

Про неминуче скорочення чисельності населення країни свідчать і дані Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р., розробленого вченими Інституту демографії та соціальних досліджень ім.М.В.Птухи. Навіть за найбільш оптимістичного варіанту у 2050 р. чисельність населення країни становитиме

¹ Українське слово. – 2002. – 14-20 лютого

42,3 млн осіб, тоді як найвірогіднішим вчені вважають чисельність 36,2 млн осіб². В умовах вичерпання потенціалу демографічного зростання не єдиною можливістю нарощення загальної кількості населення України стає активна імміграційна політика. Однак, демографічний дефіцит в Україні настільки значний, що за масштабів міграції, необхідних для його покриття, може виникнути небезпека порушення єдності та внутрішньої рівноваги суспільства, труднощі взаємоадаптації корінного і прибулого населення. Доцільнішим видається залучення обмежених груп іммігрантів, що не дозволить подолати депопуляцію, але забезпечить уповільнення її темпів, а також дозволить досягти більш-менш прийняттого співвідношення між платниками податків та особами, що перебувають на утриманні держави³.

З метою недопущення некерованості та стихійності деморозвитку в країні повинна проводитись зважена, цілеспрямована *демографічна політика*, метою якої є припинення в близькій перспективі зменшення загальної чисельності населення, орієнтація на першочергове значення якісних характеристик людського, у т.ч. інтелектуального, потенціалу, спроможних забезпечувати досягнення цілей і завдань подальшого прогресивного розвитку суспільства. Цілком очевидно, що реалізації на практиці такої політики повинен передувати всебічний аналіз сучасних особливостей деморозвитку країни та її регіонів. Такий аналіз тим більше необхідний тому, що за всіх умов носієм та продуцентом нарощування людського потенціалу, завдяки якому створюється національне багатство, завжди виступає народонаселення як своєрідна біосоціальна система з домінуванням у ній соціального.

Неоднозначність деморозвитку не лише суттєво утруднює його дослідження, але й перешкоджає складанню науково виважених, надійних прогнозів природного руху населення, а отже і перспектив розвитку людського потенціалу на віддалену перспективу. Отже, деморозвиток виступає як відносно самостійний феномен з властивими для нього тенденціями і закономірностями. При цьому наростання міждержавних переміщень населення лише сприяє посиленню неоднозначності, нелінійної спрямованості розвитку демопроектів на той чи інший проміжок часу.

Незважаючи на неоднозначність, а часом і внутрішню суперечливість протікання демопроектів можна стверджувати, що у світовому масштабі домінуючим усе більше стає сучасний раціональний тип відтворення населення, який відзначається систематичним зниженням його приросту з подальшою перспективою його стабілізації на рівні близькому до нульового значення. У цілому типи відтворення населення являють собою послідовні етапи демографічної історії суспільства. У зв'язку з цим у демографічній науці прийнято виділяти наступні типи відтворення народонаселення: «архетип», традиційний (доіндустріальний) та сучасний (раціональний). Одночасно обґрунтовується (у залежності від коефіцієнта народжуваності та смертності) чотири фази демографічного переходу до сучасного типу відтворення населення. Перші з цих фаз характеризувались різним переважанням народжуваності, а отже – і помітним зростанням обсягів демовідтворення. У подальшому баланс народжуваності і смертності почав порушуватись, що призвело принаймні в економічно розвинених країнах до суттєвого зниження природного приросту населення, який в окремих країнах набув від'ємного значення. Нами запропоновано виділити додаткову «ультрапарадоксальну» фазу демографічного переходу, притаманну для сучасної України та кількох інших постсоціалістичних держав. Характерною ознакою цієї фази виступає різке переважання смертності, внаслідок чого встановлюється стійка і до того ж періодично зростаюча депопуляція населення⁴. Підтвердженням цього є динаміка основних параметрів деморозвитку країни, наведена у таблиці 1.1.

² Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів)/ за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с. – С. 108-109.

³ Там само. – С. 114-115.

⁴ Цапок С.О. Народонаселення – головна передумова становлення трудового потенціалу суспільства // С.О. Цапок, Л.С. Ноджак / Регіональна економіка. – 2002. – №2. – С. 35.

Загальні коефіцієнти народжуваності та природного приросту населення України (на 1000 наявного населення)*

Роки	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст (скорочення)
1913	44,1	25,2	18,5
1940	27,3	14,3	13,0
1959	20,9	7,5	13,4
1970	15,2	8,8	6,4
1990	12,6	12,1	0,5
1995	9,6	15,4	-5,8
2001	7,7	15,3	-7,6
2005	9,0	16,6	-7,6
2008	11,0	16,3	-5,3
2010	10,8	15,2	-4,4
2011	11,0	14,5	-3,5
2012	11,4	14,5	-3,1
2013	11,1	14,6	-3,5

*Складено на основі даних⁵

Як свідчать наведені дані, впродовж життя 2,3 поколінь Україна з території з високим рівнем природного приросту в результаті діяння низки несприятливих факторів (війни, голодомори, депортації тощо) трансформувалась у країну з явною депопуляцією населення. Процес зменшення чисельності населення країни розпочався у 1993-1994 рр., досягнувши свого максимуму на початку XXI століття. У подальшому процес зниження чисельності мешканців країни дещо зменшився, але і по цей час характеризується від'ємними значеннями. Депопуляція населення притаманна практично для усіх адміністративно-територіальних одиниць країни. При цьому процес зменшення населення в колишніх переважно аграрних регіонах країни розпочався ще у 70-х роках минулого століття, тобто значно раніше, ніж по всій країні. Останнім часом епіцентр депопуляції демонструє чітку тенденцію до зміщення на індустріальний південний схід України.

Потужним викликом демографічній безпеці країни є теперішні події на сході та півдні. Анексія Криму, війна на Донбасі та зумовлені цими подіями великі обсяги внутрішньо переміщених осіб (більше 1 млн осіб) мають значний деструктивний вплив на формування демографічного потенціалу не тільки цих регіонів, а й усієї країни.

Значних масштабів набув обмін населення між Україною та зарубіжними державами. Зокрема, зарокі незалежності у пострадянські республіки виїхали з крани близько 2 млн. осіб, прибули – понад 2,2 млн. у західному напрямку емігрували 650 тис., тоді як в'їхали в країну – близько 170 тис. осіб. Отже, за рахунок міграції населення України скоротилось на 280 тис. А взагалі, як стверджує Ю.Шаповал, для того, щоб країна змогла поновити максимальну чисельність свого населення (52,2 млн.), необхідно щорічно приймати до півмільйона іммігрантів⁶.

Проте, як свідчить світовий досвід, надмірний, хай навіть керований, наплив іммігрантів, особливо різко відмінних своєю культурою, віруваннями, особливостями

⁵ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁶ Шаповал Ю. Держава: ілюстрована енциклопедія України / Ю. Шаповал – К.: Друк, 2008. – С. 40,41

менталітету від місцевого населення, на тільки порушує етнічну структуру територій, що історично склалась, але й продукує різного роду міжетнічні непорозуміння та конфлікти, які зовсім не сприяють ефективному функціонуванню суспільних систем національного чи регіонального рівня. Прикладом таких конфліктів є міжетнічні стосунки у Франції, Німеччині, Італії, інших європейських державах.

У цілому, в країні завдяки міграційній активності населення систематично зростає поліетнічність її мешканців (табл. 1.2) при синхронному зниженні частки корінного населення. Так, якщо в 1959 р. частка етнічних українців становила 76,8%, то у 1989 р. – вже тільки 72,7%. Натомість частка етнічних росіян в країні зросла за цей період з 16,9% до 22,1%. Що стосується представників усіх інших етносів, то їх чисельність і частки змінились в малій мірі (1959 р. – 2,62 млн. осіб або 6,2%; 1989 р. – 2,677 млн. тобто 5,2%). При цьому фіксувались помітні регіональні відмінності протікання вказаних процесів. Якщо в Західному регіоні частка корінного населення хоча і повільно, та все ж зростала, то на решті території спостерігалась зовсім протилежна картина.

Таблиця 1.2

Етнічний розподіл населення України*

	Всього, тис. осіб					2001 рік у% до			
	1959	1970	1979	1989	2001	1959	1970	1979	1989
Все населення	41869	47127	49609	51452	48241	115,2	102,4	97,2	93,8
з них:									
українці	32158	35284	36489	37419	37542	106,4	106,4	102,9	100,3
росіяни	7091	9126	10472	11356	8334	117,5	91,3	79,6	73,4
інші народи	2620	2710	2648	2677	2365	90,3	87,7	89,3	88,3

* Складено за джерелом: Демографічна криза в Україні: причини та наслідки. – К.: Держкомстат України, 2003. – С. 161-162

Найбільші ж зміни етнічної структури відбувались на індустріальному південному сході та причорноморських областях. Так, якщо в чотирьох областях Карпатського регіону (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська і Чернівецька) чисельність етнічних українців з 1959 по 1989 рр. зросла з 4,061 млн до 5,451 млн осіб, а їх частка з 82,9% до 86,2% (в т.ч. у Львівській області – з 86,2% до 90,4%, а у Івано-Франківській – з 94,8% до 95,0%), то в двох областях Донбасу чисельність українців зросла з 3,784 млн до 4,175 млн осіб, але їх частка знизилась з 56,4% до 51,1% (в т.ч. на Луганщині – з 57,7% до 51,9%, а на Донеччині – з 55,6% до 50,7%). Паралельно цьому на південному сході країни мало місце зниження ролі мови корінного населення – вкрай небажаний феномен, який незалежна Україна не спромоглась подолати за більше ніж два десятиліття її існування.

Переписи населення дозволяють виявити найпривабливіші зони для осідання в країні іммігрантів. Ними були: Крим, Донецька, Запорізька, Херсонська і, особливо, Одеська області, а також м. Київ, Харківська, Миколаївська та інші південні території. Подібна географія переважного поселення іммігрантів пояснюється як прикордонним розташуванням певних регіонів, так і їх індустріальним розвитком або ж сприятливими кліматичними умовами. Не можна ігнорувати такий факт, як порівняно невелика в минулому зацікавленість іноземців можливістю постійного проживання у західних регіонах країни, які донедавна розглядались ними як зручний коридор в омріяну Європу.

Слід зауважити, що останнім часом у зв'язку з анексією Криму та воєнними діями на сході України відбувається значна переорієнтація учасників внутрішньодержавних та міждержавних переміщень стосовно вибору тимчасового поселення вимушених переселенців в тих чи інших регіонах України.

Ще один аспект проблеми зрушень в етноструктурі населення країни та регіонів пов'язується з порівнянням природного і міграційного його приросту. Згідно з офіційними даними, в Україні деякий час зовнішня міграція характеризувалась від'ємним сальдо і

Розділ 1

значно поступалась внутрішньодержавним переміщенням. Наприклад, у 2002 р. усіма напрямками міграції в межах країни було охоплено 1,435 млн. осіб, тоді як міждержавною міграцією – 118,5 тис. осіб, тобто у 12 разів менше. Станом на 2008 р. обсяги міждержавної міграції поступалися переміщенням у межах країни у 22 рази, а в 2011 р. – у 27,5 разів. Загалом з 1994 по 2004 р. як природний, так і міграційний приріст мали від’ємні значення. Однак, у 2005 р. в країні спостерігається невеликий приріст населення внаслідок міграційних переміщень. Так, якщо в 2005 р. цей приріст становив лише 4,6 тис. осіб, то в 2009 р. – 13,4 тис., в 2010 р. – 16,1 тис., у 2011 р. – 17,1 тис., в 2012 р. – вже 61,8 тис. осіб, в 2013 р. – 31,9 тис. осіб. Загалом, сальдо міждержавної міграції в 2008 р. мало позитивне значення у 8 з 27 регіонів країни, а у 2011 р. – в 12, а в 2012 р. – у 13 регіонах⁷. Незважаючи на недостатню повноту офіційних статистичних даних щодо міжрегіональної та міждержавної міграційної активності населення, в цілому чітко проявляється тенденція до наростання її обсягів. В табл. 2.3 наведено дані стосовно міграційного приросту (скорочення) населення країни та її областей у 2001-2012 рр. (тис. осіб).

Таблиця 1.3

Міграційний приріст (скорочення) населення країни та її областей
у 2002-2012 рр., осіб*

Країна, область	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	14245	16838	14921	13447	16133	17096	61844	31913
Західний регіон	-8429	-6137	-4858	-3802	-3016	-2554	1532	0
Волинська	-514	-111	78	-218	-2	671	-276	311
Закарпатська	-2252	-1565	-1380	-1167	-832	-463	-521	-1233
Івано-Франківська	-989	-201	-139	-114	228	522	1360	950
Львівська	-1243	-1197	-731	-543	-876	-1552	1211	-142
Рівненська	-1807	-1971	-1872	-1467	-1175	-1799	-1402	-906
Тернопільська	-1829	-1704	-1474	-1219	-994	-831	-468	-1125
Чернівецька	205	612	660	926	635	898	1628	1400
Центральний регіон	12180	10602	13459	12240	11808	15506	29268	22092
Вінницька	-2076	-1533	-1665	-547	-387	468	-331	-760
Житомирська	-2360	-1744	-2106	-1513	-292	-546	903	-533
Київська	1459	-724	1355	2144	4554	8673	8689	10113
Кіровоградська	-4757	-4200	-3979	-2368	-674	-1448	-1757	-1655
м. Київ	26691	24803	23400	15404	10611	10041	24718	18377
Полтавська	152	-569	-268	205	47	-339	214	446
Сумська	-2583	-2322	-1320	-1238	-987	-851	-1175	-1484
Хмельницька	-1982	-1697	-811	-338	-603	-1131	-726	-939
Черкаська	-925	-287	-320	375	-476	294	-546	-554
Чернігівська	-1439	-1125	-827	116	15	345	-721	-919
Південний та Східний регіон	10494	12373	6320	5009	7341	4144	31044	10566
АР Крим	3847	3524	3470	3022	3446	3639	4412	5056
Дніпропетровська	1646	833	-1772	-1083	-28	-215	1895	-357
Донецька	-423	-90	-887	-1859	-1071	-511	-79	-3249
Запорізька	-833	-881	-370	117	186	-812	1099	-1046
Луганська	-4486	-4836	-3630	-2622	-2394	-2659	-1552	-1787
м. Севастополь	2064	2092	2389	1656	1776	1552	2871	3296
Миколаївська	-206	-641	-1145	-717	-365	-647	-980	-799
Одеська	7297	11337	6619	5719	5102	4090	10127	5781
Харківська	4586	4031	4405	1985	1839	834	15125	5588
Херсонська	-2998	-2996	-2759	-1209	-1150	-1127	-1874	-1917

* Складено на основі: Державна служба статистики України. Міграційних рух населення в 2011 році. – Режим доступу: <http://ukrstat.org>.

⁷ Населення України за 2012 рік. Демографічний щорічник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – С. 434,435 [448 с.]

Як вже відзначалось вище, з 2005 р. в країні розпочався процес поступового переважання імміграції над еміграцією. При цьому продовжували існувати істотні відмінності регіонів стосовно співвідношення вказаних форм міждержавних переміщень. Зокрема, серед регіонів виявились як лідери, так і аутсайдери щодо осідання вихідців із зарубіжних країн. Наприклад, у 2012 р. найбільшого обсягу імміграція досягла в м. Києві та столичній області, на Харківщині, Одещині та в Криму (разом з Севастополем). Всього на ці території сумарно припадало 65,9 тис. іммігрантів, що перевищувало загальний міждержавний міграційний приріст населення. В той само час в 14 регіонах фіксувалося в цьому році від'ємне сальдо міграційного приросту. Така ситуація мала місце, наприклад, в чотирьох з семи областей Західного регіону, де міграційне скорочення становило майже 2,7 тис. осіб, в шести областях Центрального регіону (понад 5,2 тис.) і навіть в чотирьох адміністративних одиницях півдня і сходу країни (близько 4,5 тис. осіб). Сумарно міграційне скорочення становило 12,4 тис. осіб. В абсолютних цифрах відзначались такі території: Кіровоградська (1,76 тис. осіб), Луганська (1,55 тис.), Рівненська (1,4 тис.), Сумська (1,175 тис.) області. Скоріше за все, підвищений рівень еміграції в цих регіонах пов'язаний з недостатнім їх економічним розвитком, високим рівнем безробіття.

Переміщення значного контингенту населення країни з одних регіонів в інші, з одного боку, створює важливу передумову для подальшої інтеграції територіальних суспільних систем в цілісну систему, що базуватиметься не лише на соціально, економічних, але й на узгоджених між собою духовно-ідеологічних засадах, притаманних окремим територіям та етнічним угрупованням. Однак, на шляху до досягнення такої єдності стоять значні перешкоди, пов'язані з труднощами адаптації до нових умов принаймні частини переселенців, що відрізняються від населення приймаючої території особливостями звичної для них мови спілкування, відмінностями у ставленні до національних звичаїв і традицій, характеру сімейних відносин, орієнтації на релігійні, природоохоронні та інші цінності. Кількісне зростання переміщених осіб може викликати певну конфронтацію місцевих мешканців та вихідців з інших регіонів, а отже вимагатиме удосконалення регіональної міграційної політики, спрямованої на швидке усунення такої конфронтації, досягнення в загальнонаціональному масштабі історичної зрілості народу, його здатності розв'язувати складні завдання суспільного прогресу, гуманізації людського буття в усіх його проявах.

1.2. Стан та ризики розвитку економіки регіонів України

1.2.1. Структурні процеси в економіці регіонів

Однією з системовизначальних проблем, яка не дозволяє підвищити ефективність економічних реформ в Україні – це структурна асиметричність, яка спостерігається як в структурі економіки загалом, так і на міжрегіональному та внутрішньо регіональному рівнях. Проблеми зумовлені повільними прогресивними структурними зрушеннями в економіці країни доповнюється комплексом невирішених питань в сфері регіонального розвитку. На сьогоднішній день проблеми регіонального розвитку, такі як: надмірна диспропорційність та структурна розбалансованість, перерозподіл ресурсів та капіталу на користь одних і тих самих територій посилюють дисбаланс просторово-економічних процесів і надалі залишаються неврегульованими.

Відсутність системних структурних реформ в Україні та наявність тенденції до посилення структурних дисбалансів в економіці українських регіонів доводить низьку ефективність традиційних для України загальнонаціональної структурної політики та державної регіональної політики щодо усунення структурних диспропорцій на регіональному та локальному рівнях.

Розділ 1

Наведена на рис. 1.1 матриця відображає структуру економіки України за видами економічної діяльності і засвідчує, що сфери, розташовані у секторі С (торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку; діяльність готелів і ресторанів, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям) та у безпосередній близькості до нього (промисловість, сільське господарство, діяльність транспорту і зв'язку) є на сьогоднішній день пріоритетними в структурі економіки країни. Слід відзначити, що державне управління характеризується як сфера діяльності, яка розвивалась протягом останніх років найвищими темпами.

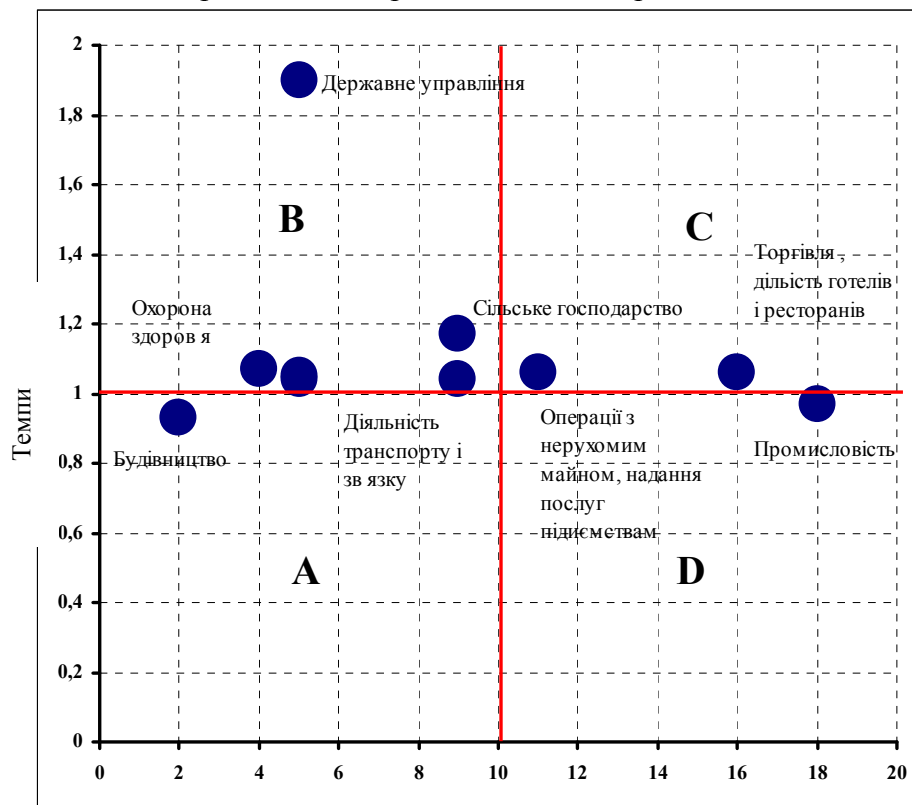

Рис. 1.1. Структура економіки України за видами економічної діяльності

*Розраховано за: [Статистичний щорічник України за 2013 рік. – Київ.: Державна служба статистики України, 2014. – 534с.]

Проблему структурних зрушень в економіці України та її регіонів доцільно розглядати в контексті оцінки наявних структурних пропорцій, зокрема, у секторальній, галузевій, організаційно-інституційній, технологічно-інноваційній, територіальній, імпортно-експортній структурах економіки регіонів. Йдеться про оцінку особливостей структурних змін, що відбулись в економіці регіонів з одної сторони, а з іншої - про відмінності структурних зрушень у міжрегіональному вимірі.

Структурні процеси в економіці українських регіонів активно досліджуються вітчизняними вченими, оскільки їх пов'язують з процесами модернізації і диверсифікації вітчизняної економіки, зниження її сировинної залежності та розвитком високотехнологічних виробництв і галузей з високою доданою вартістю.

Порівнюючи структурні стандарти⁸ за показником частки окремих видів діяльності у ВДВ країн «великої сімки»⁹, країн «тривалого економічного зростання»¹⁰ та

⁸ Структурний стандарт – це структурний параметр співвідношення секторів (галузей) економіки.

⁹ Канада, США, Японія, Франція, Німеччина, Італія, Велика Британія.

¹⁰ Фінляндія та Ірландія.

«трансформаційних країн»¹¹ доходимо висновку, що структура економіки України суттєво відрізняється від цих груп країн (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Структурні стандарти за часткою ВДВ

	Внутрішні структурні стандарти за ВДВ		Зовнішні структурні стандарти		
			Короткострокова перспектива	Середньострокова перспектива	Довгострокова перспектива
			Групи інших країн		
	Західний регіон України	Україна	Трансформаційні країни	Країни лідери економічного зростання	Країни «великої сімки»
Сільське господарство	16,5	9,5	3,6	2,5	1,5
Промисловість	18,3	25,7	28	24,9	20,6
Будівництво	4	3,2	6,7	8,2	5,7
Транспорт та торгівля	28,4	29,9	24,7	19,7	19,9
Фінансові та страхові послуги	3,5	5,5	18,8	24,7	29,6
Інші послуги	29,3	26,2	18,2	20	22,7

* Розраховано за: [Валовий регіональний продукт: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 79 с.]

Найменше розходжень із показниками виділених груп країн спостерігається у сфері будівництва, транспорту і торгівлі, проте частка фінансового сектору є значно меншою, ніж в усіх групах країн, а сектор сільського господарства – значно вищим, що свідчить про невідповідність структури економіки України світовим структурним стандартам.

Сучасна структура економіки регіонів України є результатом еволюційного розвитку секторно-галузевої структури¹² економіки регіонів України, яка сформувалася протягом різних періодів її господарської історії.

Характерною ознакою структури економіки України є домінування третинного сектору економіки, частка якого у 2013 р. зросла до 61,6% порівняно з 2006 роком, коли вона становила 58%. Міжрегіональні порівняння свідчать, що найвищі показники питомої ваги третинного сектора спостерігаються у м. Києві (90%), м. Севастополі (80%), Одеській (76,5%) та Харківській (67,2%) областях (рис. 1.2). Індустріальні галузі, що формують вторинний сектор економіки регіонів традиційно сконцентровані у Запорізькій (36,4%), Донецькій (33,9%), Луганській (31,1%) та Рівненській (27,4%) областях. Натомість первинний сектор, що включає аграрні галузі є вагомим за часткою у Полтавській (35,4%), Дніпропетровській (31%), Кіровоградській (30,1%), Житомирській (27,6%) та Луганській (27,2%) областях.

Загалом, сприятливі умови для розвитку первинного сектору мають Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Миколаївська, Вінницька, Волинська, Житомирська області та м. Севастополь, вторинного – Донецька, Дніпропетровська,

¹¹ Угорщина, Польща, Словаччина, Чехія.

¹² Відповідно до моделі Фішера, Кларка за принципом панування певної діяльності виділяють сектори: первинний (охоплює аграрні галузі та суміжні з ними – секції А, В, С відповідно до Класифікації видів економічної діяльності), вторинний (охоплює індустріальні галузі D, E, F) і третинний (сфера послуг або сервісні галузі – G...O).

Розділ 1

Полтавська, Черкаська, Волинська, Рівненська, Миколаївська, Вінницька, Закарпатська, Київська області та м. Севастополь, третинного – АР Крим, Закарпатська Львівська, Київська, Одеська, Харківська області та міста Київ і Севастополь.

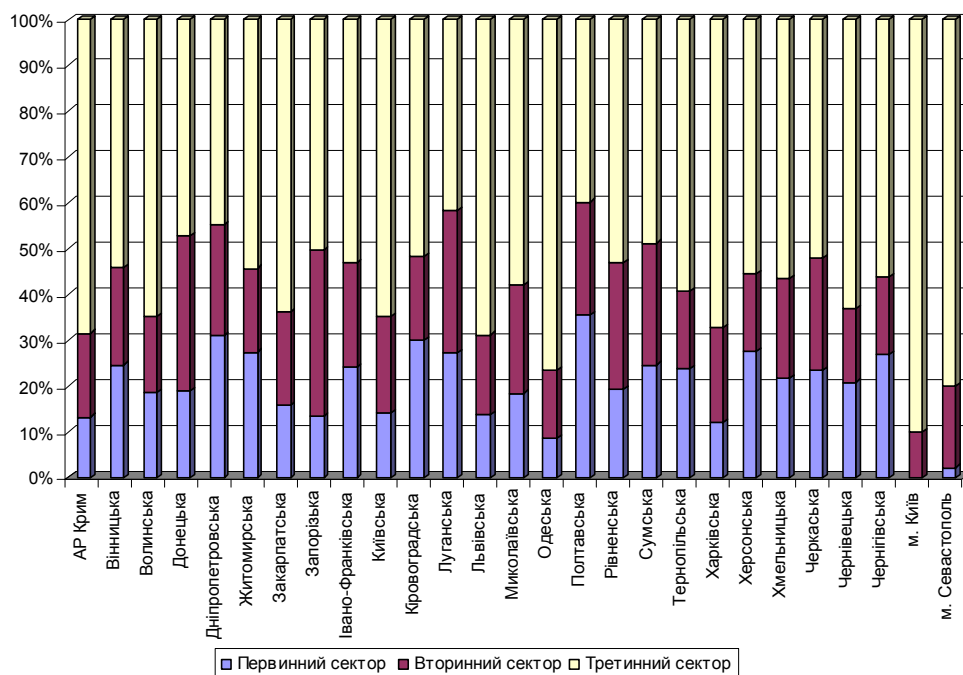

Рис. 1.2. Секторальна структура ВДВ регіонів України

*Розраховано за: [Валовий регіональний продукт: Статистичний збірник. – Київ.: Державна служба статистики України, 2014. – 79 с.]

Найвищі обсяги інвестування у 2013 році спостерігались саме у третинний сектор економіки, частка якого у загальному обсязі капітальних інвестицій складала 56% (рис. 1.3).

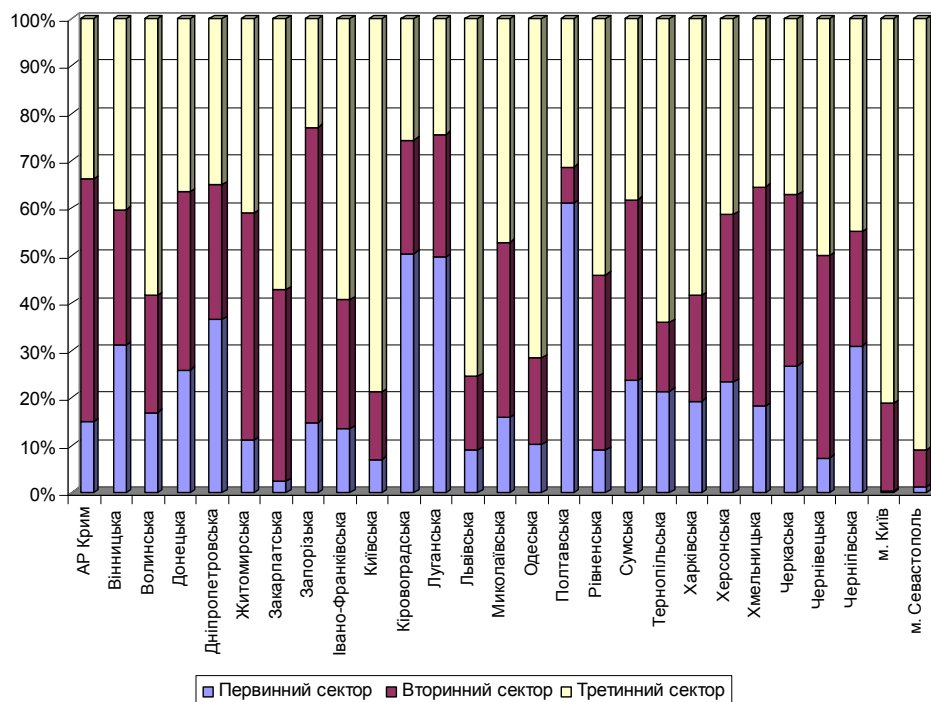

Рис. 1.3. Секторальна структура капітальних інвестицій в регіонах України

*Розраховано за: [Регіони України: Статистичний збірник. Частина II. – Київ.: Державна служба статистики України, 2014. – 733 с.]

Особливості динаміки структурних змін, їх масштабів та інтенсивності демонструють показники маси¹³ та швидкості¹⁴ структурних зрушень. Аналіз цих показників свідчить, що впродовж 2006-2013 рр. в цілому в економіці України найвищими темпами зменшувалась такі види економічної діяльності, як промисловість, діяльність транспорту і зв'язку та будівництво. Слід відзначити, що зменшення маси структурних зрушень промисловості характерне для всіх областей України, окрім Черкаської області, де цей показник збільшився на 0,6%. Найсуттєвіші зменшення маси структурних зрушень промисловості у структурі економіки регіонів спостерігалось у Сумській (на 14,1%), Донецькій (12,5%), Київській (9,3%), Луганській (7,9%) та Хмельницькій (6,9%) областях (табл. 1.5). В інших регіонах масштаби структурних зрушень, тобто змін в динаміці, є нижчими за середнє значення по Україні, зокрема найнижчі показники зафіксовано у Кіровоградській (1,1%) та Дніпропетровській (1,7%) областях. Це засвідчує відсутність значних змін щодо питомої ваги промисловості у структурі ВДВ та збереження структуроутворюючих позицій промисловості в цих регіонах.

Упродовж 2006-2013 рр. у більшості регіонів України, окрім Донецької, та Івано-Франківської областей, відбулося зменшення маси структурних зрушень у сфері будівництва, тоді як у всьому світі частка цього виду економічної діяльності навпаки зростає. Значне скорочення маси будівельної галузі було спричинене погіршенням умов фінансування підприємств галузі (скорочення обсягів кредитування та підвищення відсоткових ставок, встановлення більш жорстких умов отримання кредитів) через кризу ліквідності на світових та українському фінансовому ринках, зменшення платоспроможного попиту як з боку корпоративного сектора (через зменшення обсягів прибутків підприємств та низьку доступність кредитів), так і з боку населення (через зменшення реальних доходів населення та обсягів іпотечного кредитування) тощо.

Позитивною тенденцією слід вважати зростання маси структурних зрушень по трансакційних секторах економіки, окрім фінансового (маса структурних зрушень якого протягом 2013 року зменшилась на 0,2%п). Слід зазначити, що фінансовий сектор є одним з найважливіших сфер економіки європейських країнах світу та набуває найбільшої ваги у структурі їх ВДВ. Упродовж останніх років у більшості областей України, окрім Волинської, Сумської, Тернопільської, Херсонської та м. Києва спостерігалось зменшення структурної маси фінансових послуг. В інших областях України структурна маса фінансового сектору є вищою, ніж в середньому по Україні.

У 16 регіонах країни спостерігалось зростання частки торгівлі у структурі ВДВ. Інтенсивно зростала протягом 2006-2013 рр. маса структурних зрушень торгівлі у Сумській (на 10,2%) та Київській областях (на 9,3%), найменшим цій показник був у Вінницькій та Чернігівській областях (0,8%).

До негативних тенденцій у сфері структурних зрушень економіки України слід віднести незначне збільшення в структурі ВДВ питомої ваги інноваційно-орієнтованих видів економічної діяльності. Так, збільшення питомої ваги освіти у структурі економіки країни упродовж 2006-2013 років було незначним і сягало лише 0,6%. Поряд із цим, її структурна частка зменшилась у 4 регіонах: АР Крим, Івано-Франківській, Київській та Тернопільській областях. Лише у Харківській області та м. Севастополі темпи зростання маси структурних зрушень в освіті суттєво перевищували середнє значення по Україні, а саме відповідно в 4,8 рази та 8,7 рази.

¹³ Маса структурного зрушення розраховується за формулою: $M = P_1 - P_0$,
де P_1 — значення величини у теперішньому періоді,%;
 P_0 — значення величини у базовому періоді,%.

¹⁴ Швидкість структурного зрушення відображає зміну маси структурного зрушення за одиницю часу і розраховується як відношення маси структурного зрушення до проміжку часу за який вони відбулись.

$$V = \frac{(P_1 - P_0)}{T} = \frac{M_1}{T}, \quad (5)$$

де T — час за який відбулось структурне зрушення.

Таблиця 1.5

Маса структурних зрушень у 2006-2013 рр., (%)

	Сільське господарство, мисливство, ловство	Промисловість	Будівництво	Транспорт, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку; діяльність готельів і ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язу	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємствам	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комунальних та інших послуг; діяльність у сфері культури та спорту
Україна	0,6	-6	-1,2	2,4	-3,3	-0,2	7,1	-0,3	0,6	0,6	-0,3
АР Крим	-0,5	-2,3	-3,7	4,6	-0,9	0	3,3	0,7	-0,8	0,1	-0,5
Вінницька	0,1	-5,7	-1,5	0,8	-4,3	-1	7,5	1,1	1,3	1,6	0,1
Волинська	-0,4	-2,3	-3,3	-3,7	-0,8	0,5	7,7	-0,2	1,6	0,8	0,1
Донецька	1	-12,5	0,7	3,3	2,2	-2	5,4	0,5	0,2	0,9	0,3
Дніпропетровська	-0,7	-1,7	-1	6,6	-1,7	-3,8	2,3	-0,1	0	0,6	-0,5
Житомирська	1,5	-2,2	-1,2	-1,8	-4	-0,3	7,1	0,4	0,3	0,7	-0,5
Закарпатська	-0,8	-2,8	-2,8	1,7	-3,6	-0,3	6,4	-0,1	1,4	1,3	-0,4
Запорізька	1,1	-5,3	-1,1	3,9	-1,2	-4,4	4,5	0,7	0,8	1,2	-0,2
Івано-Франківська	0,5	-5,6	0,1	3,6	-4,6	-2,5	5,5	2,2	-0,1	0,9	0
Київська	-1,6	-9,2	-2,3	9,3	4,2	-1,6	7,2	-4	-1,1	-0,2	-0,7
Кіровоградська	1,2	-1,1	-3,3	2,3	-3,5	-0,8	4,5	0	0,1	0,8	-0,2
Луганська	0,2	-7,9	-1,4	4,7	-0,7	-1,3	4,2	0,3	1,1	0,8	0
Львівська	-2,6	-5	-2,3	7,2	-6	-0,5	8,9	-0,1	0,9	0	-0,5
Миколаївська	4,1	-3,7	-2,6	-1,3	-4,2	-1,8	3,9	0,5	1	0,7	0,4
Одеська	-0,5	-2,6	-2,5	4,9	-7,1	-2	7,9	0	1,4	0,7	-0,1
Полтавська	3,6	-5	-1,1	-1,7	0,2	-0,6	4,2	0	0,1	0,7	-0,3
Рівненська	0,8	-2,6	-0,9	-2,8	-2,4	-1	5,9	0,9	0,5	1,6	0
Сумська	1,3	-14,1	-1,9	10,2	-1,4	0,2	4,9	-0,3	0,6	0,8	-0,3
Тернопільська	3,2	-4,9	-2,1	-1,8	-2,5	0,3	7,6	0,1	-0,5	1	-0,4
Харківська	1,4	-5	-1,7	5,1	-3,3	-7,4	7,8	-0,5	2,9	0,7	0
Херсонська	4	-4,3	-2	-1,9	-3,3	0,1	5,6	-0,2	1,2	-0,8	0
Хмельницька	4,5	-6,9	-2,6	-0,9	-2,7	-0,2	5,8	-0,4	3	0,5	-0,5
Черкаська	0,9	0,6	-3,8	-0,8	-1,5	-0,5	5	0,5	0,7	0,5	-0,6
Чернівецька	1,3	-5,5	-2,1	-4,3	-3	-0,7	7,7	3,4	0,9	1,9	0,4
Чернігівська	2,1	-2,5	-2,6	0,8	-4,3	-1,4	6,2	0,6	0,7	0,7	-0,3
м. Київ	-	-3,1	0	-3,2	-10,4	7,1	12,8	-2,2	0,1	-0,1	-1
м. Севастополь	-0,1	-3,9	-0,3	1	-8,8	-2,7	4,4	2,6	5,2	1,6	0,8

*Розраховано за: [Валовий регіональний продукт: Статистичний збірник. – Київ.: Державна служба статистики України, 2014. – 79 с.]

Оцінка інтенсивності структурних зрушень за показником їх швидкості підтверджує те, що структурні зрушення в економіці України відбуваються доволі повільно. За період 2006-2013 рр. річний показник середньої швидкості структурних зрушень по Україні становив 0,13 за рік (рис. 1.4).

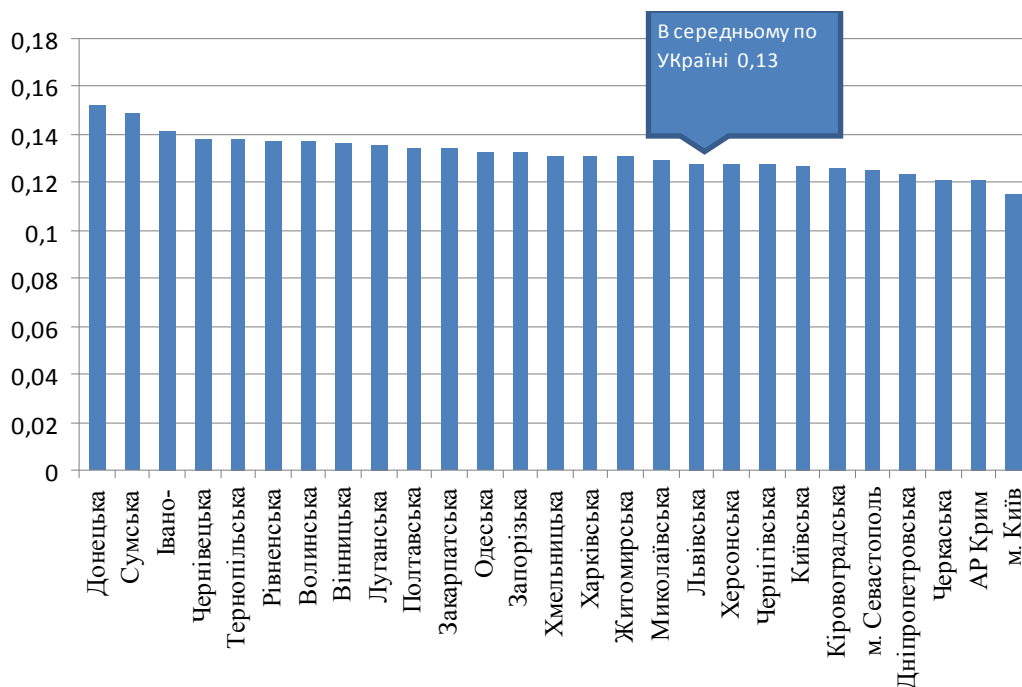

Рис. 1.4. Середня швидкість структурних зрушень за видами економічної діяльності

*Розраховано за: [Валовий регіональний продукт: Статистичний збірник. – Київ.: Державна служба статистики України, 2014. – 79 с.]

Найбільша інтенсивність структурних зрушень за показником швидкості спостерігалась у Донецькій (0,152), Сумській (0,148), Івано-Франківській (0,141), Чернівецькій (0,138) та Тернопільській (0,138) областях. Інтенсивність структурних зрушень в економіці регіонів зростала за рахунок таких видів економічної діяльності як: операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, торгівля, охорона здоров'я та сільське господарство (рис. 2.5). У Донецькій області та м. Києві спостерігалось зростання в структурі економіки питомої ваги будівництва; Дніпропетровській та Черкаській – промисловості; Львівській та Дніпропетровській – торгівлі; Київській, діяльності транспорту і зв'язку тощо.

Нижчу інтенсивність структурних зрушень зафіксовано у м. Києві та Севастополі, АР Крим, Дніпропетровській, Кіровоградській та Черкаській областях, що є свідченням незначних змін в структурі їх економіки (рис. 1.5).

Загалом, вищою за середньо український рівень була інтенсивність структурних зрушень у 10 областях України в основному за рахунок збільшення темпів зростання в сфері операцій з нерухомим майном, освіти та охорони здоров'я.

Диференціація між найвищим і найнижчим показником швидкості структурних змін в регіонах України становить 18,7 разу.

Динаміка змін у галузевій та територіальній структурі економіки регіонів простежується також через зміни в структурі експорту та імпорту товарів.

Маючи високий експортний потенціал, Україна та її регіони використовує його недостатньо ефективно. Спостерігається зменшення вартісних обсягів експорту, що свідчить про кризу виробництва, зорієнтованого переважно на експорт.

Розділ 1

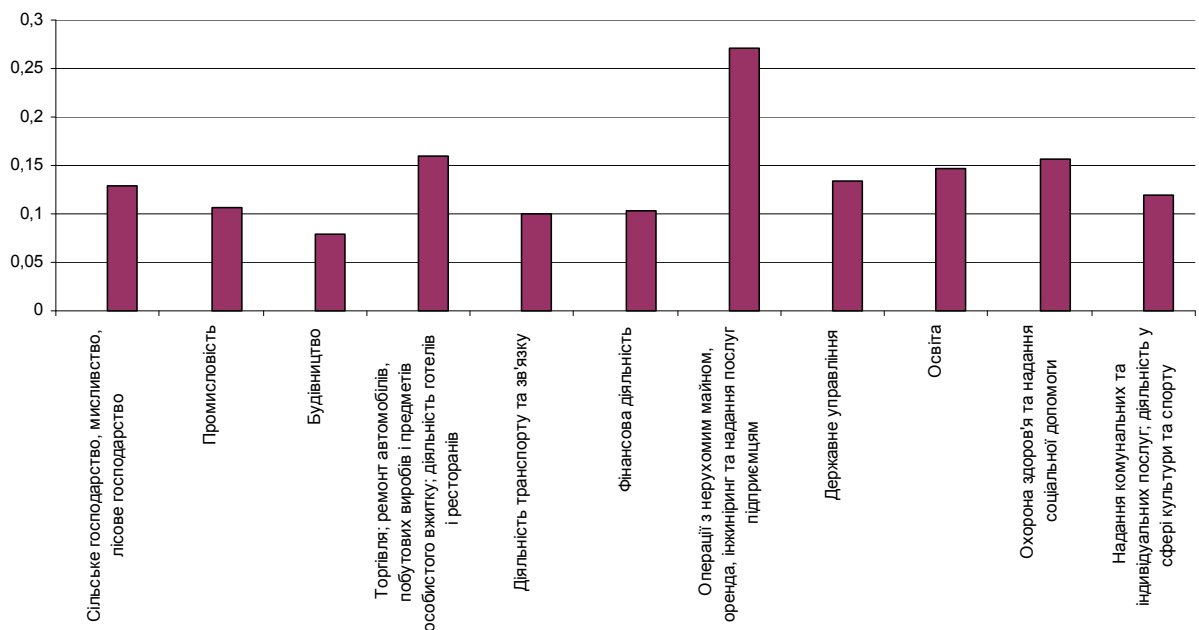
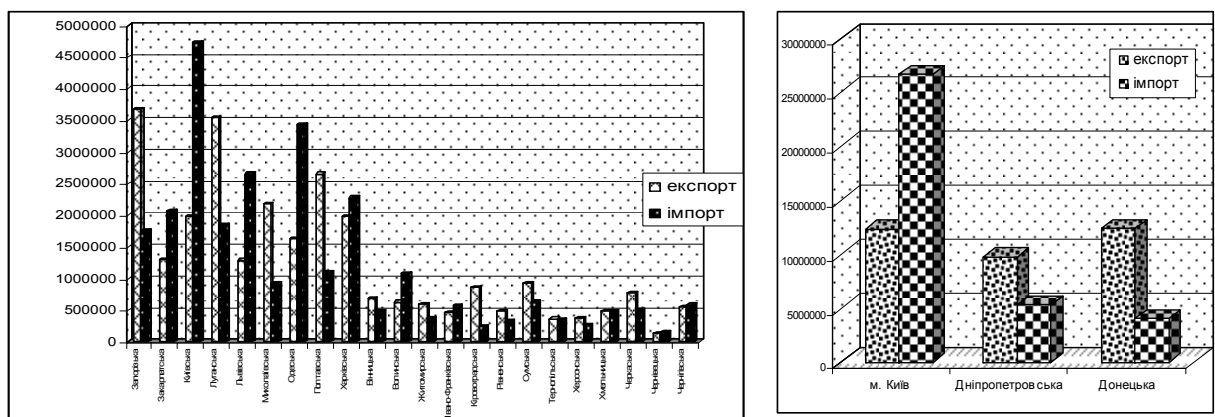

Рис. 1.5. Середньорегіональний показник швидкості структурних зрушень в економіці України за період 2006-2013 рр.

*Розраховано за: [Валовий регіональний продукт: Статистичний збірник. – Київ.: Державна служба статистики України, 2014. – 79 с.]

Найактивніше здійснювали експортно-імпортні операції традиційні «старопромислові» області України, а саме Донецька та Дніпропетровська, а також місто Київ (рис. 1.6). Зокрема, зазначені області є експорто-орієнтованими, натомість м. Київ є імпортозалежним. Такі тенденції пов'язані передусім із значною роллю зовнішньоекономічних чинників у структурі промислового комплексу цих регіонів, що є також їх характерною особливістю і свідчить про спеціалізацію цих регіонів на експорті продукції металургійного комплексу, мінеральних продуктів та продукції галузей машинобудування.

В цілому, товарна структура експорту України свідчить про наявність структурних диспропорцій економіки, сформованої в рамках колишнього СРСР. Якщо проаналізувати структуру експорту вітчизняних підприємств за 2013 р. в середньому по регіонах, то вона виглядає наступним чином: основу українського експорту і надалі складає металургійне виробництво, зокрема чорні метали та вироби з них – 26,7% від загального обсягу експорту, продукти рослинного походження – 14%, мінеральні продукти – 11,8%, механічні та електричні машини – 11%, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 6,8%, готові харчові продукти – 5,6%, жири та олії тваринного або рослинного походження – 5,5%, засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – 5,3% (зменшення на 43,9% проти 2012 р.).

Структурні пропорції в експорті вітчизняних підприємств свідчать про те, що в Україні, на відміну від колишніх радянських республік, а також держав, які нещодавно приєдналися до ЄС, так і не відбулась переорієнтація структури експорту з сировинноорієнтованої на таку, в якій переважає продукція з високою доданою вартістю. А це, в свою чергу, призводить до того, що основні промислові експортоорієнтовані галузі в Україні і надалі залишаються значно енергомісткими, що змушує їх залежати від імпорту енергоносіїв і утруднює збільшення обсягів експортних поставок через коливання курсу валют.

Оцінюючи структуру імпорту держави в регіональному вимірі можна підсумувати, що в середньому по регіонах України найбільші імпортні поставки здійснювали підприємства, основним видом діяльності яких є: оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі – 31% від загального обсягу імпорту, мінеральні продукти – 29,1%, діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу, надання послуг підприємцям – 16,6%, поставки механічних та електричних машин – 16,2%, продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 11%. Менший відсоток займає торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт – 7%, металургійне виробництво – 4,3%, виробництво харчових продуктів – 3%.

В територіальній структурі експорту інноваційної продукції у 2005 році лідерами були Донецька (26,60%), Запорізька (21,79%) та Одеська (13,51%) області, а вже з 2013 року лідерами стали Луганська (17,48%), Полтавська (12,21%) та Сумська (13,37%) області (рис. 1.7).

Така ситуація свідчить не тільки про розширення експортної діяльності шляхом залучення до неї більшої кількості регіонів, а й про зміни у територіальній структурі інноваційної діяльності підприємств.

Загалом оцінюючи територіальну структуру економіки доцільно звертати увагу не стільки на територіальний розподіл інноваційно-активних підприємств, скільки на їх внесок у загальні обсяги інноваційної продукції.

Проаналізувавши внесок підприємств регіонів України у реалізацію інноваційної продукції за 2005-2013 роки можна зробити наступні висновки:

1. Регіонами лідерами в структурі реалізації інноваційної продукції у 2006 році були Дніпропетровська (10,60%), Донецька (19,75%), Запорізька структурної маси фінансових послуг. В інших областях України структурна маса фінансового сектору є вищою, ніж в середньому по Україні.

У 16 регіонах країни спостерігалось зростання частки торгівлі у структурі ВДВ. Інтенсивно зростала протягом 2006-2013рр маса структурних зрушень (12,81%) області та м. Київ (11,95%). Дещо іншою була ситуація вже в 2013 р., де першість зайняли Донецька (9,57%), Закарпатська (7,75%), Луганська (9,33%), Харківська (8,59%) області та м. Київ (16,04%).

2. У більшості регіонів України за досліджуваний період спостерігалось зменшення обсягів реалізації інноваційної продукції. Так, найбільший спад відбувся у Донецькій на 10,17%, Запорізькій – 8,22%, Дніпропетровській – 5,21% та Одеській – 4,26% областях. Натомість їх зростання, хоч і незначне зафіксовано у Закарпатській (7,35%), Івано-Франківській (3,03%), Луганській (3,53%) та Полтавській (5,38%) областях.

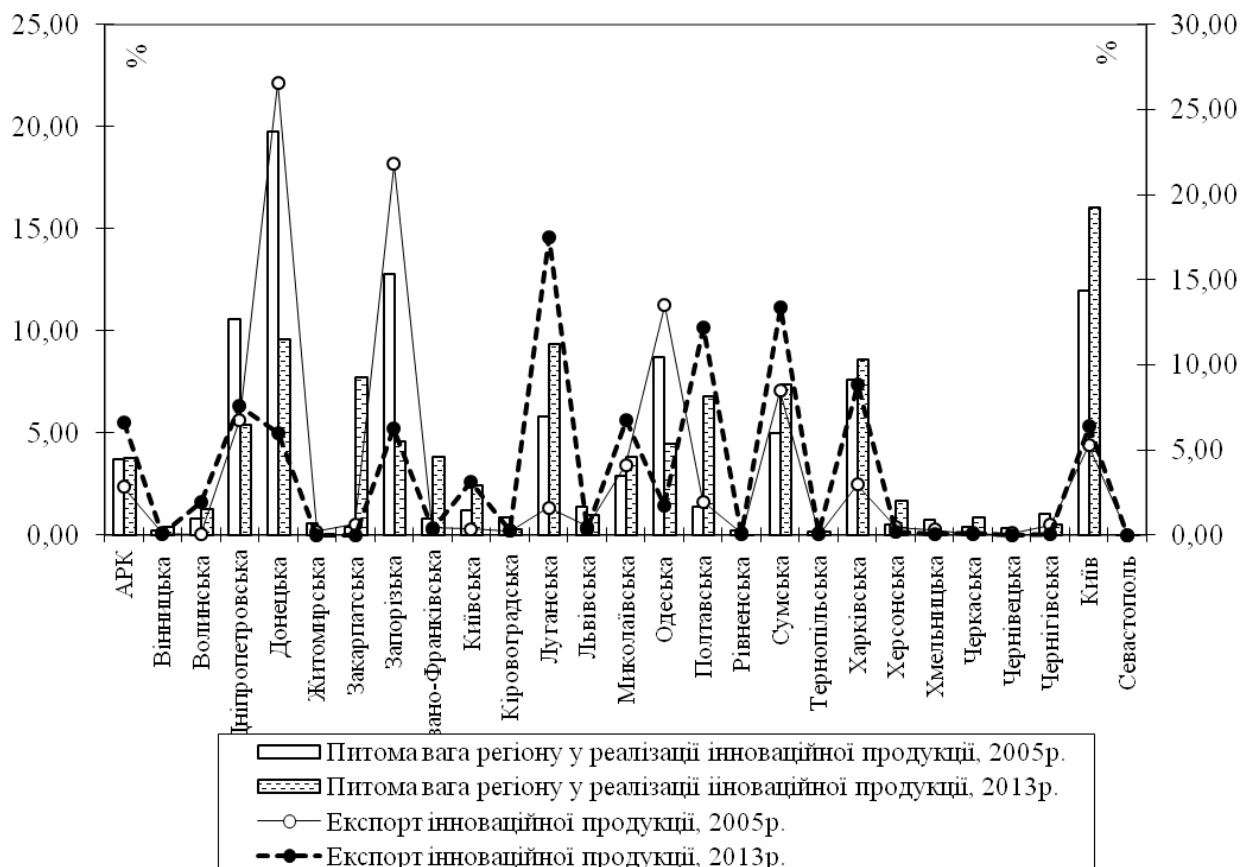

Рис. 1.7. Внесок підприємств регіонів України в обсяги реалізації інноваційної продукції

*Розраховано за: [Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Статистичний збірник. – Київ.: Державна служба статистики України, 2014. – 314 с.]

Щодо технологічної структури економіки регіонів України, то вона представлена галузями I, II, III, IV технологічних укладів у Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Сумській, Полтавській, Черкаській областях, IV і V технологічних укладів в центральних областях. Види економічної діяльності, які належать до IV і V технологічних укладів, зосереджені у м. Києві, Дніпропетровській, Харківській, Львівській областях. Слід зауважити, що частка VI технологічного укладу в цих областях не перевищує 1,0%. Низька інтенсивність зростання інноваційних видів діяльності, що мають складати основу структурної моделі економіки постіндустріального типу свідчить, що структурі економіки регіонів України властивий технологічний консерватизм.

Аналіз структури за правом власності суб'єктів економічної діяльності дозволяє констатувати, що: інституційна структура економіки в цілому характеризується як ринкова з домінуванням недержавного сектору економіки. За організаційно-правовими формами господарювання найбільша частка у загальній кількості суб'єктів ЄДРПОУ належить товариствам з обмеженою відповідальністю (37,6%) і приватним підприємствам (20,3%). Частка фермерських господарств, функціонуючих в аграрній сфері, складає 3,6%, комунальних – 0,43%, казенних, що розповсюджені в основному в індустріальному секторі економіки - 1,09%, а іноземних лише 0,15%.

Оцінюючи розвиток організаційно-інституційної структури економіки регіонів, слід відмітити також наявність коливань в динаміці та міжрегіональних відмінностей за показником щільності суб'єктів господарювання в розрахунку на 10 тис. населення. Отримані результати розрахунків засвідчують, що діапазон коливань показника є достатньо вагомим від 350,400 од./10 тис. осіб у м. Севастополь, м. Києві, Одеській,

Миколаївській областях до 200-250 од./10 тис. осіб у Сумській, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Житомирській областях. Спостерігаються також міжрегіональні відмінності у щільності великих, середніх та малих підприємств.

Свідченням неефективності структури економіки є низька щільність малих і середніх підприємств у регіонах України. У 2013 році найменша щільність малих підприємств на 10 тис. населення була у Житомирській, Закарпатській та Львівській областях (до 40 од./10 тис. осіб) (рис.1.8). Найбільша концентрація кількості малих підприємств зосереджувалась м. Києві (290), Одеській (290), Київській (105), Харківській (91) областях. Як бачимо, в регіонах України (окрім столиці) рівень насиченості малими підприємствами, ще дуже далекий від показників, які характерні для розвинених країн світу і так званої «критичної маси» – 120-150 малих підприємств на 10 тис. мешканців. Наприклад, в адміністративних одиницях Франції на 10 тис. жителів припадає приблизно 350, у Німеччині – 370, у Великобританії – 460, у Японії – 500, в Італії – 680, у США – 740 малих підприємств. Таким чином, для формування високого рівня підприємницької активності та сприятливого конкурентного середовища у регіонах України їх кількість повинна бути значно більшою.

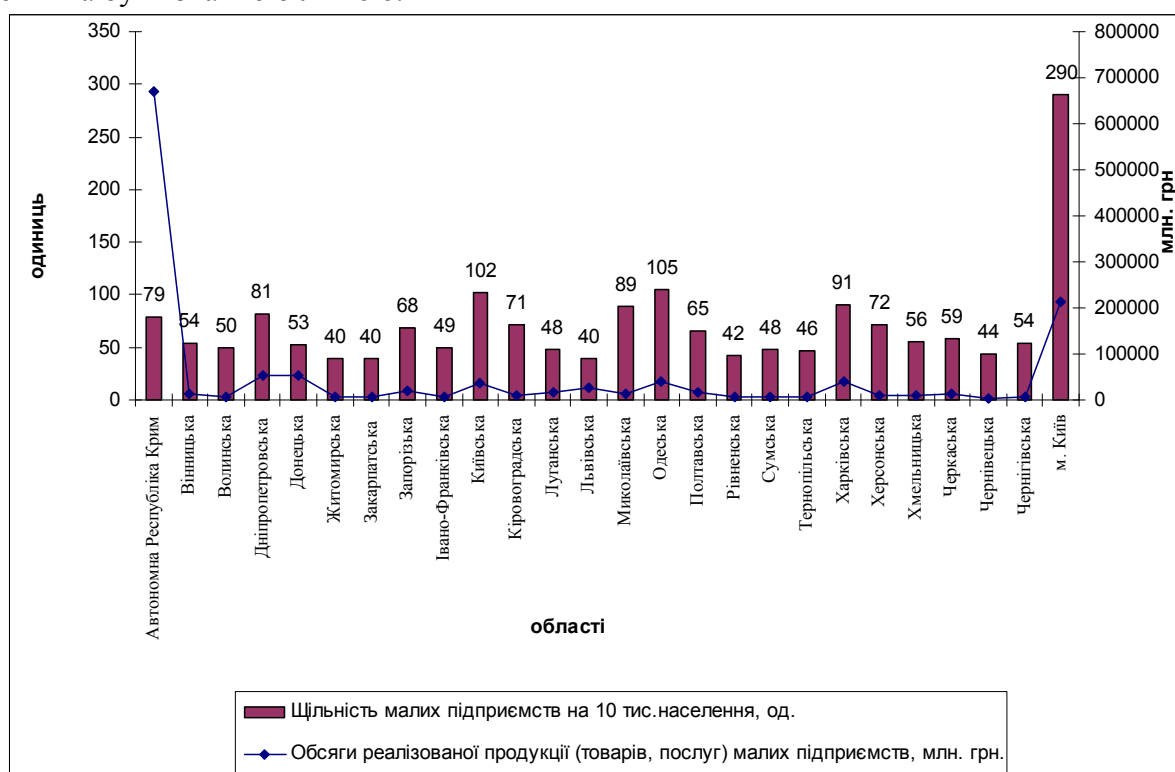

Рис. 1.8. Співвідношення щільності малих підприємств на 10 тис. населення та обсягів їх реалізованої продукції (товарів, послуг) у 2013 р.

*Розраховано за: [Регіони України: Статистичний збірник. Частина II. – Київ.: Державна служба статистики України, 2014. – 733 с.]

Оцінюючи організаційно-інституційну структуру економіки регіонів, слід відмітити, що частка малих підприємств в обсягах реалізації продукції є незначною і коливається від 1% у Рівненській та Тернопільській областях до 8% у Дніпропетровській. Лідируючу позицію займає знов ж таки м. Київ з часткою 31,8%.

Відповідно доходимо висновку, що в Україні кількісне переважання малих підприємств у міжрегіональному вимірі не завжди супроводжується переважанням цих регіонів у обсягах виробленої малими підприємствами продукції (див. рис.1.8).

Значні диспропорції спостерігаються у просторовій структурі економіки за показником обсягів реалізованої продукції серед великих та середніх підприємств. Вагому частку від загального обсягу реалізованої продукції за регіонами в розрізі

суб'єктів господарювання займають великі та середні підприємства. Винятком є Чернівецька область, де найбільшу частку від загальних обсягів реалізованої продукції області мають малі підприємства (32,7%).

Необхідно також відмітити, що у чотирьох регіонах України питома вага обсягів реалізації продукції великих підприємств є найвищою і становить 70,1% від загальнонаціонального показника. До них належать м. Київ - 30%, Донецька - 17,8%, Дніпропетровська - 15,5% та Київська – 6,8% області. Частки решти регіонів в обсягах реалізованої продукції великих підприємств є незначною і коливаються між областями від 0,3% у Закарпатській області до 3,7% у Запорізькій області. Аналогічною є ситуація і з середніми підприємствами. За часткою реалізованої продукції середніми підприємствами лідируючі позиції займають м. Київ 37,5%, Донецька (13%), Дніпропетровська (7,5%), Київська (5%) області.

Загалом слід відзначити, що найбільша частка суб'єктів господарювання, з врахуванням усіх організаційно-правових форм, зосереджена у м. Києві та Київській області (26,8% від загальної кількості суб'єктів ЄДРПОУ), Донецькій області (7,3%), Дніпропетровській (7,1%), Одеській та Харківській області (6,6%), Львівській (4,7%) областях та Автономній Республіці Крим (4,1%). А найменша їх частка функціонує у Чернівецькій (1,1%), Рівненській і Тернопільській (1,3%), Волинській (1,4%), Закарпатській і Сумській (1,5%) областях.

Наведені показники диспропорційності в організаційно-інституційній структурі свідчать, що потенціал інституту власності використовується недостатньо. Тому необхідно розв'язати комплекс питань з регулювання діяльності малого, середнього та великого бізнесу, зокрема, в сфері удосконалення діючої нормативно-законодавчої бази та урегулювання процесів реєстрації суб'єктів господарювання на реальній території їх місцезнаходження.

Не менш важливим аспектом оцінки структурних зрушень є аналіз відтворювальної структури економіки. У відтворювальній структурі економіки України переважає проміжне споживання, частка якого коливається в межах від 60,2% у 2006 році до 56,4% у 2013 р. Висока частка проміжного споживання свідчить про те, що на сьогоднішній день українська економіка характеризується дуже високою матеріало- та ресурсовитратністю і енергоємністю ВВП. Останній показник в Україні є одним із найвищих серед розвинених країн світу, зокрема у 3,8 разу ніж у країнах ЄС, у 3,2 разу – ніж у Польщі та навіть в 1,4 разу – ніж у Росії. Це обумовлено, насамперед, високими цінами на сировину, матеріали, паливно-енергетичні ресурси; відсутністю ефективних заходів щодо ресурсозбереження; низьким технологічним рівнем виробництва; низьким рівнем інвестиційної та інноваційної активності тощо. Така ситуація зумовлює переважання в економіці низькотехнологічних сфер економічної діяльності та відповідно і випуску товарів з низькою доданою вартістю. Крім того, формування значної частки проміжного споживання у структурі випуску продукції звужує можливості суб'єктів господарювання ефективно перерозподіляти ресурси підприємств та підвищувати їх конкурентоспроможність.

Позитивною тенденцією є те, що динаміка частки проміжних витрат у регіонах України у 2013 році порівняно з 2006 роком демонструє тенденцію до їх скорочення за винятком Вінницької, Закарпатської, Рівненської та Черкаської областей. Однак незважаючи на це і надалі залишається досить високою. Лише в восьми регіонах України, а саме АР Крим, Житомирській, Закарпатській, Львівській, Одеській, Херсонській, Чернівецькій областях та м. Києві у 2013 році рівень витрат та ресурсомісткості економіки був нижчим, ніж в середньому по Україні. Найбільш ресурсовитратною була економіка Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Полтавської та Черкаської областей. Така ситуація зумовлена галузевими особливостями цих регіонів, а саме переваженням, найбільш матеріало-, енерго- та ресурсозатратних і низькотехнологічних галузей промисловості, а саме важкої

промисловості. Найменш ресурсовитратною була економіка м. Севастополя, де частка проміжного споживання у 2013 році становила 51,6%. Це зумовлено тим, що основними сферами економічної діяльності міста є морегосподарський та агропромисловий комплекси, курортно-рекреаційна і туристична сфери.

Відтворювальна структура суттєво відрізняється і за різними видами економічної діяльності, проте спостерігається загальна тенденція для більшості областей України щодо збільшення частки проміжного споживання у сільському господарстві, переробній промисловості та виробництві і розподіленні електроенергії, газу і води та освіти. Слід відзначити, що частка проміжного споживання у випуску товарів є істотно більшою, ніж у виробництві послуг. Така тенденція характерна як для України, так і для європейських країн.

Відповідно до технологічних особливостей економічної діяльності найбільш витратомісткими видами діяльності традиційно є промисловість, де питома вага проміжного споживання у випуску, в середньому по Україні, становила 75,8% та будівництво – 78,8%. Саме галузі проміжних продуктів становлять ціновий тиск на галузі з виробництва кінцевих продуктів, які функціонують в умовах низької рентабельності й не можуть формувати ресурси розширеного відтворення. Найбільш ресурсозатратним у 2013 році були промислове виробництво у м. Києві (81,3%), а найменш – у Чернівецькій області (70,3%); будівництво також у м. Києві (80%), найменш – у Закарпатській області (75%) (табл. 1.6).

Найменша частка проміжних витрат у 2013 році була в освіті (29,6%) та державному управлінні (27,8%). Це зумовлено тим, що саме ці галузі економіки не потребують значних сировинних, матеріально-технічних та енергетичних затрат для їх функціонування і розвитку. Серед областей України найнижчий рівень ресурсомісткості освітньої сфери був у Вінницькій, Закарпатській, Чернівецькій та Чернігівській областях, найбільший у Миколаївській, Одеській, Полтавській та Тернопільській областях. Щодо державного управління, то найнижчою є частка проміжного споживання у Житомирській області (20,9%) та м. Києві (20%), найвищою – в Івано-Франківській (32,8%) області та м. Севастополі (32%).

Найвищим є рівень міжрегіональної диференціації частки проміжних витрат у державному управлінні який становить 1,6 разу (макс. – у Івано-Франківській області (32,8%), мін. – у м. Києві (20%) та сільському господарстві – 1,5 разу (макс. – у Сумській області (63,3%), мін. – у м. Севастополі (42,7%). В інших галузях економіки рівень міжрегіональної диференціації частки проміжного споживання коливається в межах від 1,1 до 1,3 разу.

Загалом слід відзначити, що одним з основних завдань структурної трансформації економіки регіонів України є зниження частки проміжного споживання у валовому випуску на основі переорієнтації на виготовлення товарів з високою доданою вартістю. Однак, основним гальмом подолання цих негативних тенденцій є низький рівень інноваційної активності. Лише активізація інноваційного розвитку українських регіонів є однією з передумов зниження частки проміжних витрат у валовому випуску товарів та послуг та розвиток галузей економіки з високим рівнем ВДВ.

Можливості прогнозування і моделювання подальшої трансформації структури економіки регіонів України обмежуються нестабільністю її макроекономічних показників. За індексом якості економічного зростання економіки України, який розрахований як співвідношення різниці індексу росту ВВП та індексу дефлятора ВВП до темпів росту ВВП по модулю сучасна економіка країни не перейшла до позитивних значень. Починаючи з 2000 року тенденція динаміки показника якості економічного зростання є низхідною, а у 2005-2008 та 2013 роках значення індексу взагалі було від'ємним (рис. 1.9).

Таблиця 1.6

Відтворювальна структура економіки областей України у 2013 році, %

	Сільське господарство, лісове господарство	Промисловість	Будівництво	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт транспортних засобів	Транспорт, зв'язь, пошта та кур'єрська діяльність	Інформація та телекомунікації	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	Професійна наукова та технічна діяльність	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту
Україна	58,05	75,82	78,08	47,74	53,30	51,05	37,72	35,41	51,13	27,81	29,56	33,93	37,53
АР Крим	58,21	75,44	78,14	45,21	51,26	51,73	37,23	34,88	48,57	27,27	31,84	37,98	36,92
Вінницька	60,24	77,44	76,47	46,88	51,71	48,24	37,44	32,18	48,39	31,72	26,60	31,77	33,56
Волинська	60,22	77,63	77,63	47,23	52,02	51,01	35,73	32,62	52,89	29,92	27,35	33,31	33,20
Донецька	55,40	77,18	77,83	46,12	53,97	50,48	36,59	36,23	49,47	27,98	28,97	33,05	39,72
Дніпропетровська	56,35	72,43	76,34	49,73	53,23	50,22	38,48	32,04	47,64	28,81	31,79	30,89	36,94
Житомирська	58,97	72,84	76,97	48,76	53,50	50,82	39,35	31,54	42,56	20,90	30,19	31,39	35,73
Закарпатська	48,33	75,22	75,00	43,32	52,17	51,83	40,46	29,06	43,92	30,03	26,10	32,21	36,93
Запорізька	56,05	76,39	75,73	47,94	51,72	50,72	36,69	32,41	42,59	26,94	31,53	34,47	35,78
Івано-Франківська	53,71	70,50	76,03	46,78	53,56	51,75	36,41	33,71	42,88	32,80	27,74	36,17	35,90
Київська	59,50	77,51	77,86	49,99	53,90	51,24	37,70	36,42	50,48	31,12	28,29	34,85	35,69
Кіровоградська	55,83	75,51	77,85	47,03	52,03	50,16	35,12	28,41	48,54	30,01	29,87	33,07	36,05
Луганська	59,28	75,48	75,93	47,90	52,69	50,68	37,87	30,84	48,13	28,65	28,98	33,62	36,16
Львівська	53,56	75,01	75,98	48,71	52,61	49,43	36,50	33,09	46,48	31,03	29,47	34,96	36,88
Миколаївська	51,85	77,01	79,10	49,29	50,21	50,79	37,01	31,67	42,35	28,95	32,10	35,81	37,47
Одеська	55,79	77,99	78,67	46,75	50,54	51,35	36,90	34,30	48,63	27,58	32,25	38,92	36,74
Полтавська	60,08	73,48	76,35	45,23	49,68	50,86	36,35	34,66	43,34	29,39	32,28	37,26	37,44
Рівненська	58,29	74,60	77,43	48,12	53,44	52,05	38,11	34,20	47,32	29,14	29,12	32,83	35,43
Сумська	63,26	73,03	76,89	47,75	50,31	52,40	38,67	32,53	47,33	27,75	28,67	36,87	35,16
Тернопільська	61,27	77,50	76,74	49,66	50,70	51,28	36,14	34,07	48,50	30,13	32,92	32,02	37,73
Харківська	56,58	77,60	76,92	46,66	52,20	52,46	37,68	37,06	46,65	28,35	29,25	38,27	35,98
Херсонська	55,17	75,62	76,88	50,71	55,45	50,73	38,33	29,88	44,00	26,86	29,51	32,40	34,83
Хмельницька	61,52	75,08	76,15	48,98	49,82	52,61	38,78	32,79	51,50	26,48	28,54	32,26	36,16
Черкаська	62,89	79,85	75,88	46,06	53,64	51,06	36,48	30,55	46,25	27,26	28,10	35,20	33,83
Чернівецька	55,78	73,87	78,82	52,21	52,11	52,24	37,48	34,51	46,89	31,72	26,53	33,53	36,14
Чернігівська	60,46	70,33	75,96	49,69	51,89	51,80	37,91	31,35	48,88	28,24	26,91	31,35	35,95
м. Київ	49,37	81,34	79,89	47,90	59,17	51,16	38,05	40,84	54,33	20,05	29,34	30,36	39,59
м. Севастополь	42,86	73,04	76,38	47,17	45,84	51,74	38,68	32,20	46,25	32,05	27,53	37,00	33,78

*Розраховано за: [Валовий регіональний продукт: Статистичний збірник. – Київ.: Державна служба статистики України, 2014. – 79 с.]

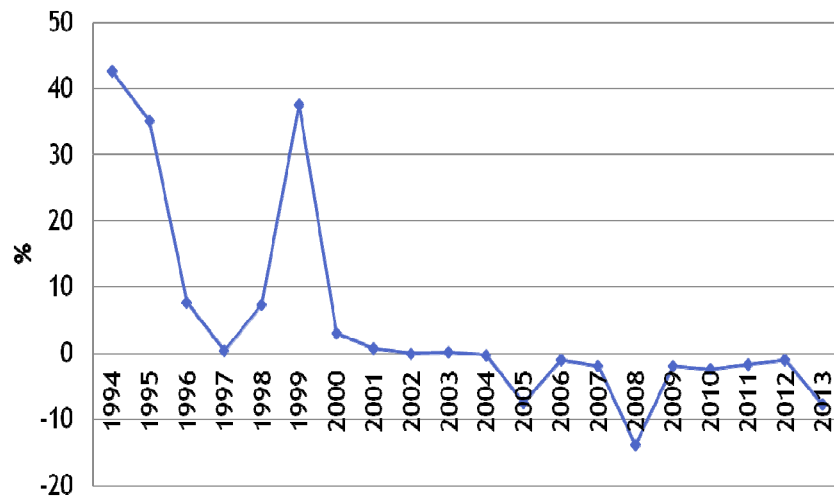

Рис. 1.9. Динаміка індексу якості економічного зростання економіки України

*Розраховано за: [Валовий регіональний продукт: Статистичний збірник. – Київ.: Державна служба статистики України, 2014. – 79 с.]

Більшість вчених підтримують думку, що темпи економічного зростання залежать від масштабів, інтенсивності та напрямів структурних зрушень. Наведений на рисунку 1.10 графік залежності свідчать, що забезпечення темпів зростання вищих за 100 відсотковий рівень можливий за умови, що індекс структурних зрушень перебуватиме в межах від 3 до 6%.

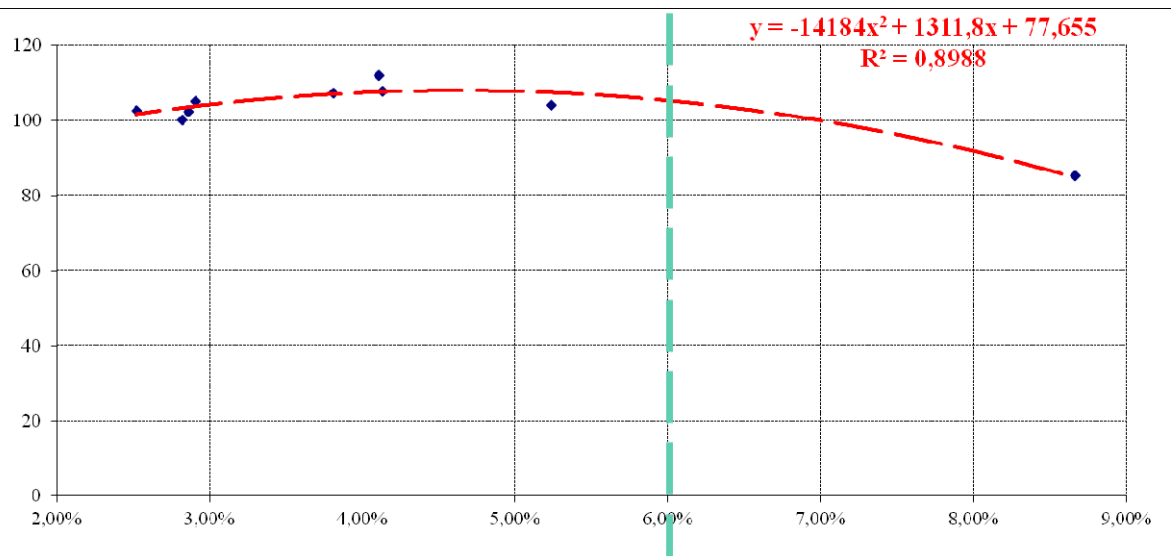

Рис. 1.10. Оцінка залежності економічного зростання та структурних зрушень в економіці України

На жаль, показники інтенсивності структурних зрушень в економіці регіонів не відповідають вказаним параметрам і свідчать про їх інерційний характер. За цих умов неможливо забезпечити досягнення необхідних темпів економічного зростання та прискорити процеси формування інноваційної моделі розвитку економіки України та її регіонів. Структурними пріоритетами такої моделі є збільшення частки галузей четвертинного сектору економіки (інформаційної сфери); орієнтація на домінування п'ятого та шостого технологічних укладів; досягнення раціонального співвідношення пропорцій між державним і ринковим секторами; забезпечення пріоритетності нагромадження над споживанням у відтворювальній структурі економіки, подолання територіальної соціально-економічної асиметрії.

1.2.2. Реалізація потенціалу агропромислового комплексу регіонів

Україна належить до держав з достатньо потужним потенціалом розвитку аграрного сектору економіки. Сільське господарство України забезпечує формування 9,99% валової доданої вартості, тут зайнято понад 3,5 млн. населення, використовується основних засобів вартістю понад 130 млрд. грн., функціонують 55,9 тис. господарюючих суб'єктів, що використовують понад 20,4 млн. га сільськогосподарських угідь, а також понад 4 млн. особистих селянських господарств.

У структурі виробництва продукція рослинництва складає 69,6%, тваринництва – 30,4%¹⁵. Найбільшу частку виробництва забезпечують зернові та зернобобові (26,5%) та технічні культури (19,4%), картоплі, овочі та баштанні продовольчі культури (18,1%), вирощування худоби та птиці (14,1%) та виробництво молока (11,5%).

Протягом останніх 3-х років частка сільськогосподарських підприємств у структурі виробництва валової продукції сільського господарства перевищує 50% (зокрема, у 2013 р. вона склала 54,0%). Проте основним виробником продукції тваринництва в Україні й надалі залишаються господарства населення (56,5% у 2013 р.). У 2011 р. виробництво продукції рослинництва вперше перевищило рівень 1990 р. – на 11,6%, однак продукції тваринництва все ще виробляється на 43,9% менше (станом на 2013 р.).

Обсяги виробництва валової продукції сільського господарства після пікового спаду у 1999 р. починають поступово зростати протягом 2000-2013 р. В період відновлення позитивної динаміки в галузі сільського господарства зростає ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах. Якщо протягом 1996-2000 рр. галузь сільського господарства загалом була збитковою, то починаючи з 2001 р. сільськогосподарські виробники починають отримувати прибутки, насамперед за рахунок виробництва продукції рослинництва. З 2008 р. прибутковим стало і тваринництво. Разом з тим, за підсумками 2013 р. 19,8% сільськогосподарських підприємств були збитковими, хоч варто зазначити, що частка збиткових підприємств зменшилася приблизно на 10% порівняно з 2006-2010 рр. – протягом цього періоду в середньому 30% підприємств галузі завершували фінансовий рік зі збитками.

Зростання ефективності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах супроводжувалося підвищенням рівня продуктивності праці, який протягом 1991-2003 рр. був суттєво нижчим ніж показник 1990 р. Починаючи з 2005 р. індекс продуктивності праці як в цілому по сільському господарстві, так і в рослинництві та тваринництві зокрема, перевищував відповідний показник 1990 р. Відповідно зростає і середньомісячна оплата праці у сільському господарстві. Однак вона значно поступається рівню заробітної плати в середньому по економіці країни і є однією із найнижчих порівняно із іншими видами економічної діяльності (рис. 1.11). Така ситуація не сприяє залученню у сільське господарство висококваліфікованих працівників, сільське населення віддає перевагу працевлаштуванню в інших галузях з вищою оплатою праці, що своєю чергою призводить до виїзду осіб працездатного віку у міста та до знелюднення сіл.

У галузі рослинництва у середньому протягом 2011-2013 рр. вироблено валової продукції рослинництва на суму 162,5 млрд. грн. щорічно, проти 145,5 млрд. грн. у 1990 р. та 130,2 млрд. грн. у 2008-2010 рр. Разом з тим ефективність галузі виробництва в галузі недостатня. Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва за останні роки знизився із 32,3% у 2011 р. до 11,1% у 2013 р., тоді як для ефективного розширеного відтворення необхідно 45,50%¹⁶.

¹⁵ Сільське господарство України (за 2013 рік) : [Статистичний збірник] / Державна служба статистики України; за ред. Власенко Н. С. – К., 2014. – 400 с.

¹⁶ Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – С. 12.

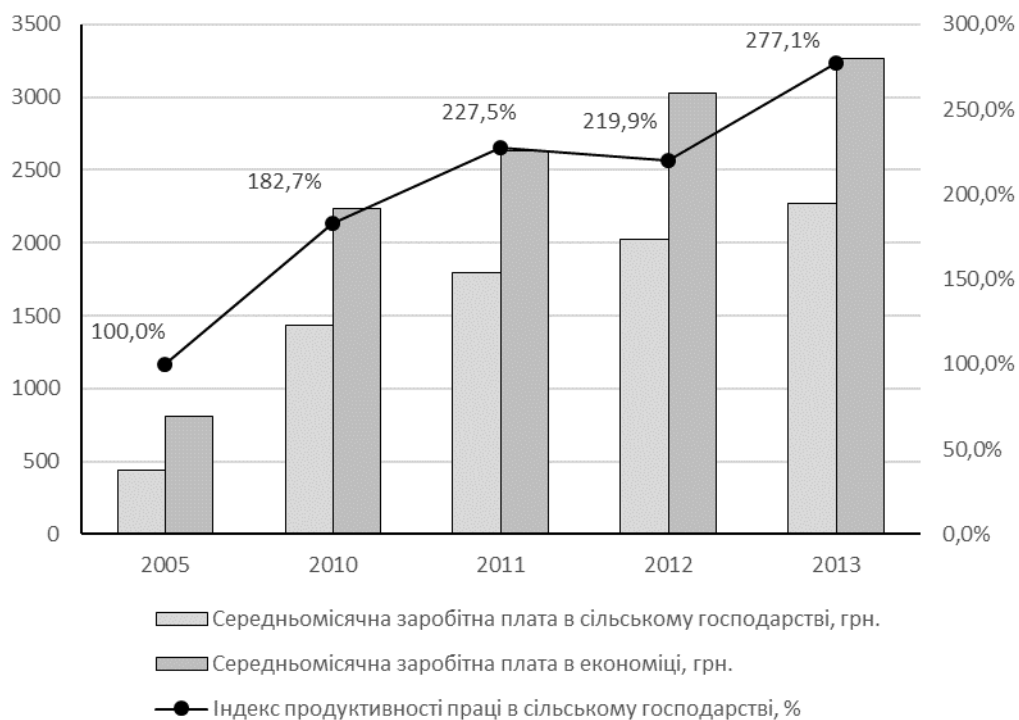

Рис. 1.11. Динаміка заробітної плати та продуктивності праці у сільському господарстві України протягом 2005-2013 рр.

Посівні площі сільськогосподарських культур після пікового скорочення у 2006 р. повільно зростають і станом на 2013 р. складають 28,3 млн. га, що 12,6% менше, ніж у 1990 р. При цьому найбільшого скорочення зазнали площі посіву кормових культур – у 5,2 разу порівняно з 1990 р. і на 67,6% менше у порівнянні з 2000 р.¹⁷ Це своєю чергою негативно вплинуло на розвиток кормової бази тваринництва. За 2000-2013 рр. значно зросли посіви високорентабельних експортно-орієнтованих культур: соняшнику – в 1,7 разу, ріпаку – у 4,7 разу, а це порушує систему сівозмін і призводить до виснаження ґрунтового покриву.

Сільськогосподарські підприємства віддають перевагу вирощуванню зернових і зернобобових та технічних культур. При цьому вони значно скорочують обсяги виробництва картоплі та плодоовочевих культур, тоді як господарства населення, збільшуючи обсяги виробництва зернових, стають також і основними виробниками плодоовочевої продукції (у них зосереджено виробництво 97% картоплі та 88% овочів)¹⁸. Отже, основний тягар щодо забезпечення населення продуктами харчування взяли на себе фінансово менш потужні (порівняно із сільськогосподарськими підприємствами) господарства населення.

Найбільший потенціал з виробництва зернових і зернобобових культур мають області центральної (Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Харківська, Хмельницька, Черкаська) та північної (Житомирська, Київська, Сумська і Чернігівська) України, а також дві південні області: Миколаївська та Одеська. Тут виробляється 66,8% пшениці, 70,2% ячменю і 85,5% кукурудзи. В цілому ж 13 перелічених регіонів забезпечують виробництво 76,0% всіх зернових і зернобобових, що на 82% зосереджено в сільськогосподарських підприємствах.

¹⁷ Рослинництво України (за 2013 рік) : [Статистичний збірник] / Державна служба статистики України; за ред. Н. С. Власенко. – К., 2014. – С. 9

¹⁸ Сільське господарство України (за 2013 рік) : [Статистичний збірник] / Державна служба статистики України; за ред. Власенко Н. С. – К., 2014. – С. 89.

Обсяги виробництва цукрових буряків у 2013 р. більш ніж у 4 рази менші, ніж у 1990 р. Виробництво цієї культури зосереджено у семи областях (Вінницькій, Полтавській, Хмельницькій, Тернопільській, Київській та Волинській), які разом забезпечують 75% обсягу валового збору. Таким чином посіви цукрових буряків максимально концентровані у районах розміщення ефективно функціонуючих цукрових заводів.

Близько 90% картоплі вирощується у західних, північних та центральних регіонах країни, основними її виробниками (більш ніж 90%) є господарства населення і лише у декількох областях України частка виробництва картоплі сільськогосподарськими підприємствами сягає 7,10%. Протягом 2000-2013 рр. поступово зростає виробництво овочів в Україні і починаючи з 2004 р. його обсяги перевищують рівень 1990 р. В Україні налічується 42 тепличних підприємства з площею понад 1000 га. Проте понад 85% валового виробництва овочів припадає на господарства населення і лише у 3 областях (Миколаївській, Херсонській та Черкаській) частка підприємств у галузі овочівництва перевищує 25%.

Провідне місце серед групи технічних культур займає соняшник, посівні площі якого зросли у 2005-2013 рр. на 38% (або на 1,4 млн. га). Виробництво соняшнику незмінно протягом років зосереджене у 9 областях: Кіровоградській, Дніпропетровській, Харківській, Миколаївській, Запорізькій, Одеській, Донецькій, Полтавській і Луганській. З огляду на агроекологічні наслідки надмірного розширення посівів цієї культури у зазначених зонах її вирощування доцільно проводити політику їх зменшення до екологічно безпечних меж для забезпечення виконання нормативу періодичності вирощування соняшнику на одних і тих же площах не частіше ніж раз на вісім років.

До найбільш економічно привабливих культур належить ріпак, площа посіву якого протягом 2005-2013 рр. зросла у 5 разів і становить 996,1 тис. га. Разом з тим, це на 27,8% менше, ніж у 2008 р., коли виробництво ріпаку в Україні досягло свого піку – 2,9 млн. т. Найбільшими регіонами виробниками ріпаку є Вінницька, Одеська, Хмельницька, Черкаська та Дніпропетровська області. Їхня частка у валовому зборі цієї культури сягає 40%. Виробництво ріпаку більш як на 95% зосереджено у сільськогосподарських підприємствах. Загалом ріпак має велику агрономічну цінність як попередник у сівозміні, особливо для зернових, врожайність яких у такому разі зростає на 10,15% без додаткових витрат. Однак перерва між посівами ріпаку на одному і тому ж полі повинна складати не менше трьох років. В іншому випадку підвищується ризик ураження рослин захворюваннями та збільшення кількості шкідників через нераціональну сівозміну. Проте, на жаль відомі непоодинокі випадки постійного вирощування сільськогосподарськими підприємствами, особливо великими, ріпаку і соняшнику на одних і тих же площах у прагненні отримувати максимальні прибутки.

Агресивне використання сільгоспугідь з порушенням сівозмін супроводжується недостатнім формуванням штучної родючості ґрунтів, зокрема за рахунок використання мінеральних та органічних добрив (рис. 1.12 та рис. 1.13). Крім того, сформувалося нераціональне співвідношення внесення мінеральних добрив за видами: значно зменшено частку калійних і фосфорних добрив, що впливають на вміст поживних речовин у рослинах (з 27,8% та 30,2% відповідно у 1990 р. до 14,3% та 15,8% у 2013 р.), на тлі азотних, які дають ріст (з 42,1% у 1990 р. до 69,9% у 2013 р.). Переважне внесення сільгосппідприємствами азотних добрив порушується співвідношення поживних речовин у ґрунті, що призводить до його підкислення та погіршення якості виробленої продукції.

Варто зазначити, що лише у 1990 р., коли рівень внесення органічних добрив 8,6 т на 1 га посівної площі, а мінеральних добрив у поживній речовині – 170 кг/га, було досягнуто просте відтворення родючості ґрунтів¹⁹.

¹⁹ Балюк С.А. Екологічний стан ґрунтів України. / С.А. Балюк, В.В. Медведєв, М.М. Мірошніченко, Є.В. Скрильник, Д.О. Тимченко, А.І. Фатєєв, А.О. Христенко, Ю.Л. Цапко // Український географічний журнал. – 2012. – № 2. – с. 39

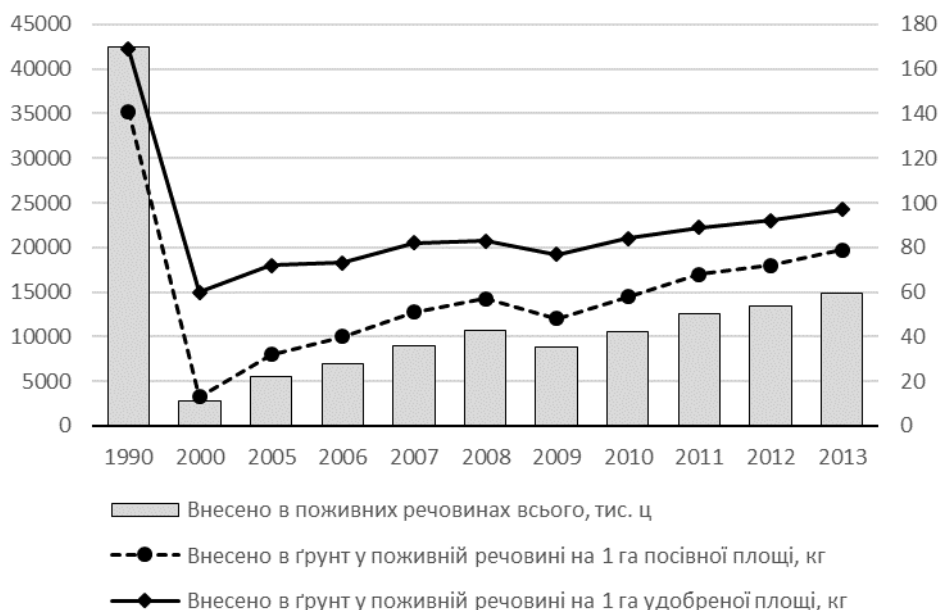

Рис. 1.12. Динаміка внесення мінеральних добрив в Україні у 1990-2013 рр.

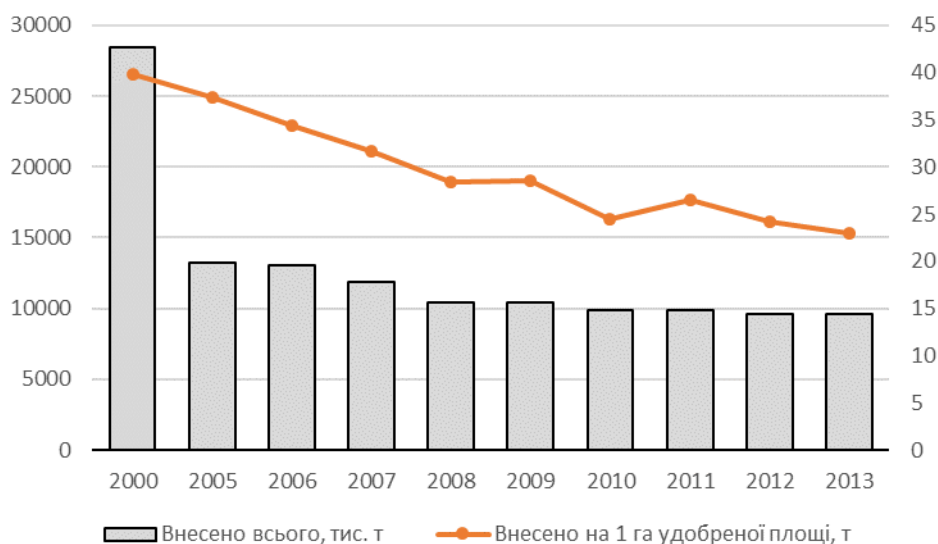

Рис. 1.13. Динаміка внесення органічних добрив в Україні у 2000-2013 рр.

Тривала експлуатація ґрунтів в умовах від'ємного балансу макроелементів, недостатнє фінансування та реалізація заходів щодо охорони ґрунтів, призвело до того, що, починаючи з 1993 року, вміст гумусу в ґрунтах України на 75% площі сільськогосподарських угідь зменшився у 2-3 рази від норми і цей процес надалі прогресує, щорічні втрати гумусу становлять 0,65 тонни на 1 га²⁰. Протягом останніх двадцяти років ґрунти України втратили 0,22% гумусу, що оцінюється в 453,4 млрд. гривень збитків²¹.

²⁰ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. № 2818, 17 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3. – С. 13

²¹ Держземагентство та Інститут охорони ґрунтів об'єднують зусилля заради збереження унікального ґрунтового покриву України. / [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247479150&cat_id=244277212

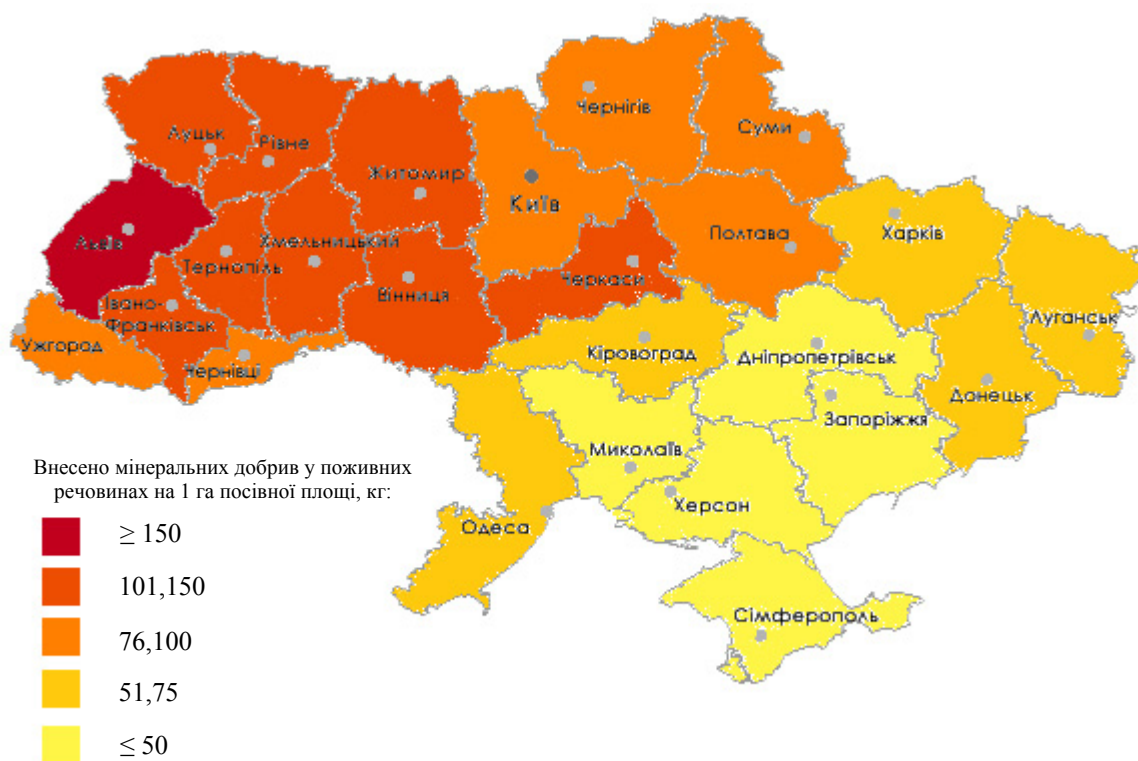

Рис. 1.14. Розподіл регіонів України за рівнем внесення мінеральних добрив у 2013 р.

Попри повільну динаміку зростання обсягів внесення мінеральних добрив на фоні подальшого скорочення застосування органічних, урожайність основних сільськогосподарських культур зростає і станом на 2013 р. перевищує рівень, досягнутий у 1990 р. Разом з тим, за показником урожайності Україна все ще поступається провідним виробникам аналогічної продукції за всіма основними сільгоспкультурами (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Урожайність основних сільськогосподарських культур у деяких країнах світу у 2012 році, ц/га

Сільськогосподарські культури	Канада	США	Німеччина	Франція	Польща	Україна
Зернові і зернобобові культури	33,7	58,5	68,5	74,4	36,8	31,2 (39,9 ²)
Картопля	310,2	458,2	447,6	411,1	243,8	161 (159,7 ²)
Цукрові буряки	603,4 ¹	576,1 ¹	675,7 ¹	937 ¹	542,6 ¹	410,8 (398,9 ²)
Овочі і баштані культури	258,2	325,4	343,7	229,6	312,4	185,4

¹ Дані за 2010 рік² Дані за 2013 рік

Джерело: [10, с. 88, 385, 387, 389; 6, с. 12]

За роки незалежності в Україні значно скоротилося поголів'я худоби: великої рогатої худоби – в 5,4 разу, в т. ч. корів – у 3,3 разу, свиней – у 2,4 разу, овець та кіз – у

4,9 разу. Водночас після зменшення поголів'я птиці майже у 2 рази протягом 1990-2000 рр., починаючи з 2001 р. спостерігається поступове нарощування поголів'я, кількість якого на кінець 2013 р. становила 230,3 млн. голів, що на 6,4% менше, ніж у 1990 р.

Зменшення поголів'я худоби та птиці більш стрімкими темпами відбувалося у сільськогосподарських підприємствах, внаслідок чого змінилася структура утримання худоби за категоріями господарств (рис. 1.15). Зокрема, сільськогосподарські підприємства значно скоротили поголів'я ВРХ та корів, овець і кіз, натомість у свинарстві та птахівництві вони поступово нарощують поголів'я тварин. Це пов'язано насамперед з більш швидкою окупністю витрат через вищий коефіцієнт оборотності оборотних засобів у цих галузях порівняно з іншими галузями тваринництва.

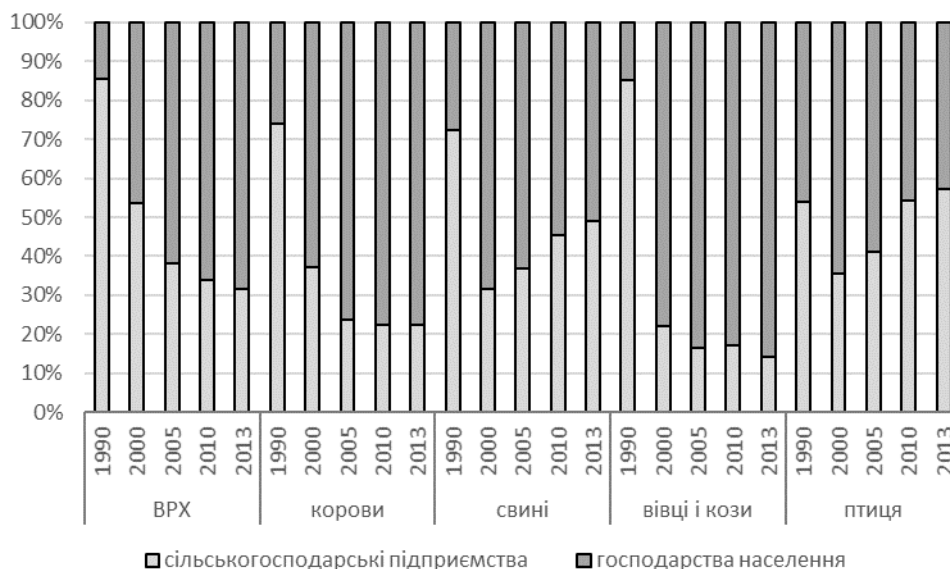

Рис. 1.15. Структура поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств у 1990-2013 рр.

Скорочення поголів'я худоби і птиці призвело до зниження обсягів виробництва продукції тваринництва. Зокрема обсяги виробництва яловичини і телятини зменшилися у 4,6 разу порівняно з 1990 р., а свинини, баранини і козятини – більш ніж вдвічі, молока – у 2,1 разу. Починаючи з 2006 р. намітилася тенденція до позитивної динаміки виробництва м'яса, однак відбувається це за рахунок стрімкого нарощування виробництва м'яса птиці (більш ніж вдвічі протягом 2006-2013 рр.) та поступового збільшення виробництва свинини (на 52% за останні 8 років). Разом з тим продовжується спад поголів'я великої рогатої худоби, виробництва молока і м'яса ВРХ.

У даний час близько 3/4 м'яса ВРХ та трохи більше половини м'яса свиней виробляють господарства населення, які фінансово і технічно неспроможні забезпечити відповідність цієї продукції міжнародним стандартам якості. Ситуацію погіршує імпорту дешевших продуктів харчування низької якості, що робить неконкурентоспроможною на внутрішньому ринку аналогічну продукцію українських виробників. В структурі виробництва все більшу частку (майже 50%) займає порівняно дешевше і менш енергетично цінне м'ясо птиці, переважно курятини інтенсивної технології вирощування.

Станом на кінець 2012 р. у сільському господарстві України використовується 1,5% основних засобів вітчизняної економіки. В сільськогосподарських підприємствах налічується 146 тис. тракторів, 99,3 тис. вантажних і вантажопасажи́рських автомобілів, 71,1 тис. сівалок, 30 тис. зернозбиральних комбайнів та інша сільськогосподарська техніка; 189 тис. тракторів і 23 тис. зернозбиральних комбайнів знаходяться у господарствах населення. Починаючи з 2007р вартість основних засобів у сільському господарстві починає стабільно зростати, проте темпи її зростання значно нижчі, ніж в

цілому в економіці країни. Так протягом 2000-2012 р. вартість основних засобів в економіці зросла більш ніж у 7 разів, тоді як приріст основних засобів у сільському господарстві за цей період становив лише 79%²². При цьому протягом 2004-2013 рр. ціни на трактори та сільськогосподарські машини зросли втричі^{23 24 25}. Таким чином, незважаючи на зростання вартості основних засобів у сільському господарстві, кількість сільськогосподарської техніки щороку зменшується, погіршуючи і без того незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва.

Особливо низьким є рівень фондоозброєності в господарствах населення малих та середніх сільськогосподарських підприємствах з площею посівів до 250 га. За даними ННЦ «Інститут аграрної економіки» оснащеність окремими видами техніки у 2010 р. була на рівні половини технологічної потреби, а близько 85% технічних засобів в аграрних підприємствах вже відпрацювали свій ресурс і є повністю амортизованими²⁶.

Значно кращою є ситуація в аграрних холдингах, які мають потужну матеріально-технічну базу та достатні фінансові можливості укомплектовувати свій парк техніки новітнім високотехнологічним обладнанням від світових виробників. У 2012 р. сільськогосподарську діяльність здійснювало близько 129 агрохолдингових формувань із середньою площею земель близько 60 тис. га на одне формування²⁷. Характерними ознаками аграрних холдингів є орієнтація на експорт сільськогосподарської продукції, збільшення обсягів її виробництва за рахунок ефекту масштабу, інтеграція виробництва з переробкою сільськогосподарської продукції, що сприяє підвищенню ефективності господарської діяльності.

Однак поряд із підвищенням конкурентоспроможності агропромислового виробництва діяльність агрохолдингів призводить до зростання соціальної напруги на селі, вимивання коштів із сільських територій, скорочення надходжень до місцевих бюджетів та загалом негативно позначається на соціальному розвитку сільських територій. Це відбувається тому, що головні компанії агрохолдингів здебільшого зареєстровані у містах, а тому податкові та інші платежі не надходять до місцевих бюджетів тих територій, на яких безпосередньо здійснюється господарська діяльність. Крім того завдяки використанню сучасних технологій агрохолдинги істотно зменшують свою потребу у трудових ресурсів, що призводить до зростання рівня безробіття серед сільського населення.

Про негативний вплив діяльності агрохолдингів на соціальну сферу сільських територій свідчать зокрема деякі дані зі статистики демографічних процесів у сільській місцевості. Зокрема, у низці областей, у яких діє найбільша кількість агрохолдингів (рис. 1.16), відбуваються процеси знелюднення сіл: там знаходиться найбільше сільських населених пунктів, у яких немає населення і які все ще не зняті з обліку станом на початок поточного року; понад 50% сільських населених пунктів у цих областях належать до категорії малих сіл із чисельністю населення в них до 200 осіб; на цих територіях зосереджена найбільша кількість сіл, в яких немає дітей віком до 17 років та

²² Статистичний щорічник України (за 2013 рік) : [Статистичний збірник] / Державна служба статистики України; за ред. Осауленка О. Г. – К., 2014. – С. 77

²³ Сільське господарство України (за 2013 рік) : [Статистичний збірник] / Державна служба статистики України; за ред. Власенко Н. С. – К., 2014. – С. 64

²⁴ Сільське господарство України (за 2008 рік) : [Статистичний збірник] / Державна служба статистики України; за ред. Остапчука Ю. М. – К., 2009. – С. 58

²⁵ Сільське господарство України (за 2009 рік) : [Статистичний збірник] / Державна служба статистики України; за ред. Остапчука Ю. М. – К., 2009. – С. 64

²⁶ Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель,Веселяка. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – С. 54

²⁷ Лупенко Ю. О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. / Ю. О. Лупенко, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК.– 2013. – № 7. – С. 7

молоді у віці 18-34 років. Насамперед це стосується таких областей, як Полтавська, Сумська, Харківська і Чернігівська.

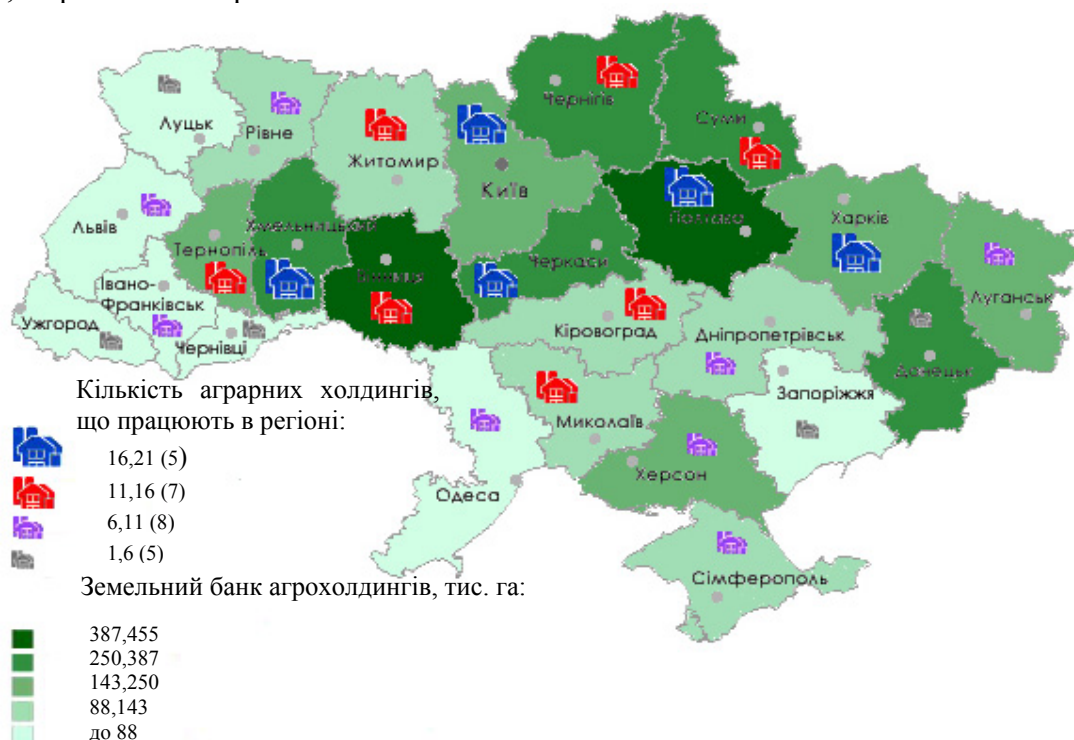

Рис.1.16. Територіальний розподіл аграрних холдингів в Україні у 2010 р.

* За даними Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу»

Великі агропромислові корпорації у своїй діяльності керуються головним чином економічними інтересами, визначаючи отримання прибутку своєю першочерговою ціллю. Економічне та соціальне середовище вони розглядають лише як фактор виробництва, а тому економічно не зацікавлені розвивати та підтримувати у належному стані соціальну інфраструктуру сільських територій²⁸. Разом з тим частина агрохолдингів бере на себе соціальну відповідальність та здійснює окремі заходи з підтримки розвитку сільських територій. Проте така практика не стала всезагальною, а здійснювані заходи носять частковий, фрагментарний характер. Водночас, збільшення земельних площ, підконтрольних агрохолдинговим структурам, загрожує подальшому розвитку середніх і малих форм аграрного бізнесу, які несуть найбільше навантаження в забезпеченні розвитку сільських територій.

Незважаючи на те, що протягом 2001-2013 рр. темпи нарощування валового виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами суттєво перевищують середньогалузеві темпи зростання, частка господарств населення у виробництві валової продукції сільського господарства залишається значною, хоча і присутня суттєва регіональна диференціація, спричинена дією історичних та економічних факторів (табл. 1.8).

Можна стверджувати, що господарства населення будуть ще тривалий час відігравати важливу роль у забезпеченні населення продуктами харчування. Звідси випливає необхідність внесення суттєвих коректив в державну політику підтримки ОСГ, яка повинна включати систему правових, фінансово-економічних та організаційних заходів, спрямованих на підвищення ефективності їх господарювання та покращення рівня і якості життя сільського населення.

²⁸ Павлов О.І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління / О.І. Павлов. – Одеса: Астропрінт, 2006. – С. 86

Питома вага господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції за регіонами України у 2013 році

Регіони та області	Частка господарств населення у виробництві продукції:	
	рослинництва	тваринництва
Західний (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Рівненська, Чернівецька)	64,7	75,6
Центральний (Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Харківська, Хмельницька, Черкаська)	34,4	43,6
Північний (Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська)	33,9	50,5
Південний (Автономна республіка Крим, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська)	42,4	70,1
Східний (Донецька, Луганська)	47,9	46,9
Україна	41,4	56,5

Таким чином розвиток аграрного виробництва на сучасному етапі характеризується низкою проблем, серед яких:

- виснаженість чорноземів та зниження родючості земель внаслідок нераціонального землекористування, що проявляється у: а) недостатніх обсягах внесення мінеральних добрив та нераціональному співвідношенні їх за видами (у бік збільшення частки азотних добрив, що призводить до підкислення ґрунтів та погіршення якості сільськогосподарської продукції) – ця проблема є особливо гострою у південно-східних регіонах України; б) критичному зменшенні обсягів внесення органічних добрив, що безпосередньо пов'язано із депресивним станом окремих галузей тваринництва (насамперед м'ясного та молочного скотарства); в) порушенні оптимального балансу у структурі посівних площ сільськогосподарських культур (зокрема: різко скоротилась площа посіву кормових культур – їхня частка у п'ять разів менша за оптимальну; посіви соняшнику в Україні вже сягають 20% площі ріллі, а у деяких областях аж до 28-39%, при допустимій нормі 9-12%; у більшості підприємств лісостепової і степової зони під зерновими зайнято від 60% до 90% і більше посівних площ)
- погіршення демографічної ситуації на сільських територіях: зменшення кількості сільських населених пунктів, погіршення соціальної інфраструктури сіл, «старіння» кадрів, що здійснюють сільськогосподарську діяльність (більш вираженою негативна демографічна динаміка є, зокрема, у Полтавській, Сумській, Харківській і Чернігівській областях);
- низький рівень матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, високий ступінь зносу основних засобів;
- за роки незалежності України склався більш ніж восьмикратний диспаритет міжгалузевих відносин сільського господарства із іншими галузями – постачальниками матеріально-технічних ресурсів, що споживаються сільським господарством;
- рівень оплати праці в сільському господарстві один із найнижчих в економіці країни загалом, що не сприяє залученню висококваліфікованих кадрів у цю сферу;
- значна концентрація виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції (картоплі, овочів, молока, м'яса ВРХ), що мають важливе значення для забезпечення внутрішньої потреби у продуктах харчування у господарствах населення, які є менш фінансово спроможними порівняно з великими підприємствами, а отже нездатні забезпечити високу якість та конкурентоспроможність виробленої продукції;

• неконтрольований розвиток корпоративних вертикально-інтегрованих агропромислових утворень – агрохолдингів, загрожує розвитку інших форм господарювання, руйнуючи конкуренцію та монополізуючи ринки, а також призводить до загострення соціальних та екологічних проблем у сільській місцевості (найбільшого розвитку процеси «агрохолдинізації» аграрного виробництва набули у центральних, північних та східних областях України).

1.2.3. Розвиток сфери рекреаційно-туристичних послуг

Сфера рекреаційно-туристичних послуг України впродовж останніх років розвивалася з незначною, проте позитивною динамікою, про що засвідчують дані розвитку рекреаційно-туристичного комплексу країни та її регіонів.

Із значним відривом від інших регіонів розвивався рекреаційно-туристичний комплекс (РТК) АР Крим, частка якого у загальнодержавному РТК значно переважала частки інших регіонів і, станом на кінець 2013 року, становила: у загальній кількості колективних засобів розміщення (КЗР) – 19,1% (1225 закладів), у місткості КРЗ – 24,8% (145518 місць), у сумарній кількості розміщених у КЗР – 16,5% (1368988 осіб) (Додаток А, табл. А1, А2, А3; рис. 1.17, 1.18, 1.19).

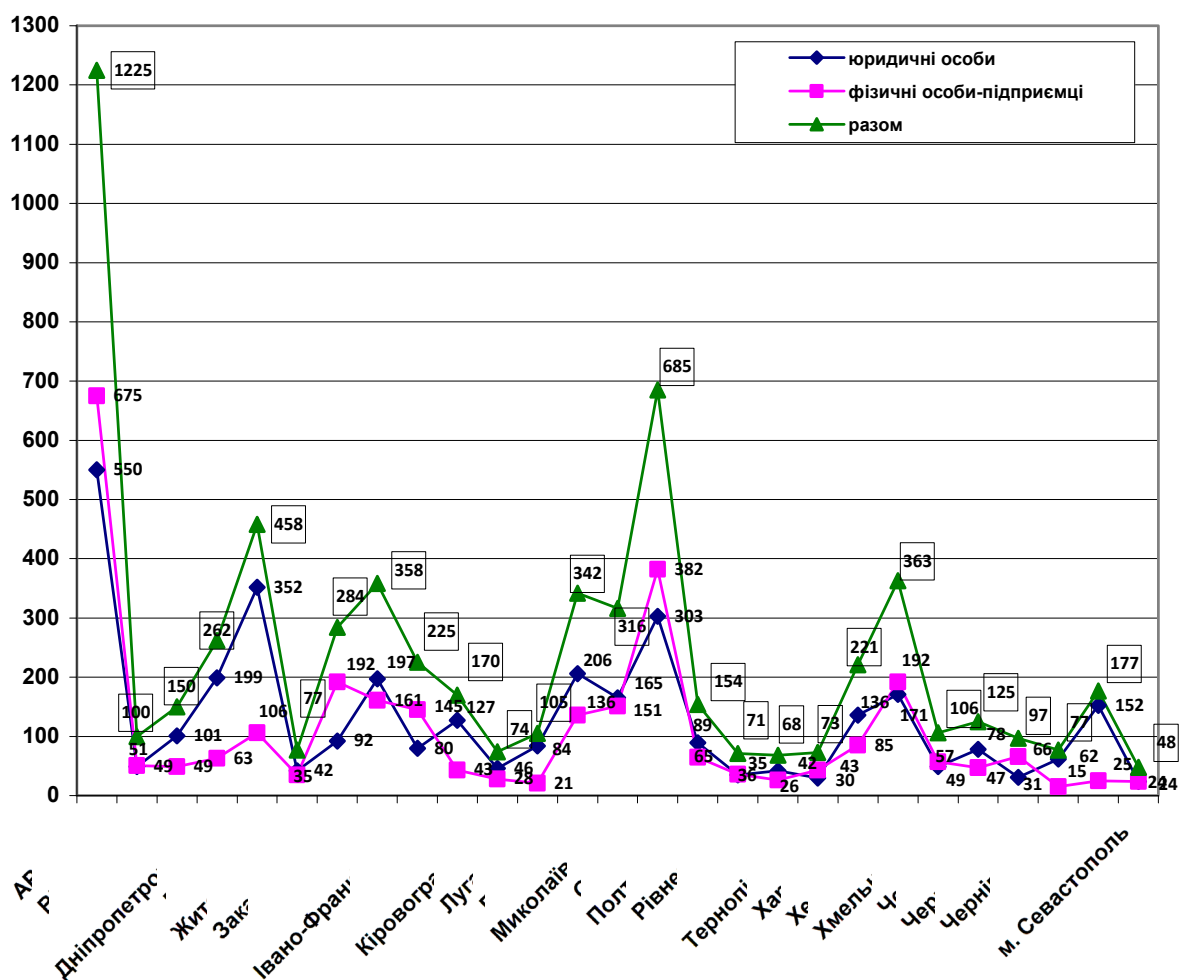

рис. 1.17. Кількість колективних засобів розміщування у регіонах України у 2013 році

* Розраховано на основі даних^{29 30 31}

²⁹ Колективні засоби розміщування в Україні у 2011 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2012. – 190 с.

Другим за потужністю є РТК Одеської області: він налічує 685 колективних засобів розміщування місткістю 62444 місця, на базі яких у 2013 р. було обслуговано 567678 осіб (Додаток А, табл. А1, А2, А3; рис. 1.16, 1.17, 1.18). Третім – Донецький РТК – 458 колективних засобів розміщування місткістю 48859 місць, які у 2013 р. обслужили 454175 осіб.

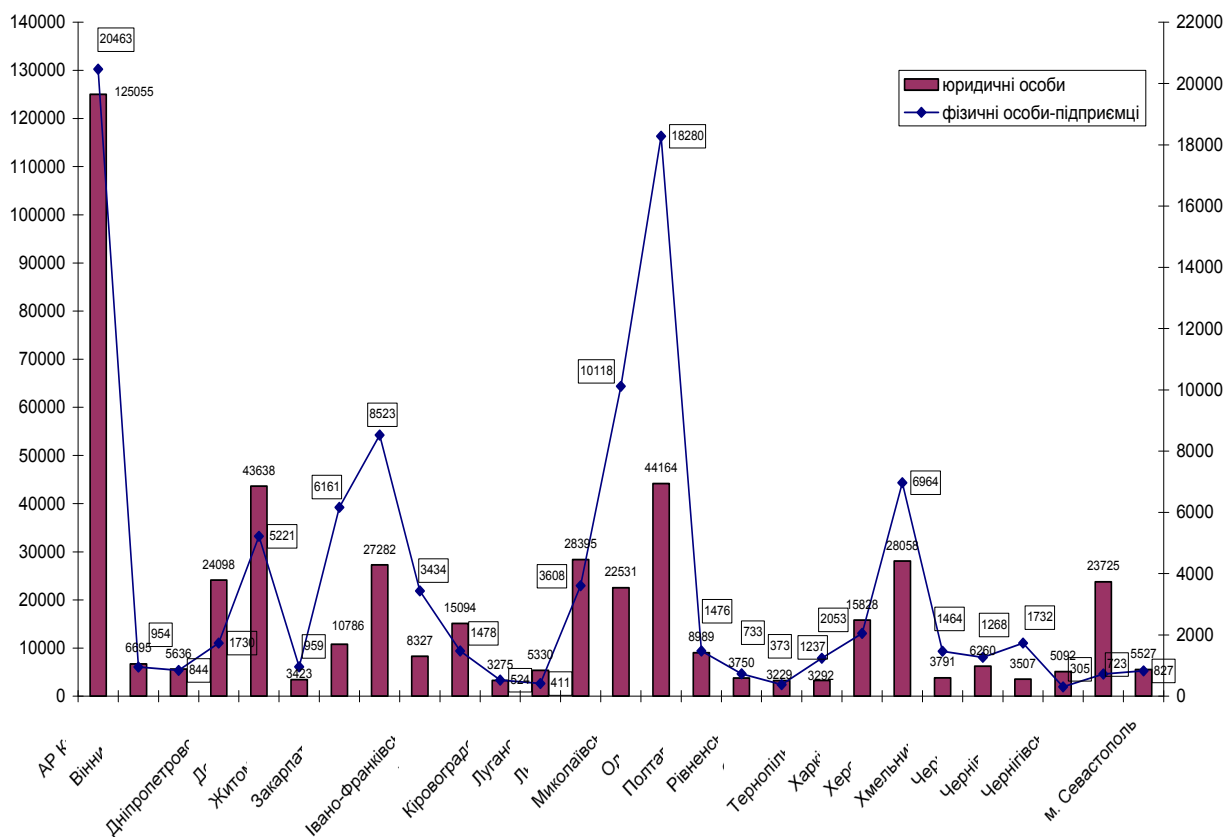

Рис. 1.18. Місткість колективних засобів розміщування у регіонах України у 2013 році (місць)

* Розраховано на основі даних^{32 33 34}

Найслабше розвинуті РТК Сумської, Кіровоградської, Житомирської, Рівненської, Тернопільської, Чернігівської областей та м. Севастополь (Додаток А, табл. А1, А2, А3; рис. 1.17, 1.18, 1.19).

За останні три роки (2011-2013 рр.) за темпами приросту КЗР на перше місце вийшло м. Севастополь (зростання у 1,55 разу), на друге – Херсонська область (у 1,42 разу), на третє – Хмельницька (у 1,4 разу). Однак, у низці регіонів (Івано-Франківська область, м. Київ, Донецька, Луганська, Сумська, Чернігівська, Дніпропетровська, Черкаська області) відбулося скорочення кількості засобів розміщення, причому, найсуттєвіше – в Івано-Франківській області – майже удвічі (зростання у 0,6 разу).

³⁰ Туристична діяльність в Україні у 2012 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2013. – 272 с.

³¹ Туристична діяльність в Україні у 2013 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2014. – 272 с.

³² Колективні засоби розміщування в Україні у 2011 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2012. – 190 с.

³³ Туристична діяльність в Україні у 2012 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2013. – 272 с.

³⁴ Туристична діяльність в Україні у 2013 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2014. – 272 с.

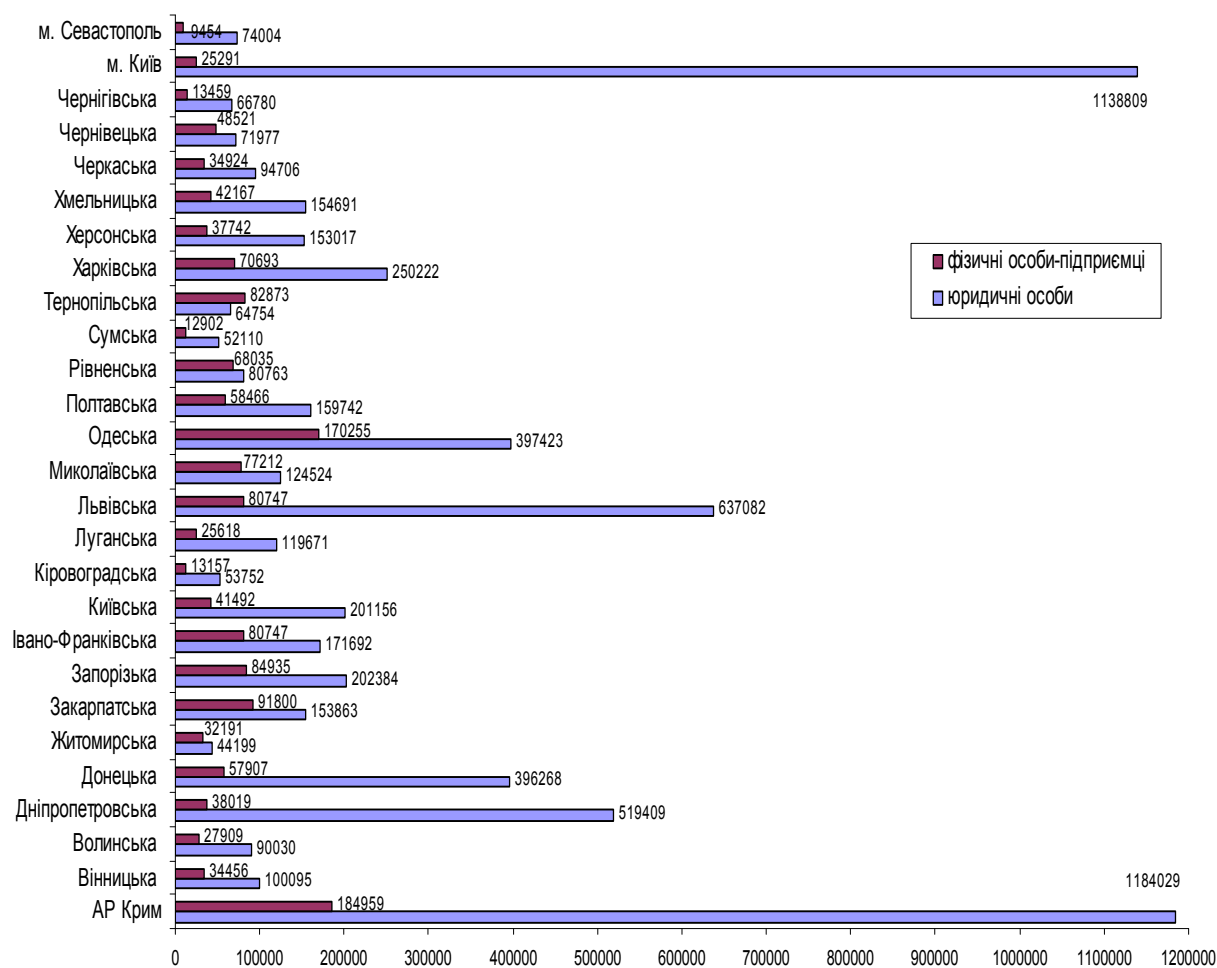

Рис.1.19. Кількість розміщених у колективних засобах розміщування у регіонах України у 2013 році (осіб)

* Розраховано на основі даних^{35 36 37}

Варто відмітити, що у переважній більшості випадків приріст КЗР відбувався за рахунок КЗР фізичних осіб-підприємців (Додаток А, табл. А1, А2, А3; рис. 1.17, 1.18)^{38 39}. Так, у м. Севастополь кількість КЗР фізичних осіб-підприємців у 2013 р. зросла порівняно з 2011 р. у 8 раз, у Луганській області – у 3 рази, у Київській – у 2,15 разу, у Хмельницькій – у 2,11 разу, у Вінницькій – у 2,04 разу (Додаток А, табл. А2; рис. 1.17).

Приріст місткості КЗР найбільшим був у Херсонській області – у 1,33 разу, у Закарпатській – у 1,26 разу, Одеській – у 1,22 разу. Водночас, відбулося скорочення

³⁵ Там само

³⁶ Там само

³⁷ Там само

³⁸ Колективні засоби розміщування в Україні у 2011 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2012. – 190 с.

³⁹ Туристична діяльність в Україні у 2012 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2013. – 272 с.

⁴⁰ Туристична діяльність в Україні у 2013 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2014. – 272 с.

місткості КЗР (у 2013 р. порівняно з 2011 р.) у Чернівецькій області – у 0,70 разу, Луганській – у 0,81 разу, Черкаській – у 0,83 разу, Сумській – у 0,88 разу^{41 42 43}.

Регіональні диспропорції спостерігалися також і щодо кількості розміщених у колективних засобах розміщування. У 2013 р. майже третина обслугованих КЗР України припадала на два регіони: АР Крим – 16,5%, м. Київ – 14,0% усіх обслугованих. На третьому місці із значним відривом від лідерів перебувала Львівська – 8,7%, на четвертому – Одеська область – 6,8% усіх обслугованих. У регіонах із найнижчими показниками – Сумській, Кіровоградській, Житомирській, Чернігівській областях – кількість розміщених у КЗР була у 17-21 разів меншою за лідера – АР Крим.

Впродовж 2011-2013 років за темпами приросту кількості розміщених у КЗР найкращі показники були у м.Севастополь – у 1,71 разу, Дніпропетровської – 1,68 разу, Тернопільської – 1,62 разу, Рівненської – 1,4 разу, Херсонської – 1,35 разу областей, спад спостерігався у трьох регіонах: Сумська область – у 0,91 разу, м. Київ – 0,93 разу, Миколаївська область – 0,98 разу.

Принагідно зазначимо, що тенденції розвитку регіональних РТК у 2011-2013 рр. порівняно з 2000-2010 рр. практично не змінилися. Проведені нами попередні дослідження із виділенням Кримського (АР Крим, м.Севастополь), Азово-Чорноморського (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Донецька області), Карпатського (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області) та Дніпровсько-Дністровського (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, м.Київ) рекреаційних регіонів⁴⁴ засвідчили, що у 2000-2010 рр. позитивна динаміка була лише у регіонів, що входять до Кримського та Азово-Чорноморського рекреаційних регіонів. По кількості рекреаційних закладів частка Кримського рекреаційного регіону у загальній кількості рекреаційних закладів України зросла із 16,1% у 2000 р. до 19,0% у 2010 р., Азово-Чорноморського – відповідно із 40,5% у 2000 р. до 46,6% у 2010 р. За місткістю рекреаційних закладів їх частка була ще більш значною і зросла із 25,2% у 2000 р. до 27,9% у 2010 р. для Кримського рекреаційного регіону та із 42,3% до 44,2% – для Азово-Чорноморського рекреаційного регіону відповідно. На ці два регіони припадало майже дві третини усіх оздоровлених: у 2000 р. – 61,4% (Кримський рекреаційний регіон – 27,9%, Азово-Чорноморський – 33,5%), у 2010 р. – 64,8% (Кримський – 30,7%, Азово-Чорноморський – 34,1%).

Частка РТК Карпатського рекреаційного регіону у загальнодержавних показниках за десятиліття скоротилася із 8,1% до 7,3% – за кількістю закладів і за місткістю – із 7,3% до 6,8%. Відповідно зменшилася його частка у загальній кількості оздоровлених: із 13,2% до 11,8%.

Проте, найбільш відчутного скорочення зазнав РТК Дніпровсько-Дністровського рекреаційного регіону – за десять років кількість санаторно-курортних і оздоровчих закладів скоротилася на 30,4%, а їх місткість – на 23,7%. Частка цього рекреаційного регіону у загальнодержавних показниках скоротилася із 35,3% до 27,1% – по кількості закладів та із 25,1% до 21,2% – по місткості. За кількістю оздоровлених осіб скорочення було не таке суттєве: із 25,4% у 2000 р. до 23,4% – у 2010 р.

Туристичний сектор України та її регіонів розвивається більш динамічно.

⁴¹ Колективні засоби розміщування в Україні у 2011 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2012. – 190 с.

⁴² Туристична діяльність в Україні у 2012 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2013. – 272 с.

⁴³ Туристична діяльність в Україні у 2013 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2014. – 272 с.

⁴⁴ Гулич О.І. Регіональні рекреаційно,туристичні комплекси: проблеми і перспективи розвитку / О.І. Гулич // Економіст – 2011. – № 5. – С. 41-43.

На ринку туристичних послуг України у 2013 р. працювало 5711 суб'єктів туристичної діяльності (туроператорів і турагентів). Їх кількість у порівнянні з 2011 р. зросла на 19,2% (Додаток А, табл. А4; рис. 1.20). У м.Києві працювало 1647 суб'єктів туристичної діяльності, що склало 28,8% від загальної кількості, у АР Крим – 529 (9,3%). Разом на ці два регіони припадало 38,1% усіх суб'єктів туристичної діяльності.

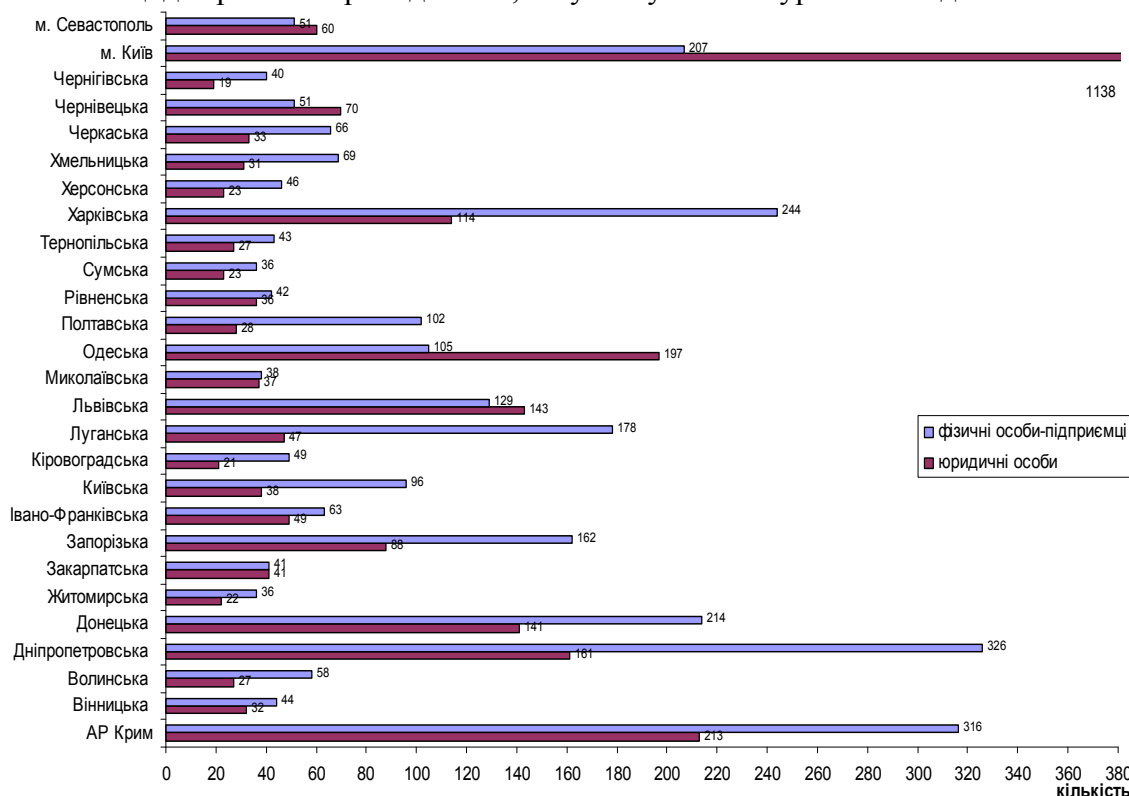

Рис. 1.20. Кількість суб'єктів туристичної діяльності у регіонах України у 2013 році

* Розраховано на основі даних^{45 46 47}.

Високі темпи приросту кількості суб'єктів туристичної діяльності спостерігалися впродовж останніх трьох років у низці регіонів: Луганська область – 2,39 разу, Київська – 2,13 разу, м. Київ – 1,86 разу, Рівненська – 1,56 разу, Запорізька – 1,51 разу, м. Севастополь – 1,46 разу. Водночас у десяти регіонах відбулося зменшення кількості суб'єктів туристичної діяльності, зокрема, у Закарпатській області – у 0,55 разу, Сумській – у 0,8 разу, Херсонській – у 0,84 разу, Донецькій – у 0,87 разу (Додаток А, табл. А4; рис. 1.20)^{48 49 50}.

⁴⁵ Туристична діяльність в Україні у 2011 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2012. – 76 с.

⁴⁶ Туристична діяльність в Україні у 2012 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2013. – 272 с.

⁴⁷ Туристична діяльність в Україні у 2013 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2014. – 272 с.

⁴⁸ Колективні засоби розміщування в Україні у 2011 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2012. – 190 с.

⁴⁹ Туристична діяльність в Україні у 2012 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2013. – 272 с.

⁵⁰ Туристична діяльність в Україні у 2013 році / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2014. – 272 с.

Розділ 1

Зростання показників відбулось за рахунок збільшення кількості суб'єктів туристичної діяльності фізичних осіб-підприємців (Додаток А, табл. А4; рис. 1.20)⁵¹.

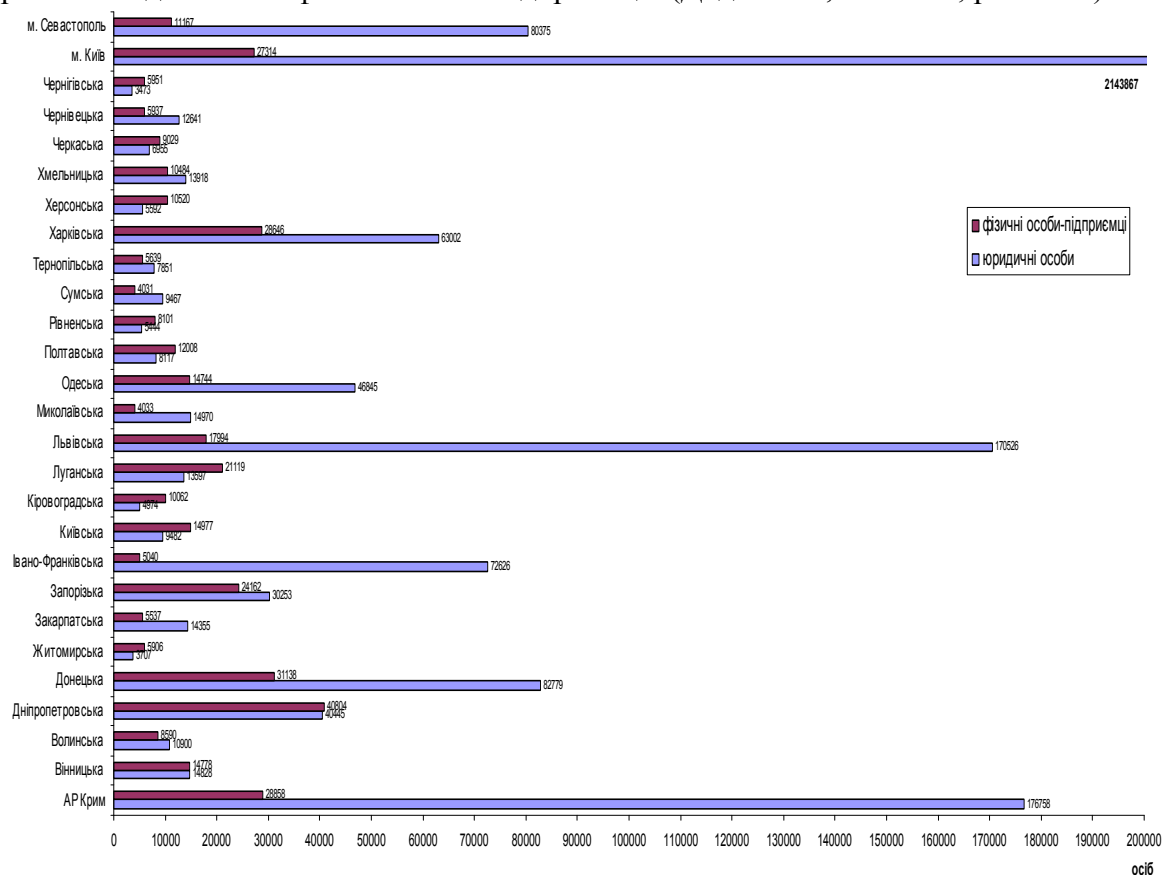

Рис. 1.21. Кількість обслужених туристів
туроператорами і турагентами у 2013 році

* Розраховано на основі даних⁵².

Кращою у фізичних осіб-підприємців була також динаміка щодо кількості обслужених туристів (Додаток А, табл. А5; рис. 2.21)⁵³. Якщо для юридичних осіб найвищий темп приросту кількості обслужених склав 2,32 разу (м. Київ), то у фізичних осіб-підприємців він був 3,76 разу (Київська область).

За кількістю обслужених туристів спостерігаємо вкрай нерівномірний розподіл – у 2013 р. на три регіони припадало майже три чверті (74,3%) усіх обслужених туристів в Україні: м. Київ – 62,9%, АР Крим – 6%, Львівська область – 5,5%. Причому, домінування столиці в обслуговуванні туристичних потоків було абсолютно переважаючим.

Регіональні диспропорції діяльності суб'єктів туристичної діяльності порівняно з 2000-2009 рр. не лише не зменшилися, але й відчутно зросли. Так, у 2009 р. майже дві третини (65%) туристів, обслужених суб'єктами туристичної діяльності, припадало на чотири регіони: м. Київ (41%), Івано-Франківську область (13,3%), АР Крим (6,6%), м. Севастополь (3,8%). Решту 35% обслужених туристів забезпечували 23 регіони, частки яких у загальнодержавному показнику складали від 3,3% (Херсонська область) до 0,4%

⁵¹ Там само

⁵² Там само

⁵³ Там само

(Житомирська область)⁵⁴. Як бачимо, частка лідера – м. Київ – зросла з 41% (2009 р.) до 62,9% (2013 р.), частка регіону, котрий займав другу позицію, зменшилася з 13,3% (Івано-Франківська обл., 2009 р.) до 6% (АР Крим, 2013 р.).

Поряд із м. Київ, де кількість обслугованих туристів за три роки (2011-2013 рр.) зросла у 2,3 разу, у низці регіонів також спостерігалось поживавлення туристичної діяльності: у Луганській області кількість обслугованих туристів зросла у 2,23 разу, Київській – у 1,93 разу, Львівській – у 1,47 разу, Рівненській – у 1,43 разу, Черкаській – у 1,41 разу, Волинській – у 1,33 разу, Івано-Франківській – у 1,31 разу (Додаток А, табл. А5; див. рис. 2.21)⁵⁵.

Водночас такі регіони, як Чернівецька, Херсонська, Кіровоградська, Чернігівська, Миколаївська, Полтавська області та м. Севастополь у 2011-2013 рр. допустилися спаду у туристичній сфері від 50,55% (для Чернівецької, Херсонської, Кіровоградської областей) до 25,40% (для Чернігівської, Миколаївської, Полтавської областей).

За останні три роки відбулося також покращення діяльності дитячих закладів оздоровлення та відпочинку: у 2013 р. на базі 18549 закладів було оздоровлено 2017062 дитини, що склало 113% від аналогічного показника 2011 року. Збільшення кількості оздоровлених дітей відбулося у всіх регіонах за винятком Хмельницької області (Додаток А, табл. А6; рис. 1.22).

Принагідно зазначимо, що покращення оздоровлення дітей спостерігалось при скороченні кількості закладів оздоровлення та відпочинку і їх місткості у багатьох регіонах. Суттєвого скорочення зазнали бази оздоровлення дітей у Хмельницькій області (кількість зменшилася на 4,1%, місткість – на 29,8%), Київській (6% і 15,4% відповідно), Кіровоградській (5,8% і 15%), Житомирській (місткість зменшилася на 14,8%), Донецькій (місткість зменшилася на 14,5%), Львівській (місткість зменшилася на 12,8%). Водночас, в одинадцяти регіонах місткість дитячих закладів оздоровлення і відпочинку за останні три роки (2011-2013 рр.) збільшилася: у Миколаївській області – на 25,8%, Одеській – на 22,5%, м. Києві – на 20,7%, Черкаській області – на 11,9%, Полтавській області – на 8,5% та ін. (Додаток А, табл. А6; див. рис. 1.22).

Найвищі темпи приросту кількості оздоровлених дітей у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку (2013 р. до 2011 р.) були у наступних регіонах: м. Севастополь – 45,9%, Сумська область – 39,3%, Чернівецька – 30,3%, Кіровоградська – 28%, Житомирська – 27,2%, Тернопільська – 22%, Закарпатська – 20,8%, Херсонська – 19,5%, Рівненська – 18,9%, Миколаївська – 18,3%.

Лідерами з оздоровлення дітей у 2013 р. були: АР Крим – 177893 особи, Одеська область – 160773 особи, Дніпропетровська – 112085 осіб, Донецька – 111590 осіб, Харківська – 109170 осіб, Івано-Франківська – 106724 особи, Закарпатська – 95933 особи та ін. (Додаток А, табл. А6; див. рис. 2.22).

Анексія АР Крим і частини територій Донецької і Луганської областей вкрай негативно позначилася на діяльності РТК України: скорочення за кількістю КЗР майже на 29%, за місткістю – на 34%. За попередніми даними дестабілізація політичної і економічної ситуації в Україні призвела до скорочення обсягів рекреаційно-туристичних послуг і обслугованих осіб у 2014 р. майже вдвічі. Не варто сподіватися покращення ситуації і в найближчі роки. За умови загального погіршення рівня життя пересічного жителя України зростатиме відкладений попит на рекреаційно-туристичні послуги та, частково, переорієнтація незначної кількості потенційних споживачів рекреаційно-туристичних послуг на інші регіони, наприклад, Одеську, Херсонську, Миколаївську, Закарпатську, Львівську, Івано-Франківську області. Однак, загалом ситуація може зазнати кардинальних позитивних змін лише за умови повної стабілізації політико-економічної ситуації в Україні та проведення відповідних реформ.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само

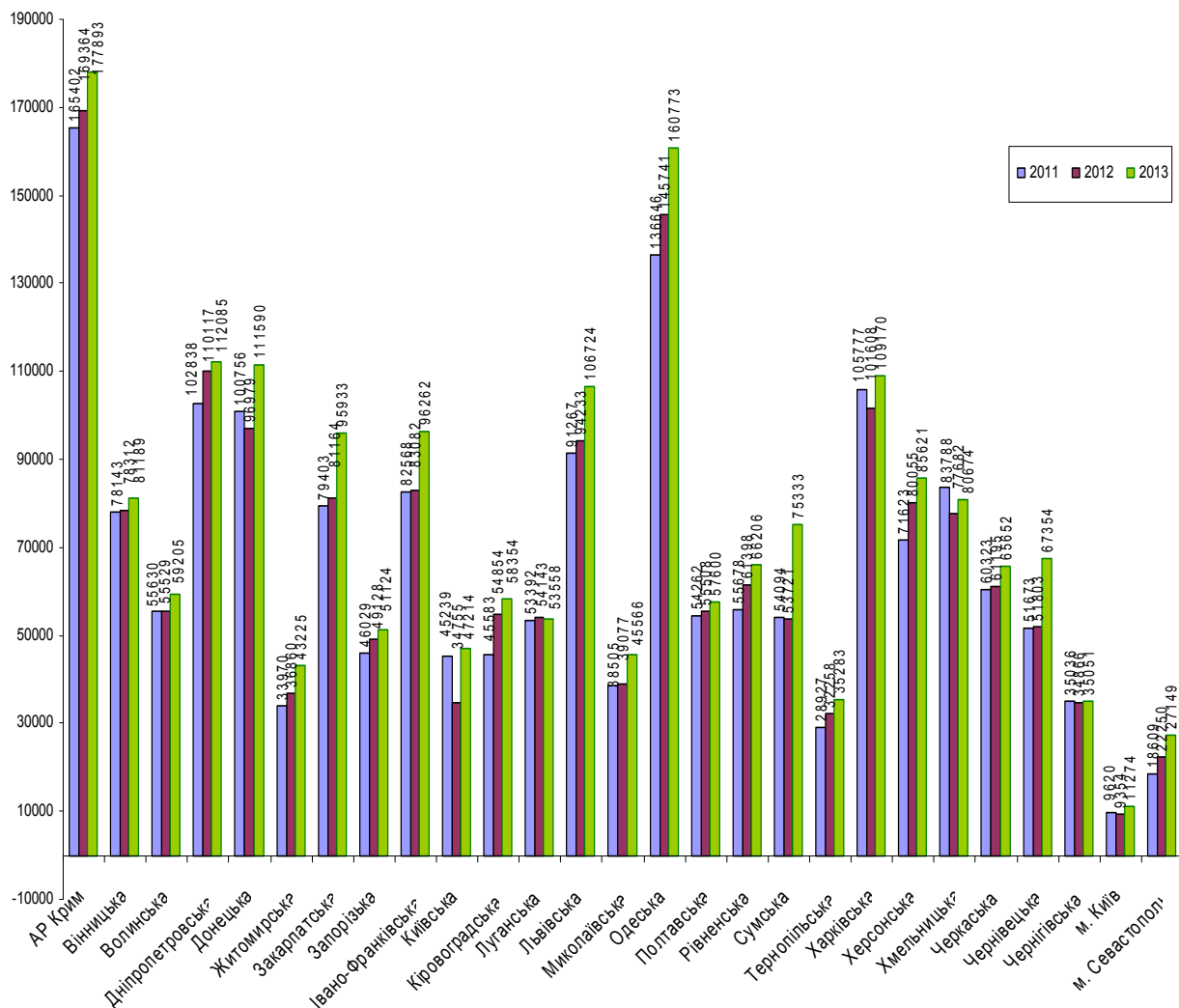

Рис. 1.22. Оздоровлено дітей у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку у регіонах України (осіб)

*Розраховано на основі даних^{56 57 58}.

Оцінюючи ситуацію в рекреаційно-туристичному комплексі держави і регіонів, яка склалася на сьогодні, можемо відзначити наступне:

1. Рекреаційно-туристичний комплекс України не зумів подолати інерції в розвитку і трансформуватися у високорентабельний сектор економіки.

2. Основними рекреаційними регіонами продовжували залишатися АР Крим, Херсонська, Запорізька, Одеська, Миколаївська, Львівська, Закарпатська області, туристичними центрами – м. Київ, АР Крим, Львівська, Донецька, Харківська області.

⁵⁶ Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку влітку 2011 року / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2011. – 58 с.

⁵⁷ Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку влітку 2012 року / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2012. – 58 с.

⁵⁸ Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку влітку 2013 року / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України; відп. за випуск І.В. Калачова. – К., 2013. – 64 с.

Водночас, у таких традиційно рекреаційних регіонах як Львівська та Херсонська області відбувалося поступове скорочення обсягів рекреаційної діяльності з одночасною переорієнтацією на туризм. Натомість Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Полтавська області при скороченні туристичних потоків здійснювали наросування в рекреаційній сфері.

3. Диспропорції у розвитку регіональних рекреаційно-туристичних комплексів продовжують залишатися значними, а навіть поглиблюються, що обумовлюється як активізацією конкуренції на внутрішньому ринку рекреаційно-туристичних послуг, так і відсутністю дієвих стратегій розвитку регіональних рекреаційно-туристичних комплексів.

4. Анексія АР Крим і військові дії на частині територій Донецької і Луганської областей призвели до скорочення КЗР за кількістю майже на 29%, за місткістю – на 34%, що матиме наслідком скорочення обсягів рекреаційно-туристичних послуг і обслугованих осіб у 2014 р. майже вдвічі.

Одним з найбільш проблемних питань залишається низький рівень рекреаційної діяльності переважної більшості регіонів, що не може бути виправданим ні з точки зору внутрішніх потреб регіонів у оздоровленні населення, зокрема короткочасному відпочинку на вихідні дні; ні з урахуванням вимог щодо раціонального та за призначенням використання природних оздоровчих та рекреаційних ресурсів, які є практично у кожному регіоні; ні з позиції загальнодержавних пріоритетів зміцнення здоров'я населення та збереження його працездатності, поліпшення демографічної ситуації в країні.

Вочевидь, за відсутності належної уваги з боку держави до цих питань, на місцях розвиток рекреаційно-туристичної сфери відбувається за залишковим принципом як, зрештою, і в державі загалом.

При мовчазному самоусуненні держави від втручання і вирішення багатьох проблемних питань (приватизація санаторно-курортних і рекреаційних об'єктів профспілкової власності, передача в довготривалу оренду земель рекреаційного призначення, відсутність належного контролю за використанням природних оздоровчих і рекреаційних ресурсів тощо) на місцях відбувається непрозора і неконтрольована, у багатьох випадках, передача природних ресурсів високої якості і вартості (оздоровчих і рекреаційних) у приватну власність, що в подальшому часто має наслідком обмеження доступу до користування цим ресурсом інших громадян на правах вільного і рівного доступу до використання природних лікувальних і рекреаційних ресурсів.

Схожу картину можемо спостерігати і щодо використання туристичних ресурсів, де доступ громадян до туристичних послуг обмежується у непрямий спосіб через відсутність доступного у ціновому відношенні туристичного продукту та переважання закладів розміщення високого класу з відповідно високими цінами або ж закладів, що можуть запропонувати дешеві послуги з розміщення, проте неприйнятної для споживача якості.

За таких умов не варто очікувати загального покращення у розвитку рекреаційно-туристичного сфери держави і регіонів. Без належної уваги з боку держави до розвитку рекреації і оздоровчого туризму якісні санаторно-курортні, рекреаційні і туристичні послуги стануть доступні лише обмеженому колу громадян із високими статками при практичній недоступності для широкого загалу потребуючих. Це не стимулюватиме розширення мережі санаторно-курортних і оздоровчих закладів, готелів та інших закладів розміщення, загального розвитку регіональних рекреаційно-туристичних комплексів. Не сприяє цьому також і політика розвитку туризму з орієнтацією на іноземного туриста та на виїзний туризм, що до кінця себе не виправдала.

1.2.4. Інвестиційне забезпечення регіонального розвитку

Протягом 2002-2013 рр. в Україні спостерігалася стабільна динаміка зростання *капітальних інвестицій*, залучених в економіку, за винятком кризових 2009 і 2013 рр. (рис. 1.23). У середньому щороку обсяги капітальних інвестицій збільшувалися на 22,6% і у 2013 р., порівняно з 2002 р., зросли у 7,2 разу. Сумарно за цей період освоєно 1966 млрд. грн. капітальних інвестицій.

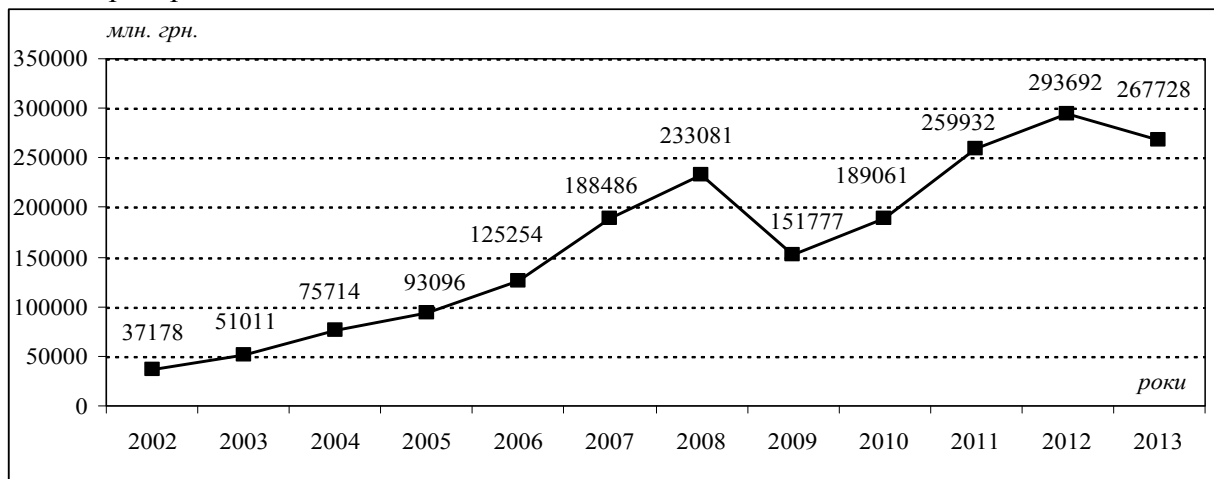

Рис. 1. 23. Динаміка капітальних інвестицій в Україні*

*Джерело:⁵⁹

Інвестування регіонів України характеризується значною асиметричністю: розрив між регіоном, в який залучено найбільші обсяги капітальних інвестицій (Донецька область), і регіоном, який був аутсайдером за цим показником (Чернівецька область), становив 9,4 разу (Додаток Б). Високими темпами збільшувалися обсяги інвестицій у АР Крим, Київській області і м. Київ. Ці регіони разом із Донецькою, Дніпропетровською, Харківською і Одеською областями стали лідерами в Україні за обсягами залучених інвестицій. Найнижчі темпи росту капітальних інвестицій були у Сумській (середньорічний приріст становив 12,4%), Миколаївській (16,4%), Харківській (17,5%), Одеській (18,0%) і Полтавській (18,0%) областях.

У січні-вересні 2014 р. в Україні продовжився низхідний тренд інвестування економіки – відносний спад капітальних інвестицій, порівняно з аналогічним періодом 2013 р., становив 23%. У розрізі регіонів найбільше скорочення інвестицій за цей період було в Луганській (51,2%), Донецькій (49,2%) і Одеській (44,7%) областях, що обумовлено напруженою політичною ситуацією у цих регіонах. З огляду на це, інвестори у січні-вересні 2014 р. більш активними були в західній частині України. Так, у Івано-Франківській і Хмельницькій областях, на відміну від інших регіонів, обсяги інвестування зросли (на 26,9% і 10,0% відповідно), а у Волинській, Закарпатській і Львівській областях падіння капітальних інвестицій було відносно незначним (2,8%, 5,0% і 5,7% відповідно).

В Україні ключовим джерелом фінансування інвестиційної діяльності були власні кошти підприємств та організацій (61,2% у середньому за 2009-2013 рр.) а також кредити

⁵⁹ Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2006. – С. 20; Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2011. – С. 201; Інвестиції та основні засоби [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

банків та інші позики (15,0%) (рис. 1.24). У 2013 р., порівняно з 2009 р., у структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування частка цих джерел незначно зросла, тоді як частка коштів іноземних інвесторів скоротилася у 2,5 разу і становила 1,8%. З 2011 р. спостерігалася тенденція до скорочення частки у цій структурі коштів з Державного і місцевих бюджетів, яка у середньому за 2009-2013 рр. становила 5,1% і 3,1% відповідно. Таким чином, в останні роки прослідковується тенденція до звуження джерел фінансування інвестиційної діяльності в Україні і збільшення фінансового навантаження на підприємства та організації.

Рис. 1.24. Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування в Україні

*Джерело:⁶⁰

У Дніпропетровській, Донецькій і Полтавській областях понад 2/3 капітальних інвестицій у 2013 р. профінансовані з власних коштів підприємств та організацій. Найменша питома вага цих коштів у структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування була у АР Крим (27,1%), Закарпатській (39,8%), Чернівецькій (27,4%) областях і м. Севастополь (29,2%). У 2013 р., порівняно з 2009 р., у 14 з 27 регіонів України спостерігалася скорочення частки власних коштів підприємств та організацій. Зокрема найбільшим падіння цього показника було у АР Крим (у 2 рази), м. Севастополь (1,8 разу), Миколаївській (1,7 разу) і Одеській (1,3 разу) областях, що обумовлено залученням іншого джерела фінансування – кредитів банків та інших позик, частка якого становила у цих регіонах понад 36%. Натомість у 10 регіонах України частка кредитів банків та інших позик у структурі капітальних інвестицій не досягла 10%. Найнижчими ці показники були у Рівненській (3,4%), Чернівецькій (4,4%) і Житомирській (5,8%) областях.

У Закарпатській і Чернівецькій областях кошти населення на індивідуальне житлове будівництво були одними з домінуючих у структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування (35,3% і 47,0% відповідно), що загалом негативно відображається на інвестиційному забезпеченні регіонального розвитку. Найменші обсяги цих коштів серед джерел інвестування були у Київській (0,9%), Луганській

⁶⁰ Статистичний збірник “Регіони України” / ред. О. Г. Осауленко. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – Ч. 2. – С. 179,182; Статистичний збірник “Регіони України” / ред. О. Г. Осауленко. – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – Ч. 2. – С. 165,168; Статистичний бюлетень “Капітальні інвестиції в Україні за 2013 рік” / Державна служба статистики України. – К., 2014. – С. 7,9.

(2,7%), Донецькій (2,9%) і Дніпропетровській (3,5%) областях, тобто тих регіонах, які входять до 10-ти найбільш інвестованих регіонів України сумарно за 2002-2013 р.

Спільною для усіх регіонів України була проблема малої частки коштів іноземних інвесторів серед інших джерел фінансування капітальних інвестицій, зокрема у Луганській, Сумській і Харківській областях. Тоді як відносно високим цей показник був у АР Крим (3,7%), Київській (11,0%), Житомирській (3,3%) і Львівській (2,6%) областях. Загалом в усіх регіонах України до 2011 р. спостерігалася тенденція росту частки іноземних коштів у структурі інвестицій, однак у наступних роках ця тенденція змінилася на протилежну, що вказує на зниження інвестиційної привабливості регіонів України для іноземних інвесторів.

У 2013 р., порівняно з 2009 р., в усіх регіонах України, окрім Дніпропетровської і Запорізької областей, спостерігалася зменшення участі держави в інвестиційному процесі. Зокрема найбільше зниження коштів з Державного бюджету відбулося у Кіровоградській (у 19 разів), Закарпатській (у 6,1 разу) і Луганській (2,1 разу) областях. Натомість частка коштів з місцевих бюджетів у більшості (19) регіонах України збільшилася за цей період і максимальною була у Житомирській області (8,3%), а мінімальною – у Київській області (0,6%).

У січні-вересні 2014 р. в Україні, порівняно з аналогічним періодом 2013 р., частка власних коштів підприємств та організацій серед джерел фінансування інвестиційної діяльності в Україні збільшилась на 7,9% і досягла 71,8%. Також за цей період на 3% зросла частка коштів населення на будівництво житла, склавши 11,1%. Натомість відбулося скорочення значень цього показника за іншими джерелами фінансування – кредитів банків та інших позик (на 5,9%) і державних інвестицій (на 2,6%). У III кварталі 2014 р. кошти іноземних інвесторів, не зважаючи на приріст їх частки на 0,2%, залишаються мізерними серед інших джерел фінансування капітальних інвестицій (1,8%).

Упродовж 2002-2013 рр. в Україні спостерігалася стабільна динаміка зростання *прямих іноземних інвестицій* (за наростаючим підсумком) (рис. 1.25). За цей період у середньому щороку відносний приріст залучення інвестицій іноземними інвесторами становив 23,7%, що дозволило збільшити їх обсяги у 10,4 разу у 2013 р., порівняно з 2002 р. Найактивнішими іноземні інвестори були у 2004-2007 рр., коли середньорічний приріст інвестицій склав 44,4%. З 2007 р. по 2013 р. спостерігалася сповільнення темпів росту прямих іноземних інвестицій. Так, у 2007 р. цей показник становив 36,7%, тоді як у 2013 р. – лише 3,1%.

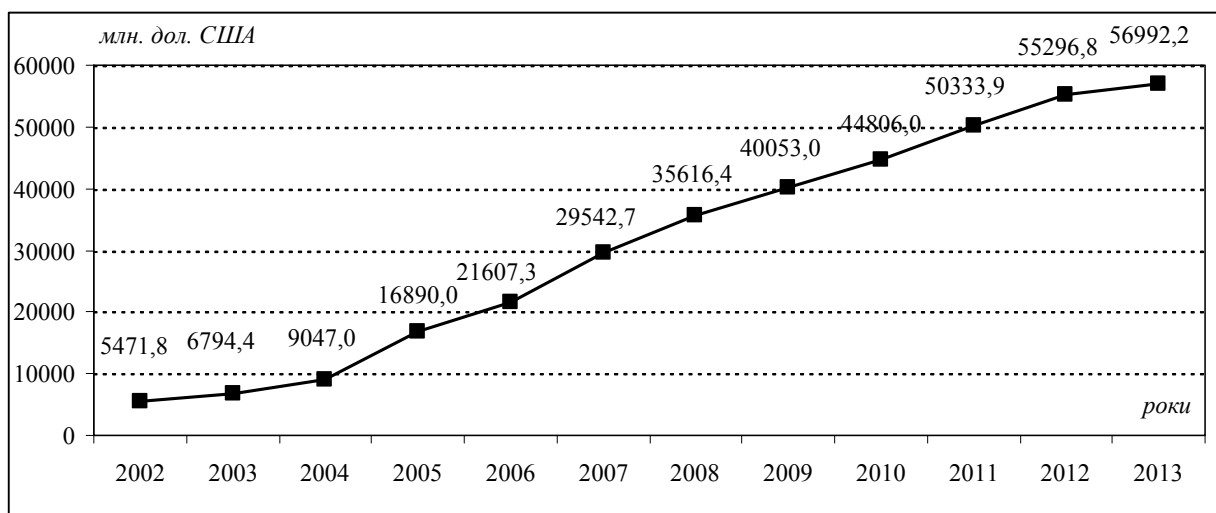

Рис. 1.25. Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україні

*Джерело:⁶¹

⁶¹ Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Серед регіонів України найбільш інвестиційно привабливими для іноземних інвесторів були: м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Київська, Львівська і Одеська області (Додаток Б). Зокрема у Дніпропетровській області у 2013 р. проти 2002 р. обсяги прямих іноземних інвестицій за наростаючим підсумком збільшилися у 21,2 разу, у м. Київ – 15,3 разу, а у Харківській області – 13 разів. Найнижчим цей показник був у Тернопільській (2,2 разу) і Чернігівській області (1,8 разу).

На 1 жовтня 2014 р. в Україні прямі іноземні інвестиції за наростаючим підсумком становили 48522,6 млн. дол. США, що на 14,2% менше, порівняно з аналогічним періодом 2013 р. У цьому періоді незмінними лідерами за обсягами прямих іноземних інвестицій, внесених з початку інвестування економіки, залишаються сім регіонів: м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Київська, Одеська і Львівська області. До аутсайдерів (Чернівецької і Тернопільської областей) за цим показником приєдналася Кіровоградська область. Порівняно з аналогічним періодом 2013 р., приріст прямих іноземних інвестицій за наростаючим підсумком відбувся лише в Івано-Франківській (на 26,8%), Чернівецькій (3,3%), Полтавській (2,3%) і Вінницькій (0,9%) областях. Найбільше падіння обсягів прямих іноземних інвестицій спостерігалось у Черкаській (на 32,5%), Сумській (31,9%) і Волинській (24,0%) областях.

У розрізі *країн,інвесторів* найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій надійшло в Україну з країн ЄС (76,4% у 2013 р.), зокрема Кіпру (19035,9 млн. дол. США на кінець 2013 р.), Німеччини (6291,8 млн. дол. США) і Нідерландів (5561,5 млн. дол. США) (рис. 1.26). За 2009-2013 рр. обсяги інвестицій з країн ЄС зросли на 41,7%. Водночас відбулося скорочення обсягів інвестування з таких ключових країн,інвесторів як Франція (на 22,9%), США (14,6%), Німеччина (11,2%) і Польща (9,4%) (Додаток Б).

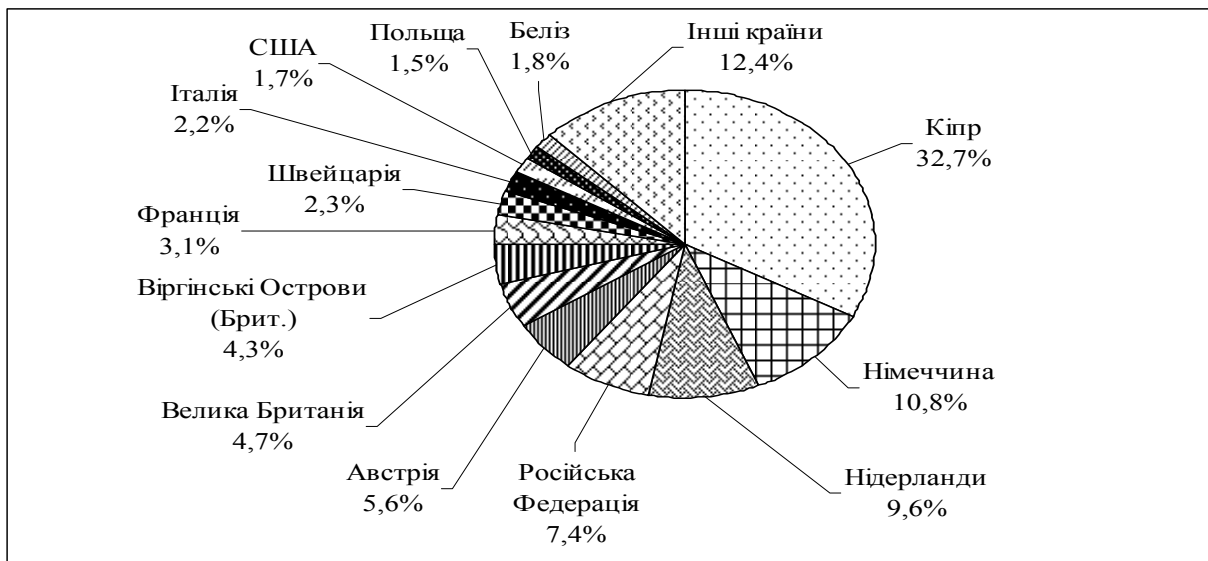

Рис. 1.26. Структура прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіці України за основними країнами-інвесторами, наростаючим підсумком на кінець 2013 р.

*Джерело⁶²:

⁶² Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2013 році [Електронний ресурс] / Експрес, випуск Державної служби статистики України від 14.02.2014 № 88/0/03.5вн.14. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

У 2013 р. у 16 із 27 регіонів України найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій надходили з Кіпру. Натомість у Дніпропетровській, Рівненській, Тернопільській і Чернігівській областях лідером була Німеччина, а у Львівській області – Польща, інвестори якої також значні обсяги прямих іноземних інвестицій залучали у Волинську, Хмельницьку і Чернігівську області. З боку Російської Федерації здійснювалося значне інвестування, порівняно з іншими країнами світу, у Кіровоградській, Луганській областях, містах Київ і Севастополь, а також АР Крим. Нідерланди були ключовим інвестором у Хмельницькій області, а також другою за обсягами інвестування у Донецькій, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Миколаївській і Сумській областях. У Харківській області лідером за цим показником була Франція, а у Закарпатській області – Японія.

Станом на 1 жовтня 2014 р. в економіку України інвестиції надійшли з 133 країн світу, 77,4% від загального обсягу яких припало на країни ЄС. Ключовими інвесторами залишаються: Кіпр (15119,6 млн. дол. США), Німеччина (5769,6 млн. дол. США) і Нідерланди (5209,2 млн. дол. США). Однак, порівняно з аналогічним періодом попереднього року, обсяги інвестування з багатьох країн скоротилися, за винятком Швейцарії (приріст на 9,1%). Зокрема найбільшим було падіння обсягів прямих іноземних інвестицій з Російської Федерації (на 23%) і Кіпру (19,2%).

За винятком 2009 р. в Україні спостерігалася зростаюча динаміка *валового регіонального продукту* (ВРП). У середньому щороку приріст інвестицій незначно випереджав приріст ВРП: 21,7% проти 23,0% (рис. 1.27), однак лише у 2005-2009 рр. питома вага капітальних інвестицій у ВРП перевищувала порогове значення (25%).

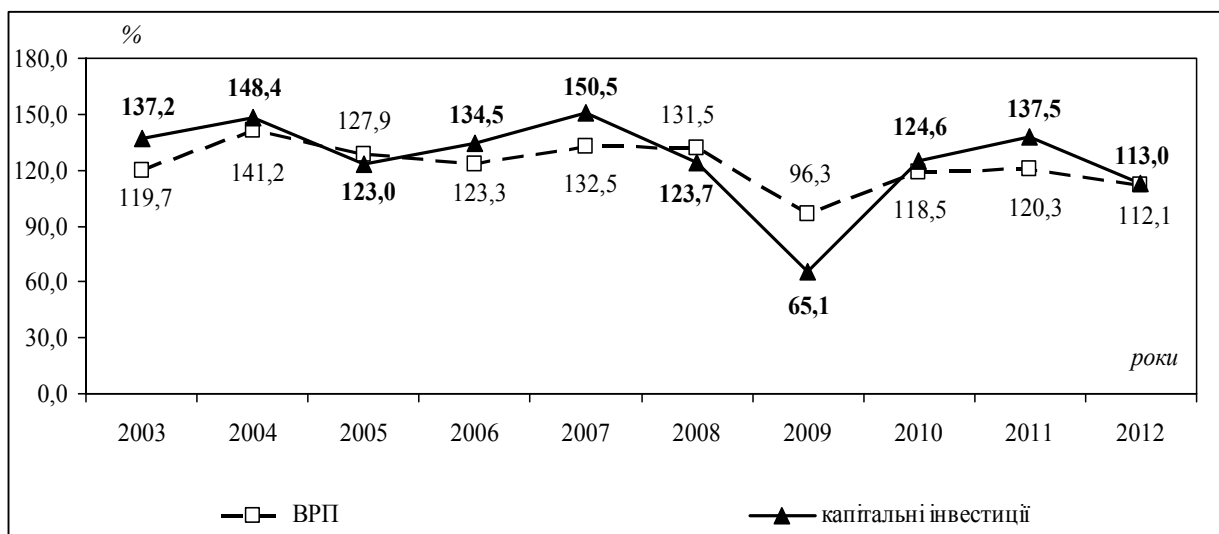

Рис. 1.27. Динаміка відносного росту/спаду ВРП і капітальних інвестицій в Україні

*Джерело:⁶³

Серед регіонів України найвищим ВРП у 2012 р. був у м. Київ, Донецькій і Дніпропетровській областях. Найнижчий рівень розвитку економіки спостерігався у регіонах, які були найменш інвестовані: м. Севастополь, Чернівецька, Тернопільська і Херсонська області. Відносно швидшими темпами економічне зростання відбувалося у Київській області (26,1%), а повільніше – у Сумській (19%), Херсонській (19,5%) і Одеській (19,6%) областях.

⁶³ Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Найнижчий рівень інвестиційного забезпечення регіонального розвитку спостерігався у Чернігівській (15,7% у середньому за 2002-2012 рр.), Житомирській (15,7%) і Донецькій (16,0%) областях. Натомість якісно на цьому фоні вирізнялися лише Київська область і АР Крим, в яких упродовж усього періоду, за винятком окремих років, рівень інвестування відповідав потребам їх розвитку (Додаток Б). Встановлено, що період 2004-2008 рр. характеризується найвищим рівнем інвестиційного забезпечення розвитку регіонів України, зокрема у Львівській, Одеській, Черкаській, Волинській, Закарпатській та Івано-Франківській областях, а також м. Київ. В останні роки динаміка інвестиційного забезпечення економіки регіонів України була нестабільною і знаходилася на незадовільному рівні.

В Україні серед напрямів інвестування у розрізі *видів економічної діяльності* домінували: промисловість, будівництво, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство і транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність. Водночас іноземні інвестори свої кошти спрямовували у розвинені і швидкоокупні сфери господарювання: промисловість, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, фінансова та страхова діяльність, операції з нерухомим майном і професійна, наукова та технічна діяльність (рис. 1.28). Упродовж 2002-2013 рр. у структурі капітальних інвестицій за видами економічної діяльності зросла питома вага будівництва (у 3,5 разу), державного управління й оборони: обов'язкового соціального страхування (2,6 разу), оптової та роздрібною торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (1,6 разу), сільського господарства, лісового господарства та рибного господарства (1,4 разу) і фінансової та страхової діяльності, операції з нерухомим майном (1,1 разу). Водночас відбулося скорочення частки решти сфер господарювання, зокрема найбільше – освіти (у 4 рази), операцій з нерухомим майном (2,9 разу), транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (2,7 разу), надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльності у сфері культури та спорту (2,1 разу) і охорони здоров'я (2 рази). Таким чином, структура капіталовкладень відображає тенденцію до зниження інвестування соціальної сфери, а також важливої складової виробничої сфери – транспорту.

У 2013 р. найбільші обсяги капітальних інвестицій спрямовано у промисловість АР Крим (50,1% від загального обсягу капітальних інвестицій у 2013 р.), Дніпропетровської (55,3%), Донецької (59,5%), Запорізької (63,6%), Луганської (69,7%) і Полтавської (55,7%) областей. Будівельна сфера була найбільш інвестиційно привабливою у Закарпатській (44,2%), Івано-Франківській (39,8%), Рівненській (46,2%), Тернопільській (36%), Чернівецькій (62,6%) областях і м. Севастополь (50,0%). Понад 30% від загального обсягу капітальних інвестицій у Кіровоградській, Черкаській і Чернігівській областях залучалося у сільське господарство. Частка транспорту у структурі капітальних інвестицій була найбільшою у Кіровоградській (15,2%), Миколаївській (17,0%) і Одеській (17,0%) областях. На охорону здоров'я виділялося більше коштів, аніж в інших регіонах України, у АР Крим (2,4%), м. Севастополь (1,8%) і Закарпатській (2,7%) області, тоді як в Україні загалом цей показник становив 0,8%. На освіту більша частка капітальних інвестицій припадала у Закарпатській (1,2%), Рівненській (1,2%) і Харківській (1,7%) областях.

У січні-вересні 2014 р., порівняно з аналогічним періодом 2013 р., обсяги інвестування скоротилися за усіма видами економічної діяльності (за винятком діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування). Як і у попередніх роках, в Україні промисловість (40,4%), будівництво (17,2%), торгівля (10,2%), сільське господарство (8,2%) і транспорт (6,4%) залишаються ключовими видами економічної

Розділ 1

діяльності за обсягами інвестування. У цьому періоді інтереси іноземних інвесторів також залишилися незмінними і найбільші обсяги їхніх коштів надійшли у: промисловість (32,0%), фінансову та страхову діяльність (25,4%), оптову та роздрібну торгівлю; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (12,8%), операції з нерухомим майном (8,3%) і професійну, наукову та технічну діяльність (6,5%). У структурі капітальних інвестицій за *видами активів* 96,5% припадає на матеріальні активи (у середньому за 2002-2013 рр.) і лише 3,5% – на нематеріальні активи. Загалом інвестування у матеріальні активи здійснювалося удвічі швидшими темпами (17,8%), аніж у нематеріальні активи (7,8%) (Додаток Б).

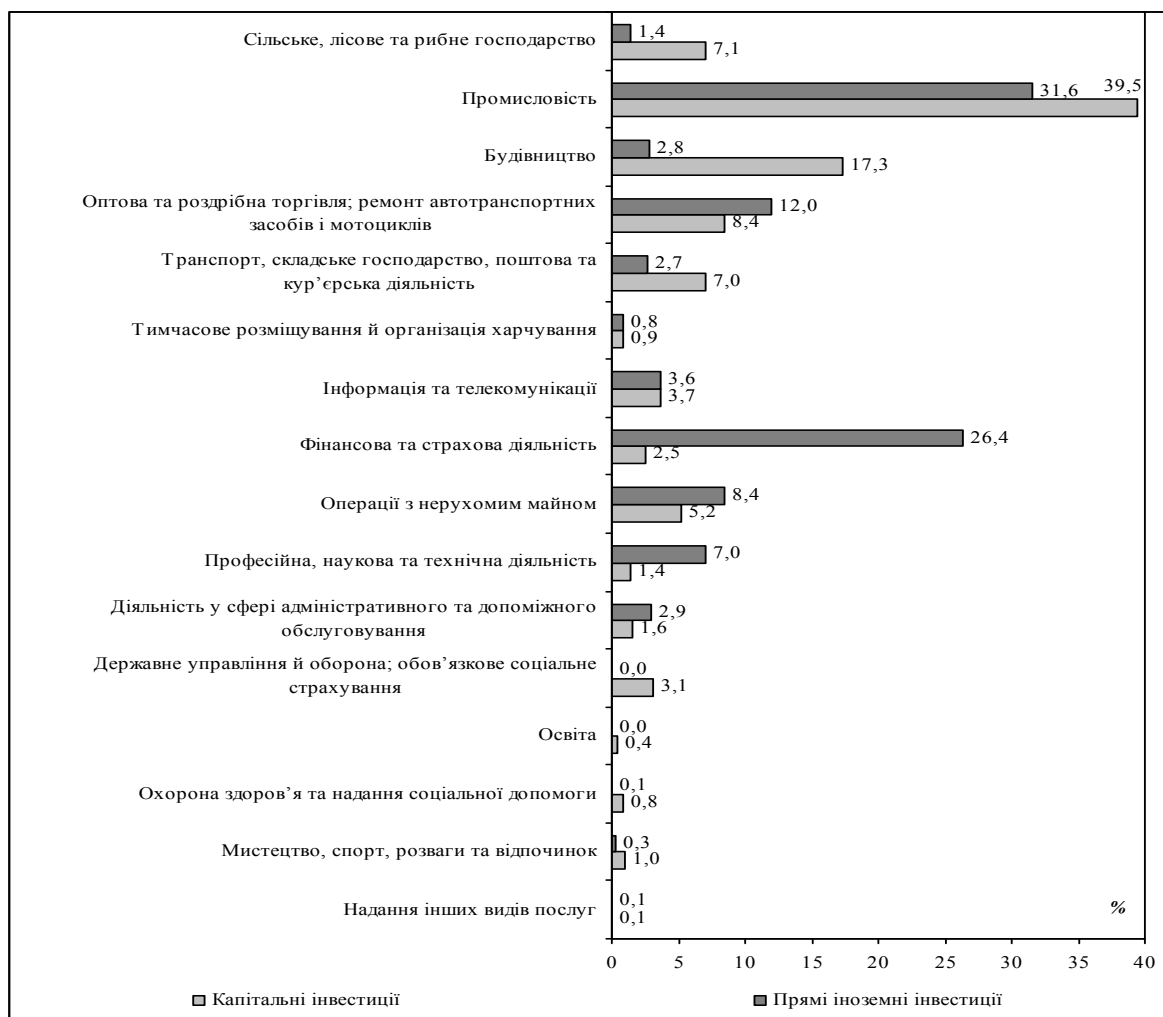

Рис. 1.28. Структура інвестицій за видами економічної діяльності в Україні за 2013 р.
*Джерело:⁶⁴

Серед матеріальних активів в Україні найбільшій обсяги інвестицій припадають на пасивну частину основного капіталу (зокрема інженерні споруди, нежитлові і житлові будівлі), тоді як на його активну частину (машини, обладнання та інвентар, транспортні засоби) спрямовується менше 38% (рис. 1.29).

⁶⁴ Статистичний бюлетень “Капітальні інвестиції в Україні за 2013 рік” / Державна служба статистики України. – К., 2014. – С. 34,36; Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2013 році [Електронний ресурс] / Експрес-випуск Державної служби статистики України від 14.02.2014 № 88/0/03.5вн,14. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

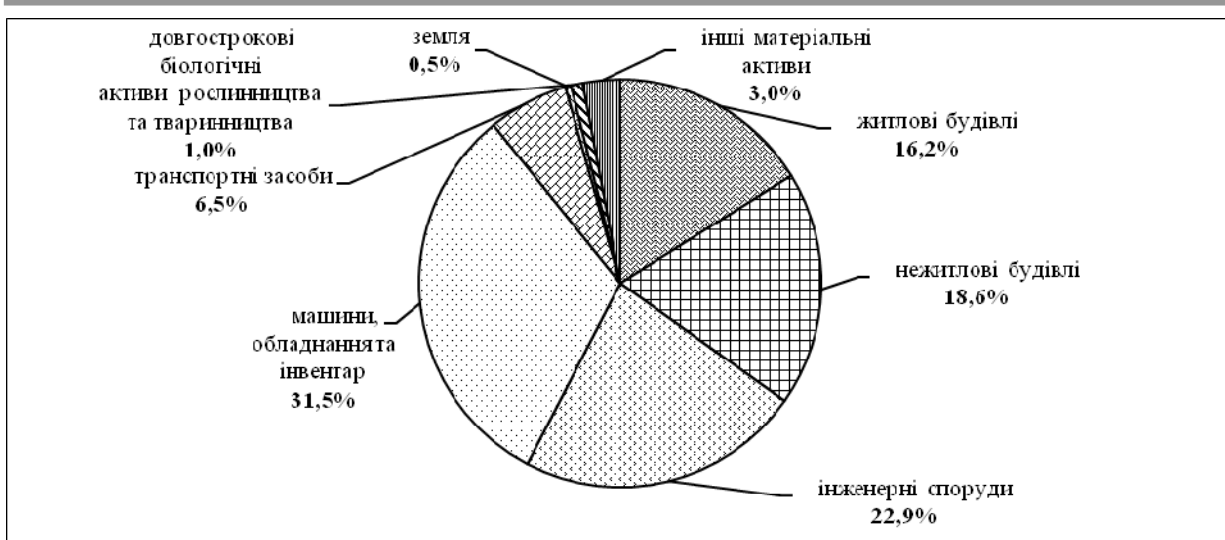

Рис. 1.29. Структура капітальних інвестицій у матеріальні активи в Україні у 2013 р.*

*Джерело:⁶⁵

З-поміж нематеріальних активів найбільше інвестування здійснювалося у права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо. На цей вид активу у структурі капітальних інвестицій у нематеріальні активи припадало 53,6% і їх частка впродовж 2010-2013 р. демонструвала тенденцію до зростання. Натомість частка іншого активу (програмне забезпечення та бази даних) за цей період скорочувалася і у 2013 р. становила 33,1%.

У структурі інвестицій у матеріальні активи регіонів України найбільші обсяги інвестицій у 2013 р. були залучені у такі види активів: житлові будівлі – у Чернівецькій (57,4%), Закарпатській (41,3%) областях і м. Севастополь (54,2%); нежитлові будівлі – у Волинській (32,0%) та Івано-Франківській (31,5%) областях; інженерні споруди – у Миколаївській (41,2%) і Запорізькій (38,4%) областях; машини, обладнання та інвентар – у Луганській (62,7%), Кіровоградській (50,9%), Черкаській (43,2%) і Житомирській (41,5%) областях. Порівняно високою, аніж в інших регіонах України, у цій структурі була частка транспортних засобів – у Рівненській (11,2%), Харківській (11,4%) і Дніпропетровській (10,6%) областях; землі – у Закарпатській області (1,2%), довгострокових біологічних активів рослинництва та тваринництва – у Полтавській (6,8%), Чернігівській (4,2%) і Херсонській (3,5%) областях. Серед видів нематеріальних активів найбільше інвестицій скеровано у права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо залучено у: Харківській (72,2%), Донецькій (71,3%) і Волинській (63,0%) областях, а у програмне забезпечення та бази даних – у Сумській (62,4%), Дніпропетровській (59,3%) і Одеській (58,8%) областях. У січні-вересні 2014 р. структура капітальних інвестицій за видами активів практично не змінилася, порівняно з попередніми роками: матеріальні активи становили 96,3%, а нематеріальні – 3,7%. Незмінним залишився і розподіл капітальних інвестицій у матеріальні активи, зокрема на активну частину основного капіталу спрямовано 38,9%, з яких 32,8% – машини, обладнання та інвентар і 6,1% – транспортні засоби. Натомість істотно змінилася структура капітальних інвестицій у нематеріальні активи: частка прав на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо склала 43,0% у III кварталі 2014 р, тоді як у аналогічному періоді 2013 р. цей показник становив 60,5%.

⁶⁵ Статистичний бюлетень “Капітальні інвестиції в Україні за 2013 рік” / Державна служба статистики України. – К., 2014. – С. 10

Позитивним є зростання обсягів інвестицій у програмне забезпечення та бази даних (40,2% проти 29,1% у січні-вересні 2013 р.).

На уповільнення інвестиційного процесу в регіонах України значною мірою впливають внутрішні *ризики інвестиційної діяльності* в Україні. Згідно з останніми даними провідних міжнародних організацій⁶⁶, до ключових з них належать: військові дії на сході України, відсутність ґрунтовних інституційних реформ, незадовільна політика Національного банку України щодо валютного регулювання, неефективна правова база (зокрема вимагає оновлення Кодексу законів про працю України), високий рівень корупції, бюрократичні перепони (реєстрація підприємств, отримання дозволів на будівництво), складність отримання кредитів, низький захист міноритарних інвесторів.

Підсумовуючи вище сказане сформулюємо ключові тенденції розвитку інвестиційної діяльності в регіонах України. До позитивних слід віднести:

1. Стійке зростання капітальних інвестицій у 2002-2012 рр., за винятком 2009 р. (АР Крим, Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Київська, Тернопільська і Чернігівська області, міста Київ і Севастополь).

2. Збільшення обсягів прямих іноземних інвестицій за наростаючим підсумком (Вінницька, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Херсонська, Чернівецька області і м. Київ).

3. Стабільний ріст економіки (ВРП) у 2002-2012 рр. (АР Крим, Вінницька, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Тернопільська, Херсонська області і міста Київ і Севастополь).

4. Зростання рівня інвестомісткості економіки у 2010-2012 рр. (Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська області).

5. Збільшення питомої ваги кредитів банків та інших позик у структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування (Донецька, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська і Херсонська області).

6. Підвищення зацікавленості інвестиційним потенціалом регіонів України інвесторів з країн ЄС, зокрема Нідерландів, Австрії, Великої Британії, Швейцарії та Італії.

7. Зростання у галузевій структурі капітальних інвестицій питомої ваги промисловості (АР Крим і Одеська область), будівництва (особливо у Вінницькій, Закарпатській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях і м. Севастополь), сільського господарства (Вінницька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська області), охорони здоров'я (Вінницька, Дніпропетровська, Харківська області і м. Севастополь).

8. Збільшення питомої ваги машин, обладнання та інвентаря, транспортних засобів у структурі інвестицій у матеріальні активи (Волинська, Донецька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Одеська, Сумська, Хмельницька, Черкаська і Чернігівська області).

До негативних тенденцій належать наступні:

1. Уповільнення інвестиційних процесів і, відповідно, скорочення обсягів капітальних інвестицій у 2013-2014 р. (особливо у АР Крим, Донецькій, Кіровоградській, Львівській, Одеській, Тернопільській, Харківській, Херсонській областях і м. Київ). Наявність значних диспропорцій в інвестиційному забезпеченні регіонів.

2. Низький рівень інвестування економіки з повільними темпами приросту з боку іноземних інвесторів (Чернівецька, Чернігівська і Тернопільська області).

⁶⁶ Ukraine [Електронний ресурс] 2014 Index of Economic Freedom. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/country/ukraine>; Ukraine [Електронний ресурс] Doing Business 2015. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/~media/giawb/doing-business/documents/profiles/country/UKR.pdf>; Corruption Perceptions Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi2014>; Індекс інвестиційної привабливості [Електронний ресурс] Європейська бізнес асоціація. – Режим доступу: http://www.eba.com.ua/uk/about_eba/indices/investment_attractiveness_index

3. Сповільнення економічного зростання (ВРП) (Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Миколаївська, Одеська області і м. Севастополь).

4. Зниження інвестомісткості економіки (Запорізька і Хмельницька області) і загалом незадовільний стан інвестиційного забезпечення регіонального розвитку (усі регіони України, окрім АР Крим, Київської області і м. Київ).

5. Скорочення питомої ваги коштів іноземних інвесторів у структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування (Волинська, Луганська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, черкаська, Чернівецька і Чернігівська області) на користь зростання коштів населення на індивідуальне житлове будівництво (Чернівецька, Закарпатська, Рівненська і Сумська області). низька питома вага кредитів банків та інших позик у структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування (Вінницька, волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська і Чернівецька області).

6. Скорочення обсягів прямих іноземних інвестицій за наростаючим підсумком у 2009-2013 рр. з Франції, США, Німеччини і Польщі.

7. Зменшення у галузевій структурі капітальних інвестицій питомої ваги промисловості (Волинська, Івано-Франківська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Чернігівська і Чернівецька області), будівництва (Миколаївська, Одеська області), транспорту, освіти, охорони здоров'я.

8. Низький рівень інвестування активної частини основного капіталу (Чернівецька, Івано-Франківська і Закарпатська області). За таких умов процес удосконалення та приведення основних засобів у стан, що відповідає сучасному техніко-економічному рівню виробництва, є ускладненим і пролонгованим у часі.

9. Наявність значних диспропорцій в інвестиційному забезпеченні регіонів – сумарно понад 50% від загального обсягу капітальних інвестицій в Україні спрямовано у м. Київ, Дніпропетровську, Донецьку і Київську області.

10. Скорочення обсягів капітальних інвестицій, зокрема найсуттєвіше (на понад 40%) у Луганській, Донецькій і Одеській областях (у 2014 р.) і прямих іноземних інвестицій (за наростаючим підсумком), зокрема найсуттєвіше (на понад 31%) у Сумській і Черкаській областях.

11. Зниження питомої ваги коштів іноземних інвесторів у структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування, особливо у Волинській, Луганській, Рівненській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій і Чернігівській областях.

12. Низька питома вага кредитів банків та інших позик у структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування, особливо у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Кіровоградській, Рівненській, Сумській і Чернівецькій областях.

13. Зменшення у галузевій структурі капітальних інвестицій питомої ваги промисловості (Волинська, Івано-Франківська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Чернігівська і Чернівецька області), будівництва (Миколаївська, Одеська області), транспорту, освіти, охорони здоров'я (в усіх регіонах).

14. Низький рівень інвестування активної частини основного капіталу (машин, обладнання та інвентаря і транспортних засобів), особливо у Чернівецькій, Івано-Франківській і Закарпатській областях. За таких умов процес удосконалення та приведення основних засобів у стан, що відповідає сучасному техніко-економічному рівню виробництва, є ускладненим і пролонгованим у часі.

Згідно з прогнозом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (станом на грудень 2014 р.)⁶⁷, за оптимістичним сценарієм розвитку обсяги прямих іноземних інвестицій у 2015 р. становитимуть 4 000 млн. дол. США, а у 2016-2017 рр. – 4 800 млн.

⁶⁷ Україна: перспективи розвитку (Консенсус прогноз) [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі. – К. – Вип. 37. – 2014. – 35 с. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Konsensus-prognoz>.

дол. США або, відповідно, 4,2 і 4,5% від ВВП. За песимістичним прогнозом, іноземні інвестори залучать у вітчизняну економіку лише 500 млн. дол. США у 2015 р. (0,5% від ВВП) і 900 млн. дол. США (0,9%) у 2016-2017 рр.

Прогнозоване середнє значення прямих іноземних інвестицій буде на рівні 20189 млн. дол. США у 2015 р. і 3 254 млн. дол. США у 2016-2017 рр. Порівняно з 2014 р. (2 451,7 млн. дол. США⁶⁸), значення цього показника скоротиться у 2015 р. на 10,7% і зросте у 2016-2017 рр. – на 48,3%. Однак, порівняно з 2013 р. (5 677,3 млн. дол. США), надходження прямих іноземних інвестицій в економіку України у прогнозованому періоді й надалі скорочуватимуться. Цей прогноз був побудований, виходячи з можливого падіння ВВП у 2015 р. у середньому на 3,1% (за песимістичним прогнозом спад на 5%, за оптимістичним – приріст 0,1%). Однак за останніми прогнозними даними Європейського банку реконструкції та розвитку, а також міжнародного рейтингового агентства Fitch Ratings падіння економіки України у 2015 р. очікується на рівні 5%, Світового банку – 2,3%. Тоді як Міжнародний валютний фонд налаштований більш оптимістично – зростання на 1%⁶⁹. За таких умов розвиток інвестиційної діяльності в Україні відбуватиметься повільно і ймовірність зростання обсягів інвестицій у цьому році, порівняно з попередніми роками, є малою.

Як зазначають експерти Світового банку⁷⁰, незважаючи на те, що економіку України важко прогнозувати, однак вже у 2016-2017 рр. очікується її зростання. Це, своєю чергою, свідчить про можливість відновлення інвестиційної активності в регіонах України після 2015 р.

1.3. Особливості формування та використання фінансово-кредитного потенціалу регіонів

1.3.1. Місцеві бюджети в контексті бюджетно-податкової децентралізації

Домінуючою тенденцією становлення національної економіки наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття є динамізація та збільшення масштабів регіоналізації, що, з одного боку, актуалізує питання перенесення ваги процесу прийняття рішень щодо розвитку соціально-економічної системи на регіональний рівень, а з іншого – накладає на регіони відповідальність за вироблення ефективної фінансової політики, спрямованої на формування достатньої ресурсної бази для їх реалізації. Об'єктивність процесів регіоналізації економіки в глобальному масштабі визначається поступовим перетворенням національних регіонів на самостійних гравців у міжрегіональному та світовому просторі, що суттєво активізує фінансово-кредитні відносини на регіональному рівні, підвищує вимоги до формування та використання фінансового потенціалу регіону, обумовлює необхідність вироблення стратегічних пріоритетів формування регіональної фінансової політики загалом.

В таких умовах вкрай важливим є врахування загальносвітових та національних чинників розвитку фінансів регіону. Світовий досвід показує, що сучасна фінансова

⁶⁸ Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2014 році [Електронний ресурс] / Експрес-випуск Державної служби статистики України від 17.02.2015 № 71/0/03.5вн-15. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

⁶⁹ Fitch погіршило прогноз падіння економіки України у 2015 році до 5% [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/-2015/02/14/528237/>.

⁷⁰ Всемирный банк ухудшил прогноз падения экономики Украины в 2015 году до 2,3% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/finance/1031144-vsemirnyiy-bank-uhudshil-prognoz-padeniya-ekonomiki-ukrainyi-v-2015-godu-do-23.html>

система не виконує регулюючих функцій стимулювання реальної економічної активності, фінансування інвестицій у реальний сектор, створення основи для економічного зростання і збільшення зайнятості. В результаті зростає поляризація країн за темпами їх соціально-економічного розвитку, посилюється боротьба за захоплення фінансових ринків, володіння сировинно-матеріальними і фінансовими ресурсами, зростають ризики збереження територіальної цілісності незалежних країн. Так, намагання Росії зберегти контроль над українською владою, фінансовою та економічною системами України, не допустити реалізацію євроінтеграційних прагнень України призвели до анексії Росією Кримського півострова, розгортання військового конфлікту на Сході України, погіршення соціально-економічного становища держави.

Накопичені глобальні макроекономічні та макрофінансові дисбаланси вимагають реформування національної фінансової системи України. Втім, слід визнати, що недовіра механізмів зовнішньої безпеки фінансової системи України посилюється наявністю ще вагоміших внутрішніх проблем, які на теперішній час гальмують розвиток фінансових відносин в країні та знижують їх ефективність. Серед них перманентне реформування економіки України та фінансового сектору зокрема, яке найчастіше носить характер «псевдореформ», нестабільність соціально-економічного середовища, безвідповідальність посадових осіб за прийняті рішення та їх практичну реалізацію, високий рівень корупції усіх гілок влади, загострення соціальних проблем в країні. Як наслідок, реформа системи державного управління та фінансів у напрямку децентралізації та передачі на місцевий рівень повноважень і фінансових ресурсів, яка декларується кожним новим урядом впродовж десятиліть, не знаходить практичного втілення. Більше того, на практиці має місце посилення централізованості як адміністративного, так і фінансового ресурсу.

Зазначене вимагає осмислення закономірностей впливу інструментів та важелів фінансової політики на соціально-економічний розвиток регіонів, створення ефективної моделі регіональної фінансової політики на основі гармонізації регіональних та загальнонаціональних інтересів у фінансовій сфері, а також доводить необхідність розроблення механізмів нарощення фінансової спроможності регіонів шляхом реалізації їх фінансового потенціалу. Основні проблеми, які обумовлюють низьку фінансову спроможність місцевих бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, розглянемо в контексті формування та використання ресурсів місцевих бюджетів.

Існуючий на сьогодні низький рівень фінансової спроможності місцевих бюджетів зумовлений, з однієї сторони, надмірною фінансовою залежністю регіонів від центру та високою дефіцитністю бюджетів, що не дозволяє територіальним органам виконувати свої функції в повній мірі, а з іншої сторони - низькою ефективністю управління формуванням та використанням фінансових ресурсів місцевих бюджетів. При цьому, впродовж останніх років має місце посилення централізації системи державних фінансів: за період 2007-2013 рр. частка доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України зменшилась із 28,37% до 23,75%, а частка трансфертів з державного бюджету до місцевих бюджетів зросла за цей же період із 26,91% до 34,15% (табл. 1.9). Ситуація лише ускладнилась із введенням в дію оновлених Бюджетного та Податкового кодексів у 2010 р., тобто задекларовані їх авторами завдання щодо фінансової децентралізації та надання більшої фінансової самостійності органам місцевого самоврядування не були досягнуті.

Результатом стала невідповідність сучасних тенденцій формування доходів місцевих бюджетів потребам зміцнення місцевого самоврядування, що зумовлено низьким рівнем власних доходів (які не враховуються при визначенні обсягів трансфертів з державного бюджету) у структурі доходної бази місцевих бюджетів. Щорічне зростання доходів місцевих бюджетів забезпечувалось в більшій мірі зростанням обсягів трансфертів з держбюджету, аніж власних доходів: так, якщо доходи місцевих бюджетів у 2007-2013 рр. зросли у 1,69 разу, то обсяги трансфертів – у 2,61 разу.

Таблиця 1.9

Динаміка формування доходів і видатків місцевих бюджетів України, 2007-2013 рр.
(млрд. грн)*

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
I. Зведений бюджет України – доходи	219,9	297,9	288,6	314,4	398,3	445,43	442,78
- у% до ВВП	30,5	31,4	29,9	29,1	30,6	31,6	30,4
II. Державний бюджет України - доходи	165,94	231,72	209,70	240,62	314,62	346,05	339,23
- у% до обсягу зведеного бюджету	73,5	75,2	75,4	74,4	78,9	77,8	76,7
III. Місцеві бюджети							
доходи (без трансфертів з державного бюджету)	62,39	78,34	72,38	81,63	86,66	100,81	105,17
- у% до обсягу зведеного бюджету	28,37	26,30	25,08	25,96	21,76	22,63	23,75
Видатки	104,85	139,00	136,25	159,76	180,99	222,58	219,85
- у% до обсягу зведеного бюджету	41,68	40,66	41,41	40,21	42,84	44,97	43,12
IV. Міжбюджетні трансфери місцевим бюджетам з державного бюджету	44,66	59,11	62,18	77,77	94,88	124,46	115,85
- у% до обсягу доходів держбюджету	26,91	25,51	29,65	32,32	30,16	35,97	34,15

*Складено на основі: Бюджет України 2013: статистичний збірник. – К.: Міністерство фінансів України, 2014. – 244 с.

Поряд з цим, під впливом сукупності соціально-економічних та управлінських чинників сформувалась також значна міжрегіональна диференціація за показником власних доходів в структурі місцевих бюджетів, яка продовжує поглиблюватись. У 2013 р. абсолютний розмах асиметрії склав 3,35 разу: мінімальна частка власних доходів (4,3%) властива для Закарпатської області, а максимальна (14,4%) – для Дніпропетровської (рис. 1.30). Зауважимо, що у сімнадцяти регіонах держави частка власних доходів була нижчою за середньоукраїнське значення (9,9%). За результатами 2013 р. до цієї групи поряд з традиційно дотаційними регіонами потрапили й такі промислові області як Донецька та Луганська, ситуація в яких лише погіршувалась впродовж 2014 р.: при зменшенні доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) по країні на 3,7% у цих областях вони зменшились більше, ніж на 12%.

Дослідження підтверджують наявність прямої залежності між обсягами власних доходів і їх часткою в структурі місцевих бюджетів та цілковиту відсутність будь-якої залежності між обсягами власних доходів та видатками місцевих бюджетів в розрахунку на одного мешканця (оскільки нестача коштів покривається за рахунок трансфертів з державного бюджету). Така ситуація не вимагає від регіональних органів влади ефективного управління власним економічним потенціалом для створення доходної бази місцевих бюджетів у обсягах достатніх для покриття власних видатків та обумовлює формування в державі патерналістської моделі відносин між органами управління національного, регіонального та місцевого рівнів.

Сучасні тенденції та проблеми розвитку регіонів України

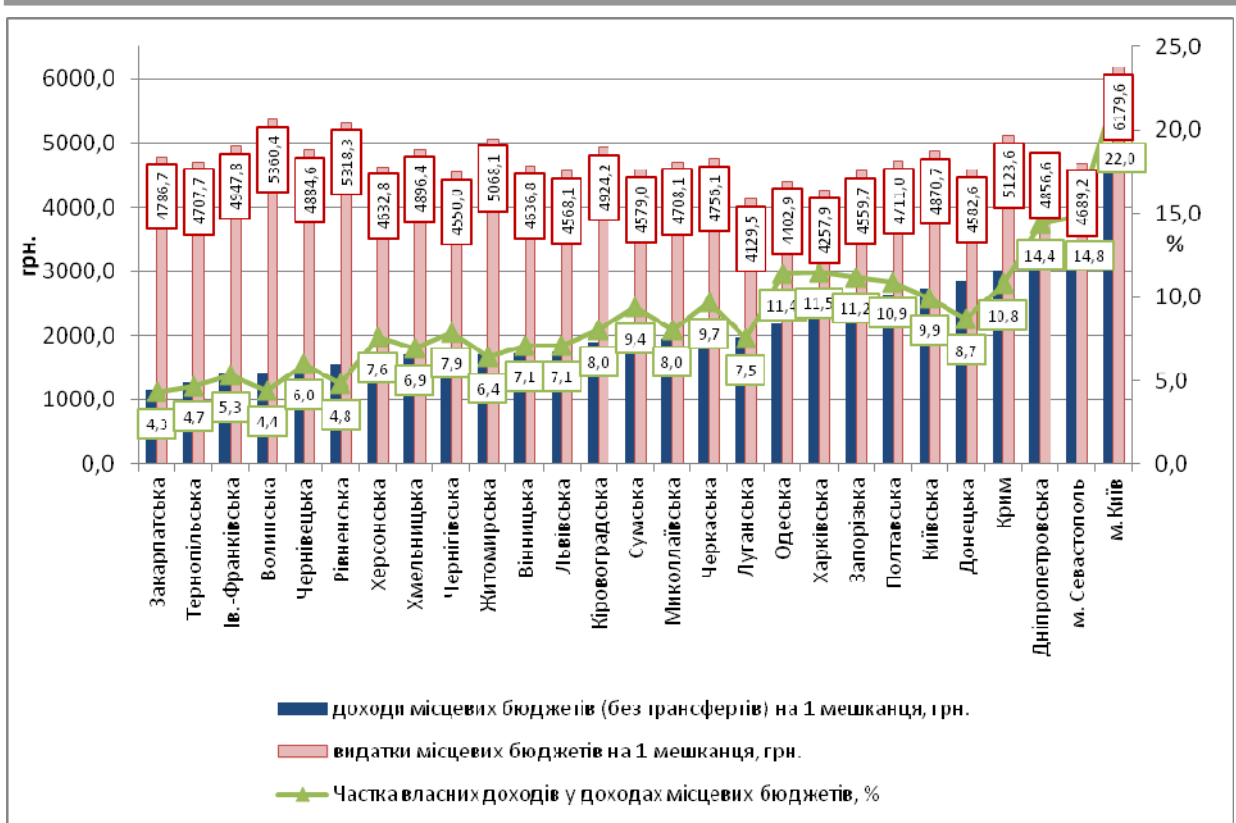

Рис. 1.30. Міжрегіональна диференціація доходів та видатків місцевих бюджетів, 2013 р.

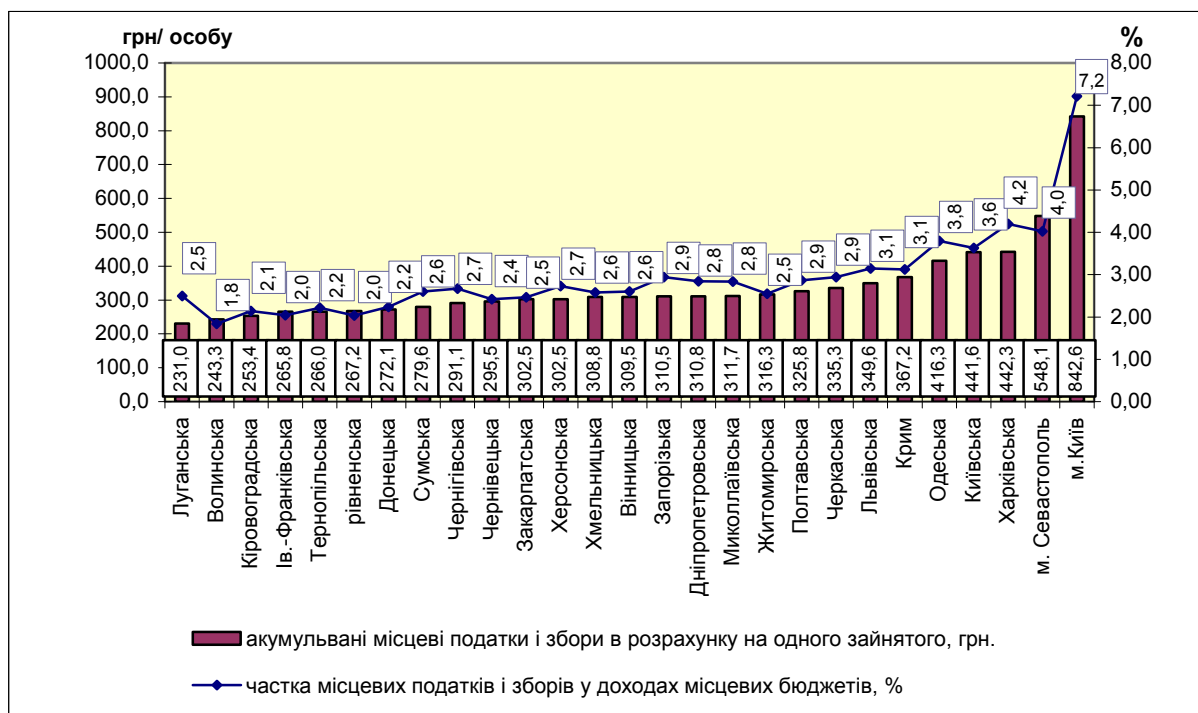

Рис. 1.31. Місцеві податки і збори у доходах місцевих бюджетів в розрізі регіонів України, 2013 р.

В структурі місцевих податків і зборів найбільшу вагу має єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва, частка якого у 2013 р. склала 90,7%. Однак, відповідно

до внесених змін до Бюджетного кодексу України з 2015 р.⁷¹, передбачається передача єдиного податку до загального фонду місцевих бюджетів. Такі новації є вкрай дискусійними, оскільки цим самим практично «оголюється» бюджет розвитку (на сьогодні саме єдиний податок формує його левову частку), тобто відбувається збільшення видатків споживання за рахунок скорочення видатків розвитку територій. На нашу думку, єдиний податок має залишитись джерелом формування доходів спеціального фонду місцевих бюджетів.

Вкрай незначною є також частка новоствореного податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, – 0,3% по Україні (максимальне значення у Львівській області – 2,2%, мінімальне в Одеській – 0,2%). Незважаючи на значні сподівання, отримані надходження від цього податку не впливають на рівень фінансової спроможності регіонів. Ситуація може кардинально змінитись у 2015 р., оскільки згідно із змінами до Податкового кодексу України⁷² знижується пільговий поріг та встановлюється максимальний рівень ставки податку на нерухоме майно для об'єктів житлової та нежитлової нерухомості в розмірі до 2% мінімальної зарплати за 1 кв. м площі об'єкта оподаткування (розмір ставки визначається органами місцевого самоврядування).

Розширення доходної бази місцевих бюджетів з 1 січня 2015 р. має відбутись також за рахунок запровадженого акцизного податку з реалізації через роздрібну торговельну мережу алкогольних напоїв, тютюнових виробів та палива. Ставка податку встановлюватиметься місцевими органами влади у розмірі від 2% до 5% від обсягу реалізації⁷³. Фактично наповнення місцевих бюджетів відбуватиметься не за рахунок передачі загальнодержавних податків чи їх частин з національного рівня на місцевий, а шляхом посилення навантаження на місцевий бізнес. Тобто, має місце підміна реальної децентралізації бюджетного ресурсу розширенням бази оподаткування

Низька фінансова спроможність територіальних громад та необхідність трансфертного регулювання у багатьох регіонах зумовлена високим рівнем вилучення податкових доходів, які збираються в межах кожного регіону, до державного бюджету. Податкові надходження є основною структуроутворюючою компонентою державного бюджету та становлять близько 70% всіх доходів. У абсолютному вимірі найбільші обсяги податкових платежів до державного бюджету у 2010 р. передали Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська, Чернігівська області та м. Київ (рис. 1.32).

У 2013 р. до цієї групи доєдналась Донецька область, однак такі області як Запорізька, Луганська, Харківська, Чернігівська майже на половину зменшили обсяги сплачених податків до держбюджету. У 2014 р. ситуація погіршилась: за 6 місяців року податкові надходження державного бюджету лише за рахунок податку на прибуток знизились на 18%. Слід зауважити, що м. Київ перерахувало у 2013 р. 23,3 млрд грн. податкових надходжень, зокрема, близько 30% податку на прибуток підприємств та 40% ПДВ країни, що зумовлено концентрацією капіталу та економічного потенціалу у столиці.

⁷¹ Проект Закону України “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України”(щодо реформи міжбюджетних відносин), законопроект № 5078 від 15.09.2014 р.. - http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52179

⁷² Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII. - <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-viii>

⁷³ Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII. - <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-viii>

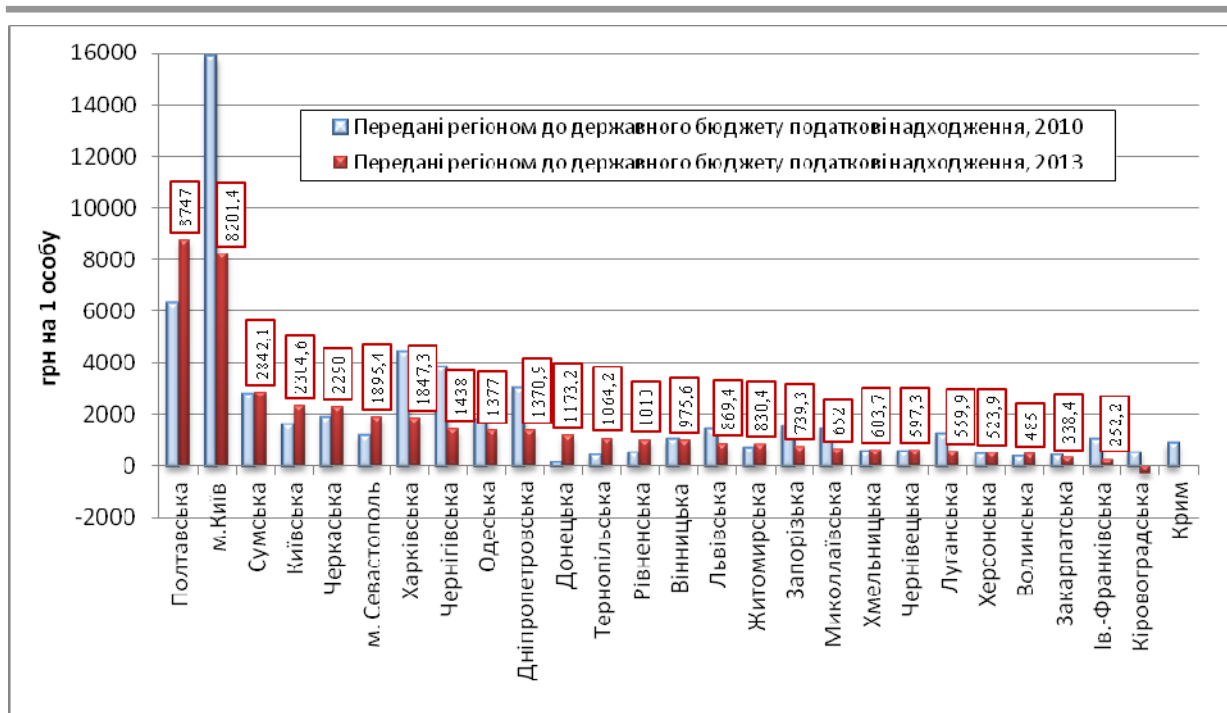

Рис. 1.32. Динаміка переданих до державного бюджету податкових надходжень, зібраних на території регіону, 2010 р., 2013 р.

Полтавська область з 12,8 млрд грн перерахованих до державного бюджету податкових надходжень, з яких 6,3 млрд грн. акцизного збору із вироблених в Україні товарів. Майже 70% податкових платежів акумулюється в промисловості Полтавської області (в тому числі 56% дає паливно-енергетичний комплекс, зокрема, стратегічно важливе для країни АТ "Кременчукнафтооргсинтез"). За I півріччя 2014 р. Полтавська область перерахувала до державного бюджету України 6,4 млрд грн, що, незважаючи на складну політичну та економічну ситуацію в країні, відповідає минулорічному показнику.

Ще два регіони, які забезпечують основні податкові надходження - країні це Дніпропетровська та Харківська області. Частка цих регіонів у загально українських обсягах у 2013 р. становила відповідно 3,0% та 3,4%. Як і у Полтавській області основну частку податкових надходжень цих регіонів забезпечують підприємствами добувної галузі: у Харківській області добувають нафту і газ, Дніпропетровській – залізну руду. Крім податку на прибуток, ПДВ, акцизного збору ці області перераховують у бюджет значні обсяги рентних платежів та плати за надра.

Вилучення більшої частини зібраних на території регіону податкових платежів до державного бюджету дестимулює органи управління регіонального та місцевого рівнів ефективно використовувати власний податковий потенціал. Окрім цього, відсутність зацікавлення у *підвищенні ефективності управління дохідною частиною місцевих бюджетів* зумовлена застосуванням принципу покриття нестачі фінансових ресурсів місцевих бюджетів трансфертами з державного бюджету. Про посилення тенденцій фінансового вирівнювання свідчить динаміка трансфертів державного бюджету до місцевих, частка яких у доходах місцевих бюджетів сягає половини та більше, зростаючи з року в рік. Так, якщо у 2006 р. частка трансфертів вище 60% була у шести регіонів, то вже у 2013 р. їх кількість зросла до 10 регіонів. Нижче 40% частка трансфертів з державного бюджету була лише у м. Києві (21,9%), м. Севастополі (27,2%), Донецькій (33,7%), Дніпропетровській областях (34,9%) (рис.1.33).

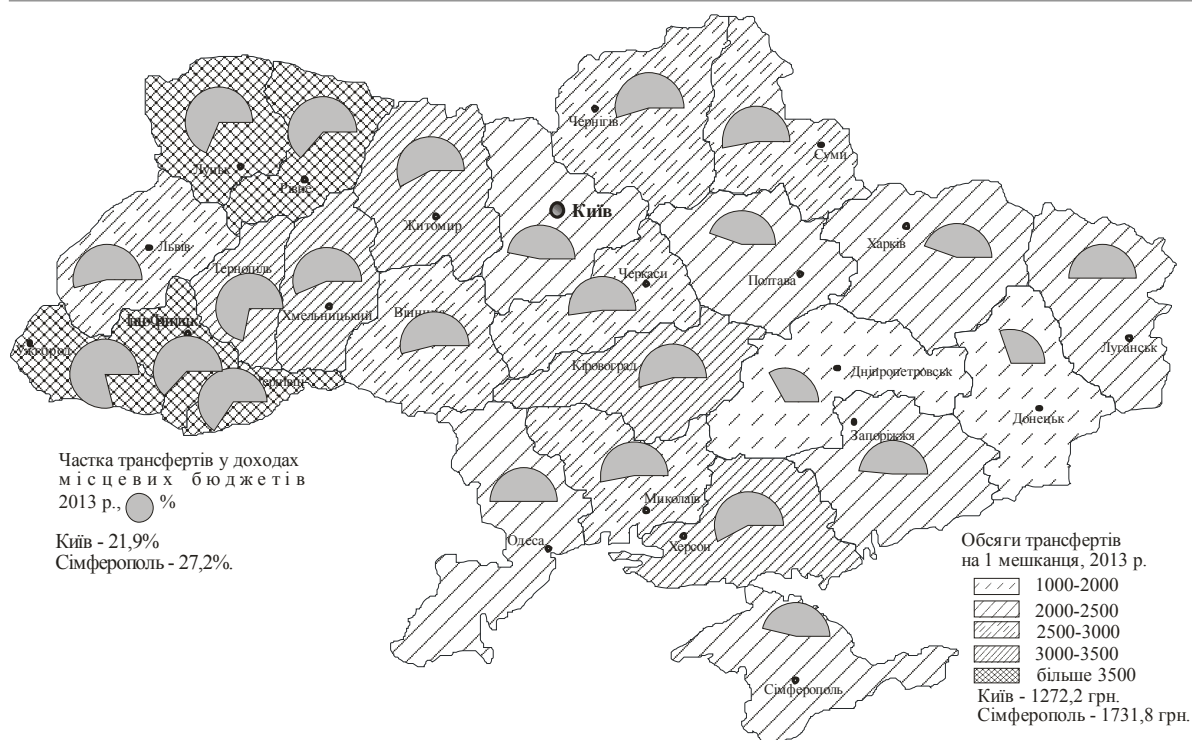

Рис. 1.33. Міжрегіональна диференціація за обсягом переданих з державного бюджету трансфертів в розрахунку на 1 мешканця, 2013 р.

В структурі державних трансфертів місцевим бюджетам близько половини складає дотація вирівнювання. Тотальна дотаційність місцевих бюджетів ставить під сумнів ефективність існуючої системи фінансового вирівнювання. Адже, понад 90% місцевих бюджетів України потребують дотації вирівнювання. Найбільшу частку дотацій в розрахунку на одного мешканця отримують західні області України (окрім Львівської), Вінницька, Житомирська, Чернігівська, Кіровоградська, Херсонська області (рис. 1.34).

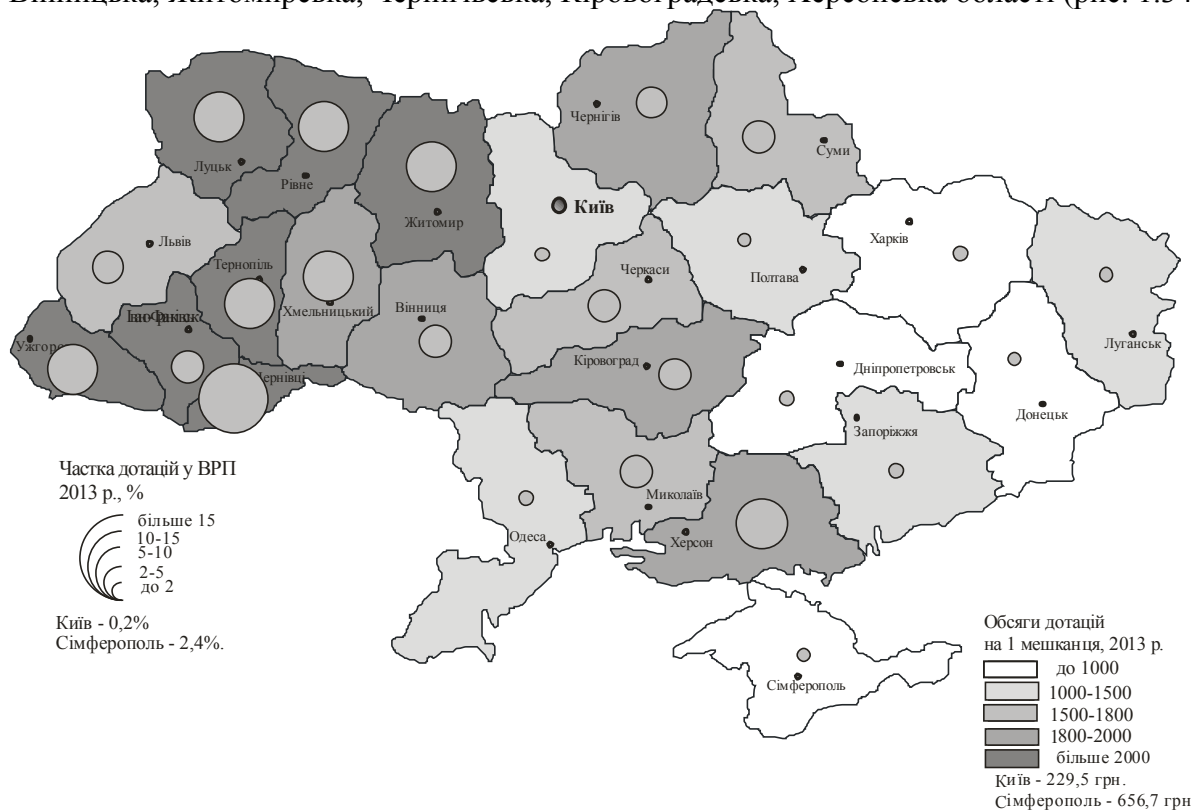

Рис. 1.34. Міжрегіональна диференціація за обсягом переданих з державного бюджету дотацій в розрахунку на 1 мешканця, 2013 р.

Частка місцевих бюджетів-донорів, з року в рік зменшується, якщо у 2002 р. їх було 89 одиниць (або 13% від їх загальної кількості), то у 2013 р. залишилось лише 33 одиниці, або 4,8%. Зазначимо, що 29 з 33 місцевих бюджетів, які перерахували до державного бюджету більше фінансових ресурсів, аніж отримали, це бюджети міст (в тому числі 8 міст обласного значення). Тобто, можемо стверджувати, що сьогодні маємо ситуацію, коли основні доходи державного бюджету України формуються переважно за рахунок міст. Частка основних бюджетів-донорів у загальній сумі міжбюджетних трансфертів дохідної частини державного бюджету у 2013 р. була такою: бюджет Донецька (17,7%), бюджет Запоріжжя (12,6%), бюджет Дніпропетровська (9,4%), бюджет Кременчука (6,5%), бюджет Борисполя (5,7%), бюджет Львова (5,7%), бюджет Енергодару (5,0%), бюджет Харкова (4,5%), бюджет Іллічівська (3,2%), бюджет Луганська (2,9%), бюджет Полтави (2,4%) (табл. 1.10). Однак, слід зазначити, що процедура віднесення певних адміністративно-територіальних одиниць до донорів, чи реципієнтів є доволі умовною і може свідчити про кращий розвиток одних територій, вищий рівень сплати ними податків, порівняно з іншими, що пов'язано з існування необґрунтованої системи надмірного вилучення доходів з місцевих бюджетів з наступним частковим поверненням у вигляді трансфертів, а також через відмінність нормативів вилучення коштів з різних бюджетів⁷⁴.

Таблиця 1.10

Склад бюджетів, які мають відносини з державним бюджетом з приводу одержання дотації вирівнювання

Показники	2002 р.	2005 р.	2009 р.	2012 р.	2013 р.
Усього бюджетів, що мають відносини з державним бюджетом	686	690	691	692	689
З них: бюджетів-донорів – усього	89	55	37	30	33
у т.ч. бюджетів міст-обласних та АР Крим	23	12	9	6	8
бюджетів інших міст	55	38	22	21	21
бюджетів областей	3	2	1	-	-
бюджетів районів	7	2	4	2	4
бюджету м.Київ	1	1	1	1	-
частка бюджетів-донорів у загальній кількості бюджетів, %	13,0	8,0	5,3	4,3	4,8
частка дотаційних бюджетів у загальній кількості бюджетів, %	87	92	94,7	95,7	95,2

По суті, держава вилучає значну частину доходів, зібраних у регіонах, а потім їх же розподіляє між бюджетами, що створює антистимули для розвитку економіки регіонів. Тому, в системі міжбюджетних відносин в Україні повинна відбуватись поступова фіскальна децентралізація шляхом збільшення фінансової спроможності місцевих бюджетів та реформування системи трансфертів для переходу від вирівнювальних

⁷⁴ Журавльова І.В. Оптимізація дохідної бази місцевих бюджетів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hneu.edu.ua/web/public/moved/hneu/NAUKA/Nauka/-prezentacii_kafedr/Optimizacija-dohidnoi-bazi-miscevih-bjudzhetiv.pdf

трансфертів до стимулюючих. Це, в свою чергу, дозволить послабити міжрегіональні асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів⁷⁵.

У структурі субвенцій з держбюджету дуже незначною є частка субвенцій на соціально-економічний розвиток регіонів, натомість переважають субвенції соціального характеру. Так, у 2013 р. лише субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової державної допомоги дітям склала 72,2%. За рахунок соціальних субвенцій відбувається перерозподіл коштів між регіонами залежно від кількості споживачів таких програм. За абсолютним обсягом субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам лідерами у 2013 р. були Донецька, Дніпропетровська, Львівська, Харківська Одеська області та м. Київ, однак, частка субвенцій в доходах місцевих бюджетів та обсяг субвенцій на одного мешканця найвищими були у Рівненській, Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській областях.

В системі фінансування розвитку регіонів вагоме місце належить бюджету розвитку, який є складовою спеціального фонду місцевих бюджетів. *Впродовж останніх років регіональні органи влади фактично не мають можливості стимулювати розвиток регіону бюджетними інструментами, оскільки обсяги доходів до бюджетів розвитку місцевих бюджетів є наднизькими, вони не дозволяють фінансувати масштабні інвестиції.* Наприклад, в 2013 році доходи бюджету розвитку місцевих бюджетів України (з урахуванням місцевих запозичень) становили 8,3 млрд. грн, що на 2,2 млрд. грн. менше за обсяги доходів попереднього року. В розрахунку на одного мешканця країни до бюджетів розвитку надійшло лише 188 грн. *При цьому, у найнижчі доходи бюджетів розвитку в розрахунку на 1 мешканця характерні саме для депресивних та найменш розвинених регіонів (Волинська, Кіровоградська, Луганська, Тернопільська області)* (рис. 1.35), які мають мізерні можливості залучення інвестицій з приватного сектора. Європейський досвід підтверджує необхідність державного інвестування розвитку таких регіонів.

Середня по Україні частка бюджету розвитку у доходах спеціального фонду у 2013 р. склала 42,4%. Більшою за половину вона була лише у шести регіонах: Одеській, Харківській, Закарпатській, Львівській областях та столиці та м. Севастополь. Порівняно з 2006 р. частка бюджету розвитку у доходах спеціального фонду скоротилась для більшості областей, її значне зростання спостерігалось лише у м. Києві (з 48% до 55%), м. Севастополь (з 38% до 51%), Миколаївській області (з 34,8% до 44,7%).

Низька ефективність видатків місцевих бюджетів обумовлена незадовільною їх структурою, а саме: переважання в системі видатків місцевих бюджетів значної частки соціальних видатків та відсутність (згідно чинного законодавства) можливостей нарощування коштів для фінансування капітальних видатків. Так, у 2013 р. на галузі соціальної сфери в Україні припадало 79,7% видатків місцевих бюджетів. Найвищою частка соціальних видатків була у Тернопільській, Херсонській, Закарпатській областях (87%), а найнижчою у м. Києві – 66,1%. Причому, намітилась стійка тенденція зростання частки таких видатків. Однією з найважливіших проблем надмірного зростання соціальних видатків є низька ефективність мережі закладів соціально-культурної сфери, зокрема, чинні штатні нормативи мало пов'язані з обсягами наданих послуг та рівнем їх якості, також не врегульованими залишаються питання власності бюджетних установ, що переходять на фінансування з одного бюджету до іншого без зміни власника. Прикладом низької ефективності видатків місцевих бюджетів є те, що при розрахунку видатків на освіту не враховано сучасну демографічну ситуацію в країні та її тенденції на майбутнє, і як наслідок, в бюджетах не передбачено ресурс на розвиток мережі дошкільних закладів.

⁷⁵ Данилишин Б. Прийшов час бюджетної федералізації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/columns/-2012/12/17/351286/>

Натомість вирішення проблеми існування великої кількості малокомплектних шкіл ускладнюється існуючими нормами законодавства щодо можливості їх реорганізації, адже, для того, щоб закрити малокомплектну школу необхідно дозвіл територіальної громади, який досить складно отримати, а, з іншої сторони, навіть якщо така школа і буде закритою, постають питання забезпечення проїзду школярів автотранспортом, фінансування будівництва нових та реконструкції існуючих доріг. Вирішення таких питань в умовах стійкого зниження капітальних видатків місцевих бюджетів є складною проблемою.

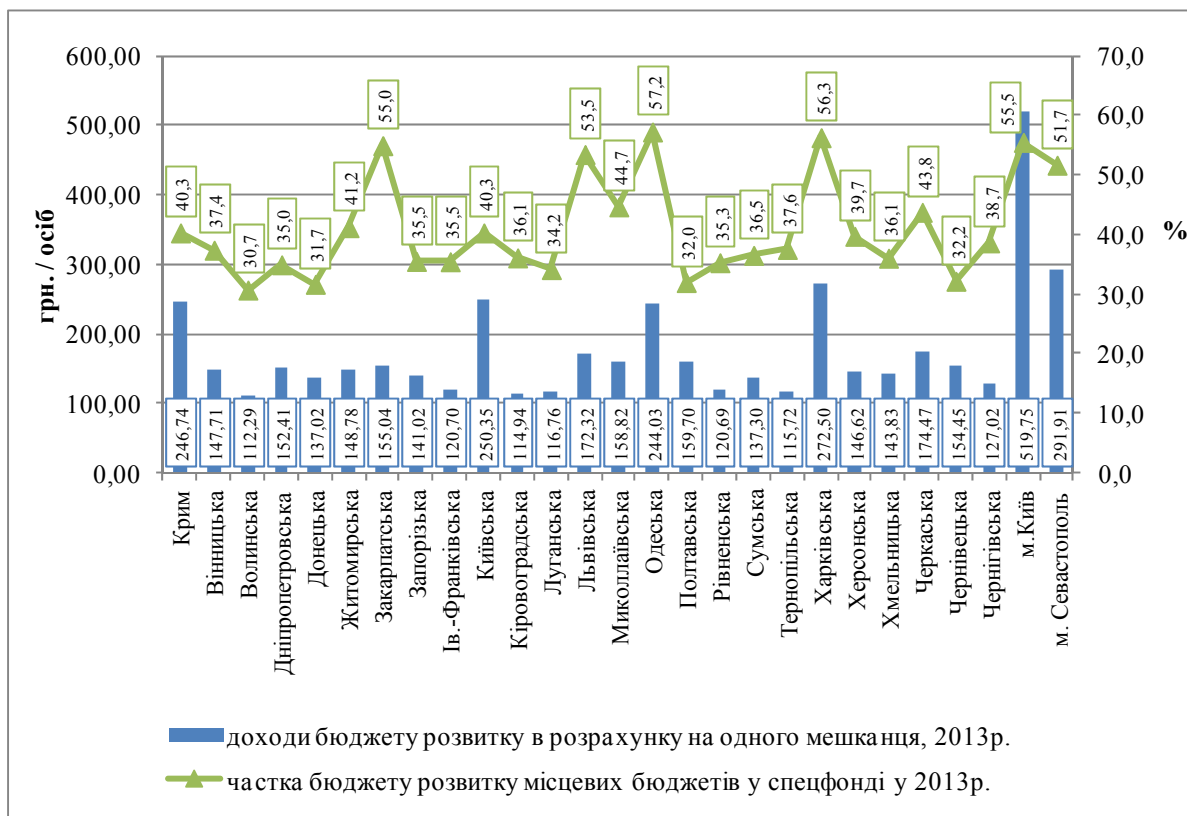

Рис. 1.35. Доходи бюджету розвитку місцевих бюджетів в розрахунку на 1 мешканця, 2013 р.

Протягом останніх років намітилась тенденція до зниження абсолютних обсягів капітальних видатків місцевих бюджетів усіх регіонів країни, а також до стійкого зниження частки капітальних видатків у загальних видатках місцевих бюджетів. Так, для прикладу, у Львівській області у 2010 р. вона становила 11,12%, а вже у 2013 р. знизилась майже у 3 рази – до 4,29%. Тобто, в розрахунку на 1 мешканця області у 2013 р. бюджетні інвестиційні видатки склали лише 208 грн. Подібною була ситуація і в решти регіонах: частка капітальних видатків у видатках місцевих бюджетів у 2013 р. Тернопільської області – 3,8%, Чернігівської – 2,8%, Івано-Франківської – 4,2%, Одеської – 6,0%. Тут також слід урахувати, що більше половини капітальних видатків – це видатки на капітальний ремонт і реконструкцію, тобто видатки, що забезпечують підтримання стану об'єктів, та не забезпечують розвиток територій.

На тлі посилення централізації функцій та ресурсів має місце поступове зниження рівня фінансової забезпеченості делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень. Тобто, держава передає виконання власних повноважень на місцевий рівень без їх належного фінансового забезпечення. Так, якщо у 2009–2010 рр. делеговані повноваження забезпечувалися лише на 89–86% від реальної потреби, то в наступні роки ця частка ще знизилась до 80%. Тенденція недофінансування делегованих повноважень

зберігається і у держбюджеті 2014 року. До основних причин такої проблеми слід віднести наступні.

По-перше, відсутній чіткий механізм фінансування делегованих повноважень. З огляду на недостатність фінансування делегованих (державних) повноважень із державного бюджету місцеві ради часто спрямовують на виконання делегованих повноважень кошти, що повинні бути спрямовані на реалізацію власних повноважень. Причинами такого становища є нечіткість категорії «делеговані повноваження» та можливість віднесення до них різних повноважень держави у різні бюджетні роки, що дестабілізує ситуацію із прогнозуванням надходжень і витрат місцевих бюджетів⁷⁶.

По-друге, неадекватний механізм розподілу службовців органів місцевого самоврядування на тих, що виконують делеговані та власні повноваження місцевого самоврядування. У структурі органів місцевого самоврядування наявні організаційні утворення (управління, відділи), що виконують суто державні повноваження, але фінансуються з місцевого бюджету. Місцева влада має дуже обмежений вплив на управління такими організаційними структурами, оскільки їх діяльність регулюється окремими нормативно-правовими актами вищого порядку, а методичне керівництво їх діяльністю здійснюється з рівня центральних органів державної влади. Чисельність працівників зазначених вище організаційних структур в органах місцевого самоврядування складає майже 1/3 від загальної чисельності працюючих⁷⁷. У таких умовах для забезпечення стабільного виконання делегованих державою повноважень органи місцевого самоврядування змушені щорічно відволікати все більшу частку власних ресурсів від реалізації самоврядних повноважень (житлово-комунальне господарство, благоустрій, транспортна сфера, утримання бюджетної та дорожньої інфраструктури, місцеві програми соціально-економічного розвитку тощо), покладених на них законодавством. Як наслідок – недофінансування та занепад житлово-комунальної, транспортної сфери, відсутність можливостей реалізовувати необхідні програми місцевого розвитку, покращувати рівень якості суспільних послуг.

Це вимагає зміни підходів до механізмів реалізації та фінансування делегованих повноважень. На жаль, сучасні реформи, спрямовані на децентралізацію системи державних фінансів, не вирішують глибинні проблеми – деякі податки передані на місця, але потрібно чітко розуміти – податки залишилися загальнодержавними і їх передають на виконання делегованих повноважень. Місцеві ради і надалі залишаються відстороненими від розподілу лівової частки бюджетних коштів територіальних громад, яка витрачається виключно на делеговані функції. Де-факто це означає, що самі принципи розподілу повноважень і бюджетного ресурсу не змінились, а зміну механізму розрахунку між місцевими бюджетами і держбюджетом не можна вважати децентралізацією.

Означена сукупність проблем забезпечення ефективності формування та використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів в Україні посилюється недоліками у структурі місцевих бюджетів, а також їх вертикальною та горизонтальною розбалансованістю. Громіздка структура місцевих бюджетів обумовлює низку проблем неефективного управління бюджетними ресурсами. До таких проблем слід віднести: складність управління великою кількістю бюджетів місцевого самоврядування (для Львівської області це - 731, Одеської – 516, Чернігівської – 593, Харківської - 485); наявність в областях великої кількості територіальних громад з кількістю мешканців менше 1000 осіб (для прикладу у Львівській - 381); труднощі із

⁷⁶ Бюджетна політика в Україні в умовах ризиків сповільнення економічної динаміки : [аналітична доповідь]. - К. : НІСД, 2012. – 100 с.

⁷⁷ Бюджетне забезпечення територіальних громад України: тенденції останніх років // Галузевий моніторинг. – 2012. – №9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogueauc.org.ua/sites/all/sites/dialogueauc.org.ua/files/files/mon9.pdf>

визначенням чітких меж територіальних одиниць; велика кількість рівнів самоврядування (3); різномірність одиниць самоврядування.

Зазначене дозволяє стверджувати, що пріоритетом соціально-економічного розвитку регіонів на сучасному етапі становлення української держави має стати підвищення фінансового самозабезпечення та посилення власних конкурентних переваг, а прийняття найважливіших управлінських рішень і побудова фінансового механізму на рівні регіонів не може базуватися на простому підрахунку обсягу наявних фінансових ресурсів, а вимагає мобілізації та ефективного використання усього фінансового потенціалу регіону. При цьому засадничими принципами проведення системних перетворень політики регіонального розвитку в Україні має стати врахування фінансових можливостей різних регіонів, повноцінний аналіз ефективності регіональних фінансів, досягнення фінансової самодостатності територіальних громад та зміцнення фінансової спроможності регіонів. Саме фінансова спроможність є фундаментом для забезпечення якісного виконання органами місцевого самоврядування своїх повноважень та одним із найважливіших засобів унеможливлення втручання в діяльність місцевої влади інших суб'єктів.

1.3.2. Міжрегіональна диференціація фінансово-кредитного потенціалу

Економічні інтереси регіону формуються в системі фінансово-кредитних відносин через їх безпосередній вплив на розвиток та функціонування реального сектору економіки, що, в свою чергу, безпосередньо впливає на зайнятість населення та його доходи; вплив банківського капіталу та якості банківських активів на темпи зростання інвестиційний банківських позик обумовлюється потребами суб'єктів регіональної економіки у кредитуванні та, зокрема, кредитах розвитку. В умовах посилення глобалізаційних впливів, обумовлених підписанням Україною Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом та імплементацією її положень, зниження темпів економічного зростання на тлі викликів останнього періоду, ускладнених тривалими військовими діями на Сході країни, склалась досить «жорстка» ситуація у банківській сфері, що проявилась у зниженні економічної активності усіх фінансово-кредитних установ; процесами ліквідації доволі значної кількості банків; зростанням короткострокової складової в їх ресурсній базі; значним падінням рівня ліквідності; пікоподібними курсовими коливаннями; суттєвим скороченням обсягів кредитування суб'єктів економіки; присутністю високого ступеня недовіри до діяльності фінансово-кредитних установ зі сторони споживачів їх послуг; падінням фондових індексів тощо. В зв'язку із цим, перед банківською системою постала ціла низка загроз, що потребують як їх негайного розв'язання, так і розробки перспективних напрямів реалізації фінансово-кредитної політики як на макро, так і на регіональному рівні. Основні проблеми функціонування банківської системи на мезорівні лежать у площинах розвитку банківської інфраструктури та ресурсного забезпечення соціально-економічної системи регіону.

Рівень розвитку банківської інфраструктури характеризує можливість регіону формувати фінансовий потенціал, здійснювати переміщення фінансових потоків, які акумулюються та перерозподіляються через банківські установи, а, отже, приймати активну участь в процесах розширеного відтворення. Окрім того, ефективне функціонування банківської мережі виступає в якості найефективнішого каналу збуту банківських продуктів та послуг, забезпечуючи регіонам доступ до фінансових ресурсів. Проте, в Україні спостерігається значний дисбаланс у просторовому розміщенні центральних офісів фінансових установ, що, беззаперечно, спричинює диспропорції у можливостях областей концентрувати на своїх територіях фінансові потоки та кредитні ресурси та, як наслідок, забезпечувати у достатньому обсязі суб'єктам економіки додаткові важелі розвитку.

В Україні протягом 2006–2014 рр. діяла розгалужена мережа банківських фінансово-кредитних установ, яка була представлена значною кількістю банків переважно акціонерної форми власності (в середньому їх кількість становила 176). Однак, з об'єктивних причин, в період 2013–2014 рр. їх загальна кількість стрімко скоротилась. Лише за 10 місяців 2014 року кількість банків, які мають ліцензію на здійснення банківських операцій, скоротилась з 180 до 167 або на 6,7%. Проте, таке скорочення не остаточне: станом на 20 листопада 2014 р. на ліквідації, за інформацією НБУ, знаходиться ще 22 фінансові установи. Їх географія охоплює всі регіони країни: так, на м. Київ та Київську область припадає 10 банків; Донецьку область – 3; Одеську – 2; Волинську, Полтавську та Сумську – по 1 відповідно; Харківську область – 4 установи. Окрім цього, станом на 1 грудня 2014 р. тимчасова адміністрація та ліквідація запроваджені сукупно в 37 банках. Зважаючи на погіршення соціально-економічної ситуації в країні вірогідність подальшого скорочення кількості фінансових установ є дуже високою: нині, на думку експертів⁷⁸ платоспроможними є лише 124 банки зі 166 де-юре діючих в країні: до категорії проблемних банків уже віднесені 13 установ (затримують платежі) і ще 12 є неплатоспроможними (взагалі не виконують зобов'язань). Також слід звернути увагу на Постанову НБУ № 464 від 6.08.2014 р., якою декларується збільшення обсягу мінімального статутного капіталу до 120 млн. грн. до середини 2016 р. та до рівня 500 млн. грн. - до 2024 р. (на 1 липня 2014 р. розмір статутного капіталу нижче 120 млн. грн. мав 31 банк та 38 банків, які виконують вимогу щодо розміру статутного капіталу в 500 млн. грн.). А, отже, слід очікувати подальше зменшення кількості банківських установ.

Проведений аналіз концентрації банків - юридичних осіб та філій банків в розрізі регіонів України демонструє, що впродовж 2006 – 2013 рр. у м. Київ в середньому було сконцентровано 62,18% усього масиву банківських установ країни, в той час, коли в 10 областях не існувало жодного банку – юридичної особи, а з 2011 р. кількість таких областей зросла ще на 1 за рахунок Івано-Франківської області. Розмах асиметрії між регіонами за часткою банківських установ – юридичних осіб в загальному обсязі зареєстрованих в країні банків є значним, та сягає, без урахування м. Києва, між Дніпропетровською областю та Івано-Франківською (min) 19,6 разу, між Дніпропетровською та Донецькою – 1,27 разу, між Дніпропетровською та Львівською областю – 2,68 разу.

Аналіз регіональної мережі точок продажу банківського продукту свідчить про те, що впродовж 2005–2013 рр. філіальна мережа банківських фінансових установ як в результаті оптимізації їх діяльності, так і скорочення загальної чисельності банків скоротилась майже у 7 разів. Кількість регіональних підрозділів (філій та відділень) впродовж 2009–2013 рр. зменшилася на 498 одиниць та станом на 01.12.2013 року склала 19,4 тис. од. А лише за 6 місяців 2014 р. мережа скоротилась ще на 780 одиниць та склала станом на кінець травня 2014 р. 18 тис. 616 відділень.

Однак, незважаючи на швидкі темпи скорочення кількості банківських установ та відділень функціонуючих банків, яке має місце, покриття регіонів банківською мережею є досить високим (рис. 1.36). Загалом в Україні станом на 1 травня 2014 року на 10 тис. населення припадало в середньому 4,1 відділення (або 1 відділення на 2,4 тис. осіб). Такий рівень покриття співставний з покриттям у європейських країнах: для порівняння, в Німеччині цей показник дорівнює 5, в Швейцарії – 7,14.

Покриття банкоматами та торговими терміналами також є досить високим. Так, станом на 1 квітня 2014 року в Україні на 100 тис. осіб припадало 90 банкоматів, але в

⁷⁸ <http://ua-ekonomist.com/8919-sklki-bankv-nbu-viznaye-problemnimi-do-kncy-a-roku-sklki-zalishitsya-zhivih.html>

окремих регіонах цей показник був значно вищим. Так, у Києві він становив 176 одиниць, у Дніпропетровській області – 113, у Полтавській – 104. Мінімальне покриття спостерігалось в Київській області (41 банкомат на 100 тис. осіб). Відносно невисоким рівнем покриття відрізняються також Чернівецька, Закарпатська та Івано-Франківська області (кількість банкоматів не перевищує 70 на 100 тис. мешканців), але це можна пояснити географічним розташуванням цих регіонів – значна частина їх територій є гірськими. Покриття торговими терміналами на початок квітня в цілому в Україні становило 448 одиниць., а покриття банківськими терміналами – 59 одиниць на 100 тис. осіб ⁷⁹.

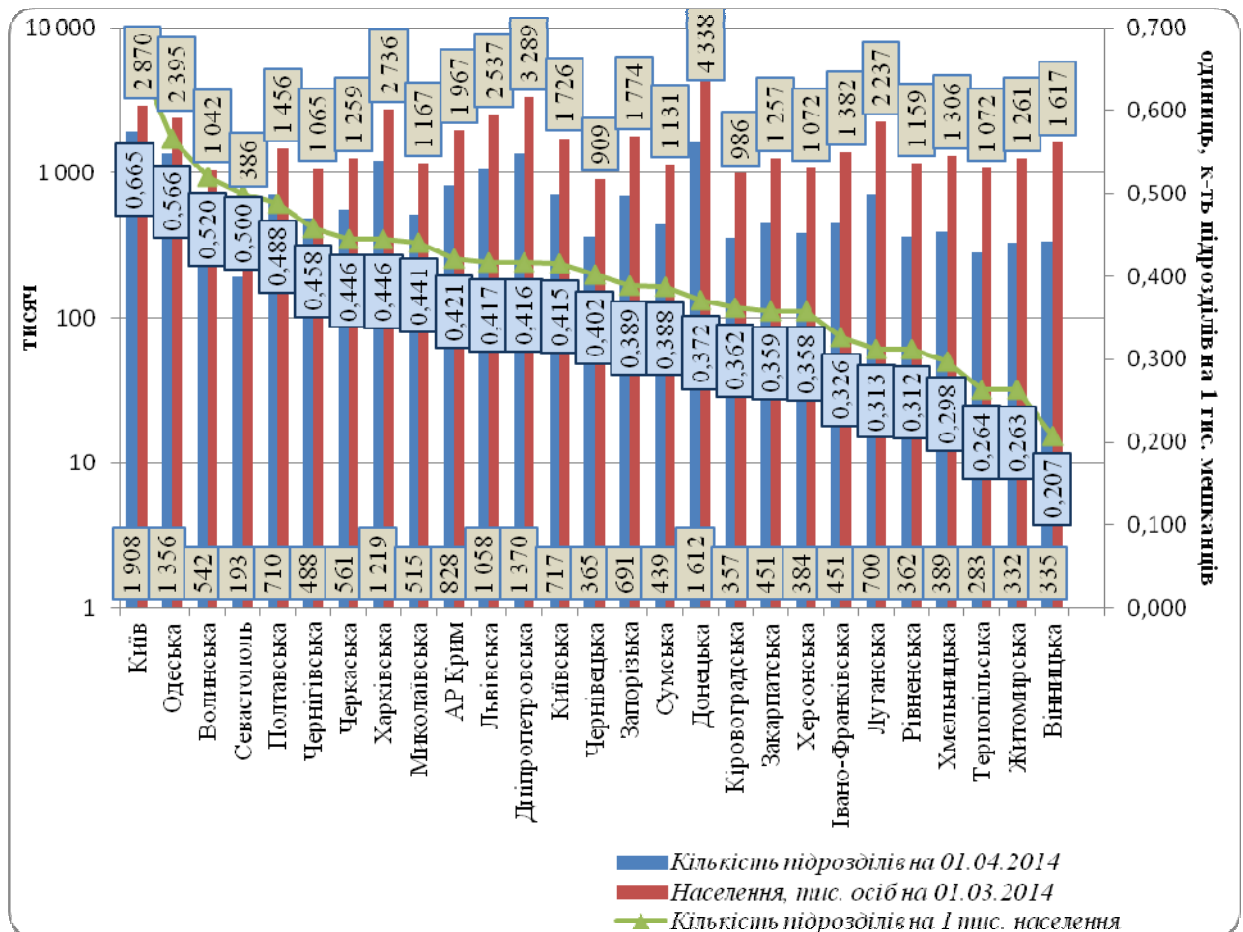

Рис. 1.36. Кількість банківських підрозділів в розрізі регіонів

(Складено за даними НАБУ)

Окремого аналізу потребує ситуація, що склалась у АР Крим та окупованій частині Донецької та Луганської областей. У анексованій АР Крим в зв'язку із неможливістю здійснювати банківський нагляд з метою регулювання Національним банком було прийнято рішення про відкликання ліцензії 2 банківських установ: ПАТ «Чорноморський банк розвитку та реконструкції» та ПАТ Банк «Морський». Не можна залишити без уваги проблеми в частині Донецької та Луганської областей, де за умов проведення військових дій та на непідконтрольній українській владі території, починаючи із травня 2014 р., відбулось практично повне припинення або суттєве скорочення діяльності банківських

⁷⁹ Ніценко В. С., Кузьменко Є. С. Тенденції розвитку банківської мережі в Україні

установ. Окрім того, згідно Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій і Луганській областях» (№ 875/2014 від 14.11.2014 р.) та відповідно до Постанови №466 НБУ від 6.08.2014 р. врегульовано питання обмеження здійснення фінансових операцій банками та небанківськими установами та національним оператором поштового зв'язку, які є платіжними організаціями внутрішньодержавних / міжнародних платіжних систем та/або їх учасниками в населених пунктах, що не контролюються українською владою.

Відповідно до вимог пункту 1 зазначеної постанови, банки України призупиняють здійснення усіх видів фінансових операцій у населених пунктах, що не контролюються українською владою. До зазначених операцій належать, зокрема, операції з обслуговування банками рахунків, у тому числі карткових, відкритих суб'єктам господарювання всіх форм власності. Тобто, на практиці це означає повне припинення діяльності банківського сектора на значній території двох областей, охоплених зоною АТО. Наслідком стане однозначний перерозподіл впливу фінансових центрів в межах банківської системи країни, а отже, зміна в структурі кредитно-інвестиційного портфелю банків та результатів їх фінансової діяльності вже за підсумками 2014 р.

Структура власності активів банківської системи України, станом на 1 липня 2014 року, була представлена наступним чином: 51% - це банки з українським капіталом, банки з іноземним капіталом (за виключенням російського) – 16%; частка банків з російським капіталом становить 13%.

Окремого наголосу потребує тенденція щодо **посилення територіальної концентрації банківських капіталів, яка призвела до формування в Україні декількох потужних фінансових центрів**, розташування яких повністю відповідає схемі макрорегіоналізації України; центральні міста макрорегіонів виступають в якості основних фінансових центрів країни (табл. 1.11; табл. 1.12). Саме ці центри формували впродовж 2005–2013 рр. в середньому 89,73% загального обсягу банківської інфраструктури країни, вони характеризуються концентрацією навколо них системоутворюючих суб'єктів господарювання, банківських та інших фінансових установ, провідних закладів освіти та науки тощо. Також слід вказати на їх прикордонний статус. Для підтвердження зазначеного, слід звернути увагу лише на декілька показників, які характеризують діяльність банківської системи. Наприклад, сукупно в містах, які є визнаними центрами макрорегіонів, сконцентровано 98,5% банківських активів, 98,4% балансового капіталу банків та 99,3% зобов'язань банківської системи. Це свідчить про наявність гіперконцентрації банківських капіталів. Однак, як підтверджує світовий досвід, зазначена тенденція характерна для переважної більшості країн світу: капітали концентруються в найбільш капіталізованих регіонах, активи «стікаються» в ті регіони, де їх вартість є максимальною. Території, де рівень капіталізації є незначним, неспроможні утримувати капітал, відчувають значний відтік ресурсів і, як наслідок, не є спроможними забезпечувати ефективний розвиток своєї економіки.

Зважаючи на загальну кількість банківських установ, що зареєстровані Національним банком та мають ліцензію на здійснення банківських операцій, ступінь покриття регіонів країни їх представництвами у формі балансових та безбалансових відділень, спроможність забезпечення населення банківськими продуктами та послугами, в тому числі і дистанційними, розвиток мережі банкоматів та термінальної мережі, **можна стверджувати про нівелювання проблеми просторової диференціації розміщення банківських установ**. Також слід акцентувати увагу на достатній співставності інфраструктурного забезпечення банківською мережею території країни з відповідними світовими показниками.

Сучасні тенденції та проблеми розвитку регіонів України

Таблиця 1.11

Активи та зобов'язання банківських установ, макрорегіональний розріз, станом на 01.09.2014 р.

Макрорегіон	Центральний	Західний	Донецька	Придніпров'я	Причорноморський	Харківщина	сукупно / частка в заг. обсязі по макрорегіону	всього по системі
Місто центр –	Київ	Львів	Донецьк	Дніпропетровськ	Одеса	Харків	-	-
активи банків міста - центру макрорегіону	728725,4	12449,59	38304,44	228164,03	32550,27	7730,33	1040193,7 98,49%	1056168,8
балансовий капітал, млн. грн., банків міста - центру макрорегіону	98175,99	1387,36	4944,17	23263,00	4128,60	976,93	132876,05 98,43%	134987,49
зобов'язання, млн. грн., банків міста - центру макрорегіону	630549,4	10745,67	33360,28	204901,03	28421,67	6753,40	914731,45 99,3%	921181,33

Таблиця 1.12

Структура кредитно-інвестиційного портфеля, макрорегіональний розріз, станом на 01.09.2014 р., млн. грн.

	Кредитно-інвестиційний портфель	Питома вага регіону	В тому числі					
			Міжбанківські кредити	Резерв під заборгованість банків	Кредити юридичним особам	Кредити фізичним особам	Резерв під кредити та заборгованість клієнтів	Цінні папери
Центральний макрорегіон								
Київ	550039,88	68,51	10017,6	548,25	422867,28	111862,9	84472,56	90312,93
Чернігів	691,53	0,09	32,93	3,48	707,42	17,47	64,01	1,21
Придніпровський								
Дніпропетровськ	175428,23	21,85	17230,40	227,56	149374,81	30694,88	23523,73	1879,43
Запоріжжя	2588,43	0,32	74,63	2,11	2183,38	245,70	189,33	276,17
Донецький								
Донецьк	29267,96	3,65	1296,22	28,86	23359,43	5128,46	3661,79	3174,5
Харківщина								
Харків	6565,12	0,82	6,41	0,05	6182,91	613,39	360,86	123,33
Суми	428,26	0,053	0	0	504,1	2,86	78,71	0
Причорноморський								
Одеса	58964,18	7,353	2592,44	57,72	47222,96	10259,78	7402,29	6349
Іллічівськ	1707,77	0,213	97,56	1,49	1064,06	572,82	236,52	211,34
Західний								
Львів	60671,95	7,566	2690	59,21	48287,02	10832,6	7638,81	6560,34
Луцьк	98,12	0,012	0	0	419,7	119,93	471,66	30,15

Нерівномірність природно-ресурсного потенціалу та соціально-економічних факторів виробництва, концентрація капіталів, в тому числі банківських, на найбільш промислово-розвинених територіях, диференціація за рівнем життя та рівнем трудової міграції населення регіонів, невідповідність регіональної політики країни цілям та можливостям розвитку регіонів сприяло поглибленню зростанню асиметрії в забезпеченні регіонів фінансовими ресурсами.

Теоретично доведеною є залежність між обсягами заощаджень та доходами населення, а можливість здійснення заощаджень, зокрема у формі банківських депозитів, є вищою у населення більш «багатих», промислово розвинених регіонів. Проте, обсяг депозитів, залучених банківською системою від суб'єктів господарювання у відповідних регіонах є, зачасти, значно нижчим, ніж у регіонів з нижчим рівнем розвитку промисловості: лише в Тернопільській області обсяг залучених від суб'єктів господарювання депозитів перевищує обсяг депозитів домогосподарств.

Слід звернути увагу на те, що впродовж 1 півріччя 2014 року спостерігалась тенденція до відтоку депозитів юридичних осіб із банківської системи. Це пояснюється економічною та політичною ситуацією в країні, що зумовило виникнення нестачі готівкових коштів, значних фінансових труднощів та обмеженість доступу до кредитних ресурсів у суб'єктів реальної економіки. Це змусило їх вилучати власні депозити задля фінансування поточної діяльності⁸⁰. Загалом обсяг депозитів суб'єктів господарювання впродовж 2014 р. скоротився на 0,73% або 1,72 млрд. грн. та станом на 1 липня 2014 р. склав 233,23 млрд. грн. Однак, таке скорочення відбулось за рахунок лише декількох областей та найвищим було у Дніпропетровській області та склало 3438 млн. грн., у Тернопільській – 2128 млн. грн., Донецькій – 985 млн. грн., Харківській – 177 млн. грн., Кіровоградській – 156 млн. грн. та Волинській – 118 млн. грн. Сумарно за результатами 10 місяців 2014 р. загальний відтік депозитів суб'єктів господарювання склав 2 млрд. 997 млн. грн., тобто лише за 3 місяці 2014 р. (липень, серпень та вересень) відтік депозитів з банківської системи країни склав 1 млрд. 277 млн. грн.!

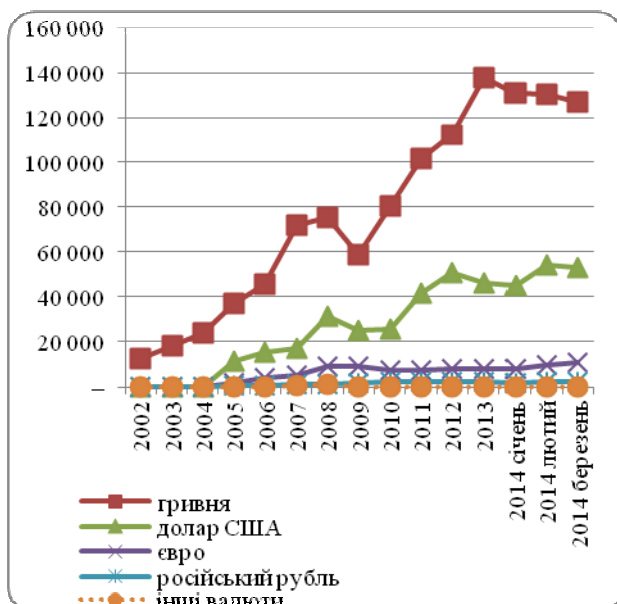
Щодо банківських ресурсів домогосподарств, то зростання їх загального обсягу відбулось у Київській (+5409 млн. грн.), Львівській (+2179 млн. грн.), Одеській (+905 млн. грн.), Івано-Франківській (+334 млн. грн.), Закарпатській (+279 млн. грн.), Вінницькій (+233 млн. грн.), Чернівецькій (+147 млн. грн.), Тернопільській (+125 млн. грн.) та Волинській, Кіровоградській, Полтавській та Черкаській областях (позитивне сальдо в 4 останніх областях становить менше 86 млн. грн.). Пояснення цьому слід шукати в тому, що **в якості регіонів – донорів кредитних ресурсів виступають регіони з високим ступенем трудової міграції та порівняно вищою схильністю населення до заощаджень, а також нижчим за середньоукраїнський рівнем економічного розвитку.** Крім цього, на нашу думку, в нинішніх військово-політичних умовах цьому сприяє і віддаленість переважної більшості зазначених регіонів від зони проведення АТО.

Не зважаючи на незначне зростання обсягу депозитів домогосподарств в деяких регіонах країни, сукупно по системі за підсумками 11 місяців 2014 р. депозити фізичних осіб у національній валюті знизилися на (-20,2%) - до рівня 202,5 млрд. грн., тоді як падіння вкладів в іноземній валюті склало (-38,0%) – до 14,2 млрд. дол. США станом на 01.12.2014 р.

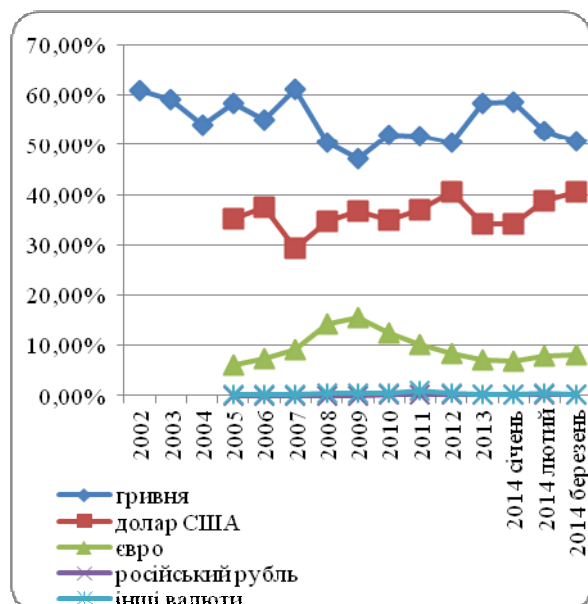
В розрізі валют структура депозитів нефінансових корпорацій та домогосподарств представлена на рис. 1.37. Загалом, економічна поведінка домогосподарств суттєво впливає як на економіку в цілому, так і на її фінансовий сектор зокрема. Цей вплив детермінується через формування ресурсів банківської системи за рахунок залучення грошових коштів від домашніх господарств. З іншого боку, в умовах ринкової економіки депозити домогосподарств повинні трансформуватись в інвестиційні ресурси. Однак, як показує досвід, саме домашні господарства найбільш чутливо реагують на будь-які

⁸⁰ РЮРІК, 2014

коливання на ринку банківських послуг. Слід звернути увагу на те, що під впливом девальвації гривні та зростання нестабільності на ринку, зростання кількості неплатоспроможних банків, загального зниження рівня життя в країні рівень довіри домогосподарств до банківської системи стрімко знижується, що стає одним із найважливіших факторів, які можуть поглиблювати дестабілізаційні процеси в фінансовій системі країни. Ілюструвати це можна на прикладі двох періодів: перший - це період фінансової кризи 2008 р. та другий - поточний 2014 р. Якщо в жовтні 2008 р. на фоні загострення світової фінансово-економічної кризи та проявів її наслідків в Україні відтік депозитів населення склав 2,22 млрд. дол., в листопаді-грудні було виведено ще 700-750 млн. дол., в лютому 2009 р. - 600 млн. дол., а в березні - 293 млн. дол. (сукупно близько \$3,8 млрд. і 29 млрд. грн.), то з початку 2014 р., який співпав із початком активної фази Майдану, анексією Російською Федерацією АР Крим та проведенням АТО на окремих територіях Східної України, сума відтоку депозитів домогосподарств із банківської системи країни склала \$6 млрд. і 32 млрд. грн., тобто практично у два рази більше, ніж у 2008-2009 рр.

Депозити, залучені від нефінансових корпорацій, млн. грн., залишок на кінець періоду, в розрізі валют

Депозити, залучені від домогосподарств, % до загального обсягу, залишок на кінець періоду, в розрізі валют

Рис. 1.37. Структура депозитів, залучених від суб'єктів, в розрізі валют

Щодо кредитів, залучених домашніми господарствами, то впродовж усього періоду дослідження лівові частка кредитів, залучених домашніми господарствами припадала на споживчі кредити (рис. 1.38). Їх частка, в середньому по країні, в структурі виданих кредитів становила близько 70%, що на практиці означає наступне. В усіх областях країни протягом усього періоду спостереження **близько 70% залучених населенням коштів не мали цільового спрямування, а, отже, ніяким чином не впливали на створення в регіонах доданої вартості та ВРП** (що доведено розрахунком кореляційної залежності між кредитами, залученими домогосподарствами, та ВРП, $R=0.32$).

Розрахунок співвідношення залучених депозитів та кредитів, спрямованих суб'єктам господарювання показав, що можливість забезпечити себе власними кредитними ресурсами в повному обсязі мають суб'єкти реальної економіки лише однієї області – Тернопільської. Всі решта областей самостійно забезпечити себе кредитними

ресурсами не в стані. Причому, нижчі за середнє по країні значення мають в тому числі і регіони – лідери, зокрема Дніпропетровська, Київ та Київська, Львівська, Одеська та Харківська області. Це лише підтверджує наявність гіперконцентрації та суттєвих *процесів перерозподілу ресурсів, так званий процес перетікання банківських капіталів*. Це призводить до того, що левова частка кредитних ресурсів, що створені на території регіону, обслуговує відтворювальні процеси за його межами. Перетворюючись в кредитний потенціал інших регіонів та перерозподіляючись між центром та іншими регіонами через систему міжбюджетних, фінансово-податкових та інших відносин, вони лише частково повертаються у регіон створення в якості його фінансових ресурсів – бюджетних, інвестиційних, кредитних.

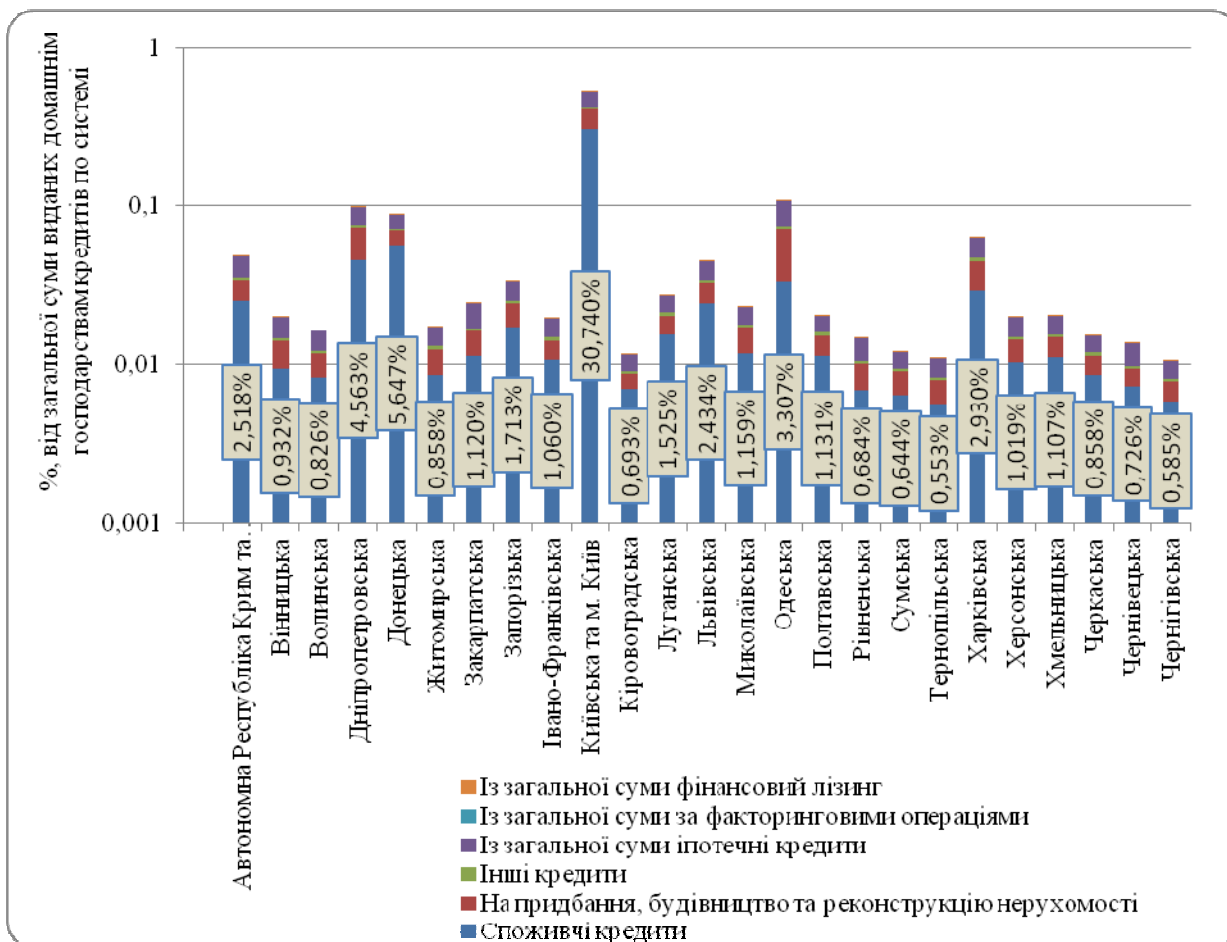

Рис. 1.38. Структура кредитів, залучених домашніми господарствами, станом на кінець травня 2014 р., за цільовим спрямуванням

Загалом слід зазначити, що впродовж досліджуваного періоду (за виключенням 2006-2007 рр.) в середньому 78,9% кредитів нефінансовим організаціям (в загальному обсязі кредитів, виданих цій категорії споживачів банківського продукту) припадало на 4 регіони: Київ та Київську область (52,74%), Дніпропетровську (14,7%), Донецьку (7,32%) та Одеську (4,14%) області України. Ці регіони показали за показником, який аналізується, вищі за середньоукраїнські значення частки регіону в загальному обсязі виданих кредитів.

В середньому, за 8 років на кредити, залучені суб'єктами господарювання м. Києва, припадало 52,74% усіх спрямованих в економіку банківських кредитів. А розмах асиметрії між ним та, наприклад, замикаючою групу областей-лідерів Одеською областю становить 12,75 разів. Також слід наголосити, що загалом області зберігали межі частки в загальному обсязі виданих кредитів протягом досліджуваного періоду.

Нині структура банківських кредитів за галузями та термінами не відповідає потребам модернізаційних процесів – переважна частка кредитів (понад 70%) спрямована у поточну діяльність, і за останні три роки структура інвестицій практично не змінилась: протягом 2008-2013 рр. найбільший обсяг кредитів надходив до харчової промисловості (26,7% усіх кредитів у переробну промисловість у середньому за період), металургії (12,4%), хімічної та нафтохімічної промисловості (8,9%), машинобудування (6,4%), виробництва неметалевої мінеральної продукції (4,9%). Водночас, переважна більшість кредитів у промисловий сектор є короткостроковими (до одного року – 47%), частка довгострокових кредитів залишається низькою (понад 5 років – 4,3%).

Однак, *не можна однозначно стверджувати, що максимізація кредитних вливань в реальну економіку дозволить максимізувати економічні ефекти, які в результаті таких вливань можуть відбуватись.* Кредитні ресурси, створені в регіоні, є похідними від результативності виробничо-господарської та фінансової діяльності суб'єктів економіки регіону. І навпаки: ефективність функціонування суб'єктів економіки регіону є індикатором ефективності фінансово-кредитної політики регіону. Не зважаючи на загальний висхідний тренд фізичного обсягу залучених від суб'єктів господарювання депозитів та спрямованих в економіку кредитних ресурсів, вплив механізмів банківського кредитування на економічний розвиток регіонів залишається доволі незначним та нестабільним. Оскільки найбільш вагомим індикатором розвитку регіональних економік є ВРП, то ефективність регіональної кредитної політики має визначатися приростом ВРП, який забезпечується кредитними вкладеннями в економіку регіону, що його зумовили. Так, промислово-розвинені області не виступають в якості лідерів по приросту ВРП, який забезпечується приростом кредитів в їх економіку, при максимальному прирості цього показника сукупно. Хоча саме ці області виступають лідерами за обсягами кредитів, спрямованих в їх економіку, обсягами ВРП та створеної валової доданої вартості. А значить: в умовах шоків вплив фінансового (кредитного) сектора на реальний є незначним. Розвиток реального сектору регіонів відбувається за рахунок інших чинників, причому розвиток фінансового сектора відбувається значно швидшими темпами. Серед причин такої ситуації: випереджаючі темпи росту позичкового капіталу над темпами зростання ВРП, випереджаючі темпи приросту наданих кредитів над відповідними показниками ВРП, випередження приросту активів фінансового сектору над реальним сектором⁸¹. Проте, слід констатувати, що високий ВРП - як в абсолютному значенні, так і в розрахунку на 1 мешканця - не є запорукою розвитку регіону.

Слід наголосити на існуванні суперечностей між орієнтирами розвитку фінансово-кредитного та реального секторів економіки. В останні роки банки проводять консервативну кредитну політику, внаслідок чого доступ до довгострокового кредитування одержують лише деякі підприємства, що оперують значними грошовими потоками, мають добру кредитну історію й досить ліквідне забезпечення. Недостатність фінансування й недоступність кредитування – це основні тенденції, що характеризують економічні умови функціонування промислового виробництва в Україні.

Проблеми поглиблюються ще й тим, що кредитна діяльність банків є високо ризиковою діяльністю. З іншого боку, саме вона створює основну частку доходів комерційних банків. Тому, формування ресурсної бази банківських установ виступає в якості одного із головних чинників впливу на можливість активізації кредитних процесів не лише з позицій забезпечення регіонального розвитку, а і на державному рівні.

З огляду на вищевикладене, на наш погляд, розв'язання проблем, які склались в банківській системі країни та її регіональних осередках лежить в площині формування взаємодії та взаємовпливу суб'єктів банківської системи та інших суб'єктів економіки:

⁸¹ Фінанси регіону: теорія, проблеми, практика : монографія / М. А. Козоріз, А. Я. Кузнєцова, І. З. Сторонянська, Г. В. Возняк. – К. : УБС НБУ, 2010. – 271 с.

- на внутрірегіональному рівні - через дію механізмів інтегрування банківського сектору в економіку регіону; налагодження співпраці банківського та реального секторів економіки, підвищення ефективності використання кредитного потенціалу регіону з метою забезпечення зростання його фінансового потенціалу та, як наслідок – підвищення капіталізації регіону й досягнення кінцевої мети – забезпечення його сталого соціально-економічного розвитку;
- на міжрегіональному рівні - через процеси перетікання банківських капіталів та, як наслідок, формування центрів концентрації фінансових ресурсів, дію механізмів банківського кредитування, що виникають на підставі вищезазначеного;
- на національному рівні, що обумовлене участю держави як регулятора грошово-кредитної та фіскальної політики.

1.4. Урбанізаційні процеси в системі просторового розвитку

XXI століття характеризується активізацією урбанізаційних процесів та зростанням їх впливу на суспільно-економічний розвиток багатьох країн. Все активніше проявляються специфічні риси цих процесів: якщо раніше урбанізація детермінувалася передусім збільшенням кількості міського населення й територіальним розширенням міст, то сьогодні вона трактується як «історичний процес зростання і підвищення ролі міст у розвитку суспільства, обумовлений об'єктивною необхідністю концентрації та інтеграції матеріального й духовного виробництва, форм і засобів соціального спілкування»⁸².

Теорії просторового розвитку дозволяють розглядати процеси урбанізації як чинник економічного, геополітичного, соціального, екологічного та культурного розвитку території. Для визначення сучасних тенденцій розвитку урбанізації в Україні слід проаналізувати динаміку та інтенсивність її поширення на всій території, визначити еволюцію форм урбанізаційних процесів в регіонах держави, оцінити їх в контексті загальносвітових та макрорегіональних трендів.

Як відомо, місця найвищої концентрації людських ресурсів завжди продукували імпульси для розвитку (інтелектуальні, виробничі, соціально-культурні та ін.). Як свідчить світова практика урбанізації, формування таких центрів відбувається переважно в тих містах, де середня щільність населення складає не менше 360 осіб/км². Український міський простір, на сьогодні, не може продукувати такі імпульси та одночасно бути надійним ринком збуту власних товарів та послуг. З іншого боку, високоурбанізовані території, які формують національний каркас системи розселення, детермінують розвиток ринкових відносин.

Сучасна урбанізація як всесвітній процес має три спільні риси, характерні для більшості країн: швидкі темпи зростання кількості міського населення; концентрація населення і господарства в основному у великих містах; недостатньо контрольоване «розповзання» міст (розширення їхньої території).⁸³

Перспективами урбанізаційних процесів експерти різних країн виділяють:

- 1) ускладнення форм урбанізованих територій: перехід від агломераційних ареалів до лінійних, вузлових та смугових;
- 2) збільшення радіусу міського розселення в межах агломерацій та розширення міських територій;

⁸² Соціологія: короткий енциклопедичний словник / [за заг. ред. В. І. Воловича]. – К. : Укр. центр духовної культури, 1998. – С. 649.

⁸³ Тарлецкая Л. В. Международная демографическая статистика: оценки и прогнозы ООН / Л. В. Тарлецкая // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 3. – С. 32 – 39.

3) поширення міського способу життя на сільську місцевість (урбанізація) та приміську зону (субурбанізація).

Ускладнення форм і систем урбанізаційного розселення в Україні протягом останніх десятиліть виявляється у розвитку великих міст, міських агломерацій, урбанізованих районів й урбанізованих зон, а також характеризується втягненням нових територій у сферу впливу міст різного типу й рангу⁸⁴.

Наявне міське населення України в останні роки постійно скорочується, і на 1 січня 2014 року досягнуло свого мінімуму з часів незалежності – 31336,6 тис. осіб, скоротившись на 10,1% щодо 1990 року⁸⁵. В основному скорочення чисельності міського населення в Україні відбувається за рахунок середніх та малих міст, депопуляція яких обумовлюється активними міграційними процесами, природним скороченням населення та переселенням у великі міста і обласні центри. При подальших прогнозах та аналізі трендів в більшості областей України міське населення і надалі буде незначно скорочуватись на фоні більшого скорочення сільського населення, частина якого переселятиметься у міста, тим самим компенсуючи природне скорочення та міграційний відтік мешканців великих міст. В малих містах населення на 1 січня 2014 року становило 22,8% від загальної кількості міських мешканців, середніх – 11,9%, великих – 29,6%⁸⁶. Концентрація 35,7% міського населення в 9 найбільших містах України протягом останніх років практично не змінювалася, що зумовило нерівномірний розвиток каркасу територій і диспропорції щодо збалансованого просторового розвитку за рахунок вищих темпів зменшення сільського населення (яке скоротилося за 1992-2014 рр. на 16,7%). Останні тенденції свідчать про укрупнення великих міст та приріст ролі (питомої ваги) обласних центрів в основних економічних та фінансових показниках областей. Внаслідок скорочення населення малих та середніх міст в останні роки збільшувалася кількість територій депресивного розвитку, що негативно впливало на темпи соціально-економічного розвитку регіонів загалом.

Загальний рівень урбанізації в Україні за результатами 2013 р. склав 68,9%, протягом 2005-2013 рр. спостерігалася незмінна тенденція до його незначного зростання у кожному з років аналізованого періоду. Так, зокрема, найвищий темп росту рівня урбанізації на теренах України, протягом даного періоду, спостерігався в 2005 р. – 0,33%, в подальшому відбулося його поступове зниження до мінімального рівня 0,12% в 2012 р. і невелике зростання до 0,14% – в 2014 р.

Урбанізаційні процеси мають значну диференціацію за регіонами держави, що пояснюється історико-географічними та соціально-економічними чинниками. Найбільш урбанізованою частиною України є Схід та окремі центральні області, так звані райони першої промислової урбанізації, а найменш урбанізованими – аграрні в минулому Західні та Південні області.

На тлі загальної зростаючої динаміки урбанізаційних процесів в Україні, відчутно проявляється її поступове сповільнення, підтвердженням чого є негативний приріст чисельності населення по всіх найбільших містах України, окрім м. Києва, зокрема прискорена депопуляція в м. Донецьку та м. Дніпропетровську, які в аналізованому періоді втратили статус міст-мільйонників. Варто зазначити, що незначна позитивна динаміка урбанізаційних процесів в Україні є наслідком не зростання чисельності мешканців існуючих міст, а переведенням до категорії міст ряду населених пунктів з інших категорій.

⁸⁴ Блащук Л. Проблеми урбанізації та міського розселення / Л. В. Блащук // Ефективність державного управління : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 23. – С. 210,220.

⁸⁵ Державна служба статистики України. – Режим доступу: ukrstat.org.ua

⁸⁶ Демографічний щорічник «Населення України за 2013 рік» / Державна служба статистики України. – К., 2014. – Режим доступу: ukrstat.org.ua

Враховуючи темпи росту чисельності міського населення протягом 2005- 2013 рр. можна виділити три групи регіонів за динамікою протікання урбанізаційних процесів: низько-, середньо- та високодинамічні (рис. 1.39).

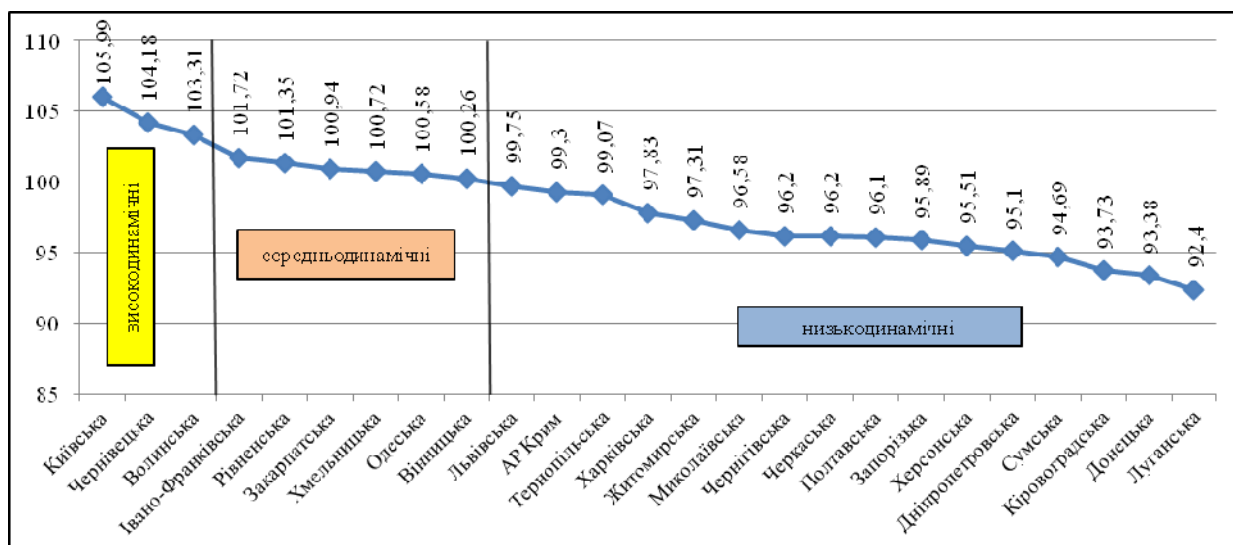

Рис. 1.39. Групування регіонів України за темпами росту чисельності міського населення 2013 до 2005 р. %*

*Джерело: за даними Державної служби статистики України.

До групи низькодинамічних належать 16 регіонів України, які втрачають частку міського населення у його загальній структурі (у порівнянні з 2005 р.), діапазон значень темпів зростання якого знаходиться в межах 92,4% (Луганська обл.)–99,75% (Львівська обл.). Найнижчими темпами розгортання урбанізаційних процесів на тлі депопуляції населення відзначаються Луганська, Донецька, Кіровоградська, Сумська, Херсонська, Дніпропетровська області (92,4–95,1%). Саме регіони ранньої форсованої промислової урбанізації швидше за інші втрачають частку міського населення як наслідок загострення низки проблем, пов'язаних із розвитком міст та видобувної промисловості: екологічних, соціальних, інфраструктурних, соціально-економічних (скорочення зайнятості в містах) тощо.

До групи середньодинамічних регіонів за темпами урбанізаційних процесів належать: Вінницька (100,26%), Одеська (100,58%), Хмельницька (100,72%), Закарпатська (100,94%), Рівненська (101,35%), Івано-Франківська (101,72%) області. Зростання частки міського населення в даних регіонах можна пояснити більш пізньою історичною стадією урбанізації, ніж у попередній групі. Саме тому, нарощування частки міського населення відбувається швидшими темпами, щоб перейти до наступної стадії урбанізації (за Дж.Джіббсом).

Групу регіонів з найвищими темпами урбанізації представляють три області: Волинська (103,31%), Чернівецька (104,18%) та Київська (105,99%). Лідером даної групи є Київська область разом зі столицею м. Києвом, саме завдяки якій частка міського населення постійно зростає. Щодо появи у цій групі колишніх урбанізаційних аутсайдерів – Чернівецької та Волинської областей, які характеризуються найнижчою часткою міського населення в Україні – 42,73% та 52,2% відповідно (загальний показник по Україні – 68,9%), то прискорена концентрація міського населення відбувається переважно в обласних центрах.

Скорочення темпів приросту населення характерне для всіх категорій міст, у тому числі великих і найбільших (окрім столиці), але найпомітніше воно саме в малих монофункціональних містах.

Характер протікання урбанізаційних процесів оцінено також за коефіцієнтом інтенсивності урбанізації⁸⁷ (рис.1.40).

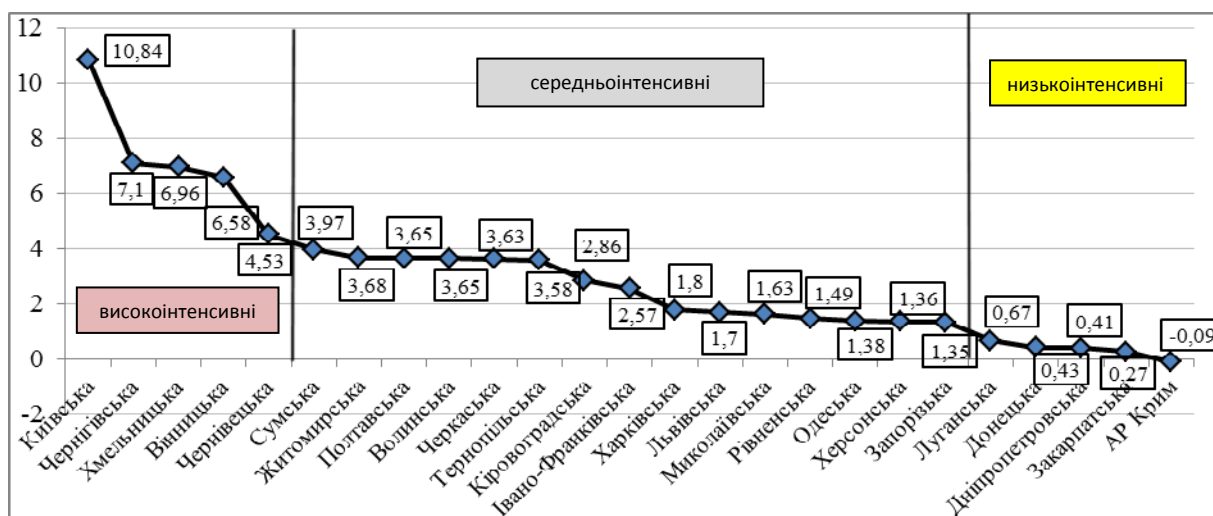

Рис. 1.40. Диференціація регіонів України за інтенсивністю урбанізаційних процесів за 2005-2013 рр.*

*Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Диференціація коефіцієнту за регіонами є дещо відмінною від попереднього групування за темпами росту урбанізації. Діапазон значень показника від ,0,09 до 10,84, дозволив здійснити розподіл областей на три групи: 1) з найнижчою (0,09 – 0,67); 2) з середньою (від 1,35 до 3,97); 3) з найвищою інтенсивністю (4,53 – 10,84) урбанізації. За таким групуванням найчисельнішою групою є друга (15 областей). У групі лідерів перебувають 5 областей: Київська, Чернігівська, Хмельницька, Вінницька, Чернівецька. Зазначимо, що і за темпами урбанізації, і за її інтенсивністю Київська та Чернівецька області займають провідні позиції. Серед регіонів-аутсайдерів за обома показниками (рис. 1.39, рис. 1.40) вирізняються Донецька, Луганська, Дніпропетровська області та АР Крим.

На сучасному етапі урбанізації в Україні слід посилити роль регіональних центрів та субцентрів, «полюсами росту» повинні стати наукові та науково-виробничі міста, пріоритетним слід визнати розвиток транспортної галузі.

Протягом з 1990-2013 рр. кількість міст в Україні збільшилась з 436 до 456, скоротилась кількість селищ міського типу – з 927 до 885. В Україні розподіл міських поселень та міського населення за регіонами України є дуже нерівномірним (табл. 1.13). Найбільше міських населених пунктів на початок 2014 року сконцентровано у Донецькій (51), Львівській (44), Луганській (37) та Київській (26) областях. При цьому частка міських поселень вказаних областей у загальній кількості міст України становить: у Донецькій області – 11,3%; Львівській – 9,6%; Луганській – 8,1%; Київській – 5,9%.

⁸⁷ $K_i = \frac{y_i - y_{i0}}{y_{i0}} \times 100$, де K_i – коефіцієнт інтенсивності урбанізації у відсотках, y_{i0} , частка міського населення у базовому (2005) році, y_i – частка міського населення на кінець поточного (2013) року.

Таблиця 1.13

Розподіл населення за міськими поселенням за регіонами України

Чисельність населення в розрізі різних категорій міст,																														Питома вага різних категорій міст за чисельністю населення, %										Загальна кількість міст, в т.ч.:																																																											
тис. осіб																														міста – до 50 тис. осіб										міста мільйонники – понад 1 мільйон осіб										міста – до 50 тис. осіб										міста – 50,100 тис. осіб										міста – 100,500 тис. осіб										міста – 500,1000 тис. осіб										міста – понад 1 мільйон осіб									
малі міста – до 50 тис. осіб			середні міста – 50,100 тис. осіб			великі міста – 100,500 тис. осіб			дуже великі міста – 500,1000 тис. осіб			міста мільйонники – понад 1 мільйон осіб			малі міста – до 50 тис. осіб			середні міста – 50,100 тис. осіб			великі міста – 100,500 тис. осіб			дуже великі міста – 500,1000 тис. осіб			міста мільйонники – понад 1 мільйон осіб			малі міста – до 50 тис. осіб			середні міста – 50,100 тис. осіб			великі міста – 100,500 тис. осіб			дуже великі міста – 500,1000 тис. осіб			міста мільйонники – понад 1 мільйон осіб																																																									
2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013	2001	2013																																																										
Регіони України																																																																																																			
АР Крим																																																																																																			
Вінницька																																																																																																			
Волинська																																																																																																			
Дніпропетровська																																																																																																			
Донецька																																																																																																			
Житомирська																																																																																																			
Закарпатська																																																																																																			
Запорізька																																																																																																			
Івано-Франківська																																																																																																			
Київська																																																																																																			
Кіровоградська																																																																																																			
Луганська																																																																																																			
Львівська																																																																																																			
Миколаївська																																																																																																			
Одеська																																																																																																			
Полтавська																																																																																																			
Рівненська																																																																																																			
Сумська																																																																																																			
Тернопільська																																																																																																			
Харківська																																																																																																			
Херсонська																																																																																																			
Хмельницька																																																																																																			
Черкаська																																																																																																			
Чернівецька																																																																																																			
Чернігівська																																																																																																			
Україна																																																																																																			

Найменша концентрація міст в Рівненській, Закарпатській, Чернівецькій, Житомирській та Волинській областях – по 11 міст, а також у Миколаївській та Херсонській областях – по 9 міст. Щодо загальної кількості міських населених пунктів в Україні, то питома вага міст у кожній з двох вказаних груп областей складає відповідно 2,4% та 2,0%.

В Україні налічується три міста-мільйонери, 5 міст із населенням від 500 тис. до 1 млн осіб та 37 міст із населенням 100-500 тис. осіб (табл.1.13). Рівень концентрації населення в одному місті чи двох-трьох, як у інших державах Європи, є незначним (у порівнянні з Парижем, Лондоном, або Мадридом). Зазначене свідчить, що потенційно в Україні є 45 економічних центрів різного рівня, які за умови комплексного підходу до розбудови інфраструктури – транспортної, телекомунікаційної, освітньої, наукової, підприємницької та інвестиційної, а також створення сприятливого середовища для проживання населення можуть активізувати економічний розвиток держави.

Зараз виділяють 19 найбільших агломерацій в Україні: Київська, Харківська, Донецько-Мажорська, Дніпропетровська, Одеська, Криворізька, Львівська, Горлівсько-Єнакіївська, Чернівецька, Центрально-Луганська (Алчевсько-Стаханівська), Вінницька, Івано-Франківська, Краматорська, Тернопільська, Хмельницька, Південно-Луганська (Краматорська), Херсонська, Закарпатська, Кременчуцька, Лисичанська, Шахтарська, Нікопольська. У 19 найбільших міських агломераціях України проживає біля 17 млн осіб, 36% населення країни. Значними є також біцентрична Лисичансько-Рубіжнська, моноцентричні – Криворізька-Кременчуцька, Нікопольська та інші міські агломерації.

Основні зміни в мережі міських поселень відбувалися внаслідок адміністративно-територіальних перетворень. Площа міських поселень, незважаючи на переважне скорочення їх мешканців, в останні роки збільшувалася за рахунок приєднання приміських поселень та забудови прилеглої території.

Сучасний період розвитку міст України описується характерними рисами четвертої стадії урбанізації за Дж. Джіббсом, який характеризується виникненням метрополійних ареалів, розвитком субурбанізаційних зон та інтенсифікацією агломераційних процесів з посилення міжмуніципального співробітництва для вирішення складних завдань планування та управління урбанізованими територіями.

У сучасних умовах урбанізацію розглядають не лише як процес підвищення ролі міських поселень у розвитку суспільства та процес поширення міського способу життя людей і їх діяльності у просторі, але і як складний соціокультурний процес інтенсифікації суспільних взаємодій у міському просторі. Динамічні процеси трансформації міського простору (у фізичному, демографічному, соціальному, економічному вимірі тощо) засвідчують, що місто у сучасних реаліях є не лише локалізацією потенційних можливостей розвитку людини та соціуму, але й епіцентром розвитку руйнівних конфліктних тенденцій, що ставлять під сумнів можливості повноцінної життєдіяльності та відтворення фізично та ментально здорового населення у умовах міського середовища.

Зокрема, урбаністично обумовленими проявами конфліктогенності міського середовища є такі, як просторова сегрегація бідних міських гетто, розростання приміських житлових нетрів та етнічних анклавів робочого класу, класова поляризація (якій, зокрема, притаманні такі аспекти, як величезний розрив у доходах між працівниками транснаціональної еліти та малокваліфікованими працівниками, міграція та деструктивні тенденції в еволюції сфери зайнятості) тощо. Внаслідок згортання у багатьох містах промислового сектору та швидкого розвитку сфери послуг, ділового сектору (банківська справа, страхування) у містах зростає контрастність та поляризація структури зайнятості населення (нерівномірно зростають частки високооплачуваного та висококваліфікованого персоналу, а також низькооплачуваних на низькокваліфікованих працівників, що зайняті, в основному, у сфері обслуговування, побутових послуг, туризму, розваг та відпочинку.

Розвиток урбаністичної ієрархії міських систем локалізує явище конфліктогенності міського простору також у площині соціальних взаємодій та систем комунікацій між індивідами. Так, високоурбанізованим територіям притаманний високий ступінь поляризації характеру та міцності міжособистісних відносин, зокрема, формалізація особистісних відносин, послаблення моральних принципів, зниження глибини міжособистісних контактів. Яскравими проявами загострення конфліктогенності міського простору є зростання показників девіантної соціалізації у містах. Зокрема, високоіндустріалізованим та урбанізованим територіям притаманні високі показники злочинності. Зокрема, згідно ранжування регіонів України за показниками рівнів коефіцієнтів судимості станом за 1995-2013 рр. у п'ятірку лідерів входили такі регіони, як Дніпропетровська, Луганська, Донецька, Харківська області.

При дослідженні сучасних урбанізаційних процесів беруть до уваги, як правило, показники росту числа міських поселень і кількості мешканців у них, а також межі рослення і меншою мірою враховується факт поєднання міської мережі поселень з соціальною інфраструктурою, зокрема медичною, транспортною, відпочинковою тощо, що, зокрема, прямо пов'язана із можливостями подолання конфліктогенності урбанізованих територій.

Також до числа основних проблем, пов'язаних з урбанізаційними процесами в системі просторового розвитку на теренах України, варто віднести:

- відсутність розробленої концепції просторового облаштування території країни та дієвої системи стратегічної документації довгострокового розвитку, як держави, так і окремих регіонів, які б поєднували в собі просторове, соціально-економічне та бюджетне планування.

Попри наявність низки документів стратегічного характеру, як загальнодержавного, так і регіонального рівнів, вони не завжди узгоджені між собою за цілями розвитку, просторовим аспектом, механізмами фінансового забезпечення та реалізації. Як свідчить управлінська практика, стратегічні документи в Україні так і не стали дороговказом чи планом дій для органів державної та місцевої влади, які у прийнятті управлінських рішень керуються переважно короткостроковими директивами. Також відсутня просторова конкретизація регіональних стратегій соціально-економічного розвитку, визначення пріоритетів та форм організації територій, цільового розвитку інженерно-транспортної інфраструктури;

- низький рівень розвитку інституційних умов для ефективного перебігу урбанізаційних процесів: відсутність дієвої, професійної інфраструктури підтримки та супроводу урбанізаційних процесів, як на національному, так і регіональному рівнях;

- неузгодженість соціального, економічного та екологічного аспектів розвитку населених пунктів та прилеглих територій (надмірна концентрація населення та виробничих систем у великих містах; уповільнення розвитку більшості середніх і малих міст, селищ й сіл; значна кількість монофункціональних населених пунктів; недостатній розвиток об'єктів соціально-культурного обслуговування населення та транспортних зв'язків в центрах систем розселення, що ускладнює забезпечення рівних умов доступності мешканців до цих об'єктів);

- системні дисбаланси просторового розвитку: диспропорційність розвитку на рівні «місто – приміські території – село» та диспропорційність розвитку центру та віддалених периферійних територій (села та малі міські поселення під впливом великих міст мали б набувати динамізму, який стимулюється великими центрами дифузії ділової активності з відповідним зменшенням розриву у рівнях їх розвитку. Проте, такий сценарій є менш поширеним, на відміну від їх хронічної недорозвиненості та виснаження, зумовлених неконтрольованим викачуванням ресурсів із периферійних районів);

- відсутність сформованих ємних та збалансованих місцевих/регіональних ринків, які б були консолідовані в межах єдиного національного економічного простору

(ринкові бар'єри, зокрема, високі витрати на отримання інформації або укладання підприємницьких угод, недостатній рівень конкуренції, недосконалі державні нормативи та державна політика);

- незадовільний стан більшості компонентів мереж життєзабезпечення;
- непристосованість транспортної інфраструктури до міжнародних вимог, умов активізації маятникової міграції, а також неналежне забезпечення рівних умов просторової доступності (недосконалі зв'язки між малими та середніми містами, сільськими районами, головними центрами та транспортними комунікаціями; відсутність об'єднуючих стратегій з метою забезпечення зростання потоків руху, розроблених на основі врахування різноманітних способів транспортування й вимог просторового планування);
- нераціональне використання природних ресурсів та низький рівень охорони довкілля (екологічні проблеми, які можуть виникають з різноманітних причин, наприклад, пов'язаних з недостатнім узгодженням територіальних програм розвитку).

Пріоритети та перспективи соціально-економічного розвитку малих міст лежать у площині підвищення рівня життя місцевого населення та інвестиційної привабливості цих міст в сучасних українських реаліях. Досягнення цих цілей можливе лише за умов послідовного виконання державою всіх зобов'язань, передбачених затвердженими на сьогодні програмами підтримки розвитку малих міст. Необхідним є відновлення та продовження реалізації Державної цільової програми підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 роки. При цьому, необхідно:

1) конкретизувати стратегічну мету Програми, доповнивши її конкретними показниками. Наприклад, метою Програми розвитку малих міст може бути задеклароване покращання якості життя населення, забезпечення показників життя мешканців міста на рівні, не нижчому за середні по Україні;

2) окреслити роль і функції малих міст у макрорегіональній та регіональній системах розселення, виявити їх зв'язки із найбільшими агломераціями та периферійними районами з метою визначення завдань розвитку кожного міста в залежності від положення в економічному каркасі регіону;

3) сформувати систему еталонних параметрів по малих містах в залежності від їх функцій і місця в економічному каркасі території, що дасть змогу здійснити належну діагностику стану й рівня соціально-економічного розвитку міст;

4) врахувати особливості взаємоузгодженості окремих тенденцій розвитку структурних просторових підсистем та елементів малих міст в умовах кризи, які можна відслідкувати на основі аналізу стратегічної, містобудівної та програмної документації розвитку малих міст, оцінки ступеня реалізації її положень та відхилень від принципів просторового ригоризму й можливості досягнення прогнозних параметрів.

1.5. Розвиток сільських територій

Змістом державної політики розвитку сільських територій є формування сприятливих умов життєдіяльності їх мешканців на основі диверсифікації сільської економіки, інтенсивної модернізації соціальної сфери та підвищення доступності її послуг, забезпечення екологічної стійкості територій, створення умов для активізації місцевого самоврядування й ініціативності сільських громад. Водночас, ситуація у сільській місцевості України несе низку загроз для безпеки країни. Її характеризують: істотне відставання за рівнем забезпечення соціальними послугами порівняно з міськими жителями; нестача робочих місць унаслідок відсутності будь-яких суб'єктів господарювання в більш ніж половині сіл країни; неспроможність особистих селянських господарств через їх дрібнотоварність і низькі доходи забезпечити належний рівень добробуту; недоступність кредитних ресурсів для переважної більшості сільських мешканців; утрата трудових ресурсів у результаті депопуляції та міграції.

1.5.1. Соціально-демографічні процеси та поселенська мережа

Демографічна ситуація. Демографічна ситуація у сільській місцевості України обумовлена як довготривалими негативними тенденціями, так і несприятливою сучасною соціально-економічною ситуацією. Протягом десятиліть сільські території України були донором трудових ресурсів для міст і промислових центрів, що негативно вплинуло на вікову структуру населення, призвело до його старіння та, відповідно, неможливості демографічного відтворення. Депопуляція в сільській місцевості почалася ще 1979 року, тоді як у містах — з 1992 року. Спостерігаються деструктивні тенденції, спричинені несприятливими умовами життєдіяльності, зокрема поширенням бідності, безробіттям, незадовільним станом житлово-комунального господарства та соціальної інфраструктури тощо.

Станом на 1 січня 2014 р. у сільській місцевості України мешкало 14 089,6 тис. осіб, що на 12,4% менше порівняно з 2000 роком. Протягом 2000–2013 рр. найбільших втрат зазнали села Вінницької, Київської, Чернігівської областей, найменших — Волинської, Закарпатської та Рівненської; разом з тим у 2013 р. на Закарпатті та Рівненщині зареєстровано природний приріст сільського населення. На фоні усталеної тенденції до скорочення питомої ваги сільських жителів у загальній кількості наявного населення (з 32,6 до 31,0% за 2000–2013 рр.), в окремих областях вона все ще переважає і становить у Закарпатській — 62,9%, Чернівецькій — 57,3, Івано-Франківській — 56,5, Тернопільській — 55,7.

Статеві-вікова піраміда демонструє помітні відмінності вікового складу сільського та міського населення (Додаток В, рис. В.1). Протягом 2000–2013 рр. у сільській місцевості реєструвалось зменшення як частки дитячого контингенту (0–15 років), так і старших вікових груп (60 років і старше). На початок 2014 р. демографічне навантаження на 1000 населення у віці 16–59 років становило 678 осіб, у т. ч. 292 — дітьми, 386 — особами старшого віку (у міських поселеннях — відповідно 560, 234 і 326 осіб).

Сільському населенню притаманна вища народжуваність, більше порівняно з містом поширені багатодітні сім'ї, раніше беруть шлюб і народжують дітей. Сумарний коефіцієнт народжуваності в сільській місцевості в 2013 р. становив 1,83 дитини на одну жінку репродуктивного віку порівняно з 1,38 — у міських поселеннях. Навіть у період найнижчого рівня народжуваності (2000–2001 рр.) цей показник дорівнював близько 1,4 і не перетнув межу так званого найнижчого з низьких рівнів — 1,3 дитини. Мешканки сіл у середньому народжують першу дитину на 2 роки раніше, ніж мешканки міст (середній вік матері становить 23,4 та 25,4 роки відповідно); у 2012 р. на 1000 жінок віком 15–19 років у селах припадало 41,8 народжень, у той час як у містах — лише 19,6. Найбільшою ця різниця була в Одеській (2,73 разу) і Харківській (2,69) областях, найменшою — у Закарпатській (1,10 разу).

У сільській місцевості більш швидкими темпами відбувалися зрушення у структурі народжуваності за черговістю народжень. Якщо в 2008 р. частка других дітей серед новонароджених у містах і сільській місцевості була практично однаковою — 33,40 та 33,23%, то 2013 року — 37,54 і 34,11% відповідно. Натомість, жительки сіл значно частіше народжували дітей більш високих черговостей: 14,56% народжених були третіми (у містах — тільки 9,03), частка четвертих дітей була більшою у понад 2 рази (5,21 проти 2,08), п'ятих — більш ніж у три рази (2,39 проти 0,75%).

В Україні склалася істотна міжпоселенська різниця середньої тривалості життя. Так, 2013 року в міських поселеннях вона становила 72,0, сільській місцевості — лише 69,9 року. Спостерігається надмірно висока відмінність імовірності прожити довге життя між жінками й чоловіками — 9,5 року в містах і 10,5 — на селі, що майже вдвічі перевищує аналогічний показник європейських країн.

Суттєво гіршим порівняно з міськими поселеннями є загальний коефіцієнт смертності — відповідно 1 758,3 та 1 326,5 померлих на 100 тис. населення. Це обумовлено як більшою часткою населення старших вікових груп із природно вищою

смертністю, так і надмірною передчасною смертністю, насамперед чоловіків. Так, стандартизований показник смертності (розрахований за європейським стандартом вікової структури популяції) у сільській місцевості на 13% перевищує показник у містах України та більше ніж удвічі — країн ЄС. У 2013 р. найвищі його величини зафіксовано в Одеській, Житомирській, Миколаївській, Київській, Дніпропетровській і Запорізькій областях, тоді як кращі значення характерні для західного регіону (Додатокв, рис. В.2).

Міграційна ситуація у сільській місцевості впродовж останнього десятиліття характеризується переважанням вибуття населення над прибуттям. З початком економічної кризи зменшилась інтенсивність міграційного обороту. Якщо в докризовому 2007 р. коефіцієнт міграційної мобільності становив 31,0%, то 2013 р. — 26,7%. У віковій структурі мігрантів у 2013 р. 74,2% припадало на осіб працездатного віку, майже 50% становила молодь у віці 15–28 років.

Найбільш мобільним за період 2002–2013 рр. було сільське населення Дніпропетровської, Донецької та Луганської областей, де постійне місце проживання змінили більше 40 осіб у розрахунку на 1 000 наявного населення. Інтенсивне міграційне скорочення характерне для Кіровоградської, Луганської та Миколаївської областей. Натомість, додатне сальдо міграції зберігали Дніпропетровська, Одеська, Черкаська, а в післякризовий період — Київська та Львівська області.

У загальній величині міграційного обороту 2013 року 65,2% припадало на внутрішньорегіональну, 32,1% — міжрегіональну та 2,7% — міждержавну міграцію. Вийзд молоді на постійне проживання до міст є істотною проблемою для сільських територій, зокрема спричиняє кризу кадрового забезпечення соціальної сфери в багатьох регіонах України.

Згідно з офіційною статистикою, в 2012 році мешканці сільської місцевості становили 54,3% трудових мігрантів, у трудових міграціях залучено 6,3% загальної кількості сільського населення у віці 15–70 років, що в 2,9 разу вище рівня участі міських жителів. Мігранти зайняті переважно в найпростіших професіях (44,2%), а кваліфікованими робітниками з інструментом працюють лише 22,7%. Основними країнами призначення були Російська Федерація (41,6%), Чехія (17,9%), Польща (15,1%), Італія (12,9%). У контексті асоціації України з ЄС та спрощення процедур легалізації і возз'єднання сімей зростає ризик безповоротної втрати частини трудових ресурсів потенціалу сільських територій, що, урахувавши тенденцію постаріння населення, у майбутньому може призвести до критичного дефіциту робочої сили.

Рівень та якість життя. Населення сільських територій має нижчі доходи, а отже, й витрати порівняно з міським. За даними 2012 р. середньодушові доходи мешканців сіл становили 1 378 грн на місяць проти 1 492 — у малих і 1 743 грн — у великих містах; витрати — відповідно 1 195, 1 335 та 1 573 грн. Реєструється значна регіональна диференціація цих показників. Так, у Миколаївській, Київській, Чернігівській, Луганській, Донецькій областях середньодушові доходи перевищували 1 500 грн; в Івано-Франківській, Хмельницькій, Чернівецькій, Закарпатській, Рівненській — були меншими ніж 1 300 грн, а на Тернопільщині та Херсонщині — 1 200 гривень.

Доходи сільського населення більш ніж на третину формуються за рахунок оплати праці — частка заробітної плати 2012 року становила 38,5% (у містах — 56,4%). В структурі грошових витрат у сільській місцевості найбільшу питому вагу мають витрати на харчування — 54,8% (у малих містах — 51,7, великих — 50,5%). Жителі сіл значно менше витрачають на послуги (8,3%) як через брак необхідних коштів, так і у зв'язку з відсутністю в багатьох поселеннях відповідної інфраструктури (централізованого газу, та водопостачання, пунктів побутового обслуговування тощо). Так, за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств (2013 р.) 46% із них потерпають від відсутності закладів, які надають побутові послуги (серед міських — 4%), 25% — від відсутності регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш

розвиненою інфраструктурою та 15% — від відсутності поблизу житла об'єктів роздрібною торгівлі (серед міських — 2%).

Загалом, за всіма складовими рівня життя (забезпеченість непродовольчими товарами, обладнання житла, доступність послуг) сільські мешканці поступаються міським, а рівень їхньої бідності є вищим. На фоні стабілізації показників відносної бідності всього населення відбувається закріплення високих рівня та глибини бідності саме селян.

Трансформація сільського розселення. Сільське розселення України представлене 28 441 сільськими поселеннями. Відбувається руйнація поселенської мережі, результатом якої є зникнення сіл. За даними Держслужби статистики України, протягом 1990–2014 рр. чисельність сільських поселень зменшилась на 422 од., що, наприклад, перевищує кількість сіл Чернівецької області. При цьому зростає інтенсивність таких процесів. Якщо за період 1990–2000 рр. у середньому за рік зникало 6 поселень, то впродовж 2001–2014 рр. — 18.

Найбільшого розмаху руйнація сільської поселенської мережі набула в Київській, Полтавській, Харківській, Чернігівській областях. Не зменшилась кількість поселень за останні 14 років у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській та Чернівецькій областях.

За найнижчими показниками середньої людності сільських населених пунктів (247–377 осіб), частки малих сіл (29,4–50,8%), щільності сільського населення (11–20 осіб на 1 км²) виділяються дев'ять областей: Житомирська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Харківська, Луганська, Дніпропетровська, Кіровоградська, Донецька (43,5% сільських поселень та 28,2% сільського населення країни).

Імовірно, що в перспективі за відсутності необхідних державних заходів щодо стабілізації сільського поселенського потенціалу в цих регіонах відбуватиметься його прискорена руйнація.

1.5.2. Умови та особливості формування людського потенціалу

Забезпечення динамічного розвитку сільських територій потребує трансформації людського потенціалу, характерними ознаками якого повинні стати освіченість, ініціативність, орієнтованість на здоровий спосіб життя й екологічні імперативи життєдіяльності. Згідно з даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України, за існуючих у суспільстві стандартів майже всі респонденти ознаками бідності та депривації (позбавлення) населення вважають відсутність нормальних житлових умов, а також об'єктів соціальної інфраструктури.

Поруч із майновою нерівністю критичної величини в Україні набула нерівність, спричинена місцем проживання. Так, 2013 року 45,7% сільських домогосподарств потерпали від відсутності закладів, які надають побутові послуги (серед міських — 4,4), 41,8 — від незабезпеченості послугами швидкої медичної допомоги (4,2), 28,5 — від відсутності поблизу житла медичної установи (6,2), 24,4% — регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвиненою інфраструктурою та 6,3% — дошкільних закладів (у містах — 1,2).

Житлові умови. На початок 2014 р. сільський житловий фонд становив 396,5 млн м² загальної площі житла (36,2% житлового фонду України). У сільській місцевості розташовано 6 112,5 тис. житлових будинків, з яких 10,6% (645,0 тис.) є незаселеними. В індивідуальних будинках проживає 92,1% домогосподарств, окремих квартирах — 5,1%. Існує значна територіальна диференціація рівня забезпеченості житлом (різниця між регіонами перевищує 2,4 разу), зокрема найбільші показники загальної площі житла характерні для Київської (44,0 м²), Чернігівської (34,6), Вінницької (33,9) областей, найменші — для АРК (18,4), Херсонської (22,7) та Миколаївської (23,3 м²) областей.

За даними вибіркового обстеження, 2013 року 31,6% домогосподарств у сільській місцевості були забезпечені житловою площею нижче санітарної норми (13,65 м² на одну особу), у т. ч. у 6,8% площа житла не перевищує 7,5 м², у 4,7% вона становить від 7,5 до 9,0 м²; Практично не реалізуються програми поліпшення житлових умов пільгових категорій населення, зокрема молодих фахівців. Згідно з даними Держслужби статистики України, за станом на 1 січня 2014 р. у сільській місцевості на квартирному обліку перебувало понад 17,6 тис. сімей та однаків, з яких 51,9% користуються правом першочергового одержання житла. Протягом 2013 р. поліпшили свої умови лише 341 сім'я.

Для сільських поселень характерна низька якість житла. Фізична зношеність житлового фонду сягає 40%: у 25,3% житла останній капітальний ремонт проводився до 2000 р., а 32,8% — узагалі не проводився. Найвища питома вага ветхих і аварійних житлових будинків зафіксована в Донецькій, Сумській, Вінницькій, Одеській і Черкаській областях.

Загалом централізованим питним водопостачанням забезпечено лише 22% сіл (31,5% загальної площі сільського житлового фонду, у т. ч. у Житомирській, Кіровоградській, Хмельницькій, Чернігівській областях — менше ніж 15%), мешканці інших поселень споживають воду з колодязів та індивідуальних свердловин, які здебільшого перебувають у незадовільному технічному стані. За даними вибіркового обстеження, водопроводом забезпечено 40,5% домогосподарств, каналізацією — 38,1%,; гарячим водопостачанням — 7,9%,; ванною або душем — 33,6%,; централізованим газопостачанням — 56,2%. Так, у 2013 році близько половини сільських домогосподарств заявили, що саме недостатність коштів є причиною відсутності в житлі водогону та ванної/душової кімнати; у 8,4% домогосподарств не вистачає коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло, у 18,2% — для підтримання в житлі достатньо теплої температури. У більшості малих сіл відсутні будь-які інженерні мережі, що спричиняє їх занепад і вимирання. Простежується тенденція до скорочення кількості сіл, які мають водопровід і каналізацію, що пов'язано з відсутністю коштів на їх ремонт і утримання. Окрім соціального невдоволення, це призводить до погіршення стану довкілля.

Медичне забезпечення і стан здоров'я. Здоров'я людини значною мірою формується, зберігається, примножується або втрачається упродовж усього життя залежно від умов існування та поведінки індивідууму. Нині доступність та якість медичного обслуговування на сільських територіях, як один із вагомих чинників стану здоров'я, є недостатніми. У 2013 р. понад 23% домогосподарств заявили про недостатність коштів для оплати необхідних послуг лікаря, ліків і медичного приладдя, 25% — для лікування в стаціонарі.

Показник захворюваності сільського населення в 1,3–1,4 разу нижчий, ніж міського. Однак це свідчить не про краще здоров'я селян, а про специфіку їхніх звернень за медичною допомогою, рівень яких становить 50% при обґрунтованій потребі 80%, у зв'язку з відсутністю необхідних фінансів та значною територіальною віддаленістю медичних закладів від місця проживання пацієнтів.

Середній радіус доступності до лікарняних закладів сільської місцевості становить 26,8 км, станцій та відділень швидкої медичної допомоги — 39,2 км, закладів первинної медико,санітарної допомоги загальної практики/сімейної медицини (ПМСД ЗП/СМ) — 7,0 км амбулаторно,поліклінічних закладів(АПЗ) — 8,0 км, фельдшерсько-акушерських пунктів (ФАПів) — 4,1 км,. Згідно з даними Держслужби статистики України, на початок 2014 р. лікувальних закладів не було в 9 741 сільському населеному пункті (36,1% їх загальної кількості), а для 2 902 сіл найближчий такий заклад знаходився на відстані 5–10 км, 1 754 сіл — понад 10 км. Значна частка сіл без лікувальних закладів є середніми та великими за людністю, зокрема в 109 проживало 500–999 осіб, 36 — 1000 і більше (дод. В).

У регіональному розрізі за рівнем розвитку сільської медицини лідерами є Хмельницька, Житомирська та Вінницька області, найгірша ситуація — у Чернівецькій, Луганській, Херсонській та Донецькій областях.

У більшості ФАПів та закладів ПМСД ЗП/СМ на забезпечення лікарськими засобами виділяється близько 1000 грн на рік, тобто 1 грн на одного жителя. Навантаження на одного лікаря сягає 1 721 особу, що істотно перевищує норматив (1 200 дорослих і дітей). Це призводить до зростання потреби населення у більш дорогій вторинній та екстреній медичній допомозі.

Особливо впливовими на стан здоров'я населення є поведінкові чинники. У сільській місцевості нині практично не реалізуються системні заходи щодо пропаганди здорового способу життя в гармонії з довкіллям. Як наслідок, спостерігається значне поширення факторів ризику (тютюнопаління, зловживання алкоголем і вживання наркотиків).

Кожен третій серед померлих не дожив до 65 років, при цьому майже 3/4 передчасних смертей зосереджено в межах працездатного віку. Так, смертність від туберкульозу серед сільського населення у 1,3 разу вища, ніж у міських поселеннях. У 2013 р. 15,4 тис. летальних випадків були зумовлені зовнішніми причинами (109,1 осіб на 100 тис. населення проти 79,3 — у містах), з них майже 4,2 тис. пішли з життя через навмисні самоушкодження, що більше, ніж померло від туберкульозу (2,4 тис.) або загинуло внаслідок ДТП (2,0 тис.), смерть 1,6 тис. осіб спричинили випадкові отруєння та дія алкоголю.

Освітнє середовище. Ключовим завданням у цій сфері є подолання бар'єрів на шляху забезпечення доступності для сільських дітей якісних освітніх послуг. Сучасна освіта має стати ефективним механізмом соціальної інтеграції, вирівнювання стартових можливостей громадян. Серед іншого, цьому перешкоджають низький рівень інфраструктурного потенціалу та матеріально-технічного забезпечення, загострення дефіциту педагогічних кадрів на селі.

Протягом 2000–2013 рр. кількість дітей у дошкільних навчальних закладах сільської місцевості збільшилася в 2,1 раз (з 159 до 326 тис.), коефіцієнт охоплення дошкільнят — з 18 до 42% (від 21–25 — в Івано-Франківській та Львівській областях до 55–57% — у Миколаївській, Черкаській та Херсонській). Це призвело до перевантаженості багатьох ДНЗ. За станом на кінець 2013 р. у 42,5% закладів кількість дітей перевищувала чисельність місць. У середньому в сільській місцевості України в розрахунку на 100 місць припадало 92 дитини. Найвищі показники зафіксовані в Чернівецькій (113), Рівненській (115), Івано-Франківській (116), Волинській (126), Львівській (122) та Закарпатській (132) областях. В Івано-Франківській, Волинській та Львівській ситуація є критичною, оскільки на фоні надмірної перевантаженості інфраструктури для них характерні найнижчі рівні охоплення дошкільнят.

Водночас, в 17,8 тис. сільських населених пунктів (65,9% їх загальної чисельності) ДНЗ немає, причому 2,0 тис. — це села з людністю 500 і більше осіб. Для 4,5 тис. сіл найближчий садочок розташований на відстані понад 10 км (дод. В). Збільшення мережі ДНЗ та місць у них, яке реєструється упродовж останніх років, відбувається переважно шляхом відновлення діяльності непрацюючих закладів і їх відкриття у пристосованих приміщеннях, а нове будівництво в сільській місцевості майже не здійснюється.

Фактична величина показника мінімально допустимої загальної площі приміщень ДНЗ у розрахунку на одне місце в середньому становить лише 12,1 м² при нормативі, 13,5 м². У розрахунку на одного вихованця у Волинській, Закарпатській, Рівненській, Чернівецькій областях цей показник менший ніж 10 м², а ще в 9 регіонах — не досягнув нормативу. Одним зі шляхів поліпшення ситуації є забезпечення використання наявної інфраструктури за прямим призначенням. У 2013 р. 245 сільських закладів здавали в оренду 59,5 тис. м² приміщень. За попередніми розрахунками, це дало б змогу додатково ввести в дію близько 3,5 тис. місць. Недотримання санітарних норм негативно впливає на

якість освіти, а також стан здоров'я вихованців. Дослідження свідчать, що за час перебування в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах кількість хронічно хворих дітей збільшується в 2,5 рази.

Порівняно з 2000 р. кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості скоротилася на 42,6%, мережа шкіл — на 16,5%. Тенденція до зменшення контингенту учнів простежувалася в усіх областях України, найпомітніше — у Чернігівській, Черкаській, Сумській, Луганській.

За існуючих умов виправданою вбачається державна політика пріоритетного спрямування обмежених бюджетних ресурсів на потреби забезпечення регулярного підвезення до місць навчання і додому учнів та педагогічних працівників. За станом на початок 2013/14 н. р. в Україні налічувалось 232,6 тис. сільських учнів, які проживають на відстані більше ніж 3 км від навчального закладу та потребують підвезення, з них для 225,2 тис. (або 96,8%) воно було організовано, у т. ч. 201,7 тис. (86,7%) — за програмою “Шкільний автобус”. Найгірша ситуація з реалізацією цієї програми в Тернопільській, Київській, Рівненській, Вінницькій областях, де забезпечується підвезення 64–79% дітей. Регулярне підвезення учнів на практиці не здійснюється внаслідок зруйнованості транспортних шляхів і зношеності автобусного парку.

Існує необхідність проведення капітального ремонту чи заміни 5% будівель денних ЗНЗ. Потребує модернізації матеріально-технічна база сільської школи. Нині 10,1% закладів не мають комп'ютерів, 26,8 — не підключені до Інтернету, а з наявної комп'ютерної бази 12,3% — це технічно несправні машини, 59,4 — з терміном експлуатації понад 5 років; у 40% денних ЗНЗ I–II та I–III ступеня не має навчальних кабінетів математики і фізики, у більше ніж 50% — хімії і географії. Через неналежну загальноосвітню підготовку неможливо отримати якісну фахову освіту в майбутньому, що спричиняє подальше поглиблення нерівності в суспільстві, прискорення темпів маргіналізації населення.

У результаті швидкого зростання мережі ВНЗ, кількість випускників сільських шкіл, які здобувають вищу освіту, протягом останніх десятиліть збільшилася. Однак вони переважно навчаються у філіях і філіалах ВНЗ із низьким рівнем викладання проте з доступними цінами. Так, із загальної чисельності осіб, які 2013 року були зараховані до ВНЗ I–II рівнів акредитації, сільська молодь становила 36,6%, III–IV рівнів — 27,2%. Як свідчать соціологічні дослідження, багатьма студентами вища освіта розглядається не як спосіб одержання якісної професійної підготовки, а як можливість мігрувати із сільської місцевості. Фінансові ресурси слід переорієнтувати на підвищення якості загальноосвітньої підготовки, тобто вирівнювання стартових можливостей абітурієнтів; надання обдарованих та малозабезпечених сільській молоді допомоги у вигляді спеціальних стипендій і грантів.

Чинником, що знижує потенціал реалізації людських ресурсів у сільській економіці, залишається сформований стереотип негативного ставлення до робітничих професій, що зумовлює дефіцит на ринку праці кваліфікованих робітників, зокрема аграрного профілю.

1.5.3. Екологічна складова розвитку сільських територій

Світовий досвід реалізації політики розвитку сільських територій свідчить, що її результативність залежить від ефективності залучення та використання природно-ресурсних складових середовища буття людини, виходячи з принципу суспільної справедливості та екологічних обмежень. Йдеться про створення належних умов для розвитку як окремої особи, так і територіальної громади в цілому на засадах “зеленої” та “синьої” економіки. Як базові орієнтири щодо вирішення екологічних проблем слід використати положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, згідно з якою

співпраця в екологічній сфері регулюється 29 спеціальними директивами та регламентами.

Земельні ресурси. За станом на 1 січня 2014 р. земельний фонд України дорівнював 60 354,8 тис. га, у т. ч. сільськогосподарські землі — 70,9%, ліси та лісовкриті території — 17,6%. Земельні ресурси використовуються, охороняються та відтворюються із неухильним погіршенням кількісних і якісних показників. Розораність земель перевищила 53,9% за рахунок скорочення площ лісів, сіножатей і пасовищ. Таке порушення екологічної збалансованості відтворення природної структури ландшафту призводить до негативної зміни мікроклімату, рівня залягання ґрунтових вод, поширення водної та вітрової ерозії (щорічний приріст еродованих земель становить 80–90 тис. га), а також погіршення рекреаційного потенціалу сільських територій, що зменшує можливості зайнятості місцевих жителів у сільському зеленому туризмі.

Згідно з комплексною оцінкою рівня екологічної безпеки земельних ресурсів, найгірша ситуація характерна для Хмельницької, Вінницької та Луганської областей; помірний рівень екологічної безпеки мають Черкаська, Миколаївська, Херсонська, Полтавська, Волинська та Житомирська; середній — Харківська, Чернігівська, Донецька, Одеська, Запорізька, Івано-Франківська, Сумська, Кіровоградська та АРК; підвищений і високий — Чернівецька, Рівненська, Львівська, Закарпатська, Тернопільська та Дніпропетровська області.

На початок 2014 р. із загальної площі сільськогосподарських угідь 49,2% припадало на сільгосппідприємства, 38,4 — громадян, 10,9 — землі запасу та землі, не надані у власність і постійне користування, 1,5% — на інших користувачів. Землевласники уклали 4,75 млн договорів оренди (з них 14,0% — на 10 і більше років, 42,7 — 6–10, 38,7 — 4–5; 4,6% — 1–3 роки) на загальну площу 17,4 млн га. В Україні сформувався потужний корпоративний сектор, у т. ч. надвеликих структур (агрохолдингів), який концентрує понад 50% загальної площі сільськогосподарських земель. Їх діяльності часто притаманний короткостроковий горизонт стратегій використання земель, інтенсивна експлуатація ґрунтів під монокультурами та недостатність заходів щодо їх охорони і відтворення, що потребує адекватного адміністративно-правового регулювання задля спрямування вигід землекористування на користь суспільного розвитку та в екологічну сферу.

Лісові ресурси. Сучасний стан лісоресурсного потенціалу та правова неврегульованість порядку проведення лісовпорядкування, державного обліку лісів і державного лісового кадастру не сприяють покращенню екологічної ситуації на сільських територіях та місцевому економічному зростанню. Захисні протиерозійні та інші насадження створені тільки на 50% площі сільськогосподарських земель. У багатьох господарствах вони перебувають у незадовільному стані, не відповідають контурній системі організації території. Через правову невизначеність, недооцінку агролісомеліоративної ролі лісосмуги часто знищують або вони малоефективні.

Ліси та пов'язані з ними мальовничі ландшафти розглядаються як важливий ресурс для розвитку на сільських територіях рекреаційної індустрії. За оцінками, для рекреації загалом може бути використано близько 4,5 млн га земель як у лісовому фонді, так і за його межами (курортні ліси, захисні лісові насадження на землях сільгосппідприємств і фермерських господарств).

Існує потреба у створенні нових цільових лісових насаджень на непридатних для сільськогосподарського використання землях. Згідно з кадастровою оцінкою, в Україні налічується близько 4,5 млн га земельних угідь, які неефективно використовуються або зовсім не залучені до суспільного виробництва. Із них доцільно заліснити близько 2,6 млн га, у т. ч. 1,5 — неугідь та 1,1 млн еродованих земель, що особливо це актуально для малолісистих районів Півдня і Південного Сходу України, де є історичний досвід штучного створення лісових насаджень, парків і лісопарків за рахунок неугідь (пісків, ярів, крутосхилів). Постає небезпека катастрофічного скорочення лісоресурсного

потенціалу малолісистих регіонів Донбасу, у т.ч. унікальних пам'яток степового лісорозведення, у результаті проведення бойових дій. Запобігання екологічній катастрофі повинно стати одним із важливих напрямів реабілітації регіону.

Водні ресурси. Значна група проблем розвитку сільських територій пов'язана з дефіцитом водних ресурсів для господарських потреб, особливо в місцях інтенсивного сільськогосподарського виробництва, а також питних потреб населення. На окремих територіях ситуація набула ознак критичності та є загрозою безпечній життєдіяльності населення.

Фізико-географічні особливості України обумовлюють нерівномірний територіальний розподіл водних ресурсів. Найбільш населені регіони Донбасу і Придніпров'я, а також зрошуване землеробство Причорномор'я мають украй напружений водогосподарський баланс. Так, забезпеченість річковим стоком на 1 км² площі в Херсонській, Одеській, Запорізькій, Миколаївській, Дніпропетровській областях становить від 4,9 до 27,3 тис. м³ на рік (по Україні — 86,8). Дефіцит водних ресурсів тут є вагомим стримуючим фактором для розвитку сільського господарства. Значним резервом для господарського використання є підземні води, на які у світі, наприклад, припадає 10–15% об'єму зрошування. Підземними водами найбільше забезпечені Київська (709,6 млн м³) і Луганська (653,7 млн м³) області, найменше — Миколаївська та Чернівецька.

Бар'єром для формування належних умов життєдіяльності сільського населення є низька якість водопостачання. Мешканці понад 1,2 тис. сіл через природні або техногенні причини нині не мають гарантованих джерел водопостачання та змушені користуватися привізною водою (передусім у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях).

Більшість басейнів річок можна вважати забрудненими і дуже забрудненими. Господарська діяльність негативно впливає на стан малих річок, що є основними джерелами водозабезпечення населення. Протягом останніх років близько 18% з відібраних проб води в сільських водогонах не відповідало Держстандарту за санітарно-хімічними (найгірша ситуація реєструється в Луганській і Миколаївській областях) та 5% — за санітарно-бактеріологічними показниками (Тернопільська, Миколаївська, Закарпатська області). Це пов'язано з критичним технічним станом інженерних мереж, відсутністю спеціалізованих організацій з їх обслуговування й експлуатації, виробничого лабораторного контролю якості води тощо.

У 2013 р. третина проб питної води з джерел децентралізованого водопостачання не відповідала санітарним вимогам за санітарно-хімічними показниками. Спостерігається зростання нітратного забруднення ґрунтових вод унаслідок ненормованого використання мінеральних і особливо органічних добрив. Згідно директив ЄС Україна повинна забезпечити системами каналізації стічних вод поселення, популяційний еквівалент яких перевищує 2 тис. осіб (більше ніж 1 тис. сіл). Оцінку вартості таких робіт сьогодні не зроблено, а її проведення ускладнене відсутністю достовірної статистичної інформації про стан існуючих мереж.

Поводження з відходами. Існуюча практика поведінки з твердими побутовими відходами (ТПВ) у сільських населених пунктах недосконала, її фрагментарність і різномірність не дозволяють забезпечити достатній контроль за санітарним станом територій. Нині відповідними послугами користується 75% населення України, у т.ч. лише від 10 до 30% жителів сіл залежно від регіону проживання. Для порівняння: у країнах Східної Європи (Польщі, Литві, Естонії) цей показник перевищує 90%. Практично не реалізуються заходи щодо організації роздільного збирання, сортування та вилучення ресурсоцінних компонентів побутових відходів.

В Україні щороку з'являється близько 32 тис. несанкціонованих звалищ ТПВ загальною площею понад 1 тис. га, в результаті чого втрачаються цінні

сільськогосподарські угіддя. Значні суспільні ресурси у сфері поводження з ТПВ витрачаються неефективно та безсистемно, реалізовані заходи не є превентивними, а спрямовані на вирішення вже існуючих проблем (наприклад, сумарний обсяг бюджетних витрат на ліквідацію стихійних звалищ в Україні щорічно становить 20–25 млн. грн.). Не використовуються можливості сільських територіальних громад – на місцевому рівні відсутні дієві механізми концентрації громадами необхідних фінансових ресурсів для реалізації комунальних інфраструктурних проєктів, як це практикується в європейських країнах, а у суб'єктів господарювання та домогосподарств немає мотивації щодо вирішення проблеми відходів.

Як свідчить світовий досвід, система поводження з відходами буде результативною за умови охоплення сіл централізованими послугами зі збирання та вивезення ТПВ. Ураховуючи специфіку сільських територій (розосередженість джерел утворення відходів, незначні пооб'єктні обсяги, великі відстані перевезень), вона повинна включати такі ланки: контейнерне збирання за двома вихідними фракціями відходів — органічною (мокрою) та неорганічною (сухою); регіональні полігони для видалення ТПВ; компостування органічної частки на місцевому (локальному) й індивідуальному (посадибному) рівні.

1.5.4. Економічне підґрунтя розвитку сільських територій

Сільське господарство як базова галузь економічного розвитку сільських територій. Сільськогосподарське виробництво залишається основою економічного розвитку в сільській місцевості. За підсумками 2013 р. обсяг сільськогосподарської продукції в Україні порівняно з попереднім роком збільшився на 13,7% (у 2012 р. — зменшився на 4,5%): від 1,1% — у Тернопільській області до 41,3% — в Одеській, а в Львівській області залишився на рівні 2012 р. Загальна позитивна динаміка обумовлена зростанням виробництва у галузі:

- рослинництва в 23 регіонах (від 0,2% у Волинській до у 1,6 разу в Одеській областях), що дозволило забезпечити приріст у цілому по Україні на 18,1%. Скоротилося виробництво лише в Львівській (на 1,4%) і Тернопільській (на 1,7%) областях, на Хмельниччині воно залишилося на рівні попереднього року;
- тваринництва в 19 регіонах (від 0,6% у Луганській до 35,5% у Вінницькій областях), що забезпечило зростання по Україні на 4,8%. Зменшення тваринної продукції спостерігалось в АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Кіровоградській, Миколаївській, Черкаській та Чернівецькій областях.

У розрахунку на одного сільського жителя обсяг виробництва сільськогосподарської продукції в середньому по Україні збільшився на 2 232 грн у постійних цінах 2010 р. Загалом за цим показником лідирують Кіровоградська, Полтавська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Черкаська та Сумська області (понад 25 тис. грн). Найнижчі результати (менше 10 тис. грн) мали місце в основному в регіонах з високою часткою сільського населення та низьким рівнем землезабезпеченості: Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Львівській областях і АР Крим (Додаток В, рис. В.3).

Обсяг валової продукції сільського господарства в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь зріс з 601,5 до 681,3 тис. грн, у т. ч. в Черкаській, Івано-Франківській, Закарпатській областях перевищив 1 млн грн. Найгірші результати мали місце у східних і південних регіонах: Луганській (менше 400 тис.), Запорізькій областях, АР Крим (менше 500 тис.), Одеській, Миколаївській і Херсонській областях (менше 530 тис. грн).

Однак такі позитивні економічні результати функціонування сільського господарства не відображають основні тенденції в розподілі отриманих вигод. Сформований за роки аграрних трансформацій потужний корпоративний сектор нарощує

виробництво та експорт високоліквідної сільськогосподарської продукції, вилучаючи з сільської місцевості ресурси територіального розвитку.

Вплив процесів корпоратизації сільського господарства на розвиток сільських територій. За оцінками, у 2010 р. в Україні функціонувало близько 60 корпорацій холдингового типу, які контролювали майже 4 млн га сільгоспугідь, у 2011 р. — майже 75 (від 5 до 6 млн га), а на початок 2014 р. — до 140. Агрохолдингами поглинуто понад 6 тис. сільськогосподарських підприємств (майже 40% їх загальної кількості). Ними виробляється та реалізується (переважно на експорт) приблизно половина обсягів озимої пшениці, більше половини кукурудзи на зерно та ріпаку, третина соняшнику, а також понад 80% м'яса птиці від загального обсягу виробництва в сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності.

У просторовому аспекті найбільше сільськогосподарських земель контролюється агрокорпораціями в Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій та Чернівецькій областях (понад 50%). У десятих областях центру, заходу та сходу України ця частка коливається від 25 до 50%. При цьому найбільші за розмірами землекористувань агрохолдинги (від 250 до 500 тис. га) розміщують свої виробництва в найпридатніших для сільського господарства регіонах — Полтавській, Вінницькій, Хмельницькій, Сумській і Чернігівській областях; дещо менші компанії (від 100 до 250 тис. га) — у Черкаській, Харківській, Тернопільській, Донецькій і Житомирській областях.

У результаті значної концентрації землі, експортоорієнтованого характеру виробництва, монополізації ланцюгів доданої вартості, мінімізації орендної плати та максимізації ринкової вартості агрокорпорації запровадили механізми використання ресурсів сільської місцевості для формування, привласнення та акумулювання надприбутків, які незіставні з внеском у суспільні фонди. Більше того, центральні офіси корпорацій зареєстровані поза межами сільських територій, а отже, навіть незначні податкові виплати не надходять на місцевий рівень.

Застосування високоефективних систем обробітку ґрунту обумовлює вивільнення робочої сили (Додаток В, рис. В.5, рис. В.6). Агрокорпорації отримують надприбутки за рахунок використання відносно дешевих ресурсів — землі та робочої сили. Хоча заробітна плата їхніх працівників у 1,5–2 рази перевищує рівень оплати праці в сільгосппідприємствах України, вона є нижчою в 5–10 разів порівняно з агрокорпораціями в Європі.

Агрокорпорації утримають низький рівень орендної плати за землю, а також практикують порушення чинного законодавства. Частка угод з орендною платою нижче 3% від нормативної грошової оцінки землі становить більше половини всіх укладених договорів оренди. Особливо це простежується в Миколаївській, Херсонській областях, АР Крим (80–100%), а також Тернопільській, Волинській, Житомирській, Київській, Херсонській і Дніпропетровській областях (від 60 до 80%) (рис. В.4). Наслідком надмірної капіталізації сільського господарства, поряд з істотними економічними вигодами для обмеженого кола власників й основних акціонерів агрохолдингів, є пригнічення розвитку інших сільськогосподарських виробників (особливо середніх і малих), зростання соціальної напруженості на селі через зменшення кількості робочих місць та збільшення числа безробітних, низький рівень соціальної відповідальності агробізнесу.

Корпоративний сектор концентрує свою діяльність на інтенсивно використовуваній частині сільгоспугідь — ріллі, відмовляючись від інших видів угідь (пасовищ, сінокосів, садів). Частка ріллі в Україні в корпоративних підприємствах у 2012 р. становила 95%, досягаючи 98% у Дніпропетровській, Вінницькій, Кіровоградській, Тернопільській областях. Таким чином, руйнуються елементи екологічного каркасу, що здатні підтримувати сприятливий стан агроландшафту.

Українська деформована є галузева структура валової продукції сільського господарства корпоративного сектору. У 2013 р. частка рослинництва становила 70%, а в

третині регіонів перевищувала 80%. При цьому практикується монокультурне рослинництво — вирощуванням декількох прибуткових експорто-орієнтованих культур, насамперед пшениці, кукурудзи, соняшнику, ріпаку. Площі під цими культурами постійно зростають і в 2013 р. склали 71,3% посівної площі. В окремих регіонах (Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Сумській, Харківській областях) названі культури займають 75–80% посівів (Додаток В, табл. В.2). Особливо агресивний до землі соняшник (займає майже 20% у структурі посівів за норми близько 10%) із року в рік вирощується на третині площ у Донецькій, Запорізькій, Луганській областях.

Монокультуризація призводить до ґрунтової, виснаження та масштабної деградації ґрунтів, а можливості поповнення поживних речовин за рахунок органічних добрив обмежені внаслідок занепаду тваринництва (згідно з нормами країн ЄС, на 1 га сільгоспугідь слід утримувати одну умовну голову худоби, у той час як в Україні цей показник є меншим за 0,26). Внесення органічних добрив за останні роки залишається на мінімальному рівні — в середньому 0,5 т на 1 га посівної площі за необхідних близько 8 т.

Диверсифікація економічної діяльності на селі. Успішність процесу диверсифікації як стратегічного напрямку розвитку сільських територій підтверджено європейською практикою та вимагає виважених системних заходів державної підтримки. Протягом програмного періоду 2007–2013 рр. САП ЄС до їх переліку Єврокомісія включила: диверсифікацію неаграрної діяльності (переробка та маркетинг аграрної продукції); підтримку мікропідприємництва; сприяння розвитку туризму.

Розвиток органічного агровиробництва є одним із найперспективніших напрямів диверсифікації сільськогосподарської діяльності. У 2002–2012 рр. кількість зареєстрованих виробників органічної продукції зросла більш як у 5 разів до 164 од. (Додаток В, рис. В.7), проте значно поступається країнам ЄС. Основною перешкодою є складність процедури сертифікації виробників, що вимагає не стільки великих інвестицій, як висококваліфікованого персоналу, у першу чергу менеджменту.

На відміну від світових тенденцій (органічним виробництвом займаються переважно невеликі за розміром ферми), в Україні, поряд з дрібними виробниками (декілька гектарів), функціонують великі господарства (понад 10 тис. га). Значний потенціал органічного виробництва мають саме дрібні виробники — сільські домогосподарства, що потребує адекватної підтримки державних і недержавних інституцій. Підвищити стійкість виробників до ринкових викликів може згуртування їхніх зусиль, ініціатив і капіталів шляхом організації різноманітних об'єднань — кооперативів, маркетингових груп виробників тощо.

Кооперація та кластеризація агровиробників, розширення їх участі в агропродовольчих ланцюгах задля збільшення вартості сільськогосподарської сировини в кінцевій ціні агропродовольчої продукції набуває пріоритетного значення в умовах великої кількості операцій поза її виробництвом (транспортування, зберігання) та намаганням комерційних суб'єктів (посередників, переробників, що переважно знаходяться поза межами сільської території) присвоювати більшу частину вартості продукції.

Сільський туризм. Потужним інструментом диверсифікації сільської економіки, що стимулює виробництво, переробку та споживання агропродукції, надання транспортних, рекреаційно-оздоровчих, побутових послуг у сільській місцевості, є сільський туризм. Цей вид діяльності визнано СОТ однією з найдинамічніших сфер економіки з середньорічними темпами росту 10–30%.

Безумовними лідерами сільського туризму є Івано-Франківська та Львівська області, де сукупно зосереджено 77% усіх садиб. Зі 130,7 тис. ночівель у садибах України протягом року 68,6 тис. припадає на Івано-Франківщину та 30,8 тис. — на Львівщину (або 76% усього обсягу ночівель).

Спостерігається тенденція до динамічного збільшення мережі та потужності сільських садиб, що надають послуги зеленого туризму. Згідно з офіційними статистичними даними 2013 р., в Україні діяльність у сфері сільського зеленого туризму здійснювали 285 фізичних осіб-підприємців. Найбільше створених ними садиб функціонувало в Івано-Франківській (184 од.), Львівській (36) та Чернівецькій (16) областях. У Закарпатській, Одеській, Хмельницькій, Черкаській областях цей показник становив 6–9 од. на один регіон. У семи областях (Донецькій, Житомирській, Київській, Луганській, Миколаївській, Рівненській, Сумській) садиби сільського туризму відсутні. Зросла середня тривалість перебування осіб (із 2,2 до 2,6 дня) та загальна кількість ночівель (з 112,5 до 130,7 тис.). Нині населення не розглядає зелений туризм як прийнятну альтернативу тривалого відпочинку, а практика проведення дозвілля на базі сільської оселі залишається в межах пропозиції вихідного дня. Коефіцієнт використання місткості садиб в Україні становить лише 0,19.

Незважаючи на певний прогрес у розвитку сільського туризму, власники садиб стикаються з безліччю перепон (нерозвиненість транспортної інфраструктури, незадовільний стан пам'яток культурної спадщини, рекреаційна необлаштованість території), подолати які самотійно неможливо. Це потребує відповідної державної допомоги, а також об'єднання зусиль сільських громад, формування туристичних кластерів за участі власників садиб, місцевих підприємців, екскурсоводів тощо на принципах кооперації, взаємопідтримки та взаємовигоди.

Розвиток відновлювальної енергетики. У сільському господарстві закладений величезний енергетичний потенціал, реалізація якого здатна посприяти вирішенню як національних (енергетична безпека країни), так і локальних завдань. Вітчизняне аграрне виробництво з позицій світового ринку розглядається переважно як постачальник сировинних ресурсів енергетичних культур першого покоління (ріпак, насіння соняшнику, зернові). При цьому їх вирощування малотрудомістке, що сприяє поступовому вивільненню робочої сили.

Ситуацію можна змінити шляхом розвитку власного виробництва енергії з біомаси, виробництва біодизелю та біоетанолу. Перспективним напрямом діяльності є розвиток сонячної та вітрової енергетики. Розміщення відповідних установок на необроблюваних землях (смугах уздовж доріг, покинутих, непривабливих для сільськогосподарського виробництва землях) могло б посприяти підвищенню доходів власників земельних паїв, створенню робочих місць (охорона, обслуговування установок), а для сільських бюджетів стати додатковим джерелом доходів.

Комплексна оцінка та нарощування потенціалу розвитку сільських територій регіонів. Визначення перспектив та пріоритетів державної політики щодо розвитку сільських територій потребує диференційованої оцінки їх потенціалу, як здатності певної території продукувати економічну “енергію”, вимірювану в показниках її соціально-демографічного розвитку, функціонування поселенської мережі, якості людського капіталу, екологічних характеристиках, параметрах продуктивності праці, результатах господарської діяльності агровиробників та інших суб'єктів підприємництва. Його вимірювання здійснюється за різними напрямками, які доцільно об'єднувати в декілька основних груп:

- виробничий потенціал (спроможність сільської території виробляти певну кількість аграрної та промислової продукції, послуг тощо);
- людський потенціал (здатність забезпечувати повноцінну життєдіяльність сільських мешканців, включаючи освіту, медичне обслуговування, соціальний захист та ін.);
- інвестиційний потенціал (можливість акумулювання в межах сільської території певного обсягу інвестиційних ресурсів — як внутрішніх, так і прямих іноземних інвестицій);

- фінансово-бюджетний потенціал (спроможність території забезпечувати надходження до місцевих бюджетів сільських територіальних громад).

Кожна з вищенаведених складових потребує відповідного ресурсного забезпечення. Саме воно є головним чинником у формуванні потенціалу розвитку для кожної окремо взятої сільської території. При цьому визначення сукупного (інтегрального) потенціалу розвитку сільської території залежить від характеру комбінування окремих ланок її ресурсного забезпечення. Наприклад, збільшення виробничого потенціалу може потребувати консолідації ресурсів, які будуть вилучені зі сфери розвитку людського чи інвестиційного потенціалу, та навпаки.

Для сільських територій Західного регіону України, які традиційно не належать до переліку найбільших виробників сільськогосподарської продукції в державі, натомість відзначаються великою часткою сільського населення та його значною густотою, а також значними обсягами трудової міграції за кордон, пріоритетною ціллю є *використання людського потенціалу*. З останньою пов'язана інша ціль, а саме *нарощування виробничого потенціалу* сільських територій, яка актуалізується у зв'язку з великою кількістю в регіоні дрібних товаровиробників, насамперед господарств населення, а також значною часткою земель і виробничих ресурсів у їх власності. Це потребує акумуляції *інвестиційного потенціалу* розвитку сільських територій, який покликаний забезпечувати нарощування як людського, так і виробничого потенціалів, а також накопичення *фінансово-бюджетного потенціалу*, котрий, відображаючи результативність використання всіх попередніх потенціалів, формує фінансову базу розвитку сільських територіальних громад.

Оцінка стану ресурсного забезпечення *людського потенціалу* розвитку сільських територій Західного регіону вказує на загострення проблем функціонування соціальної та гуманітарної інфраструктури. Порівняно з 2000 р. відбулося покращення багатьох кількісних показників обладнання сільського житлового фонду. Проте в окремих регіонах мала місце негативна динаміка за окремими показниками благоустрою, особливо в кризові роки. Так, зменшилася кількість сільських населених пунктів, обладнаних водогонями у Волинській, Тернопільській, Чернівецькій областях, каналізацією — у Волинській та Рівненській областях (Додаток В, табл. В.3). Ускладнюється проблема погіршення якості транспортної та комунікаційної інфраструктури, стан якої переважно не відповідає нормативним вимогам, а також її безпеки для довкілля. За даними фахівців Західного наукового центру НАН України, ступінь зношення основних фондів інфраструктурного комплексу (об'єктів транспортного сполучення та складського господарства; інфраструктури поводження з відходами; основних засобів охорони здоров'я, культури та спорту, освіти; мереж постачання електроенергії, газу, води тощо) у західних областях становить у середньому 60–80%. Як наслідок, переважна частина сільських мешканців відчують проблеми транспортного сполучення з містами, а відтак і географічної доступності значної частини соціальних благ.

Недостатнім є рівень забезпечення сільських мешканців регіону соціальними послугами належної якості. Незважаючи на започаткування реформ у медичній галузі, на сільських територіях, особливо гірських, не вирішеною залишається проблема доступності медичного обслуговування. Так, за даними вибіркового опитування, у 2013 р. 29,6% домогосподарств у Волинській області, 95,4 — Закарпатській та 41,4% — в Івано-Франківській (у середньому по Україні — 21,6%) зазначили, що при потребі не змогли отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя.

Українська незадовільною з погляду вирівнювання стартових освітніх можливостей особи залишається ситуація з розвитком дошкільної освіти. Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами в сільській місцевості Івано-Франківської області у 2013 р. склало лише 21%, Львівської — 25, Тернопільської — 34, Волинської — 35% за середньоукраїнського показника 42%. За останнє десятиліття істотно зменшилася мережа інституцій позашкільної освіти та виховання. У більшості сіл відсутні спеціалізовані

школи чи гуртки художньо-естетичного навчання, музичної освіти, спортивні гуртки. Доїзд до районних чи обласних центрів ускладнений поганою транспортною інфраструктурою, високою вартістю та браком часу у зв'язку з постійним збільшенням навантаження у межах програм шкільної освіти.

Критичним є також сучасний стан мережі закладів культури та мистецтва, а також культурно-туристичної інфраструктури (об'єктів культурної спадщини, історико-архітектурних пам'яток, місцевих музеїв тощо), значна частина яких потребує ремонту, реставрації чи оновлення (Додаток В, табл. В.4). Сільські територіальні громади не мають змоги належним чином самостійно фінансувати їх утримання, що призводить до подальшого руйнування та, у свою чергу, зменшує можливості розвитку сільського туризму, фестивальної діяльності тощо.

Це зумовлює погіршення якості людського капіталу західноукраїнського села, посилення міграції найбільш продуктивної та ініціативної частини сільських мешканців у міста і за кордон, що негативно позначається на *виробничому потенціалі* розвитку сільських територій, передусім на продуктивності праці. Відмічається відсутність мотивації у переважній більшості селян (господарств населення) до ведення сучасного, високотехнологічного сільськогосподарського виробництва. Як наслідок, середня продуктивність праці в аграрному секторі Західного регіону протягом останніх років приблизно на 30% поступається аналогічному показнику в цілому по Україні (Додаток В, табл. В.5). Проблеми розвитку виробничого потенціалу сільських територій Західного регіону України поглиблюються і через недостатню забезпеченість земельними ресурсами. На одного мешканця в регіоні припадає 0,81 га ріллі, у той час як у середньому в державі — 2,3 га, тобто майже утричі більше. Водночас слід відзначити, що області Західного регіону за рівнем розораності є достатньо близькими до аналогічних показників країн ЄС.

Таким чином, нарощування виробничого потенціалу сільських територій залишається однією з найгостріших проблем їх розвитку. Від її успішного вирішення залежить можливість підвищення ефективності реалізації наявного *інвестиційного потенціалу* села. Нині за обсягом прямих іноземних інвестицій, що надходять в економіку сільських територій, Західний регіон належить до дефіцитних. Упродовж останніх років господарськими комплексами сільських територій акумулюється від 0,5% до 15% прямих іноземних інвестицій у західноукраїнських областях. При цьому вони спрямовуються передусім у сектор сільського господарства, мисливства та лісового господарства.

Зниження інвестиційного потенціалу розвитку сільських територій обумовлене посиленням централізації бюджетно-фінансових ресурсів, яка спостерігалася в Україні протягом останніх років. Як наслідок, місцеві бюджети позбавлені змоги акумулювати необхідну кількість інвестиційних ресурсів, які б могли в подальшому спрямовуватися на розвиток інфраструктури сільських територій, забезпечуючи тим самим покращення їх інвестиційного клімату. Бюджетна централізація призвела також і до фактичної мінімізації *фінансово-бюджетного потенціалу* розвитку сільських територій як Західного регіону, так й України загалом. Переважна частина місцевих бюджетів територіальних громад за чинної системи оподаткування та розподілу надходжень є хронічно дотаційною. Насамперед це зумовлено погіршенням стану соціальної, транспортної та інженерної інфраструктури села, бюджетною централізацією попередніх років, високим рівнем трудової міграції за кордон, неспроможністю господарств населення, які є основними виробниками сільськогосподарської продукції в регіоні, адаптувати сучасні стандарти ведення агробізнесу, залучати нові технології, здійснювати модернізацію матеріально-технічної бази агровиробництва та розвивати альтернативні види господарської діяльності.

Зміна ідеологічних засад сучасної політики розвитку сільських територій з цільовою орієнтацією на досягнення прийнятних соціальних параметрів

життєзабезпечення сільських жителів обумовлює збільшення обсягів соціальних інвестицій у розвиток сільських поселень на засадах державно-приватного партнерства як єдино прийнятного в умовах бюджетних обмежень.

Загалом, сільське населення як носій культурної ідентичності за певних умов може стати джерелом формування *творчо-креативної сільської економіки*, базованої на сукупності культурного, людського та соціального капіталів сільських громад для відтворення яких необхідно зосередитись на трьох головних складових: ідентифікації культурних ресурсів; інформаційній доступності для споживачів; розвитку інфраструктури села. Розвиток індивідуальних здібностей шляхом формування системи безперервної освіти, надання консультаційних послуг є запорукою становлення готовності та мотивованості людини до змін і самозайнятості, її підприємницької активності.

1.5.5. Сучасні тенденції та особливості функціонування ринку праці

Несприятливі демографічні та міграційні процеси, нерозвиненість соціальної інфраструктури, відсутність реальних зрушень щодо диверсифікації сільської економіки негативно позначаються на стані та перспективах розвитку ринку праці в сільській місцевості, у т. ч. можливостях забезпечення продуктивними робочими місцями сільської молоді. Рівень економічної активності сільського населення у віці 15–70 років збільшився з 61,5% у 2000 р. до 68,5% у 2013 р., рівень зайнятості — відповідно з 57,3 до 63,5%. Проте така динаміка не є свідченням покращення умов працевлаштування. Достатньо високі показники зайнятості частково обумовлені тим, що за методологією обстеження економічної активності населення працюючі в особистих підсобних господарствах, продукція яких хоча б частково реалізується на ринку, вважаються зайнятими. Аналіз зайнятості в розрізі вікових груп, навпаки, ілюструє погіршення ситуації. За період 2000–2013 рр. знизився рівень зайнятості сільського населення у найбільш продуктивних вікових групах: 25–29 років — з 74,8 до 71,7%; 30–39 років — з 79,5 до 76,9%; 40–49 років — з 80,9 до 79,6%. Особи цього віку є найбільш мобільними на ринку праці, намагаються знайти роботу в містах, за кордоном або переходять до неформального сектору економіки, якщо там умови праці та рівень її оплати кращі.

Про низьку якість пропонованих робочих місць у сільській місцевості, а також їх дефіцит свідчать також зміни структури зайнятого населення за статусом зайнятості. За вищезгаданий період частка найманих працівників скоротилася на 18,8 в. п. до 58,1%, натомість до 41,9% зросла частка самозайнятих (включаючи роботодавців і безкоштовно працюючих членів сім'ї). Згідно з дослідженнями, самозайнятість здебільшого є вимушеним кроком за відсутності інших можливостей працевлаштування.

Частка зайнятих на середніх за розмірами підприємствах сільського господарства поступово зменшилася з 67,1% у 2010 р. до 62,8% у 2012 р., натомість збільшилася питома вага зайнятих на малих підприємствах (з 28,6 до 31,0% відповідно), що ілюструє помірне зростання підприємницької активності населення у напрямі ведення фермерського господарства. Проте його темпи недостатні для забезпечення зайнятості селян. Негативний вплив тут чинить швидка корпоратизація агровиробництва (про що йшлося вище).

У 2013 р. у режимі неповного робочого дня (тижня) працювали 31,3 тис. осіб, або 16,5% середньооблікової кількості працівників, зайнятих у сільському господарстві. Наявні масштаби диверсифікації сільської економіки та створення робочих місць у позааграрній сфері не можуть компенсувати міжсезонні коливання попиту на працю.

Значних масштабів із тенденцією до подальшого зростання набула на сільських територіях тіньова економіка. Аграрна сфера на сьогодні є основним місцем концентрації неформальної зайнятості. У 2013 р. майже дві третини (64,7%) таких зайнятих працювали в сільському господарстві. Загалом кількість зайнятих у неформальному

секторі економіки в сільській місцевості у 2013 р. порівняно з попереднім роком збільшилась на 3,1% і склала 3 121,3 тис. осіб, або 48,7% загальної кількості зайнятого населення віком 15–70 років. Для осіб 25–29 років цей показник становив 42,7% від загальної кількості зайнятих відповідної вікової групи; 30–39 років — 41,0; 40–49 роки — 39,4; 50–59 років — 49,9%.

Рівень економічної неактивності мешканців сіл залишається достатньо високим (у середньому за 2013 р. — 31,5% населення у віці 15–70 років та 26,2% населення працездатного віку).

Попри відносну стабілізацію рівня безробіття сільського населення (2000 р. — 6,7%; 2010 р. — 7,1%; 2013 р. — 7,3%), ситуація залишається напруженою. За даними Держслужби зайнятості України, 2013 року статус зареєстрованого безробітного загалом одержало 615,5 тис. осіб з поміж сільських мешканців (40% усіх безробітних, які перебували на обліку), що на 10,9% перевищує показник 2012 р. Найбільша концентрація безробітного сільського населення реєструється в регіонах із традиційно значною часткою аграрного сектору.

Кількість вакансій для безробітних залишається вкрай обмеженою. За станом на кінець 2013 р. статус зареєстрованого безробітного мало 121,3 тис. осіб із числа сільських мешканців, яким пропонувалося лише 2,3 тис. вільних робочих місць. Якщо в середньому по країні на одне вільне робоче місце претендувало 10 осіб, то серед працівників сільського господарства — 53 особи. У регіональному розрізі найвищий рівень працевлаштування безробітних зафіксований в Одеській (48,1%), Харківській (46,4) та Черкаській (41,0%) областях, найнижчі показники — у Житомирській (30,5%), Донецькій (31,9) та Чернівецькій (31,5%) (рис. Г.1).

Критичною є ситуація щодо забезпечення сільських територій молодими фахівцями, у т. ч. для потреб соціальної сфери. Лише близько 20% випускників повертаються до села після здобуття освіти. Основними причинами цього є вже названі низька оплата праці та відсутність належних умов життєдіяльності. Розмір заробітної плати в сільському господарстві, а також соціальній сфері (низових ланках освіти, охорони здоров'я, культури) залишається одним із найнижчих порівняно з іншими видами економічної діяльності. Так, у 2013 р. середньомісячна зарплата в сільському господарстві була на третину меншою від середньої по економіці (2 270 та 3 265 грн. відповідно), в освіті — 2 715 грн, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги — 2 327 грн. Згідно з даними вибіркового обстеження умов життя, 34,1% сільських домогосподарств постійно відмовлялися собі в найнеобхіднішому, крім харчування, а 4,3% не змогли забезпечити навіть достатнє харчування. В останні роки близько однієї п'ятої частини жителів сільської місцевості має середньодушові еквівалентні грошові місячні доходи, нижчі від прожиткового мінімуму.

Частка річного фонду оплати праці у собівартості продукції сільського господарства підприємств є меншою за 10%, у той час як у європейських країнах вона перевищує 50%.

Потребують удосконалення чинні механізми стимулювання зайнятості на сільських територіях. Так, відповідно до ст. 28 “Державна підтримка молодих працівників, залучених до роботи в селах і селищах” Закону України “Про зайнятість” № 5067, VI від 5 липня 2012 р., молодому працівнику, який уклав трудовий договір на строк не менш як три роки з підприємствами, установами й організаціями, що розташовані у таких населених пунктах, передбачено надання житла на термін його роботи та одноразова адресна допомога в десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати за рахунок коштів Державного бюджету України у порядку та за переліком професій (спеціальностей), затверджених Кабміном України. Проте нечітко прописаним залишається механізм фінансування цих заходів, що значно ускладнює реалізацію їх на практиці.

1.6. Регіональна екологічна політика

1.6.1. Суть та завдання регіональної екологічної політики

Регіональна екологічна політика розглядається як цілеспрямована діяльність центральних органів державної влади, з однієї сторони, та регіональних і місцевих владних структур, екологічної громадськості, з другої, щодо збереження чи досягнення екологічної безпеки в регіонах.

При цьому під екологічною безпекою розглядається соціально необхідний рівень якості навколишнього природного середовища, при якому відсутні загрози здоров'ю людей та життєдіяльності суспільства, виникненню негативних змін у функціонуванні природних екосистем.

Досягнення екологічної безпеки в регіонах є головною стратегічною ціллю регіональної екологічної політики. Її досягнення вимагає вирішення низки стратегічних, тактичних і локальних завдань на кількох рівнях, включаючи загальнодержавний. Стратегічними завданнями та сферами їх досягнення розглядаються:

- отримання якомога достовірнішої оцінки стану екологічної безпеки в регіоні;
- визначення кола проблем у досягненні екологічної безпеки;
- вибір системи заходів задля вирішення проблемних питань;
- обґрунтування ресурсних можливостей для реалізації відповідних заходів, етапів їх реалізації та розробка програм дій із зазначенням механізмів їх виконання;
- встановлення системи контролю за реалізацією визначених заходів і виконанням відповідних програм;
- визначення порядку коригування заходів і програм у відповідності до зміни умов їх реалізації, виявлення нових суттєвих обставин.

Вирішення вказаних вище завдань може ефективно здійснюватися при поєднанні дій усіх суб'єктів регіональної екологічної політики – держави, регіональних і місцевих владних структур, органів самоорганізації населення, екологічних активістів.

Суб'єктами регіональної екологічної політики на загальнодержавному рівні є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, профільні центральні органи виконавчої влади. Вони визначають конституційні та нормативно-правові основи розробки як загальнодержавної, так і регіональної екологічної політики, стратегій і програм їх реалізації.

На регіональному рівні суб'єктами регіональної екологічної політики виступають Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні ради та облдержадміністрації, органи місцевого самоврядування районів, міських, селищних і сільських рад.

Важлива роль у розробці та реалізації регіональної екологічної політики в сучасних умовах належить органам самоорганізації населення та невіддільним структурам, асоціаціям екологічного профілю, громадським об'єднанням, юридичним та фізичним особам.

1.6.2. Оцінка сучасної регіональної екологічної політики України

Критерієм оцінки регіональної екологічної політики у кінцевому результаті є стан екологічної безпеки в регіонах. Разом з тим, досягнення кінцевої мети є похідним результатом рівня виконання завдань регіональної екологічної політики.

Ефективне управління екологічною безпекою потребує достовірної, своєчасної і повної інформації про основні параметри поточних станів компонентів навколишнього природного середовища і техногенних чинників, які впливають на них. Створена у відповідності до Постанови ВР України «Про затвердження завдань Національної

програми інформатизації на 2006-2008 роки», як одне з її завдань, система екологічного моніторингу мала б слугувати цим цілям. Проте проблеми лишаються.

По-перше, регіональні центри моніторингу докільля не забезпечують необхідний обсяг інформації, зокрема щодо прогнозу стану навколишнього природного середовища.

По-друге, перелік показників, що підлягають моніторингу, не досконалий. У статистиці не відображаються такі показники, як частка підприємств та суб'єктів господарювання, які впровадили системи екологічного управління згідно зі стандартами ISO; кількість продукції, яка відповідає встановленим екологічним критеріям і володіє правом використання знаку екологічного маркування; частка автотранспортних засобів, що відповідають Європейським стандартам Євро-4 та Євро-5; частка сільськогосподарських земель, на яких використовуються органічні технології ведення сільського господарства тощо.

По-третє, екологічна інформація розпорошена по різних інформаційних базах, які представляють відомчі системи моніторингу (Мінприроди, МОЗ, Мінагрополітики, Мінрегіон, Держсанепідемслужба, ДСНС, Держводагентство, Держлісагентство, Держземагентство, Держгеонадр тощо).

Проведений аналіз з використанням низки показників стану навколишнього природного середовища показує, що протягом 2006-2013 рр. рівень екологічної безпеки в Україні характеризувався як недостатній, а в багатьох регіонах як загрозливий. Традиційно високий рівень техногенного навантаження на довкілля мав місце у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Луганській та Харківській областях. Особливо складною була ситуація у Донецькій області, на території якої чинилося понад 20% загального по Україні обсягу шкідливих викидів в атмосферне повітря, понад 15% скидів забруднених стічних вод, щорічне утворення промислових відходів досягало 250-270 млн. т. За ступенем забрудненості майже вся територія Донбасу і третина промислового Придніпров'я відноситься до категорії надзвичайно забруднених.

Поряд з цим, у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Полтавській, Тернопільській, Чернівецькій областях значення більшості екологічних показників є суттєво нижчим від середніх по країні. Хоча і на їх території спостерігаються окремі екологічно загрозливі явища.

Решта регіонів характеризуються помірним забрудненням з помітно вираженою тенденцією до зростання техногенного навантаження на нього. Так у Волинській, Чернігівській, Житомирській і Сумській областях простежується високий рівень деградації і забруднення земель. Кіровоградська область вирізняється значним забрудненням довкілля відходами. На Рівненщині має місце радіонуклідне забруднення ґрунтів внаслідок викидів радіоактивного пилу після аварії на ЧАЕС (ураження охопило 31% площі області). Одеська область належить до територій, водні джерела яких відчувають найбільше антропогенне навантаження в країні (скиди забруднених вод за означений період становили в середньому 137 млн. м³).

Поряд з цим, беручи до уваги те, що середній по Україні рівень головних екологічних показників не відповідає європейським, у разі поступаючись їм, екологічну ситуацію в країні та її регіонах у 2006-2013 рр. слід характеризувати як стабільно напружену з тенденцією до загострення в окремих регіонах за відсутності адекватного реагування на її виклики.

Прогнозні дані засвідчують ймовірне збільшення у найближчі роки викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел через необхідність заміщення газового палива твердим при низьких темпах приросту використання відновлюваних джерел енергії. Не очікується прогресу у скиданні забруднених зворотних вод через погіршення стану очисних споруд промислових й комунальних підприємств та відсутності програм і проектів з їх будівництва та реконструкції й коштів на реалізацію розроблених проектів.

На сьогодні найбільш результативними є регіональні програми щодо формування екологічної мережі та розвитку заповідної справи в країні, особливо що стосується збільшення площ природно-заповідних об'єктів. Така тенденція простежуватиметься й надалі, у тому числі завдяки співпраці з країнами ЄС та використанні їх фінансової допомоги.

Особливо гострою залишатиметься проблема відходів, яка охоплює усі без винятку регіони країни. Лише у Закарпатській області в разі виконання планових завдань в рамках проекту ЄС «Управління відходами – Європейський інструмент добросусідства і партнерства» можливе кардинальне покращення екологічної ситуації щодо поводження з відходами.

Прогнозні дані загалом засвідчують очікуваний ріст обсягів накопичення відходів у зв'язку з негативними тенденціями щодо їх утилізації та переробки.

На наш погляд, за існуючої практики фінансування природоохоронної діяльності, досягнути поліпшення стану екологічної безпеки в регіонах неможливо. Проблеми фінансування природоохоронної діяльності знижують або нівелюють дієвість практично усіх інструментів реалізації екологічної політики.

Головними нормативно-правовими інструментами реалізації регіональної екологічної політики є:

- *Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року* (ухвалені Верховною Радою України 21 грудня 2010 р.), якими визначено засади сучасної екологічної політики України. До їх стратегічних цілей та завдань включено, зокрема, і удосконалення регіональної екологічної політики.

- *Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища України на 2011–2015 роки*, схвалений Кабінетом Міністрів України 25.05.2011 р., який визначає конкретні заходи, спрямовані на досягнення стратегічних екологічних цілей.

- *Регіональні плани дій з охорони навколишнього природного середовища*, метою яких є розробка основних напрямків природоохоронної діяльності, комплексних природоохоронних заходів регіонального рівня, виявлення зон конфліктних ситуацій і визначення пріоритетності їх виконання.

- *Цільові екологічні програми*, метою яких є здійснення загальнодержавних природоохоронних заходів, запобігання катастрофам екологічного характеру та ліквідація їх наслідків (ст. Закону України від 18.03.2004 р. «Про державні цільові програми»).

- *Державна стратегія регіонального розвитку*, яка має включати системи цілей, завдань, етапів та механізмів регіонального розвитку, в тому числі у сфері досягнення екологічної безпеки.

- *Регіональні стратегії розвитку АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя і локальні стратегії розвитку районів й адміністративно-територіальних утворень базового рівня, міст, селищ, сіл з системою екологічних цілей і завдань.*

- *Плани заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій.*

- *Угоди регіонального розвитку*, які укладаються між Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами задля виконання регіональних стратегій розвитку (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки, укладення та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди» від 23.05.2007 р. № 751). На сьогодні такі угоди уклали лише 6 областей.

- *Інвестиційні програми (проекти)* спрямовані на вирішення завдань екологічної безпеки.

Як показує аналіз, в окремих регіонах вдалось досягти відчутних зрушень у покращенні екологічної ситуації за рахунок проведення програмних заходів, зокрема:

- програм розвитку природно,заповідного фонду та формування регіональної екологічної мережі (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області). Як результат, площа заповідних територій на одну особу в цих регіонах станом на 01.01.2013 р. складала понад 1530 м² (в середньому по Україні – 347 м²);
- програми «Питна вода Закарпаття» на 2006-2020 р.р., за реалізації якої протягом 2006-2013 рр. досягнуто зменшення скидів забруднених зворотних вод майже в шість разів і майже в чотири рази їх частки в загальному водовідведенні – з 24,5% у 2006 році до 6,4% у 2013 році (по Україні – 18,8%);
- комплексної цільової програми розвитку водного господарства на період до 2021 р. в Івано-Франківській області, що зумовило зменшення обсягів скидів забруднених зворотних вод, майже в 23 рази проти 2006 року;
- обласної цільової програми поводження з твердими побутовими відходами на 2010-2014 роки у Тернопільській області.

Проте, зауважимо, що протягом означеного періоду в Україні реалізовувались 29 регіональних та 78 місцевих програм екологічного спрямування, більшість яких не дали очікуваних результатів. Низьку ефективність програмних заходів можна пояснити не лише відсутністю достатніх фінансових коштів на їх реалізацію, але й недоліками при їх розробці. Мається на увазі, що:

1. Ступінь відображення реального стану екологічної ситуації у них є неповним, а в окремих аспектах підлягає сумніву. Недоліки у функціонуванні моніторингових служб, відсутність сучасних лабораторій і лабораторного обладнання для визначення хімічних та фізико-хімічних характеристик стану природних ресурсів дають підстави стверджувати, що вихідні позиції у розробці природоохоронних заходів ґрунтуються на далеко не об'єктивних і/або застарілих даних.

2. Як правило, при затвердженні таких програм відсутній аналіз результатів та ефективності попередніх програм.

3. У програми закладаються бажані, а не реальні джерела й обсяги фінансування. Практично вони не підтверджуються і програми не реалізуються.

4. Відсутність єдиного управління реалізацією програм призводить до безконтрольності. Доцільні та можливі корективи у програми не вносяться.

5. Переважаюча більшість екологічних програм чи планів дій мають дуже розгалужену систему заходів і напрямів виконання, які важко піддаються контролю, розмиті у цільовому спрямуванні, що робить такі програми мало ефективними.

Змістовність та дієвість регіональної екологічної політики в Україні знижується низкою проблем інституційного характеру, серед яких невідповідність сучасного механізму управління природокористуванням об'єктивним вимогам часу, низька адаптивна спроможність діючих природоохоронних інститутів до змін, недосконалість механізму фінансування заходів природоохоронного характеру, недосконалість законодавчого забезпечення охорони довкілля та ефективного використання природно-ресурсного потенціалу, низький рівень екологічної свідомості населення та відсутність відлагодженої системи його інформування про екологічний стан тощо.

Уникнути зазначених вище проблем можна через впровадження сучасних підходів до формування й реалізації екологічної політики у процесі євроінтеграції України, однак для цього слід запровадити жорсткий державний контроль за дотриманням термінів імплементації європейських підходів та інструментів екологічного регулювання, змінити підходи до формування кадрового складу центральних та регіональних органів виконавчої влади у природоохоронній сфері, усунувши партійно-політичні й бізнесові підходи.

Серед чинників, що знижують ефективність регіональної екологічної політики, варто виділити:

- відсутність чіткого розподілу повноважень у сфері управління охороною навколишнього природного середовища між національним, регіональним і місцевим рівнями;
- відсутність обов'язковості щодо оцінки впливу на навколишнє природне середовище усіх планів і програм, які стосуються регіонального розвитку;
- неналежне місце питань екологічної політики й екологічної безпеки у регіональних стратегіях розвитку й планах заходів з їх реалізації; у більшості регіональних стратегій цілі з досягнення екологічної безпеки не виділені окремо як пріоритетні, мають підпорядковане значення, що суперечить декларованому у них принципу сталого розвитку, який екологічні завдання ставить в один ряд з соціальними й економічними;
- низький рівень підготовки регіональних планів дій з охорони навколишнього природного середовища;
- надто велика кількість екологічних програм, які претендують на першочергову реалізацію, що не відповідає можливостям їх одночасного фінансування;
- хронічна недостатність фінансових ресурсів для реалізації природоохоронних стратегій та програм при водночас неефективному освоєнні коштів цільових природоохоронних фондів;
- низький потенціал екологічного менеджменту на регіональному й локальному рівнях;
- недосконалість організаційно-економічного механізму виконання програмних заходів;
- недостатній рівень супроводу й контролю реалізації цільових екологічних програм, неоперативність їх коригування.

1.7. Розвиток транскордонного співробітництва

За сучасних умов активізації євроінтеграційних процесів України, а також подій, що відбуваються на східних кордонах України, зростає роль транскордонного співробітництва, позаяк відкриваються нові можливості і загрози сталого розвитку прикордонних регіонів. Транскордонні процеси сприяють тому, що в межах суміжних прикордонних регіонів поглиблюється взаємодія в економічній, соціальній, науково-технічній, культурно-освітній, екологічній та інших сферах, а також розробляються та втілюються ідентичні чи спільні механізми підвищення конкурентоспроможності прикордонних регіонів в транскордонному просторі. Саме спільні узгоджені дії суб'єктів транскордонного співробітництва в межах їх повноважень, які перебувають під юрисдикцією двох і більше договірних сторін, дозволяють виявити, одержати та нарощувати позитивний синергетичний ефект.

Прикордонне розташування в умовах інтеграції вже саме по собі потенційно є одним з найбільш потужних і ефективних чинників економічного зростання, який дозволяє отримати відчутний імпульс для розвитку прикордонних регіонів. Досягнути цього можна за рахунок поглиблення транскордонного співробітництва.

В Україні транскордонне співробітництво як інструмент підвищення конкурентоспроможності прикордонних територій та чинник прискорення інтеграційних процесів відображено у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року та Державній програмі розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки.

Сьогодні не викликає сумніву, що транскордонне співробітництво є одним із важливих стратегічних напрямів розвитку прикордонних регіонів, який створює додаткові можливості вирішення проблемних питань щодо умов життєдіяльності прикордонних регіонів та інтенсифікації інтеграційних процесів Україна-ЄС у

Сучасні тенденції та проблеми розвитку регіонів України

регіональному вимірі. Тим паче, що з країнами ЄС (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія) межують 5 прикордонних регіонів України (Чернівецька, Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Волинська області) (Додаток Г).

Індикація транскордонного співробітництва (табл. 1.14):

Таблиця 1.14

Результати транскордонного співробітництва прикордонних регіонів України, станом на 2013 р.*

Індикатор/ область	Вінницька	Волинська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Рівненська	Сумська	Харківська	Херсонська	Чернівецька	Чернігівська
1 Кількість Угод про транскордонне співробітництво, одиниць	2	6	1	1	7		2	1	1	3		7	1	2	3	2	3	2
2 Транскордонне співробітництво як стратегічний пріоритет розвитку області, визначено/дотично	+	-/+	-	-/+	+	-/+	-	-	-/+	+	-/+	-/+	-	-/+	-	-/+	+	-/+
3 Наявність Регіональних програми розвитку транскордонного співробітництва, +/-	-	+		-	+		-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	-	-
4 Спільні стратегії розвитку транскордонного співробітництва розроблено/реалізується	-	+/	-	-	-	-	-	-	-	+/	-	-	-	-	+/	-	-	-
5 Єврорегіон, +/- одиниць	+	+	+2	-	+	+	+2		+	+2	+	+2		+	+	+	+2	+
6 Програма ЄС ППРУ (Лот 1)	+	+		+	+		+			+			+	+		+	+	+
7 Ініціатива ЄС Східне партнерство, +	+	+		+				+				+	+				+	+
8 Програми ТКС ЄС ЄСП +/- (одиниць)		+	+		+2	+	+2			+	+	+2	+			+	+2	
9 Кількість транскордонних проектів на регіональному рівні, одиниць	5	30	1		80	2	30	1		50		14	5	8	12		30	11
10 Кількість транскордонних спільних заходів впродовж 2013 року, одиниць		22		16	7	1	26	8		19			12		24		16	32
11 Пункти пропуску, кількість	8	12	3	5	19			1	9	7		35	6	21	16		12	14
12 Спрощення перетину кордону мешканцями прикордоння, діє/підписано відповідна Угода		+			+		/+			+		/+					/+	

*інформація надана суб'єктами транскордонного співробітництва на регіональному рівні (за запитом), з офіційних сайтів центральних та регіональних органів влади, органів місцевого самоврядування.

1. *Угода про транскордонне співробітництво* регламентує правові, організаційні, економічні та інші аспекти цього співробітництва. Найбільше таких угод укладено у Закарпатській та Одеській областях, по 7 угод. Інформація щодо виконання угод про транскордонне співробітництво та про їх результати надається центральними органами виконавчої влади України.

2. *Транскордонне співробітництво як стратегічний пріоритет розвитку прикордонного регіону* визначено в Стратегіях регіонального розвитку 4 прикордонних областей (Львівська, Волинська, Закарпатська та Чернівецька області), водночас є прикордонні регіони (Донецька, Івано-Франківська, Київська, Рівненська та Харківська області) які не надають значення транскордонному співробітництву як чиннику регіонального розвитку.

3. З метою активізації соціально-економічного, науково-технічного, екологічного, культурного розвитку суб'єктів транскордонного співробітництва затверджують *Регіональні програми щодо розвитку транскордонного співробітництва*. Тільки в третини прикордонних регіонів України затверджено регіональні програми щодо розвитку транскордонного співробітництва (Волинська, Закарпатська, Львівська, Луганська, Рівненська та Харківська області).

4. Формування та реалізація *спільних транскордонних стратегій* транскордонного співробітництва сприяє зменшенню диспропорцій соціально-економічного розвитку в транскордонному просторі та поступовому зближенню параметрів суміжних прикордонних регіонів сусідніх країн, яке відбувається в процесі запозичення, відтворення чи формування спільних методів, способів, інструментів підвищення конкурентоспроможності. Нині розроблено Стратегію транскордонного співробітництва Люблінського воєводства (Польща), Львівської, Волинської (Україна) та Брестської (Білорусь) областей на 2014-2020 роки, де ключовим завданням є підвищення рівня життя мешканців прикордоння шляхом ефективного втілення положень документу.

Транскордонне співробітництво здійснюється в межах *єврорегіонів* (рис.1.41). На кордонах України та сусідніх з нею держав - 10 єврорегіонів (Додаток Г), більшість яких функціонують як структурні підрозділи обласних державних адміністрацій. В порівнянні з єврорегіонами за участю прикордонних регіонів України, єврорегіони ЄС переважно сформовані та функціонують на рівні територіальних громад.

В Україні спостерігається незначний вплив єврорегіонів на активізацію транскордонного співробітництва, що зумовлено організаційним аспектом їх формування та розвитку. І досі єврорегіони не стали організаційно-фінансовою платформою координації транскордонного співробітництва.

Програми ЄС значно переважають за кількістю та обсягом фінансування серед інших програм міжнародної технічної допомоги, які прямо або опосередковано стосуються транскордонного співробітництва. Так, найбільш активними щодо фінансування питань транскордонного співробітництва в Україні можна назвати програми в рамках «Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства (ЄІСП)», а також Програми Ініціативи «Східне партнерство» та «Підтримки політики регіонального розвитку України» (Додаток Г).

Однією з вимог більшості Програм є співфінансування проектів. Так, Львівська обласна рада затвердила Порядок співфінансування проектів міжнародної технічної допомоги з обласного бюджету (18 березня 2014 року), що містить процедури та механізми реалізації та фінансування з обласного бюджету проектів міжнародної технічної допомоги.

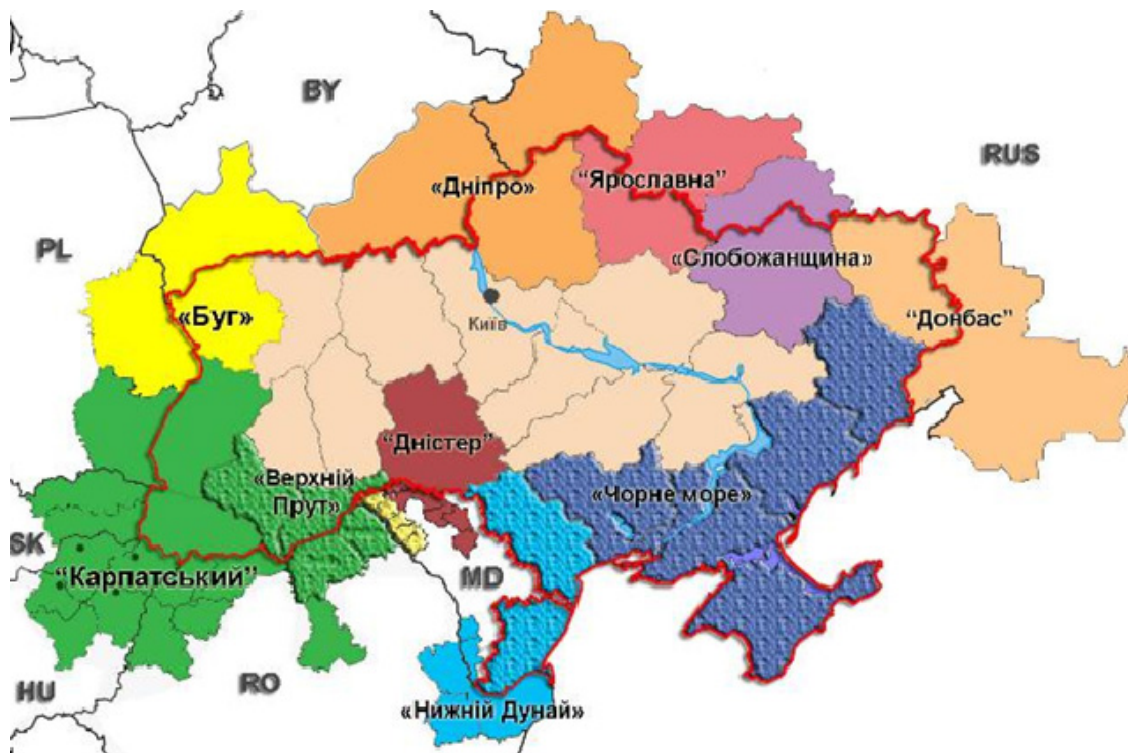

Рис. 1.41. Єврорегіони України

Важливо також зазначити, що з 50 польсько-українських проектів, які реалізуються у Львівській області в 11 проектах «лідерами» виступають українські організації (20%), 27 проектів реалізуються державними структурами (54%), 17 проектів – органами місцевого самоврядування (34%), 11 проектів НУО (20%), 5 проектів ВНЗ (10%)⁸⁸. Загальна вартість проектів транскордонного співробітництва (Програма ЄІСП), які реалізуються на даний час у Львівській області становить більше 70 млн.євро, в тому числі кошти для української сторони орієнтовно – 35 млн.євро.

5. Значна увага, в контексті розвитку транскордонного співробітництва, приділяється розвитку *прикордонної та митної інфраструктури*, відкриттю нових та реконструкції діючих пунктів пропуску, вдосконаленню режиму їх роботи та доведенню до відповідних вимог міжнародних стандартів. Сьогодні, наприклад, не дотримано європейські стандарти щодо забезпечення віддалі між пунктами пропуску в межах 20 км. Хоча, враховуючи розбудову прикордонної інфраструктури, впродовж 2013-2014 років на українсько-польському кордоні відкрито два міжнародних пункти пропуску через кордон з механізмом спільного догляду на польській стороні

Водночас, ефективною формою спрощення перетину кордону для мешканців прикордонної зони України-ЄС проявився місцевий прикордонний рух, який діє згідно з міждержавними угодами України з сусідніми країнами-членами ЄС. Все ще залишається актуальною проблема підвищення рівня доступності до державного кордону та покращення процедур перетину кордону.

У зв'язку з останніми подіями на сході України, ситуація на українсько-російському кордоні залишається напруженою. Важливо зазначити, що ситуація на східних кордонах України унеможливорює транскордонне співробітництво в українсько-російському просторі. Доцільно вказати про державну спірну спробу підтримки транскордонного співробітництва в українсько-російському просторі, йдеться про Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах

⁸⁸ <http://dialog.lviv.ua/analiz,polityky,transkordonnoho,spivrobitnytstva,u,lvivskij,oblasti/>

- науковий інформаційно-статистичний кластер «Інфостат,-Україна-Польща», що функціонує з 2013 року в *українсько-польському транскордонному регіоні (Львівська область)*. Учасниками кластеру з української сторони є: Ду «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», Головне управління статистики у Львівській області, Львівський національний університет ім. Івана Франка, Львівська обласна спілка економістів України, з польської сторони: Статистичне управління Підкарпатського воєводства, Жешувський університет, Центр статистичних досліджень і освіти ГУС Польщі;
- формується транскордонний туристично-рекреаційний кластер в *українсько-польському транскордонному регіоні* (відповідні проекти були подані на дофінансування за Програмою добросусідства «Польща-Білорусь-Україна» на 2007-2013 рр.);
- «Люблінський Екоенергетичний Кластер» почав функціонувати як транскордонний шляхом залучення учасника із української сторони, а саме - «Центру впровадження альтернативних та відновлювальних джерел енергії». До даного кластеру входить також холдингова структура, яка має підрозділ на українській стороні – СП «Тзов КомЕкоЛьвів». Можна очікувати подальший розвиток цього транскордонного кластеру в сфері екоенергетики у зв'язку із актуальністю проблеми енергозбереження та використання відновних ресурсів та вторинної переробки відходів з огляду на пріоритети фінансової підтримки ЄС;
- у *Волинській області* підписано Угоду про створення Польсько-білорусько-українського транскордонного туристичного кластеру (31.10.2014 р.). Сторонами Угоди є Люблінська регіональна туристична організація, Волинський туристичний кластер та Брестський туристичний кластер. Створення транскордонного туристичного кластеру в рамках Програми «Польща-Білорусь-Україна 2007-2013» передбачає створення 5 центрів туристичної інформації та прокату спорядження.
- у *Івано-Франківській області* згідно з Проектом “Національної стратегії створення і ведення транскордонних кластерів” запропоновано дві транскордонні кластерні ініціативи: 1) лісовий транскордонний кластер (як частину прикордонних карпатських регіонів України та суміжних країн); 2) транскордонний туристично-рекреаційний кластер (також у складі карпатської прикордонної частини України та суміжних країн). Ні один з них не діє, однак бачимо суттєвий потенціал їх функціонування.
- у *Чернівецькій області* відповідно до Концепції Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 рр., розглядається можливість утворення туристичного транскордонного кластеру на основі мережі регіонів-переможців Всеукраїнського конкурсу «Сім чудес України». Діяльність щодо розвитку транскордонних кластерів передбачається здійснювати із використанням потенціалу єврорегіону, який діє сьогодні на території України, а саме - «Верхній Прут» (Україна, Молдова, Румунія).
- кластерна ініціатива, українсько-румунський «Перший аграрний кластер», започаткований у 2009 р. у Чернівецькій області. Планована територія кластеру: *Чернівецька область*, прилеглі райони *Хмельницької, Тернопільської, Івано-Франківської областей* (Україна); Ботошанський та Сучавський повіт (Румунія); Молдова. Діяльність кластеру спрямовано на: підвищення інноваційного рівня сільськогосподарської діяльності; поліпшення інвестиційного клімату для галузей, що входять до кластеру; розробку механізму підтримки інноваційної діяльності підприємств регіональними органами влади і органами місцевого самоврядування; створення системи підготовки спеціалізованих кадрів для АПК області; насичення українського ринку овочів та фруктів екологічно чистою продукцією; збут ягід та грибів у країни Західної Європи. Завдання сприяють створенню взаємодії між підприємствами, виробниками, інспекторами з сертифікації, транспортерами та споживачами продукції. Основними цільовими групами при цьому є: учасники кластеру, суб'єкти малого і середнього бізнесу, фермери та

об'єднання фермерів Чернівецької області, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування області, громадські організації області, комерційні структури. Усі суб'єкти господарювання, включені до цього кластера, взаємодіють на основі укладених договорів і постійно розширюють масштаби своєї діяльності. Кінцевий результат роботи такого кластера полягає у створенні високоякісного регіонального аграрного продукту не тільки для вітчизняних, але й для зарубіжних клієнтів.

Крім того, на кордоні з Білорусією створено кластер транскордонного сільського туризму “Дніпро” (2010 р.), який об'єднує у собі шість суміжних прикордонних районів Гомельської (Добрушському, Гомельському, Лоевському, Городнянському, Чернігівському, Ріпкінському районах) та *Чернігівської областей*. Основною метою функціонування цього транскордонного кластеру є пропаганда ідей та принципів сталого розвитку сільського туризму як одного з напрямків сталого соціально-економічного розвитку сільських територій Гомельської та Чернігівської областей, а в майбутньому і Брянської областей. А це, в свою чергу, дозволить реалізувати даний туристичний проект на зовнішньому ринку туристичних послуг із спільним туристичним брендом. На кінець 2010 року до транскордонного кластеру сільського туризму Єврорегіону «Дніпро» увійшло понад 300 природних, історико-культурних та археологічних пам'яток. Для туристів розроблено низку «зелених» кільцевих і радіальних маршрутів, пішохідних, велосипедних, кінних, які пролягають територією локалізації кластера. В їх числі є маршрути вихідного дня та спеціальні пропозиції для байкерів і любителів екстрим-туризму.

Сьогодні, втілення регіональних ініціатив щодо формування транскордонних кластерів в українсько-російському просторі унеможливлено. У *Луганській області* вивчалися можливості реалізації транскордонних кластерних ініціатив у транспортному машинобудуванні, сільськогосподарському виробництві, медицині. Крім того, у *Донецькій та Луганській областях* України і Белгородській області Росії в стадії розвитку був транскордонний нанокластер, який в процесі розвитку поширився б і на інші сусідні регіони.

На стадії занепаду транскордонні кластери, що функціонували, зокрема, транскордонний будівельний кластер *Харківської та Белгородської областей* в рамках єврорегіону “Слобожанщина” (березень 2008 р.). Крім того, у 2008 році на базі Харківського національного економічного університету (кафедра туризму), ВАТ “Харківський регіональний фонд підтримки підприємництва”, Белгородського державного університету (кафедра туризму), Белгородського обласного фонду підтримки малого підприємництва було сформовано транскордонний туристичний кластер, пілотний проект якого запроваджується у Золочівському (Україна) та Гайворонському (Російська Федерація) районах. У цьому ж році підготовлена для підписання Угода про створення фармацевтичного кластеру з створення умов для організації сучасного спільного виробництва лікарняних засобів на прикордонних територіях Харківської та Белгородської областей.

Протягом 2004-2009 років *Севастопольською* міською державною адміністрацією спільно з Торгово-промисловою палатою та іншими партнерськими організаціями було реалізовано ряд заходів щодо виявлення та підтримки кластерних ініціатив. Зокрема, було створено координаційну раду з питань розвитку кластерних структур, проведено відповідні дослідження, зокрема, щодо створення мега-кластеру «Севастополь» як форму транскордонного співробітництва у Чорноморському регіоні.

Разом з тим в Україні кластерна форма взаємодії в транскордонному просторі ще не набула достатнього застосування і поширення.

Транскордонні промислові зони та парки

Перша спроба створення транскордонних промислових парків була здійснена *Закарпатською* областю і угорською стороною, основна концепція яких була викладена

у «Техніко-економічному обґрунтуванні щодо створення спільного українсько-угорського промислового парку»⁸⁹.

Транскордонний промисловий парк Дийда може бути створений між населеними пунктами Берегдийда (Дийда) та Берегдароц Берегівського району. Умови формування промислового парку вже давно визначено експертами (як з угорського так із українського боку), його створення є доцільним і з матеріально-технічного боку. Перевагою є те, що неподалік через кордон пройде автострада М3, а промислова залізнична колія може бути побудована від залізничної гілки Батево-Берегово.

Транскордонний промисловий парк Уска може бути створений між населеними пунктами Уска і Тисапєтерфалва (Петрове) поблизу пункту пропуску Тисабєч-Тисауйлок (Вілок). Автотранспортне сполучення може бути організовано на високому рівні з обох боків. Недоліком є те, що залізничне сполучення може бути створено через вантажні колії станції Вілок, які знаходяться на відстані приблизно 4 км від промислового парку.

Транскордонний промисловий парк Соловка пропонується всупереч тому, що в даному випадку територію промислового парку розділяє р. Тиса. Оскільки транскордонне сполучення населених пунктів Тисасєнтмартон-Еперйєшке та Соловка може бути налагоджене шляхом розширення залізничного мосту (створення можливостей для руху автотранспорту та пішоходів) між населеними пунктами Тужєр та Батево.

Створенню промислового парку значною мірою сприяє те, що автострада, або швидкісна автодорога, яка з'єднає автостраду М3 із м. Загонь, буде збудована дуже близько до місця розташування парку. Крім того, в районі трьох кордонів буде збудовано новий міст в бік Словаччини, який забезпечить сполучення регіонів Балтійського та Чорного морів.

В даний час в районі м. Загонь розпочалась реалізація масштабної комплексної програми розвитку, метою якої є створення, модернізація промислових та логістичних комплексів. Створення промислового парку розглядається як важливе доповнення до програми розвитку, оскільки це може бути привабливим для виробничого сектору.

Діяльність транскордонного промислового парку, його виробничі та логістичні можливості інші, ніж у парків, які розташовані на внутрішніх територіях країни.

Закарпатська область розробила план, у відповідності до якого, згідно положень Закону України «Про індустріальні парки»⁹⁰, передбачались індустріальні парки поблизу словацького кордону в Ужгороді та Соломоново, поблизу угорського кордону в Чопі та Берегові, а також в Виноградівському районі поблизу румунського кордону з центром у м. Мукачево. Характерністю даних парків є те, що головний напрям їх діяльності логістика, тому в довгостроковій перспективі до уваги брались транспортні можливості (зокрема, мукачівський аеродром), а розміщення промислового виробництва визначалось лише як можливість.

У вищезгаданому техніко-економічному обґрунтуванні визначалися можливості створення таких промислових парків, які можуть бути реально розміщені по обидва боки кордону. Водночас, і ці індустріальні парки мають бути забезпечені транспортною інфраструктурою на високому рівні, оскільки можливість організації логістичної діяльності для промислового парку є вкрай важливою.

Запропоновані рекомендації, в своїй більшості, стосувались проекту створення «Промислового парку Дийда» біля Берегове, що відповідає планам української сторони. «Промисловий парк Уска» не входив до планів української сторони, натомість

⁸⁹ «Техніко,економічне обґрунтування щодо створення спільного українсько,угорського промислового парку» на замовлення Асоціації регіонального розвитку «KІУТ» (Угорщина) Будапєшт, 2010 р.

⁹⁰ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5018,17>

планувалось створення промислового парку на території між Хустом та Сату Марє поблизу залізничного та автомобільного прикордонного переходу (Дяково-Халмеу).

Транскордонний промисловий парк, з точки зору інвесторів, надає економічні переваги в наступних сферах: діяльність сектору переробної промисловості, логістичні послуги високого рівня із одночасним забезпеченням перетину кордону та митним оформленням.

Діяльність сектору переробної промисловості транскордонного промислового парку в спрощеному варіанті може бути розділена на три групи:

- подальша переробка продукції металообробної промисловості: попередня обробка, або виготовлення готових деталей за системою «just-in-time», використовуючи відмінні логістичні можливості для здійснення доставки як на територію парку, так і за її кордони,
- виготовлення цінних видів сировини із мінеральних речовин, джерела яких розміщуються на території Закарпатської області, або на економічно доцільній відстані доставки залізничним транспортом,
- переробка все більш цінних натуральних речовин, які можуть бути зібрані в природі, або частково вирощені (для фармацевтичної, харчової промисловості).

Економічну основу для здійснення усіх видів діяльності сектору переробної промисловості буде отримано шляхом використання під час переробки сучасних технологій та шляхом зменшення затрат, відповідно до вимог глобального ринку (низькі ціни на енергоносії, відносно низькі затрати на оплату праці).

Логістична діяльність в транскордонних індустріальних парках має бути реалізована в найширшому спектрі. Цьому має сприяти розбудова шляхів автодорожнього сполучення, залізничне сполучення із виходом на широку та вузьку колії (при можливості, із власною вантажною платформою), матеріально-технічна база логістичної діяльності, яка основана на сучасних складських приміщеннях та технологіях складування.

Здійснення прикордонного та митного контролю на території транскордонного промислового парку (вільної митної зони) забезпечує доступ до перетину кордону Шенгенської зони в сучасних умовах.

Важливим напрямком роботи/умовою діяльності економічного сектору повинна стати логістична діяльність, яка має бути реалізована в найширшому спектрі – від пакування та фасування до зборки (оскільки розвинуті логістичні можливості сприяють входженню у парк нових підприємств (наприклад, виробники пакувальної продукції, типографські підприємства)).

Для реалізації двох головних напрямків діяльності можливо/потрібно залучити до промислових парків з одного боку великі українські (з промислових регіонів), а також російські, китайські, японські та корейські компанії. З іншого ж боку кордону необхідне залучення великих компаній-виробників, або торгових фірм із Західної Європи (в першу чергу в якості замовників)⁹¹.

Фактично створення транскордонних промислових зон чи парків мало дві мети. Перша – створити структуру у цьому відсталому периферійному регіоні, яка відігравала б роль бізнес-інкубатора і допомагала інвесторам розпочинати виробництво продукції. По-друге, ця координуюча структура стала одночасно фінансовим посередником в отриманні коштів фінансової допомоги зі структурних фондів ЄС.

Координуючими структурами у транскордонних промислових зонах могли б виступати єврорегіони. Проте у цьому випадку їм не вистачало юридичного статусу. Цей недолік було усунено відповідного до нового регламенту ЄС.

⁹¹ «Техніко,економічне обґрунтування щодо створення спільного українсько-угорського промислового парку» на замовлення Асоціації регіонального розвитку «KІУТ» (Угорщина) Будапешт, 2010 р.

Європейські угруповання територіального співробітництва (ЄУТС)

Європейські угруповання територіального співробітництва (ЄУТС) – це нові форми транскордонного співробітництва в рамках ЄС, які виникли з прийняттям 5 липня 2006 р. Європарламентом та Радою Європи Регламенту №1082/2006 щодо Європейських угруповань територіального співробітництва⁹². Відповідно до даного Регламенту, Європейські угруповання територіального співробітництва – це угруповання, створені з метою полегшення та сприяння транскордонному, транснаціональному та/чи міжрегіональному співробітництву між членами ЄС в цілях зміцнення економічного та соціального єднання⁹³. Проте, така форма транскордонного співробітництва може бути використана західними областями України, які межують з ЄС при умові розміщення штаб-квартири у країні-члені ЄС. Прикладом використання згаданого Регламенту є Єврорегіон «Чорне море», за участю з боку України поки що лише Одеської області-штаб - квартира якого знаходиться у м. Константинополі (Румунія).

Ситуація може змінитися, коли Україна як член Ради Європи ратифікує Протокол № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями щодо об'єднань єврорегіонального співробітництва (ETS № 106)⁹⁴, яку підписали держави, члени Ради Європи в Утрехті 2009 р. і яка була представлена і обговорена у Києві 10 березня 2010 р. на Національному круглому столі, організованому Мінрегіонбудом України.

Об'єднання єврорегіонального співробітництва (ОЄС)

16 листопада 2009 року в голландському Утрехті був підписаний Протокол №3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владами стосовно Об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЄС). Він передбачає участь в об'єднаннях, схожих до ЄУТС, країн, які не є членами Європейського Союзу, але є учасниками Ради Європи, і які ратифікували Рамкову конвенцію та додаткові протоколи до неї.

Об'єднання єврорегіонального співробітництва (ОЄС) – орган транскордонного чи міжтериторіального співробітництва між територіальними громадами або владами двох або більше держав, державними чи приватними юридичними особами, прибутковими суб'єктами, заснованими у державах-членах, що діють у спільних суспільних інтересах, та асоціаціями органів влади, що належать до однієї чи більше вищезазначених категорій, що створений з метою просування, підтримки та розвитку, в інтересах населення, співробітництва між його членами у сферах спільної компетенції та в межах повноважень, визначених внутрішнім законодавством зацікавлених держав, та є юридичною особою. Учасниками угруповання можуть бути не тільки члени Європейського союзу, а й держави-члени Ради Європи, які не є членами ЄС, що є сторонами Третього протоколу.

Україна може скористатися перевагами, які пропонує Третій Протокол, оскільки має можливість офіційного членства в Європейському угрупованні територіального співробітництва Унр-Тіса-Тур-Слана, в якому до тепер брала участь лише як слухач на засіданнях асамблеї ЄУТС. Крім того, перевагами ЄУТС чи ОЄС можуть скористатись і

⁹² Regulation (EC) No 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC). [Internet resource] / European Union Official Website. – Available from: [http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/regulation/pdf/2007/gect/ce_1082\(2006\)_en.pdf](http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/regulation/pdf/2007/gect/ce_1082(2006)_en.pdf)

⁹³ Жук О. Європейські угруповання територіального співробітництва (ЄУТС).// Розвиток нових форм транскордонного співробітництва: Матеріали Круглого столу 28 квітня 2009 року./ Відп. ред. Мікула Н.А., Львів, ІРД НАН України, 2009. , С.4,5.

⁹⁴ Протокол № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЄС)

українські євро регіони, оскільки в Європі вже є декілька прикладів переходу євро регіонів до новішої форми співробітництва – ЄУТС.

Транскордонні партнерства

Ще однією з організаційних форм транскордонного співробітництва, можливості якої доцільно використати в Україні, можна назвати транскордонні партнерства. Транскордонне партнерство являє собою організаційну форму транскордонного співробітництва, що здійснюється на основі добровільної співпраці двох або кількох територіальних громад, їх представницьких органів, місцевих органів виконавчої влади, громадських організацій, юридичних та фізичних осіб з різних сторін кордону, що діють відповідно до умов формалізованого договору (статут, рамкова угода, тощо), з метою виконання спільних проєктів, програм та вирішення соціальних, добродійних, культурних, освітніх, наукових та управлінських завдань⁹⁵.

Метою їх створення і діяльності є охорона здоров'я, розвиток фізичної культури та спорту, задоволення духовних та інших нематеріальних потреб, охорона прав і законних інтересів громадян та організацій, залагодження конфліктів та надання юридичної допомоги, а також інші цілі, направлені на досягнення суспільних благ. Ключовою особливістю партнерств є прагнення сторін досягти чогось, що вони не можуть робити поодиночки, шляхом об'єднання навичок та певних ресурсів. Необхідними умовами для такої співпраці є спільне бачення цілей співпраці.

Найбільш яскравим прикладом партнерства, на основі якого можна дослідити процедуру організації і функціонування партнерств у світі і досвід якого можливо використати при заснуванні в Україні, є мережа партнерств під егідою EURES (Європейська служби зайнятості). У даний час у світі функціонує 22 транскордонні партнерства у Європі, за участю більш ніж 13 країн⁹⁶. Їх метою є задоволення потреби в інформації і забезпечення трудової мобільності в транскордонних регіонах. Всі Партнерства об'єднують служби зайнятості та професійної підготовки, організації роботодавців і профспілок, місцеві органи влади та інші установи, що займаються питаннями зайнятості та професійної підготовки. Вони є важливим засобом моніторингу зайнятості на транскордонному ринку праці, які є ключовими елементами розвитку європейського ринку праці. Львівська служба зайнятості виявила зацікавленість до входження в таку мережу партнерств і зараз ведуться дослідні роботи щодо можливостей реалізації такого проєкту⁹⁷.

Неформальна взаємодія учасників транскордонного співробітництва

Нерівномірності соціально-економічного розвитку суміжних прикордонних регіонів в транскордонному просторі та запровадження взаємних спрощень при перетині кордону мешканцями прикордонних територій України (Додаток Г) сприяють активізації неформальної взаємодії в транскордонному просторі, зокрема розвитку транскордонної трудової мятникової міграції та прикордонної торгівлі.

Характер впливу функціонування кордону на умови життєдіяльності прикордонного регіону:

⁹⁵ Рекомендації щодо впровадження нових форм транскордонного співробітництва/ Мікула Н.А., Толкованов В.В., Демченко В.В., Тимечко І.Р., Матвеев Є.Е. / НАН України. Ін.т регіональних досліджень– Львів, 2010.

⁹⁶ Інфраструктурне забезпечення розвитку транскордонних ринків праці в Україні / Н.А. Мікула, Ю.О. Цибульська та ін.; відп. редактор д.е.н., проф. Н.А. Мікула – Львів: Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України, 2013. – 202 с. (ISBN 978,966,02,6722,0)

⁹⁷ Цибульська Ю.О., Цісінська О.Б., Гусєва М.О. Імплементация в Україні європейського досвіду створення транскордонних партнерств // Регіональна економіка №3, 2011

- найменше працівники прикордонних територій працюють в середньому на 50-80 годин (6-10 днів) менше при середньому рівні 1800 год/рік. Це є індикатором того, що працівники використовують вивільнений час на поїздки за кордон;
- обсяг оптової та роздрібної торгівлі в загальному обсязі виробленої/реалізованої продукції на прикордонних територіях вищий від інших територій. З 2004 по 2006 роки у зв'язку з приєднанням Польщі до ЄС і відповідними інфляційними процесами, спонукало поляків до придбання товарів в Україні, що зумовило зростання обсягу реалізованої продукції на прикордонних територіях в 3,5 разів;
- на загальнообласному рівні чинник близькості до пунктів пропуску через кордон не здійснює значного впливу на рівень добробуту, зате на рівень добробуту членів прикордонних територіальних громад позитивно впливає близькість до пунктів пропуску, зокрема до пункту пропуску Краківець на кордоні України з Польщею;
- доходи від формальної економічної активності значимо впливають на приріст житлової площі в прикордонних територіальних громадах. Формальність економічної активності притягує потенційних членів прикордонних територіальних громад.

Транскордонна взаємодія вимагає понесення певних трансакційних витрат, тому при виборі моделі взаємодії серед взаємозамінних форм взаємодії суб'єкти вибирають найефективнішу, тобто ту, слідування якій вимагає менше трансакційних витрат. Економічні умови, в т.ч. інституційне середовище, впливає на рівень трансакційних витрат, чим спонукатиме до вибору найефективніших, з точки зору учасників, форм транскордонної взаємодії, що в свою чергу змінюватиме інституційне середовище.

Транскордонна трудова маятникова міграція

Між прикордонними регіонами суміжних країн внаслідок різниці у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів, заробітної плати, можливостях для самореалізації та нерівномірності розміщення робочої сили, виникають потоки робочої сили, які часто набувають постійного та систематичного характеру.

Транскордонна трудова маятникова міграція між сусідніми країнами характеризується більш короткочасними і регулярними поїздками на меншу відстань від місця постійного проживання з метою роботи по інший бік кордону. За тривалістю перебування по іншу сторону кордону можна виділити щоденних, щотижневих та довготермінових маятникових мігрантів. Крім того, маятникових трудових мігрантів у транскордонному просторі можна класифікувати і за амплітудою відхилення від основного місця проживання. Центром притягання транскордонного маятникового мігранта може бути територія прилегла до прикордонного регіону, де проживає мігрант, так і більш віддалена територія в межах сусідньої країни. Розширення зони притягання мігранта можливе лише за умови найвищого рівня розвитку прикордонної інфраструктури, яка дозволить досягати місця праці з мінімальними трансакційними витратами. У іншому випадку транскордонний маятниковий мігрант збільшуватиме тривалість перебування за кордоном, аж до повного переїзду на постійне місце проживання.

Рівень транскордонної мобільності робочої сили залежить як від матеріальних стимулів, так і від суто психологічних факторів. При цьому ієрархія ключових мотивів транскордонних мігрантів починається з бажання покращити житлові умови, задовольнити повсякденні потреби, накопичити кошти для навчання або початку власного бізнесу та аж до задоволення вищих нематеріальних мотивів (саморозвиток, бажання побачити світ, вивчити мову тощо.)⁹⁸. Важливим фактором, який визначає мобільність транскордонних маятникових трудових мігрантів є розвиток прикордонної інфраструктури, зокрема наявність та завантаженість пунктів перетину кордону. Крім

⁹⁸ Левцун А. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема [Електронний ресурс] , Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page4040.html>

того, транскордонна маятникова трудова міграція стимулюється різноманітними угодами, підписаними органами влади всіх рівнів та окремими суб'єктами транскордонного ринку праці. Зокрема, угодами про місцевий прикордонний рух.

Стримуючими факторами для маятникової трудової міграції є, насамперед, фізична наявність кордону та особливості візового режиму, крім того слід виділити такі бар'єри, як: мовні та психологічні бар'єри; відсутність чи недостача інформації; відмінності у законодавстві; неналежний стан прикордонної та організаційної інфраструктури; національні обмеження на ринках праці.

Українські прикордонні області утворюють транскордонні ринки праці з державами СНД (49,2% трудових мігрантів), з безперешкодною можливістю виїзду і виїзду, та країнами ЄС (47,1%), з якими є візовий режим. У свою чергу з більшістю країн ЄС підписано угоди про малий прикордонний рух, що суттєво стимулює маятникові трудові міграції.

Рівень розвитку прикордонної інфраструктури, враховуючи стандарти Європейського Союзу (відстань між пунктами пропуску має бути близько 20 км), є незадовільним, що часто блокує маятникові трудові міграції. Крім того, варто зазначити, що жодних спільних складових інфраструктури саме транскордонного ринку праці в Україні також немає.

З моменту здобуття Україною незалежності спостерігається зростання мобільності, що відображається у кількості перетинів кордону українцями з різними цілями, як туристичних подорожей чи візитів, ділових поїздок, так і еміграції чи працевлаштування за кордоном – довготермінового та короткотермінового. Так, у 1992 році Прикордонною службою України було зафіксовано 4,3 млн. перетинів кордону громадянами України, у 2009 – 16 млн перетинів, а у 2012 році – понад 21 млн. З поміж цих перетинів кордону, значна частка саме трудової міграції. Насамперед, трудова міграція розпочалась у західних прикордонних регіонах держави і до цього часу спостерігається диспропорції щодо мобільності населення Сходу і Заходу країни. Так, 13,2% працездатного населення зі Заходу країни працюють за кордоном, з центральних регіонів – 3,8%, східних – 3,2%, південних – 2,6, а північних – 1,4%⁹⁹.

Трудова міграція переважно спрямовується до найближчих країн, Росія (43,2%), Польща (14,3%), Угорщина (1,9%), Білорусь (1,8%). Більшість трудових мігрантів, працевлаштованих у Росії, Польщі, Угорщині, Словаччині, короткотермінові (48,5%). Частка довготермінового легального працевлаштування у країнах-сусідах не перевищує 35% та є найбільшою в Угорщині. У той же час, саме в Угорщині працевлаштовується найбільше і короткотермінових трудових мігрантів з України – 65,2% працюють там не більше місяця. Більша частина з них згодом повертається туди на роботу, тобто є маятниковими трудовими мігрантами.

Термін працевлаштування транскордонних маятникових мігрантів з України зазвичай збігається з дозволеним періодом перебування в іноземній державі, що не потребує оформлення документів прописки чи реєстрації за постійним місцем перебування. Вони не змінюють місця свого проживання, а приїжджають на роботу сезонно чи 5 днів на тиждень, перетинаючи кордон щодня, в рамках малого прикордонного руху, чи щотижня. Зростає також кількість сезонних маятникових мігрантів, які характеризуються більшою амплітудою відхилення від основного місця проживання.

Більшість трудових мігрантів до сусідніх держав – чоловіки, що їдуть працювати переважно у Росію та Польщу (близько 70% всіх трудових мігрантів чоловіків обирають країни-сусіди), у той же час жінки їдуть на триваліший час до таких країн, як Італія, Іспанія, Португалія, а в країнах-сусідах працевлаштовується лише 45%. Крім того, зазвичай вони мешканці сільських територій (54,3%). Сільські жителі прикордонних

⁹⁹ http://www.idss.org.ua/monografii/poznyak_2010.pdf

регіонів віддають перевагу маятниковій міграції, особливо нелегальній, тоді як міські, переважно висококваліфіковані та більш високооплачувані спеціалісти, виїжджають у сусідні країни на офіційне працевлаштування на більшу відстань від кордону, та триваліший період. Окрім того, вони, переважно, мають досвід роботи, повну загальну середню освіту (дві третіх мігрантів, тоді як повну вищу освіту – 15,4%), кваліфікаційний рівень та вік до 50 років.

Розподіл трудових мігрантів за сферами працевлаштування в цілому, у країнах-сусідах і, безпосередньо для маятникових трудових міграцій, загалом збігається. Більшість мігрантів працевлаштовувались на підприємствах, в установах і організаціях (63,8%), тоді як в домогосподарствах, 29,3%. Найчастіше українські чоловіки працевлаштовуються в країнах-сусідах у таких сферах: будівництво в Росії, Білорусі, Угорщині; сільське господарство – Білорусь, Польща; торгівля – Польща; готельний та ресторанний бізнес – Угорщина. У той час коли жінки у: сільське господарство – Білорусь, Польща, Угорщина, торгівля – Росія та Білорусь, будівництво – Росія, Угорщина.

Однією з основних причин працевлаштування українців за кордоном є суттєво вища заробітна плата. Так, у той час, коли у 2012 році середньомісячна заробітна плата в Україні становила 330 доларів США, то відповідний показник трудового мігранта перевищував в середньому 930 доларів США. При цьому заробітчани в Угорщині отримували близько тисячі доларів, в Росії - 800-900 доларів, в Білорусі – 432 доларів, в Польщі - 560 доларів США. Більшу частину свого заробітку трудові мігранти заощаджують з метою подальшої витрати на Батьківщині: три чверті мігрантів витрачають на щоденні витрати за кордоном менше 25% заробітку, 25,50% заробітку витрачають 22,6% мігрантів, а більш ніж ця сума – менше 3%. Варто зазначити, що більшу частину цих витрат становлять витрати на проживання, тому у маятникових мігрантів, які їдуть працювати у сусідні країни, частка заощаджених коштів дещо більша. В цілому, частка коштів, яка витрачається за кордоном, залежить передусім від вартості життя в країні перебування, а також від характеру міграції до неї. Так, 91,6% трудових мігрантів у Білорусі витрачає до 10% заробітку, а у Польщі , 43,6% мігрантів.

Імміграційні потоки з країн сусідів, особливо з метою працевлаштування в Україні, є дуже незначними і постійно зменшуються, що пояснюється порівняно низьким рівнем соціально-економічного розвитку, низькими заробітними платами. Зокрема, частка приїздів з метою працевлаштування з країн-сусідів не перевищує 0,0013%, тоді як переважають візити з метою культурного обміну, приватні поїздки та службові та ділові поїздки, які зазвичай не мають чіткого транскордонного характеру. З метою працевлаштування в Україні переважна більшість трудових мігрантів приїжджають з Азербайджану, Росії, Молдови, Сербії та Туреччини. Більше половини іммігрантів та туристів прибувають в Україну з сусідньої Росії. Короткотермінові трудові мігранти, які зберігають постійне місце проживання за кордоном, також є громадянами Росії, а також Молдови, Білорусі та Польщі.

Трудова імміграція в Україну з країн-сусідів за своїми соціально-демографічними характеристиками суттєво відрізняються. 85,5% від загальної кількості трудових мігрантів чоловіки з країн сусідів чоловіки, однак вони переважно вищого кваліфікаційного рівня ніж трудові емігранти з України, з вищою освітою, працевлаштовані як керівники та спеціалісти вищого рівня на будівництві, торгівлі, переробній промисловості та ремонті автомобілів і, зазвичай, працевлаштовуються на більш тривалий період, без прив'язки до транскордонних регіонів.

Варто зазначити, що нелегальні мігранти, у тому числі і транскордонні, зазвичай в Україні не затримуються. Загалом, їх кількість постійно зменшується, що можна пояснити як вдалими діями органів влади України в напрямку боротьби з нелегальною міграцією, так і малою привабливістю нашої країни, у порівнянні з країнами Європейського Союзу. Це підтверджується тим, що через Україну проходить

центрально-європейський маршрут нелегальної міграції з країн СНД, Центральної, Східної, Південно-Східної Азії в країни Західної Європи (2,2% спроб нелегального проникнення до Європи припадає саме на цей маршрут)¹⁰⁰. Так, з-поміж нелегальних трудових мігрантів переважають громадяни не сусідніх до України країн (68,1%), а з-поміж країн-сусідів лідирують трудові мігранти з Росії, Молдови та Білорусії – країни-сусіди, з якими в Україні безвізовий режим, однак, як вже зазначалось раніше, вони частіше обирають для працевлаштування великі міста та рідко є маятниковими мігрантами.

Українські трудові мігранти, особливо маятникові транскордонні є досить незахищеними за кордоном, що пов'язано передусім з переважанням нелегального способу працевлаштування внаслідок короткотерміновості праці та їх не окресленим правовим статусом. Так, лише 38,0% трудових мігрантів укладають із закордонними роботодавцями трудову угоду у письмовій формі, решта працювали за домовленістю. Тільки 51,5% мали при цьому договір соціального страхування. Найменш захищеними є робітники в Російській Федерації¹⁰¹. Найрідше офіційно оформляють трудові відносини у Росії (28,9%) та Польщі (11,7%). Водночас у Білорусі 56,9% трудових мігрантів працювали за контрактом. Головними напрямками нелегальної міграції є Брянсько-Чернігівський і Сумський регіони на кордоні з Росією, Гомельсько-Чернігівський на кордоні з Білоруссю, а Берегівський-Великобerezнянський і Виноградівський райони на кордоні з Словаччиною та Угорщиною¹⁰².

Основними проблемами, з якими зіштовхувались трудові мігранти за кордоном є: затримка та не виплата заробітної плати (цілком чи не в повному обсязі) - 13,6%, 12,7% - несприятливі умови праці, 11,5% - виконання роботи, що відрізнялася від обіцяної, 6,0% - понаднормова безоплатна робота, 5,0% – непогоджене переведення від одного роботодавця до іншого. Окрім того, серед проблем, з якими зіштовхуються мігранти при виїзді за кордон є можливість отримати відмову у в'їзді. Більшість відмов фіксується саме на кордоні з країнами-сусідами, з якими є візовий режим - Польщею, Угорщиною, Румунією, Словаччиною. Майже 50% відмов пояснюється не аргументованістю мети поїздки, 28% - невідповідністю візи сеті поїздки, 10% - недостатністю фінансового забезпечення поїздки.

Проблеми транскордонних маятникових трудових мігрантів з України пов'язані з наступними проблемами транскордонного ринку праці України в цілому:

1. Неналежна увага з боку органів влади до процесів маятникової транскордонної трудової міграції, як альтернативи тривалий та перманентній еміграції, невідображеність його явищ у законодавчих актах;
2. Відсутність об'єктивних статистичних даних щодо реальних обсягів трудової міграції в Україні, і транскордонної маятникової міграції з країнами сусідами. Окрім того, більшість даних є в закритому доступі і на їх отримання необхідних офіційних запит;
3. Відсутність єдиного підходу до методики збору міграційної статистики. Спеціальні вибіркові обстеження (за винятком обстежень з питань трудової міграції, здійснені Держстатом України у 2008 р. та 2012 р.), які здійснюються неурядовими та міжнародними організаціями, не є систематичними, регулярними, базуються на різних методиках, що робить неможливим відображати тенденції, співставляти та порівнювати ці результати, а також не вістять інформації щодо маятникових трудових мігрантів;
4. Відсутність єдиного державного органу, який би концентрував всі повноваження у сфері міграції.

¹⁰⁰ http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2013.pdf

¹⁰¹ Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Лібанової Е., Позняка О. – К. : РВПС України, 2002.

¹⁰² Десять міфів про міжнародну трудову міграцію//газета «Дзеркало тижня» www.dt.ua/SOCIETY/...

5. Відсутність спільних структур на транскордонних ринках праці, які би сприяли спрощенню процедур працевлаштування у транскордонному регіоні, здійснювала статистичний облік маятникових трудових мігрантів, здійснював би дослідження процесів на транскордонних ринках праці з метою формування різнобічного, комплексного розуміння міграційних процесів;

6. Низький рівень розвитку прикордонної інфраструктури по кордону з країнами Європейського Союзу, що збільшує тривалість переїздів та, відповідно, може бути загрозою еміграції маятникового мігранта на постійне місце проживання з транскордонного регіону;

7. Низький рівень розвитку Агенцій з працевлаштування в Україні, що обумовлює неефективність їх роботи і недовіру населення до них і поглиблює проблеми нелегального працевлаштування.

Прикордонна торгівля

Однією з форм адаптації мешканців прикордоння до ринкових відносин стала прикордонна торгівля, що виникла практично без участі держави. Унікальна особливість прикордонної торгівлі полягає у географічній близькості, що робить трансакційні витрати майже недоречними, таким чином дає змогу торговцям користати з відмінностей у постачанні, попиті та цінах на різні товари і послуги, що доступні з обох боків кордону або лише на одній з прикордонних територій.

Дана форма зайнятості, при всіх негативних моментах, стала *достатньо життєздатною* і мала для прикордонних регіонів, передусім, *позитивне соціальне значення*, а саме: сприяла самозайнятості частини населення; створенню нових дрібно-гуртової та роздрібно торгівельних мереж і робочих місць; розвитку малого підприємництва; забезпеченню мешканців споживчими товарами у широкому асортименті, часто дешевими і більш доступними; створенню конкурентного середовища та розбудові прикордонної інфраструктури.

Зрозуміла ситуація, що склалася у зв'язку з відсутністю роботи в межах прикордонних територіальних громад і багато людей почало виїжджати за кордон, передусім до сусідів, та займатися прикордонною торгівлею. Та є і негативні моменти розвитку неформальної взаємодії, а саме успішна діяльність багатьох, які змогли забезпечити свою сім'ю певними доходами, розпочати свій бізнес чи інші позитивні приклади привернули увагу значної кількості молодих людей, які у свою чергу, зайнялися торгівлею, не бажаючи витрачати час на навчання чи пошук інших офіційних видів діяльності. Сьогодні для кожного 5 мешканця прикордоння прикордонна торгівля має важливе значення у повсякденному житті, оскільки для більшості це основний заробіток шляхом перепродажу товарів, куплених на суміжних територіях на місцевих ринках або ж з рук у руки.

І, якщо старше покоління мало певний стаж та навички роботи на підприємствах, організаціях та у інших господарських структурах, то молоді люди розпочали свій трудовий життєвий шлях з неофіційної діяльності, не маючи для себе ніяких зобов'язань перед державою, а відповідно, ніякого соціального захисту та пенсійного забезпечення у майбутньому з боку держави. Для повернення цих молодих людей у офіційну сферу діяльності треба розробити та реалізувати окремий план дій на всіх рівнях державного управління та проводити клопітку інформаційно-пропагандистську роботу.

Динаміка обсягів прикордонної торгівлі зумовлюється ситуацією на ринку. Наприклад у кризові чи нестабільні роки – обсяги прикордонної торгівлі в українсько-польському просторі зростали (1998-2004 рр.) в інші періоди – утримуються в межах 12,16% зовнішньоторговельного обороту обох країн. Напрямки прикордонних потоків формуються відповідно з економічною ситуацією у кожній державі. Вчора більше українців їздило у Польщу, сьогодні поляки закупаються в Україні. Вчора, це зумовлено було вступом Республіки Польщі в ЄС та приєднанням її до Шенгенської угоди, які ускладнили процедуру отримання польських віз для жителів України, що в подальшому вплинуло на як на інтенсивність, так і на векторальність перетину польсько-

українського кордону жителями прикордоння України та Польщі. Сьогодні, це зумовлено ще курсом валют та пропагандою проти російського виробника.

Прикордонну торгівлю можна поділити на:

1. Формальну – це експортно-імпортні операції суб'єктів ЗЕД транскордонного регіону, які здійснюються на умовах оплати товарів та наданих послуг у грошовій формі (товар, гроші, гроші, товар) (табл.7.2).

2. Легальну неформальну – прикордонна торгівля як закупівля мешканцями прикордонних регіонів товарів на транскордонному ринку для власних потреб, або потреб місцевих ринків без митних платежів в межах дозволених законодавством квот.

Прикордонна торгівля охоплює будь-які закупівлі, здійснені на підприємствах, ринках або у постачальників на суміжній прикордонній території сусідньої країни, безпосередньо на місці чи дистанційно, у тому числі, шляхом: подорожі до сусідньої країни з конкретною метою придбання товарів чи послуг; закупівлі, яка може бути зроблена на суміжній території під час відрядження чи туристичної подорожі, за винятком продуктів та послуг, що є частиною самої подорожі, наприклад проживання, харчування, транспорт тощо; дистанційна закупівля через пошту чи Інтернет у постачальників, що розміщені на суміжній території; закупівля товарів за кордоном на професійній основі в межах дозволеного законодавством.

3. Нелегальну, контрабанда, яка має місце в прикордонні, стосується спроб незаконних та не задекларованих перевезень товарів через кордон.

4. Електронну торгівлю, дії і операції при оформленні та здійсненні правочинів із транскордонного продажу/постачання товарів у дистанційний спосіб із застосуванням електронних засобів і технологій у інформаційно-телекомунікаційних системах й мережах загального користування.

Діяльність суб'єктів прикордонної торгівлі не відображається у статистиці України. Йдеться про кількість суб'єктів прикордонної торгівлі, мету перетину кордону, мотиви здійснення прикордонної торгівлі та транскордонний товарообіг. На приклад, польською стороною при підтримці Люблінського та Підкарпатського воєводств упродовж III – IV кварталу 2008 року було проведено пілотне дослідження з метою виявлення мети поїздки осіб, що перетинають кордон; віддалі від кордону місця проживання осіб і локалізації закупівлі товарів; частоти перетину польсько-українського кордону. Результати дослідження вплинули на прийняття рішень польською стороною щодо розвитку прикордонної торгівлі, а саме інфраструктурного забезпечення, підтвердженням є поява торгових центрів у прикордонні, зокрема таких як Торговий Центр Корчова Долина, який розташований у Польщі на відстані 2 км від кордону з Україною. Цінові розриви на транскордонному ринку досить великі від 17% до 100%. Ці відмінності як у цінах, так і в цінових розривах важливі, оскільки цінове розходження заохочує торгівлю і показує, що Польща сприяє прикордонній торгівлі краще, ніж Україна.

Світовий досвід, особливо досвід держав Європейського Союзу, показує, що розвиток прикордонної торгівлі створює конкурентне середовище на транскордонних ринках і в кризових ситуаціях дає можливість виживання, а при стабільній ситуації сприяє прискоренню підвищення життєвого рівня населення прикордоння.

Слід зауважити, що більшість регіонів України є прикордонними, вони межують з розвиненими країнами та країнами, що динамічно розвиваються, і явище прикордонної торгівлі зі своїми особливостями є на всіх цих, без винятку, територіях.

І сьогодні закупівля товарів на транскордонному ринку залишається популярною практикою споживання серед мешканців прикордоння. Незважаючи на зростання і поступове насичення вітчизняного ринку, люди продовжують їздити за покупками через кордон: «парадокс кордону» поки не спрацює і відтоку покупців не відбувається. Частково це обумовлено тим, що, наприклад, польський ринок є досить знайомим для українців західного прикордоння і тому залишається для них привабливим. У цей же час є відмінності, які сприяють тому, що інтерес покупців до закупівлі на транскордонних ринках не згасає.

Події на східних кордонах України зумовили нівелювання партнерських міждержавних та міжрегіональних відносин в українсько-російському транскордонному просторі. Водночас, спостереження вказують на те, що прикордонна торгівля продовжується здійснюватись мешканцями східного прикордоння.

З метою сприяння організації та розвитку взаємовигідної прикордонної та прибережної торгівлі України з державами, з якими вона межує, у прикордонних регіонах органи виконавчої влади прикордонних регіонів мають право вносити до відповідних центральних органів виконавчої влади пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює прикордонне торговельно-економічне співробітництво (Відповідно до доручення Кабінету Міністрів України від 14 серпня 1999 року, № 9677/2) з таких питань:

- спрощення процедур прикордонного, митного та інших видів контролю стосовно товарів, які виробляються в прикордонних регіонах та призначені для споживання на цих територіях;
- здійснення спільного прикордонного та митного контролю, організації нових пунктів контролю для товарів прикордонної торгівлі;
- створення спільних промислово-фінансових груп із залученням підприємств і організацій прикордонних регіонів із застосуванням пільгових умов оподаткування;
- урегулювання питань міграції трудових ресурсів (маятникової та сезонної) з метою ефективного використання наявного виробничого потенціалу та збільшення торгівлі послугами;
- створення лізингових компаній;
- створення інформаційно-маркетингової мережі для потреб прикордонних регіонів;
- інші пропозиції, які не протиричають чинному законодавству України.

Отже першочерговим завданням місцевих державних адміністрацій України відповідно до їх повноважень в галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин згідно з законодавством України є здійснення заходів щодо організації прикордонної торгівлі (Додаток Г), що сприятиме розвитку прикордонних регіонів та підвищить їх конкурентоспроможність.

Чинники впливу на взаємодію суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва

Розвиток транскордонного співробітництва зумовлюється дією низки чинників, вплив яких може активізувати взаємодію в транскордонному просторі чи гальмувати її, або водночас мати як позитивне, так і негативне значення. Виявлення чинників впливу та своєчасне нівелювання їх негативної дії є важливим і необхідним моментом для прийняття обґрунтованих рішень в сфері розвитку транскордонного співробітництва. До чинників впливу можна віднести: рівень інтенсивності зв'язків суб'єктів і учасників транскордонного співробітництва; бар'єрну функцію кордону; частоту зміни територіальної влади і її спадковість; відмінності правового середовища транскордонного співробітництва; рівень розвитку інфраструктури транскордонного співробітництва; креативність суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва; умовне подвійне громадянство (карта поляка, угорця, румуна); етнічно-культурні чинники; спільне історичне минуле; зовнішню фінансову допомогу; стратегії розвитку держав; державні регіональні політики; наявність спільних стратегій і програм; суб'єктивні чинники; зовнішні впливи; рівень соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів; рівень поінформованості тощо.

Вищезазначені чинники можна згрупувати за наступними критеріями: за механізмами впливу: адміністративні, економічні чи інформаційні; за сутністю механізму: організаційний, фінансовий, правовий, фізичний, інформаційний; за способом

Розділ 1

впливу: прямі і непрямі; за відношенням впливу: зовнішні і внутрішні; за видами суб'єктів впливу: влада, підприємства і фізичні особи; за терміном впливу: довгострокові, короткострокові, миттєві, поточні; за масштабом впливу: системні, секторальні і об'єктні (табл. 1.15).

Розглянемо детальніше дію і вплив наведених чинників на транскордонне співробітництво.

1. *Рівень інтенсивності зв'язків суб'єктів і учасників транскордонного співробітництва* – це чинник який має як позитивний так і негативний вплив.

Високий рівень інтенсивності зв'язків, результатом яких є значні обсяги прикордонної торгівлі, взаємних інвестицій, динаміка туристичних, культурних чи науково-освітніх обмінів тощо свідчать про можливість суб'єктів та учасників значною мірою використовувати потенціал транскордонного регіону для вирішення спільних та ідентичних проблем.

Таблиця 1.15

Класифікація чинників впливу на транскордонне співробітництво та процеси конвергенції прикордонних регіонів в транскордонному просторі

Чинники Критерії	Рівень інтенсивності зв'язків суб'єктів і учасників ТКС	Бар'єрна функція кордону	Частота зміни влади	Відмінності у правовому середовищі	Розвиток інфраструктурного забезпечення транскордонного співробітництва	Умовне подвійне громадянство	Зовнішня фінансова допомога	Державна регіональна політика	Стратегії розвитку держав	Наявність спільних стратегій і програм	Зовнішні впливи	Рівень соціально, економічного і екологічного розвитку	Рівень поінформованості	Рівень креативності	Етнічно-культурні	Спільне історичне минуле	Суб'єктивний чинник
<i>За механізмами впливу:</i>																	
адміністративні		+	+	+		+		+	+	+	+					+	+
економічні	+	+			+	+	+		+	+	+	+					+
інформаційні	+		+				+	+	+	+	+	+	+		+	+	+
<i>За сутністю механізму:</i>																	
організаційний	+	+		+	+			+	+	+			+		+	+	
фінансовий	+	+					+	+	+		+		+				
правовий	+	+		+		+		+	+	+	+		+		+		
фізичний	+	+			+											+	
інформаційний	+				+			+	+	+			+	+	+	+	+
<i>За способом впливу:</i>																	
прямі		+	+	+	+	+	+	+	+	+			+				+
непрямі	+	+		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>За відношенням впливу:</i>																	
зовнішні		+		+	+		+	+	+	+	+		+				
внутрішні			+	+	+	+				+		+	+	+	+	+	+
<i>За видами суб'єктів впливу:</i>																	
влада	+	+	+	+			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
підприємства	+			+	+		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+
фізичні особи	+			+	+	+					+		+	+		+	
<i>За терміном впливу:</i>																	
довгострокові		+		+	+	+	+	+	+	+	+				+	+	
короткострокові			+		+		+				+				+		
миттєві					+						+			+			
поточні	+	+			+	+	+					+	+	+	+		+
<i>За масштабом впливу:</i>																	
системні		+	+	+	+		+	+	+		+	+	+	+	+	+	
секторальні		+		+	+		+	+		+	+		+			+	+
об'єктні				+	+	+					+		+				+

З іншого боку, висока інтенсивність зв'язків в умовах асиметричності регіонального розвитку може свідчити про перетікання капіталу (в т.ч. людського) в більш високо розвинуте середовище, де він є продуктивніший, що призводить до відсутності мотивів у менш розвиненої сторони розвивати комплементарні активи через його відтік, що вимагає вироблення запобіжних заходів.

2. *Умовне подвійне громадянство (карта поляка, угорця, паспорт румуна, росіянина)* є наслідком відповідних міграційних політик сусідніх держав. Так, введення карти поляка, угорця чи сприяння румунської сторони щодо отримання українськими румунами паспорта громадянина Румунії (паспорта громадянина ЄС) сприяє переселенню активного людського капіталу, переважно висококваліфікованого, у середовище з вищою продуктивністю праці. Проте, зменшувати відтік капіталу слід не шляхом заборон чи покарань, а формування та застосування відповідних механізмів щодо створення конкурентоспроможного прикордонного регіону.

3. *Спільне історичне минуле* як чинник розвитку транскордонного співробітництва має значний вплив, який дає хороше підґрунтя для об'єднання зусиль суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва з метою забезпечення сталого розвитку прикордонних регіонів, зокрема, залучення коштів міжнародної технічної допомоги для формування спільних інструментів підвищення конкурентоспроможності. Водночас, слід нівелювати всі негативні прояви спільного історичного минулого, які, переважно, є наслідком минулих конфліктних ситуацій, у т.ч. військових дій.

4. Спільне історичне минуле зумовило також те, що у прикордонні проживають національні меншини сусідніх країн. Кожна країна допомагає своїм національним меншинам, створюючи хороші умови перетину кордону, надання різноманітних пільг, у т.ч. умовно подвійне громадянство. Так, наприклад, пріоритетним напрямом в українсько-угорських двосторонніх відносинах є забезпечення прав національних меншин, торгово-економічне співробітництво та прикордонна співпраця. Такий підхід впливає з основної засади угорської зовнішньополітичної концепції про захист прав угорців у всьому світі. Ці засади втілюються на практиці шляхом реалізації рішень створеної міжурядової українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин, що сприяє розвитку транскордонного співробітництва обох територій. Таким чином, можна визначити наступний чинник, який впливає на транскордонне співробітництво, це наявність чи відсутність *відповідних державних політик регіонального розвитку*. Аналіз цього чинника вказує, чи оцінюється ситуація, що склалася у прикордонні, чи приймаються аналогічні чи запобігаючи міри щодо політик сусідніх держав, чи не зменшується конкурентоспроможність вітчизняних територій як у транскордонному просторі, так і глобальному середовищі тощо.

5. Прикордонні території є одними із пріоритетних об'єктів реалізації регіональної політики ЄС та, відповідно, регіональних політик сусідніх з Україною країн. Тобто, важливими чинниками, що впливають на розвиток транскордонного співробітництва є *наявність чи відсутність державних регіональних політик транскордонного співробітництва*. Останнє вказує також на можливість розробки *спільних стратегій сталого розвитку транскордонних регіонів*, які передбачають об'єднання зусиль для вирішення спільних та ідентичних проблем. Головне, це ефект реалізації спільних стратегій сталого розвитку транскордонного регіону для прикордонних регіонів України.

6. *Бар'єрна функція кордону*. Бар'єрна функція – різні обмеження (візовий режим, часта зміна правил, закриття кордонів, різного роду перевірки тощо), які мають за мету перешкоджати ввезенню в країну або регіон «небажаного» та обмеження вивезенню «цінного». Відповідно до функцій кордону, прикордонні території також набувають специфічних рис в інтеграційному процесі, завдяки яким вони забезпечують взаємне пристосування господарських механізмів. Такі специфічні риси проявляються, насамперед, у наявності прикордонної інфраструктури і відповідному розміщенню на території суб'єктів господарювання, у пропускній здатності інфраструктури тощо. Під впливом інтеграційних процесів бар'єрні функції кордонів переносяться на зовнішні кордони інтеграційних утворень. Внутрішні кордони стають прозорими, що дає

можливість вільного спілкування як прикордонних, так і загальнодержавних спільнот. Скасовуються прикордонні бар'єри для руху товарів, капіталу, робочої сили, уніфікується нормативно-правова база господарської діяльності. Проте, змінюються вимоги щодо облаштування та функціонування зовнішнього кордону інтеграційних утворень. Така ситуація склалася в Україні з сусідніми країнами – членами ЄС, які повернули візовий режим, змінили облаштування своїх пунктів перепуску тощо. Вимоги щодо облаштування і функціонування кордону і пунктів перепуску змінилися не лише для західних областей України, які безпосередньо межують з країнами ЄС, а до всього периметру державного кордону України, що пов'язано з контролем над контрабандними потоками та нелегальною міграцією. Все перераховане впливає на взаємодію суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва, бо ускладнює, наприклад, застосування таких нових форм транскордонного співробітництва як транскордонні промислові зони та парки, транскордонні кластери тощо, функціонування яких би забезпечило конкурентоспроможність прикордонних регіонів України.

7. *Часта зміни територіальної влади і її спадковість* - це один з важливих чинників впливу на розвиток транскордонного співробітництва. Всі регіональні економічні чи соціальні проблеми добре відомі, насамперед, територіальній владі. Тому двостороннє співробітництво прикордонних територій протягом років може відзначатися значними досягненнями, розвитком добросусідських відносин та широкому співробітництву на багатосторонній основі. Такі зв'язки стають збалансовані, визначаються спільні зовнішньополітичні цілі обох країн, що створює міцну базу для подальшого розширення такої співпраці на основі взаємного врахування інтересів, успішно реалізуються домовленості, досягнуті за результатами систематичних зустрічей. Все це дозволяє стверджувати про стабільний розвиток взаємин, які стають основою тісного співробітництва на тривалу перспективу.

Нестабільна політична ситуація в Україні, що склалася з моменту здобуття незалежності зумовлює часту зміну як державної регіональної політики, у т.ч. у сфері транскордонного співробітництва, так і до частоті зміни керівного складу центральної влади, а значить, призводить до змін в структурі територіальних органів влади, втратою напрацювань попередньої влади, зміну курсу щодо розвитку транскордонного співробітництва, а відповідно, зміну всіх застосовуваних механізмів забезпечення конкурентоспроможності в прикордонних регіонах.

8. *Неоднорідність правового середовища транскордонного співробітництва.* Особливу увагу у дослідженні чинників впливу на транскордонне співробітництво варто приділити відмінностям нормативно-правової бази країн-сусідів. Для України дане питання є особливо важливим, оскільки, досліджуючи можливості розвитку транскордонного співробітництва нашої держави, постійно стикаємось з проблемою невідповідності нашого правового середовища вимогам європейської та світової практики, недостатньої його уніфікації для розвитку ринкових відносин, що породжує неоднакові правові умови функціонування вітчизняних основних акторів на ринку та численну кількість втрачених можливостей для залучення прямих іноземних інвестицій. Особливо це стосується розвитку нових форм транскордонного співробітництва та залучення коштів в рамках міжнародної технічної допомоги, зокрема за програмами Європейського інструменту сусідства та партнерства. Надзвичайно важливим є удосконалення українського законодавства у сфері прав інтелектуальної власності, трудових відносин, санітарних та фітосанітарних вимог, охорони навколишнього середовища, запобігання відмиванню грошей тощо. Україна потребує значної технічної допомоги щодо врегулювання питань недосконалості та невідповідності нашого законодавства світовим стандартам, в тому числі важливим є обмін експертами, організація семінарів, тренінги.

9. *Рівень розвитку інфраструктури транскордонного співробітництва.* Безпосередній вплив на транскордонне співробітництво здійснює розбудова інфраструктури транскордонного співробітництва, зокрема наявність достатньої кількості пунктів перепуску через кордон та якості під'їзних шляхів до них, наявність логістичних центрів та складської інфраструктури, суб'єктів сервісного обслуговування

транзитних потоків. Важливе значення мають діяльність єврорегіонів та інших нових форм транскордонного співробітництва агенцій регіонального розвитку, бізнес-інкубаторів, що сприяють зближенню прикордонних регіонів, зокрема, займаються розробкою та реалізацією транскордонних проектів. Переваги розвитку інфраструктури ТКС є очевидними – розширення торгівлі, зниження логістичних витрат, скорочення бідності, поширення та обмін знань, трансфер технологій, збагачення культурного капіталу, стимулювання розвитку тощо. Водночас, забезпечення високого рівня розвитку інфраструктури вимагає стратегічного бачення регіональної інтеграції та соціально-економічного розвитку, політичної підтримки на національному та регіональному рівнях та ефективної співпраці та координації між цими рівнями влади, а також значного та вчасного фінансування. Крім цього, важливим є також залучення фінансів сусідніх країн, а також міжнародної фінансової допомоги, зокрема за проектами Європейського Союзу. Розвиток інфраструктури ТКС також вимагає правової та регуляторної гармонізації та стандартизації правил і процедур. На жаль, на даний момент в Україні існує значна кількість бар'єрів на шляху розбудови та підтримки інфраструктури ТКС, в тому числі відсутність ефективної співпраці між центральним та регіональним рівнями влади та відмінності правового середовища нашої держави та сусідніх країн, усунення яких могло б стати ключовим елементом ефективного зближення транскордонних регіонів за участю України.

10. *Креативність суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва.* Розвиток транскордонного співробітництва значно залежить від здатності населення суміжних держав та, в першу чергу, представників центральної та регіональної влади продукувати та ефективно реалізовувати нові креативні ідеї. В умовах глобалізації і інформатизації відкриваються нові можливості застосування різноманітних механізмів підвищення конкурентоспроможності, зокрема, врахування творчого потенціалу мешканців прикордоння. Більшість з них не очікувало допомоги від держави, розпочинали власні справи, використовуючи досвід сусідів – з більш розвинутих середовищ. Велике значення для зближення регіонів та застосування подібних механізмів дає здатність людей постійно змінюватись, застосовувати навички, набуті під час вирішення однієї проблеми до вирішення іншої, бачити об'єкт під новим кутом зору, відходити від стандартного та традиційного бачення окремих проблем, швидко пристосовуватись та експериментувати, легко відмовлятись від своїх нерезультативних ідей та швидко приймати відповідні рішення.

11. *Етнічно-культурний чинник* впливу на транскордонне співробітництво проявляється, насамперед, через культуру взаємодії суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва, що формується спільною історією.

12. *Зовнішня фінансова допомога.* Доступ до коштів зовнішньої фінансової допомоги, зокрема Програми Європейського інструменту і партнерства, спрямованих на реалізацію спільних для регіонів суміжних країн проектів для вирішення місцевих проблем, є спільним механізмом забезпечення підвищення конкурентоспроможності прикордонних регіонів. Особливої ваги для зближення регіонів набуває умова рівноправного статусу країн-учасниць на програмному та проектному рівнях. Проте, суттєвими перешкодами залучення фінансової допомоги для забезпечення ефективної співпраці і зближення чи використання спільних механізмів підвищення конкурентоспроможності є недосконалість національного законодавства та нормативної бази щодо реалізації транскордонних проектів, умов співфінансування, недостатній кваліфікаційний рівень учасників та менеджменту програмно-проектного процесу, а також слабка поінформованість населення щодо можливостей зовнішньої допомоги.

13. Наступним важливим чинником транскордонного співробітництва є *рівень поінформованості його учасників* щодо можливостей транскордонного співробітництва, формування та функціонування його нових форм (транскордонних кластерів, транскордонних промислових зон та парків, транскордонних партнерств тощо), реалізації спільних проектів транскордонного співробітництва та їх вплив на розвиток прикордонних регіонів.

14. *Суб'єктивний чинник.* Виокремлення цього чинника пов'язане із значним впливом особи на розвиток транскордонного співробітництва, на впровадження запозичених (аналогічних до тих, які використовуються суміжними прикордонними регіонами) чи спільних механізмів підвищення конкурентоспроможності прикордонних регіонів.

Так, до повноваження місцевих державних адміністрацій в галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин відноситься організація прикордонної та прибережної торгівлі. Та все ж, прикордонна торгівля залишається неформальною взаємодією в транскордонному просторі і сприймається як негативне явище.

Здебільшого рішення приймаються представниками органів влади та органів місцевого самоврядування. Результативність прийняття рішень, значною мірою визначається рівнем професійної підготовки суб'єктів. На рівні територіальних громад недостатнім є рівень кваліфікації та відсутня ініціатива суб'єктів транскордонного співробітництва. Хоча суб'єктивний чинник тісно пов'язаний із чинниками щодо «креативності» та «частою зміною влади», проте, він повинен розглядатися окремо, у частині професійного кадрового забезпечення при обґрунтуванні управлінських рішень щодо вирішення проблем у транскордонному просторі.

15. *Зовнішні впливи.* Аналізуючи процеси становлення і розвитку транскордонного співробітництва в Україні, можна побачити його значну залежність від зовнішніх впливів. Так, основні засади розвитку транскордонного співробітництва були розглянуті в Раді Європи і відповідно прописані в Мадридській Конвенції і додатках до неї. Ратифікація цієї Конвенції у 1993 році Україною була результатом зовнішнього впливу. Ефективність євро регіональної співпраці в країнах ЄС зумовили розвиток інституту євро регіонів в Україні, адаптацію та прийняття відповідного законодавства також супроводжувалося зовнішнім впливом. Розгляд проблем транскордонної конвергенції механізмів конкурентоспроможності регіонів також супроводжувався значними позитивними досягненнями суміжних країн на інших ділянках їх державних кордонів. Так, угорсько-австрійський досвід створення транскордонних промислових зон, німецько-польський досвід функціонування логістично-дистрибуційних центрів перенесені на кордони з Україною.

16. *Рівень соціально-економічного та екологічного розвитку прикордонних регіонів* як чинник активізації взаємодії суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва. Диспропорції розвитку суміжних прикордонних регіонів в транскордонному просторі зумовлюють активізацію неформальної взаємодії учасників транскордонного співробітництва (прикордонна торгівля, транскордонна маятникова трудова міграція).

17. Активізація транскордонного співробітництва потребує взаємодію його суб'єктів та учасників не тільки в горизонтальній площині, а й в вертикальній в регіональному вимірі.

Вищенаведені чинники впливу на транскордонне співробітництво взаємопов'язані і мають причино-наслідкові зв'язки. Так, сьогодні, під впливом ряду чинників відбулась трансформація інституційного середовища України з Російською Федерацією, що унеможливила транскордонне співробітництво в українсько-російському просторі. Водночас, зважаючи на основні пріоритети Європейської політики сусідства ЄС стосовно України, безсумнівно, що активізація транскордонного співробітництва на кордонах України з країнами ЄС є одним із ключових елементів євроінтеграційних процесів України.

РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

2.1. Еволюційні засади та пріоритетні орієнтири сучасної регіональної політики України

Досвід становлення незалежної України довів надзвичайну важливість її державної регіональної політики. Традиційно регіональна політика розглядається як процес формування структурних і параметричних змін у територіальній організації суспільства, реалізація якого передбачає різнорівневий вплив органів влади: від регулятивних дій держави до інструментів регіонального та місцевого самоуправління. І хоча центральна влада здійснює послідовні кроки у напрямі удосконалення регіональної політики, на жаль, на сьогодні в Україні залишаються невирішеними такі проблеми регіонального розвитку, як:

- наявність відцентрових тенденцій руху регіонів, які загострилися внаслідок низки невиважених рішень у суспільно-політичній і гуманітарній сферах та під потужним політичним і військовим впливом з боку Російської Федерації набули характеру регіонального сепаратизму в регіонах Сходу та Півдня України, створили сприятливі умови для воєнної агресії РФ щодо АР Крим з подальшою анексією півострова. Зазначені ризики призводять до послаблення легітимності нової влади у масовій свідомості, створюють передумови для затягування періоду політичної нестабільності в Україні, відіграють потужну дезінтегруючу роль для неї. Нагромаджені суперечності у відносинах між Центром і регіонами сформували сприятливе підґрунтя для поширення тенденцій регіонального сепаратизму навесні 2014 р.;
- поглиблення соціально-економічної диференціації регіонів держави за ВРП, власними доходами місцевих бюджетів, доходами населення тощо (за цими показниками Україна вже сьогодні суттєво перевищує європейські країни);
- посилення концентрації економічного простору та розширення ареалів депресивності, що пов'язано з концентруванням фінансових ресурсів у центрах розвитку (зокрема великих містах) та їх «перелив» через банківську систему із менш заможних регіонів до більш заможних;
- підвищення рівня внутрішньорегіональної диференціації. Йдеться насамперед про загрозливі тенденції у розвитку опорного каркасу системи розселення внаслідок деградації сільської поселенської мережі та посилення розриву між міськими та сільськими територіями, що призводить до збільшення кількості дотаційних сільських та селищних територіальних громад;
- дезінтеграція національного економічного простору та неефективність функціонування внутрішнього ринку країни;
- наростання соціальної напруги в суспільстві, спричинене активізацією процесів вимушеної міжрегіональної міграції, дезінтегрованістю гуманітарного, зокрема інформаційного простору держави;
- низька інтенсивність інтеграційних процесів при формуванні внутрішнього ринку країни.

Традиційно індустріальні регіони України стикаються з проблемою моноспеціалізації, індустріально-аграрні втрачають промисловий потенціал, а аграрні, з огляду на значний перелік проблем перетворюються на депресивні території.

Ускладнює ситуацію використання в сфері регулювання регіонального розвитку практики перерозподілу ресурсів і капіталу на користь одних і тих самих регіонів, що не дозволяє забезпечити прозорість та правомірність управлінських рішень.

Крім того, ситуація в українських регіонах ускладнюється сучасними трансформаційними процесами у розвитку економіки країни, пов'язаними із глобалізаційними та іншими зовнішніми викликами, зокрема:

- в умовах відсутності чіткого геостратегічного вибору Україна опинилася в ролі об'єкта широкомасштабної глобальної конкуренції трьох геополітичних сил (РФ, ЄС та США), кожна з яких має своє геостратегічне бачення подальшого розвитку макрорегіону, до якого територіально належить Україна. Зазначене результувалося у розгортання збройного конфлікту на сході України. Недотримання обраного геополітичного курсу може лише поглибити проблему та перетворити Україну на лінію зіткнення геополітичних інтересів основних акторів світової економіки;
- поступове поглиблення розриву між Україною та її європейськими сусідами за більшістю показників соціально-економічного розвитку не дозволяє розглядати Україну в ролі потенційного економічного партнера та щодалі зміщує її в сторону європейської периферії;
- світова економічна рецесія негативно впливає на показники зовнішньої торгівлі України впродовж 2013-2014 рр. Надалі основними негативними чинниками буде несприятлива для українських виробників кон'юнктура світових товарних ринків, що зумовлює слабкий зовнішній попит та зниження цін на основну вітчизняну експортну продукцію, а також заходи, застосовані Російською Федерацією для захисту свого внутрішнього ринку, та низка політично мотивованих дискримінаційних дій щодо українських експортерів.

Подолання окреслених загроз вимагає посилення ролі інструментів регулювання територіального розвитку, які реалізуються на державному, регіональному та місцевому рівнях. Отже, проблема ефективності регіональної політики України як ніколи є на часі.

Слід відзначити, що уся новітня історія України, починаючи з етапу формування різнорівневої системи органів влади та розподілу економічної влади до суспільно-політичних і соціально-економічних реалій сьогодення – це, з одного боку, досить короткий період в історичному профілі державотворення, а з іншого – надзвичайно інтенсивний період реформ, спрямованих на реалізацію певних пріоритетів розвитку країни, зміцнення демократичних основ її розвитку та розв'язання соціально-економічних та екологічних проблем окремих територій. Обираючи на певному етапі вектор реформ, стратегічною метою яких було зміцнення економіки країни та підвищення добробуту населення, центральна влада так чи інакше орієнтувалась на визначення конфігурації відносин між нею та окремими територіями. І саме це питання протягом усіх років незалежності було центральним у державній регіональній політиці України. Підтвердженням цьому є змістовне наповнення низки нормативно-законодавчих документів з реалізації регіональної політики в країні, зокрема: Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.), У к а з Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» (2001 р.), У к а з Президента України «Про заходи щодо забезпечення здійснення місцевими державними адміністраціями виконавчої влади на відповідній території» (2013 р.), Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (2014 р.) тощо. Дія цих документів була спрямована на забезпечення ефективної вертикальної та горизонтальної координації дій центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері регіонального розвитку.

Розглядаючи історично-еволюційний ракурс формування державної політики регіонального розвитку провідні регіоналісти України виокремлюють низку етапів становлення регіональної політики, кожен з яких характеризується переліком стратегічних пріоритетів та інституційних особливостей. Вважаємо за доцільне виділення лише трьох часових періодів у формуванні регіональної політики в Україні, що мають сутнісні характерні ознаки і відмінності, зокрема: 1991-1999 рр.; 2000-2008 рр.; 2009- по теперішній час.

Стратегічні пріоритети модернізації регіональної політики

З метою відстеження змістовного наповнення заходів регіональної політики у різні часові періоди наведемо перелік їх цільових параметрів. Так, період 1991-1999 рр. пов'язаний із:

- формуванням владних інституцій, інституційно-правового середовища та підґрунтя становлення вертикалі державної влади, регіонального та місцевого самоврядування;
- визначенням принципів територіального устрою держави, зокрема єдності та цілісності країни, поєднання централізації та децентралізації у принципах управління;
- визнанням важливості розбудови місцевого самоврядування та підвищення його ролі у розв'язанні соціально-економічних проблем регіонів.

Наступний часовий проміжок охоплював період 2000-2008 років і характеризувався:

- визнанням регіональної політики складовою загальнонаціональної політики;
 - визначенням засад формування та реалізації регіональної політики;
 - розробкою організаційно-правових та економічних засад стимулювання розвитку регіонів і подолання їх депресивності;
 - запровадженням в практику укладання регіональних угод між центральною та регіональною владою;
 - розробкою та прийняттям Державної стратегії регіонального розвитку до 2015 р.;
 - акцентуванням уваги на необхідності проведення адміністративно-територіальної реформи;
 - запровадженням в практику управління стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіонів і міст України;
 - затвердженням методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання;
 - визнанням необхідності запровадження механізмів бюджетної децентралізації.
- Протягом 2009-2014 років Україні в рамках реалізації регіональної політики увага акцентувався на:
- необхідності врахування принципів моделі регіональної політики країн ЄС;
 - доцільності проведення адміністративної та адміністративно-територіальної реформ;
 - визнанні у якості пріоритетів регіональної політики міжрегіональної інтеграції та стимулювання регіональних «точок зростання» економіки;
 - обґрунтуванні статусу депресивних територій як законодавчої дефініції;
 - загостренні проблеми децентралізації влади та розширення повноважень влади територіальних громад;
 - необхідності реформи міжбюджетних відносин та проведенні поступової фіскальної децентралізації шляхом збільшення фінансової спроможності місцевих бюджетів і реформування системи трансфертів;
 - створенні Державного фонду регіонального розвитку;
 - запровадженні системи оцінки результатів діяльності обласних державних адміністрацій;
 - визнанні необхідності взаємоузгодження і координації стратегічних цілей просторового розвитку із цілями загальнонаціонального розвитку;
 - запровадженні механізмів удосконалення взаємовідносин між регіональною та місцевою владою і бізнес-структурами.

Підводячи підсумки наведеного аналізу цільових пріоритетів періодизації формування регіональної політики в Україні за її змістовним та законодавчо-нормативним наповненням можемо зробити висновок про те, що нестабільний і непослідовний характер реформ у цій сфері призвів до відсутності чітких та узгоджених засадничих параметрів державної регіональної політики. На сьогодні йдеться,

насамперед, про зміну вектора економіко-політичних впливів: стимулюючого, вирівнюючого чи спрямованого на реалізацію принципу субсидіарності.

Важливим кроком на шляху модернізації державної регіональної політики стало затвердження Постановою КМУ від 6 серпня 2014 р. № 385 Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року. До позитивних сторін документа слід віднести: застосування інтегрованого підходу при формуванні цілей та пріоритетів державної регіональної політики, який передбачатиме поєднання секторального, територіального та управлінського підходів; визначення інституційних партнерів реалізації Стратегії; створення системи індикаторів результатів реалізації Стратегії. При цьому у новій Стратегії регіонального розвитку не зроблено необхідний акцент на проблемі децентралізації влади в Україні, а сьогодні ситуація в країні вимагатиме врахування її особливостей.

Намагання визначити перспективи регіонального розвитку за допомогою використання інструментарію стратегічного планування безумовно є прогресивним кроком на шляху удосконалення методів управління регіональним розвитком, однак відсутність узгодження стратегічних пріоритетів розвитку регіонів із загальнонаціональними, секторальними та галузевими не забезпечили ефективність реалізації національної та регіональних стратегій. Через велику кількість визначених цілей втрачається їх пріоритетність, виникає «конфліктність» між різними цілями, розпорошуються ресурси, необхідні для їх досягнення, виявляється непродуктивною діяльність управлінських структур через неузгодженість дій. За таких умов очевидно є необхідність чіткої ієрархічної структуризації цілей регіонального розвитку, які мають установлюватись виходячи з реалій сьогодення та з урахуванням зміни пріоритетів у рамках усього світового співтовариства, а не застосування усталених виробничих підходів, що використовувались протягом попередніх десятиліть¹⁰³.

Ускладнює стратегічний вибір і те, що кожен регіон є поліструктурним утворенням, до складу якого входять різноманітні об'єкти, економічні райони, адміністративно-територіальні одиниці, особливі просторові утворення, вільні економічні зони, території пріоритетного розвитку, різні види транскордонних об'єднань, що мають індивідуальні особливості¹⁰⁴.

Реалізацію стратегічних пріоритетів розвитку регіонів утруднює і фінансова неспроможність територій вирішувати свої соціально-економічні проблеми в умовах сучасної системи міжбюджетних відносин. За цих обставин на перший план виходять не тільки питання міжбюджетних відносин, а й взаємовідносин влади та бізнесу, пошуку нових інструментів стимулювання економічного розвитку через об'єднання зусиль місцевого бізнесу, громадськості та самоврядування тощо.

Підсумовуючи наведене зазначимо, що основною особливістю сучасного етапу формування регіональної політики в Україні залишається її акцент на децентралізацію влади, необхідність забезпечення дієвого самоврядування та ефективного розвитку місцевих громад. У цьому контексті уряд країни активно напрацьовує інституційно-правовий інструментарій цих реформ. Однак, на шляху визнання місцевого розвитку як окремої і специфічної ланки регіонального розвитку та розбудови реальної децентралізації влади в Україні ще дуже багато треба зробити. Насамперед, йдеться про необхідність забезпечення чіткої та узгодженої законодавчої бази як у сфері реалізації регіональної політики загалом, так і щодо вирішення окремих питань, зокрема щодо регулювання відносин між радами громад, що входять в одну адміністративно-територіальну одиницю,

¹⁰³ Тищенко О.П. Шляхи удосконалення механізму реалізації державної регіональної політики в Україні / О.П. Тищенко // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 649-653.

¹⁰⁴ Максимчук М.В. Інституційне середовище регіональної структурної політики. – регіональна економіка / М.В. Максимчук, О.М.Луцків // – 2014. - №3. С.37-45.

де постійно виникають правові колізії, особливо з питань бюджету, власності й земельних відносин. Це нерідко породжує порушення законів на місцях, стримує соціально-економічний розвиток регіонів як єдиної території¹⁰⁵.

Потребують вирішення також такі питання компетенції регіональної влади як управління об'єктами спільної власності територіальних громад і розвиток спільної для територіальних громад інфраструктури. Враховуючи наявність низки подібних проблем доходимо висновку, що державна регіональна політика має бути спрямована на зміцнення ресурсної бази місцевого розвитку, розширення дохідних джерел бюджетів окремих населених пунктів, активізацію процесів соціальної та економічної інтеграції. За таких умов реалізація регіональної політики має забезпечити:

- формування механізмів децентралізації державних повноважень і передачі їх на регіональний і місцевий рівні за умов їх достатнього фінансового забезпечення;
- створення умов для просторової єдності країни;
- узгодження інтересів держави, регіону та суб'єктів економічної діяльності;
- поєднання секторальної (галузевої) та регіональної політики щодо розвитку окремих територій;
- створення умов для функціонування на території регіонів суб'єктів економічної діяльності, що забезпечать використання їх конкурентних переваг і сприятимуть розв'язанню соціально-економічних проблем територій;
- сприяння розвитку іміджевих для певних регіонів суб'єктів економічної діяльності;
- стимулювання розвитку інтелектуально-містких та інноваційно-орієнтованих секторів економіки;
- узгодження потреб економіки регіонів з можливостями її кадрового забезпечення тощо.

Говорячи про змістовне наповнення українських реформ у сфері модернізації регіональної політики, слід визнати, що першочерговим кроком має стати затвердження Закону України “Про засади державної регіональної політики” у доопрацьованій редакції проекту закону та інших нормативно-законодавчих актів, що регламентують розвиток місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах перенесення на регіональний і локальний рівень владних повноважень і ресурсів для їх виконання. Думки науковців і практиків щодо цього є однотайними.

Модернізація регіональної політики лежить в площині галузево-секторальних, територіально-просторових та інституційних реформ, які реалізуватимуться на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Загалом, осучаснення регіональної політики має відбуватись на засадах домінування підходу, що передбачає врахування ендегенних регіональних і місцевих чинників розвитку територій шляхом забезпечення ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Для цього необхідним є виконання кількох інституційно-організаційних умов:

- створення децентралізованої моделі організації влади, спроможної ефективно впливати на процеси соціально-економічного і культурного розвитку територій і забезпечувати надання управлінських послуг населенню на рівні європейських стандартів;
- досягнення оптимального співвідношення питомої ваги державно-урядових і регіонально-суспільних впливів;

¹⁰⁵ Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: панорама політологічних студій: Науковий вісник рівненського державного гуманітарного університету Випуск 9, 2012 Монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – С.84.

- забезпечення узгодження інтересів регіону і низових територіально-адміністративних утворень.
- залучення в регіональний менеджмент інструментів корпоративного управління;
- підвищенні рівня публічності прийняття управлінських рішень.

2.2. Напрями модернізації регіональної політики та шляхи вирішення проблем територіального розвитку

Останні події в Україні свідчать, що неможливо гарантувати цілісність та суверенітет країни без належного функціонування вітчизняного інформаційного простору, без забезпечення консолідації українського соціуму на фундаменті належної ідеологічної основи державотворчих процесів, що стане платформою загального стратегічного бачення (візії) розвитку держави, її безпеки і т. ін.

Щодо стратегічних пріоритетів, то вони мають стати невід'ємною частиною життя спільноти і людини в трисидиному вимірі – етнокультурному, інтеграційному і цивілізаційному. Крім того, їх перелік має включати пріоритети, які продиктовані внутрішніми потребами та зовнішніми викликами України. До таких відносимо:

- формування і реалізація оновленої регіональної політики та розбудова нових інституційних механізмів регіонального розвитку;
- розвиток та захист внутрішнього ринку в умовах європейської інтеграції;
- активізація інноваційних процесів в економіці.

Нові європейські інституційні механізми регіонального розвитку повинні забезпечити формування відповідного інституційного середовища регіонального розвитку. Це середовище повинно сприяти демонополізації влади, що є головним складовим елементом у подоланні культури економічної корупції, неформальні інститути якої сформувалися в регіонах України протягом останніх десятиліть.

Перспективи інноваційного розвитку України значною мірою залежать від налагодження співпраці із країнами-членами ЄС. Співробітництво України з ЄС в інноваційній сфері дасть їй можливість отримати досвід технологічної модернізації вітчизняного виробництва за рахунок оволодіння новітніми наукомісткими технологіями; забезпечити спрощений доступ вітчизняних підприємств до європейських технологій та до діючої європейської системи спільного інноваційного розвитку, яка передбачає всебічну підтримку, як технологічну, так і фінансову; розширити можливості грантового та конкурсного забезпечення фінансування наукових проектів та інноваційних розробок тощо.

В контексті реалізації пріоритету щодо розвитку внутрішнього ринку та його захисту слід відзначити, що необхідно насамперед орієнтуватись на входження українських промислових товарів на внутрішній ринок Європи та створення інституційного середовища для розвитку конкуренції між вітчизняними товаровиробниками та імпортерами в Україні.

Загалом, створення належних умов для модернізації регіональної політики та вирішення проблем територіального розвитку передбачає проведення комплексу різнопланових організаційно-економічних заходів на рівні державних, регіональних та місцевих органів влади, результатом реалізації яких стане вирішення ряду проблем у багатьох напрямках.

Удосконалення регіональної демографічної політики

З метою оздоровлення демографічної ситуації в Україні та її регіонах слід перейти до вироблення конкретних цілей і заходів політики з підвищення народжуваності, скорочення смертності, зростання мобільності населення. Так, ціллю регіональної демографічної політики є регулювання акумуляційних можливостей демовідтворення

мешканців території, стабілізація на цій основі чисельності і формування передумов для наступного демографічного зростання.

Завданнями регіональної демографічної політики є:

- **в галузі покращання здоров'я та підвищення очікуваної тривалості життя:**
 - збільшення очікуваної тривалості життя за рахунок покращення якості життя; зниження передчасної смертності, особливо в немовлячому та ранньому дитячому віці, серед підлітків та осіб працездатного віку, серед породіль; покращення репродуктивного здоров'я; збільшення репродуктивного здоров'я населення; збільшення тривалості здорового активного життя, шляхом скорочення захворюваності, травматизму і інвалідності; покращення якості життя хронічно хворих і інвалідів, шляхом надання їм умов для реалізації залишкового потенціалу здоров'я.
- **в галузі стимулювання народжуваності і укріплення сім'ї:**
 - створення передумов для підвищення рівня народжуваності шляхом поступового переходу від переважно малодітного до середньо дітного типу репродуктивної поведінки сімей; усестороннє зміцнення інституту сім'ї як форми найбільш раціональної життєдіяльності особи і її нормальної соціалізації,
 - створення умов для самореалізації молоді, соціальний захист і матеріальне стимулювання відповідального батьківства в сфері міграції і розселення.
- **в сфері регулювання імміграційних потоків з метою створення дієвого механізму міграційного заміщення природного скорочення мешканців регіонів України:**
 - підвищення ефективності міграційних потоків шляхом досягнення відповідності їх обсягів, напрямів і складу перспективам соціально-економічного розвитку регіонів;
 - забезпечення інтеграції мігрантів в регіональний соціум і формування толерантності до мігрантів.
- **в галузі зміцнення здоров'я і підвищення тривалості життя населення визначені наступні пріоритети:**
 - зміцнення стану здоров'я дітей і підлітків, перш за усе, за рахунок вдосконалення профілактичних заходів зі зниження травм і отруєнь, куріння, алкоголізму, наркоманії, розвитку фізичної культури, відпочинку, оздоровлення,
 - збереження репродуктивного здоров'я населення шляхом вдосконалення профілактичної і лікувально-діагностичної допомоги,
 - покращання стану здоров'я населення у працездатному віці, у першу чергу за рахунок профілактичних заходів зі зниження травм і отруєнь, а також ранньому виявленню хвороб системи кровообігу, новоутворень і інфекційних хвороб,
 - збереження здоров'я літніх людей і осіб похилого віку, для яких найбільш важлива профілактика серцево-судинних, онкологічних, ендокринних і інфекційних захворювань.
 - у проведенні профілактичної роботи необхідно сконцентрувати дії органів виконавчої влади усіх рівнів з громадськими, добровільними і релігійними організаціями, а також передбачити активну участь самих мешканців регіону.

У галузі стимулювання народжуваності і зміцнення сім'ї визначені наступні пріоритети:

- орієнтація системи суспільних і особистісних цінностей на сім'ю, яка складається з батьків з кількома дітьми, шляхом посилення пріоритетності інтересів даних сімей при формуванні і реалізації регіональної соціально-демографічної політики;
- створення умов для життєдіяльності сім'ї, які давали можливість народжувати, утримувати і виховувати кількох дітей, і спрямованих на забезпечення поступового переходу від малодітної (1-2 дитини) до середньо-дітної (3-4 дитини) сім'ї, у першу чергу, шляхом підвищення матеріального добробуту, якості і рівня життя сімей,
- працюючим особам, що мають дітей, забезпечення умов для поєднання трудової діяльності з виконанням сімейних обов'язків, підвищення виховного потенціалу сім'ї як основного суб'єкта соціалізації шляхом формування у дітей, підлітків і молоді орієнтації на повну сім'ю і народження двох і більше дітей,
- формування громадської думки в напрямку необхідності зміцнення сім'ї з двома і більше дітьми, у першу чергу молоді сім'ї.

Актуальні соціальні проблеми регіонів у сфері міграцій та розселення мешканців міст і сіл вимагають акцентування уваги на завданнях, котрі полягають у тому, щоб:

- розробити комплексну національну Стратегію розвитку й нарощування людського капіталу, яка б містила конкретні заходи підвищення рівня якості життя й задоволеності життям населення в Україні;
- конкретизувати в Концепції державної міграційної політики основну мету в контексті спрямованості міграційних потоків. Передбачити у цьому документі питання реєстрації та реінтеграції тих громадян України, які тривалий період часу перебували за кордоном;
- узгодити національне законодавство з міграції з міжнародними стандартами санітарно-гігієнічного контролю потоків міграції, біометричної верифікації, контролю квот імміграції в Україну (селективний підхід), контролю квот еміграції з України, у тому числі кваліфікованих фахівців, контролю наслідків ситуативної міграції, соціально-захисної стосовно міграції, протидії нелегальної міграції, протидії злочинності мігрантів, сприяння інтеграції в суспільні системи тощо;
- розробити й реалізувати Загальнодержавну програму щодо захисту прав і свобод трудових мігрантів за кордоном. Важливо, щоб у такому документі передбачались специфічні підходи підтримки полілокальних родин різних типів – поліформатного, дистанційного, дробленого, розпалого;
- затвердити Концепцію циркулярної міграції. Даний документ повинен передбачати впровадження ефективного принципу циркулювання з підтримкою реєстрації та реінтеграції громадян України;
- сформувати єдиний механізм реалізації міграційної політики в Україні. Серед підходів відповідним міністерствам і відомствам (Міністерство закордонних справ України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство освіти і науки України, Комісія при Президенті України з питань громадянства, прикордонні служби, служби зайнятості, органи державної податкової служби, а також Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України, інші науково-дослідні інститути НАН України) – особливу увагу звернути на ті, що стосуються ідеологічного, мотиваційного та інституційного характеру;
- в ідеологічному плані забезпечити розробку цілей, а також індикаторів комплексної системи захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав українських мігрантів з врахуванням історичного, а також аксіологічного підходу вирішення проблем (через осмислення нової шкали цінностей мігрантів, у якій мало б місце задіянням механізму сепарації псевдоцінностей);
- у мотиваційному (функціональному) плані підготувати пропозиції реформування оплати праці в Україні – основний демотиваційний чинник трудової міграції за кордон. Ключову роль має відіграти ідея кілька кратного збільшення рівня мінімальної заробітної

плати;

- в інституційному плані визначити принципи територіальної організації і розвитку мережі державних і недержавних інституцій, з якими координує свою діяльність Державна міграційна служба України. Серед них – Кабінет Міністрів України, зокрема Рада з питань трудової міграції, Міністерство закордонних справ України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство освіти і науки України, Комісія при Президентові України з питань громадянства, прикордонні служби, служби зайнятості, органи державної податкової служби, Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, науково-дослідні інститути НАН України, Всеукраїнська спілка мігрантів в Україні та за її межами та інші громадянські інституції недержавного сектору;

- забезпечити легалізацію перебування мігрантів за кордоном шляхом укладання спеціальних міждержавних договорів та угод;

- забезпечити шляхом укладання спеціальних міждержавних договорів та угод доступу до соціального пакету в країні перебування (це можливо у випадку чіткого контролю дотримання міграційних квот, які передбачені у дво- і багатосторонніх міждержавних угодах, відповідних нормативно-правових документах загальнодержавного рівня);

- посилити взаємозв'язок професійно-кваліфікаційної структури фахівців, що випускаються закладами системи вищої освіти України, кваліфікації кадрів з потребами національного ринку праці;

- контролювати дотримання положень вже укладених та укласти нові дво- і багатосторонні міждержавні угоди, зокрема, про встановлення відповідного правового режиму (можливості дотримання встановлених прав людини), визнання освітньо-кваліфікаційного рівня мігрантів з України, гармонізацію пенсійного забезпечення тощо;

- забезпечити організацію та підтримку функціонування навчальних закладів з можливістю вивчення рідної мови за кордоном, де зосереджені громади українських мігрантів;

- розглянути можливість включитися в роботу із забезпечення більш фахової експертизи міграційно спрямованих законопроектів, які подаються до розгляду на засіданнях ВРУ;

- виступити ініціатором подачі законопроектів, де б мало місце вирішення проблем соціального захисту українських трудових мігрантів, ведення регіональної міграційної політики;

- доручити науковій раді при ДМС України приступити до розробки загальної методології оцінки міграційних ризиків в залежності від виду загроз;

- забезпечувати реінтеграцію українських реемігрантів за цільовими проектами на конкурсній основі. Суть полягає у тому, щоб дати змогу мігрантові самому вибрати відповідний проект. Державна міграційна служба має лише визначити, чи людина має достатньо вагомі підстави для одержання фінансової допомоги для повернення на батьківщину, чи ні;

- активізувати співпрацю з органами державної влади та місцевого самоврядування з метою наукового обґрунтування управлінських рішень;

- при обґрунтуванні концептуальних засад реалізації державної міграційної політики, а також розробці часткових проектів міграційного спрямування, виходити з аксіологічних аспектів формування мобільності населення;

- розробити методологічне та методичне забезпечення для міждержавного порівняльного аналізу якості життя населення (виходячи не на показники ВВП, а на інтегральний індекс щастя) ;

- працювати над виробленням якісної методології обліку і статистики міграційних процесів, формуванням інформаційної бази даних, яка б містила дані про явища і

процеси, пов'язані з міграцією за різними напрямками. Така база даних слугувала б відмінним джерелом перманентного моніторингу ситуації в міграційній сфері та дозволяла б проводити якісні прогностичні розрахунки на перспективу, що дало б змогу попередити низку проблемних явищ і процесів;

- забезпечити поширення досвіду, а також соціальних ініціатив державних та недержавних, громадських організацій в царині реалізації міграційної політики в Україні та її регіонах. Забезпечити ширше висвітлення проблем, що стосуються соціальної захищеності дітей мігрантів, а також подолання міграційних ризиків;

- приступити до розробки та реалізації Цільових комплексних Програм відродження працевітного високотехнологічного виробництва у регіонах. Мета - забезпечення першим робочим місцем випускників вищих навчальних закладів, зниження мотивації професійних кадрів щодо еміграції в країни з кращими умовами життєдіяльності;

- місцевим органам державної влади спільно з органами юстиції, освіти, науки, іншими зацікавленими суб'єктами соціально-економічних та правових відносин внести пропозиції у нормативно-розпорядчі акти України щодо посилення виховної роботи в середовищі дітей мігрантів, сприяти їх соціалізації в силу труднощів через відсутність одного чи обох з батьків. При цьому важливо не допускати у дітей таких проявів, як стигматизація, соціальна дезорієнтація, емоційна депривація;

- забезпечити ефективний соціальний та психологічний супровід дітей і сімей трудових мігрантів. Це можливо через розвиток потужної мережі соціальних служб, які б конкурували між собою, як це спостерігається у розвинених країнах;

- посилити через соціальні служби співпрацю з тими спільнотами, які формуються з числа емігрантів за кордоном, а також з числа реемігрантів на території України;

- сприяти створенню та підтримці функціонування навчальних закладів з можливістю вивчення рідної мови за кордоном, де зосереджені громади українських мігрантів.

Удосконалення фінансового забезпечення регіонального та місцевого розвитку

Сукупність існуючих проблем поряд із новими викликами, що диктуються сучасними реформами в країні, доводять необхідність кардинальних змін у практиці управління фінансовими ресурсами як на рівні держави, так і регіонів, територіальних громад, перегляду форм і механізмів забезпечення виконання функцій органами місцевого самоврядування, удосконалення існуючої моделі фінансового забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування в напрямі посилення оптимальності її фіскального та стимулюючого ефектів і відповідності як реаліям сьогодення, так і потребам збалансування інтересів центру та регіонів, усунення диспропорцій фінансової забезпеченості окремих територій, зниження напруги у міжбюджетних відносинах.

У реалізації задекларованих завдань вагома роль належить чіткому окресленню пріоритетів та формуванню концепції фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в Україні, яка спрямована на забезпечення фінансової спроможності та самодостатності територіальних громад за рахунок активізації як бюджетних, так і небюджетних методів фінансового забезпечення місцевого розвитку. Критеріальними умовами досягнення фінансової спроможності сільських територіальних громад в сучасних умовах є реформування системи державних фінансів в напрямку її децентралізації, а також зміна системи адміністративно-територіального устрою України. До засадничих положень **концепції забезпечення фінансової спроможності територіальних громад**, на думку авторів, слід віднести наступні:

- 1) **зміцнення фінансової незалежності територіальних громад та регіонів** шляхом:

- одночасної передачі органам місцевого самоврядування переважної більшості повноважень місцевого характеру і коштів державного бюджету у вигляді

окремих податків або їх частини. При цьому, доцільним буде диференціацію бюджетного ресурсу здійснити за рівнями бюджетної системи (міські, селищні і сільські бюджети). В той же час, районні та обласні бюджети мали б забезпечувати коштами виконання тільки делегованих державних повноважень джерелом фінансування яких в основному мали б бути міжбюджетні трансферти;

- унезалежнення бюджетного процесу на місцевому рівні від прийняття державного бюджету, що дозволить відмовитись від формування місцевих бюджетів за принципом «зверху-вниз» та забезпечить виконання норм Конституції України;
- можливість переходу на банківську форму розрахунково-касового обслуговування розпорядників коштів місцевих бюджетів в частині спеціального фонду місцевих бюджетів;

2) *відмова від патерналістської моделі відносин між регіонами та центром і стимулювання ефективного використання власного фінансового потенціалу територіальних громад* через:

- розширення переліку місцевих податків і зборів та надання органам місцевого самоврядування реальних повноважень в частині регулювання їх ставок;
- відміна пільг на справляння податку на нерухоме майно та віднесення плати за землю до категорії «місцеві податки та збори»;
- збільшення частки обсягу національних податків, які б закріплювались за місцевими бюджетами та не враховувалась при розрахунку міжбюджетних трансфертів. Перш за все, йдеться про закріплення за місцевими бюджетами частини надходжень від *податку на прибуток підприємств некомунальної форми власності*, що дозволить підвищити зацікавленість місцевих органів влади у стимулюванні економічної активності в межах підвідомчої території;
- удосконалення механізму *перерозподілу податку з доходів фізичних осіб* шляхом відмови від його спрямування за місцем реєстрації платника податків, який є податковим агентом з нарахування та сплати податку, та зарахування даного податку за місцем фактичного територіального розташування платника податку. Це дозволить відмовитись від практики акумулювання більшої частини цього податку діловими центрами України та забезпечить соціальну справедливість розподілу фіскального ресурсу між територіями;
- скасування механізму вилучення коштів до державного бюджету;
- відмова від поділу місцевих бюджетів на кошики і формування єдиного кошику доходів;

3) *забезпечення ефективності міжбюджетних відносин* на основі:

- налагодження прямих міжбюджетних відносин державного бюджету із громадами з кількістю жителів більше 5000 осіб, що стимулюватиме територіальні громади до об'єднання;
- активізації використання інструментів горизонтального вирівнювання, що дозволить без втручання держави перерозподіляти кошти між місцевими бюджетами відповідно до спільних потреб територіальних громад;
- повне забезпечення з державного бюджету виконання органами місцевого самоврядування делегованих державних повноважень та надання чіткості категорії «делеговані повноваження», що унеможливить віднесення до них різних повноважень держави у різні бюджетні роки. Це дозволить уникнути дестабілізації ситуації із прогнозуванням надходжень і витрат місцевих бюджетів;
- передача повноважень на виконання державних функцій та фінансових ресурсів від Міністерства фінансів України до галузевих міністерств (Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти і науки), що посилить їх відповідальність за розвиток галузей. При цьому на

Міністерства покладається реалізація державної політики у відповідних галузях, а функція закупівлі товарів, робіт і послуг переноситься на рівень розпорядників коштів місцевих бюджетів та відповідних установ;

4) *нарощення обсягів бюджетних видатків інвестиційного характеру шляхом:*

- удосконалення механізму функціонування Державного фонду регіонального розвитку в частині формування чітких принципів та критеріїв розподілу фінансових ресурсів між окремими територіями та забезпечення виконання законодавства щодо наповнення даного Фонду не менше 1% від ВВП;
- формування системи надання допомоги депресивним і слабorozвиненим територіям на основі критерію «забезпеченість громадян стандартами соціальних послуг»;
- стимулювання використання органами місцевого самоврядування небюджетних механізмів регіонального розвитку, зокрема державно-приватного партнерства, залучення зовнішніх та внутрішніх кредитних ресурсів, грантових коштів;
- зняття законодавчого обмеження щодо мінімальної чисельності мешканців міста (300 тисяч) для здійснення місцевих запозичень та встановлення чіткого переліку підстав для відмови Міністерства фінансів в погодженні обсягу та умов здійснення місцевого запозичення чи надання місцевої гарантії.

Реалізація запропонованих заходів з децентралізації державних фінансів має за мету забезпечити перехід від патерналістської моделі міжбюджетних відносин до внутрішньоорієнтованої моделі соціально-економічного розвитку територіальних громад, ефективного використання їх власного фінансового потенціалу.

Одним із імперативів розвитку системи державних фінансів в Україні є її децентралізація як визначальний чинник забезпечення ефективності управління фінансами регіону. Однак, не зважаючи на широкий потік публікацій з приводу пошуку механізмів її реалізації, досі не визначеним залишається питання її оптимальних масштабів: яка частка фінансових ресурсів повинна залишатись на місцях, а яка потрібна державі для ефективного виконання покладених функцій? Економічною наукою доведено (теорія бюджетного федералізму, теорія суспільного вибору, теорія децентралізації) наявність прямої залежності між рівнем міжрегіональної соціально-економічної диференціації в країні та оптимальним рівнем централізації. Тобто, чим вищим є рівень міжрегіональної економічної диференціації, тим більша частка доходів централізуватиметься задля забезпечення справедливого розподілу доходів в масштабах національної економіки. Централізація податково-бюджетних повноважень вважається виправданою до такого рівня, який дозволяє підвищувати значення функції суспільного добробуту у всіх регіонах шляхом перерозподілу доходів в межах країни.

Використання методу ймовірнісного моделювання для оцінки наслідків податково-бюджетної децентралізації, яка ґрунтується на оцінці та порівнянні рівнів суспільної корисності жителів регіонів, дозволила встановити невідповідність сучасного рівня централізації фінансових ресурсів та покладених повноважень на регіональні органи влади в економіці України. Навіть за умови збереження існуючого рівня міжрегіональної диференціації за валовим регіональним продуктом в розрахунку на одного мешканця, власними доходами місцевих бюджетів та доходами населення різних регіонів *оптимальний рівень централізації бюджетних ресурсів в Україні повинен знаходитись в межах 36,40%.*¹⁰⁶ Можемо стверджувати, що рівень вилучення регіонального бюджетного

¹⁰⁶ Докладно моделювання оптимальних масштабів податково-бюджетної децентралізації в умовах міжрегіональної диференціації та результати моделювання висвітлено у монографії: Фінансові механізми формування конвергентної моделі регіонального розвитку: монографія. – Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України», 2014. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

ресурсу до держбюджету впродовж 2006-2014 рр. вдвічі перевищував його оптимальне значення. Досягнення розрахованого рівня централізації вимагає не просто часткових змін у бюджетній та податковій політиці України, а системних реформ та їх перебудови на нових парадигмальних засадах.

Практична реалізація податково-бюджетної децентралізації системи державних фінансів в Україні до обґрунтованого рівня за рахунок передачі на місцевий рівень поряд з місцевими податками та податками на нерухомість значної частини загальнонаціональних податків, що дозволить забезпечити фінансову спроможність регіонів та окремих територіальних громад, а також «запустити» процеси їх розвитку на основі стимулювання ефективного використання власного фінансового потенціалу.

Удосконалення політики розвитку сільських територій

З часу проголошення незалежності України безсистемне генерування множинності пріоритетів розвитку сільських територій супроводжувалось систематичним самоусуненням держави від їх реалізації; послідовною мінімізацією інституційної спроможності територіальних громад, як основного суб'єкта розвитку сільської території; лібералізацією участі суб'єктів сільськогосподарської діяльності у соціальному розвитку сільських територій, а також фактичною втратою відповідальності цих суб'єктів щодо збереження, відтворення та зміцнення потенціалу сільських територій. Набули усталеного характеру деструктивні тенденції, спричинені несприятливими умовами життєдіяльності, зокрема поширенням бідності, безробіттям, незадовільним станом житлово-комунального господарства та соціальної інфраструктури тощо. Системні кризові явища, руйнування соціальної та виробничої інфраструктури в сільській місцевості, стрімке зниження рівня життя сільського населення, вкрай несприятливі демографічна ситуація та міграційні процеси на сучасному етапі обумовлюють занепад і деградацію сільських територій. Періодичні зміни в структурі центральних та місцевих органів виконавчої влади не призводили до структурних змін змісту їх діяльності, передусім конкретизації діяльності щодо розвитку сільських територій, як окремого об'єкта державного управління. Дотепер не сформовано цілісного масиву правових норм, які б виокремлювали сільські території та їх розвиток, як унікальний об'єкт владного впливу на державному, регіональному та місцевому рівнях; визначали конкретність, послідовність, передбачуваність і дієвість державної політики у цій сфері. Реєстрація суб'єктів економічної діяльності та легітимізація результатів за місцем здійснення цієї діяльності в межах відповідної сільської території понині не є домінантною правовою нормою.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає наближення вітчизняної політики розвитку сільських територій до європейських стандартів. Тому зміцнення політики розвитку сільських територій має стати загальним пріоритетом України на шляху вступу до ЄС. Перспектива системної євроінтеграційної модернізації вітчизняної політики розвитку сільських територій зумовлює необхідність її уніфікації та інституційного забезпечення шляхом впорядкування та адаптації чинного законодавства України до стандартів країн-членів ЄС. Необхідно зміщувати акценти з коригуючих функцій держави на превентивні, організуючі, стимулюючі та мобілізуючі.

Пріоритети розвитку сільських територій в процесі децентралізації влади необхідно імплементувати у конкретні функції, управлінські процедури, показники ефективності та результативності, критерії відповідальності щодо їх реалізації при розмежуванні повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Принципово важливо, щоб врегулювання міжсекторальної проблеми розвитку сільських територій вкотре не було зведено виключно до сфери державної аграрної політики. Існує потреба запровадження постійного моніторингу розвитку сільських територій на основі комплексної оцінки їх потенціалу, ефективності вирішення ключових проблем, на яких необхідно зосередити консолідовані зусилля господарюючих суб'єктів, територіальних громад і держави.

Спільна аграрна політика ЄС поєднує елементи регуляторно-ринкової, цінової, зовнішньоторговельної та структурної політики. При цьому її цілі поступово змістилися з вирішення проблем сільського господарства до завдань збереження довкілля та сільських ландшафтів, підвищення якості життя в сільських місцевостях і диверсифікації сільської економіки. Ефективний розвиток сільських територій країн ЄС значною мірою забезпечується завдяки високому рівню їх фінансової автономності, що дає змогу сільським громадам розпоряджатися на власний розсуд переважною частиною бюджетних коштів, акумульованих на їхніх територіях.

В Україні досвід САП може бути успішно використаним, зокрема, щодо інструментарію стимулювання екологічно відповідальної господарської діяльності на основі принципу перехресної відповідальності, диверсифікації механізмів підвищення якості людського капіталу, стимулювання місцевих ініціатив територіальних громад тощо.

Нагальним є вдосконалення фіскального регулювання та приведення до економічно обґрунтованих норм рентних платежів за використання природних благ сільських територій. Для забезпечення фінансової спроможності сільських громад здійснювати належні їм функції, вони мають володіти можливістю розпоряджатися власним бюджетом включно з коштами, отриманими від сплати за користування належними їм природними ресурсами — земельними, водними, лісовими, мінеральними тощо.

Необхідно визначити податкову базу, яка дасть змогу забезпечити виконання власних повноважень з урахуванням об'єктивних критеріїв дотування державою делегованих повноважень; привести до економічно обґрунтованих норм рентні платежі, а також упорядкувати пільги щодо використання природних благ територіальних громад (земельних, водних, мінеральних ресурсів); запровадити механізм капіталізації природних ресурсів на місцевому рівні, що є передумовою для залучення інвестиційних ресурсів та зовнішнього запозичення коштів. Рентні платежі за споживання природних благ сільських територій переважно повинні акумулюватися на рівні місцевих бюджетів, а їх використання — мати цільовий характер, що забезпечуватиме нарощення фінансового потенціалу територій та посилення ролі притаманних їй фінансових важелів у підвищенні екологічної й соціальної ефективності його реалізації.

Недосконалість в сфері рентних відносин унеможливорює спрямування вигід землекористування на користь суспільного розвитку та в екологічну сферу. Так, недосконала нормативна грошова оцінки земель сільськогосподарського призначення двадцятирічної давності та її неадекватність сучасним ринковим умовам; високий ступінь деградації земель унаслідок виснаження ґрунтів; потреба радикального відновлення ґрунтозахисних, протиерозійних заходів, обумовлюють необхідність підвищення рівня плати за землю. Законопроектом № 2254 “Про внесення змін до ст. 21 Закону України “Про оренду землі” (про підвищення розміру річної орендної плати за користування земельною ділянкою сільськогосподарського призначення, земельною часткою (паєм)” передбачається збільшення розміру річної плати за оренду земельної ділянки сільгосппризначення і земельної частки (паю) до 4,5% від їх визначеної відповідно до законодавства вартості. Очікувана середня мінімальна вартість оренди в перспективі зросте до 928,6 грн за 1 га на рік, а додаткові надходження становитимуть близько 6 553 млн грн. Доцільним є подальше збільшення мінімальної орендної плати до 5%, у результаті чого вона дорівнюватиме майже 1 031,8 грн/га на рік, що забезпечить додаткові надходження до бюджету майже 7 243 млн грн. Першочерговими напрямками використання коштів, отриманих за рахунок збільшення ставок земельного податку, має бути виконання робіт із охорони ґрунтів та відтворення їх родючості; відновлення в Україні робіт з суцільних ґрунтових обстежень та бонітування ґрунтів, нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, лісовпорядкування за умови адекватного унормування методик та порядків їх здійснення.

Стосовно водних ресурсів, значні резерви збільшення надходжень до бюджетів, у т. ч. місцевих, пов'язані з підняттям ставок збору за використання води, що входить до

складу напоїв. При цьому доцільно перейти від єдиного нормативу для всієї країни до диференційованого в розрізі основних басейнів (для поверхневих вод) та адміністративно-територіальних одиниць (для підземних вод). При нинішніх нормативах плати частка збору за спеціальне водокористування в кінцевій вартості продукції становить за підрахунками лише 0,5%. Нині масово спостерігаються прояви самовільного буріння свердловин глибиною понад 60 м - у зв'язку з чим необхідно налагодити систему обліку та контролю за цим процесом, щоб ідентифікувати реальну базу стягнення плати за спеціальне водокористування. Об'єм води, яка забирається із самовільно пробурених свердловин, відповідно до експертної оцінки, становить близько 75 млн м³. Розширення бази за рахунок оподаткування видобутку підземних вод із цих свердловин дасть можливість додатково залучити до бюджетів різного рівня до 90 млн гривень.

На практиці впровадження господарських, економічних механізмів збалансованого розвитку у вітчизняній агросфері загальмовано відчутним поширенням моделі великотоварного господарювання. За всіх її здобутків, серед яких можна назвати зростання обсягів продукції навіть у кризові роки, діяльність потужних аграрних корпорацій не стала повною мірою ні екологічно, ані соціально відповідальною. Поряд із посиленням екологічних вимог до господарювання та штрафних санкцій за їх недотримання, необхідно налагодити соціальний діалог між суб'єктами, що впливають на розвиток сільських територій, забезпечити дієвий контроль за дотриманням ними соціальних норм, прийнятих місцевим співтовариством. Це досягається, зокрема, шляхом імплементації практики соціального аудиту і корпоративної соціальної звітності, яка покликана орієнтувати бізнес на конкретні сфери та показники відповідальної поведінки, забезпечити моніторинг виконання добровільно взятих соціальних зобов'язань, для чого є доцільним:

- прийняття Закону “Про соціальну відповідальність бізнесу” установивши: обов'язкові макро- та мікросоціальні індикатори соціальної ефективності суб'єктів економічної діяльності, наприклад, показники питомої ваги сільських жителів у загальній чисельності персоналу, обсяги інвестицій на розвиток об'єктів соціальної інфраструктури сіл; відповідні податкові преференції і штрафні санкції у разі їх дотримання / недотримання тощо;
- включення соціального аудиту до складу загальної системи аудиторської діяльності в Україні, яка передбачена Законом України “Про аудиторську діяльність”;
- внесення змін до законів України “Про оренду землі”, “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців”; Земельного та Податкового кодексів України, якими передбачити механізм сплати податків суб'єктами економічної діяльності, що ведуть агробізнес, не за місцем реєстрації їх головної компанії, а за місцем виробничої діяльності аграрних підрозділів у сільській місцевості, а також порядок формування за рахунок таких коштів бюджетів розвитку місцевих бюджетів;
- запровадження механізму відсоткової філантропії, суть якого полягає в тому, що платник податку має право переадресувати певний, установлений законом, відсоток свого податку безпосередньо організації, котра займається вирішенням конкретної суспільної проблеми. У світовій практиці перелік таких проблем переважно визначається законом, а можливих одержувачів внесків — актом органів місцевої влади (як правило, це сільські заклади освіти, медицини, екологічні організації тощо). Запровадження такого механізму потребує внесення відповідних змін до ст. 179 (Порядок подання різної декларації про майновий стан і доходи (податкової декларації)) і ст. 152 (Порядок обчислення податку) Податкового кодексу України.

Основні напрями державної політики розвитку сільських територій повинні забезпечити захист конституційних прав кожного сільського жителя, його особистий розвиток і охорону здоров'я, стабільність соціально-економічних та екологічних умов

проживання. Пріоритетним завданням є створення просторово рівномірної мережі точок зростання сільського розселення з урахуванням його основних соціально-економічних параметрів з метою зменшення територіальної диференціації, сприяння зміцненню міжпоселенських зв'язків, орієнтацію на диверсифікацію сільської економіки, стимулювання соціально-економічного розвитку.

Укрупненню територіальних громад повинно передувати формування соціально-економічних умов і фінансових основ для інтеграції сільських поселень. Зважаючи на те, що багато сіл мають неповний набір функцій (немає суб'єктів господарювання, закладів соціальної сфери, повноцінної транспортно-інформаційної інфраструктури), першочерговим напрямом трансформації сільської поселенської мережі має стати забезпечення комплексної функціональності сіл. Це стане поштовхом для зміцнення фінансової спроможності громад, їх об'єднання, але не на засадах масштабу, а функціональної доцільності. Зокрема, слід спрямувати зусилля на виявлення точок розвитку систем розселення, формування комунікативних зв'язків сільських поселень, що обумовлюють мобільність населення, створення спільного, інтегрованого й ефективного ринку праці; оптимізацію масштабів та покращення якості діяльності закладів соціальної сфери з метою забезпечення конституційних гарантій у сфері соціальних послуг; організацію інформаційної комунікації щодо заходів і послуг, які надаються в межах сільської громади та поза нею; розвиток транспортної мережі з позиції забезпечення географічної доступності базових центрів територіального розвитку.

На державному рівні пріоритетності набуває завдання концентрації фінансових ресурсів на основі формування цільових фондів інвестування проектів щодо комплексного розвитку сільських територій, які сприяють накопиченню стартового капіталу для реалізації підприємницьких проектів, забезпечують надання соціальних послуг у сільській місцевості з використанням пільгового кредитування.

Розвиток соціальної сфери села потребує поширення практики паритетної фінансової участі держави, регіональної влади і територіальних громад у розбудові й модернізації соціальної інфраструктури. Розробка відповідних проектів повинна передбачати широке застосування інструментів демографічного прогнозування. Так, у середньостроковій перспективі слід очікувати подальшого збільшення кількості дошкільнят у результаті нинішнього підвищення рівня народжуваності в Україні, надалі вона швидко зменшуватиметься. Натомість, зростатиме кількість дітей шкільного віку (6–16 років) за рахунок більш чисельного контингенту осіб, народжених у 2008–2013 роках. За таких умов непередбачене скорочення мережі загальноосвітніх навчальних закладів може в майбутньому призвести до дефіциту учнівських місць, що вказує на доцільність використання тимчасово вільних потужностей для потреб дошкільної освіти. Прогнозоване старіння сільських жителів спричинить зміну структури попиту на послуги з охорони здоров'я.

У центрі уваги державних органів управління має бути вирішення проблем безпечності середовища життєдіяльності, доступності та якості соціальних послуг, насамперед невідкладної та первинної медико-санітарної допомоги, дошкільної і середньої освіти. Перелічені завдання є необхідною передумовою для поліпшення демографічної ситуації та людського потенціалу сільських територій. Так, украй висока передчасна смертність чоловіків є результатом і відображенням поєданого впливу наявних економічних негараздів, неефективної політики у сфері охорони громадського здоров'я, проблем стосовно якості та доступності медичної допомоги, нездорового способу життя значної частини населення, психологічної напруги. На особливу увагу заслуговують наступні заходи.

Житлово-комунальне господарство:

- усунення зайвих адміністративних перешкод щодо отримання ділянки під будівництво, запровадження нових типів кредитів із регулюванням відсоткових ставок,

пільгових умов закупівлі будівельних матеріалів, принаймні для малозабезпечених домогосподарств;

- створення фонду службового житла, передбачивши відповідні кошти в місцевих бюджетах, та/або забезпечення можливості отримання довгострокових низьковідсоткових кредитів на придбання житла для молодих працівників соціальної сфери (освіти, охорони здоров'я, культури), особливо первинної ланки в районах, де гостро стоїть питання забезпеченості відповідними кадрами;

- розроблення державних і регіональних програм водопостачання та водовідведення, постачання питної води сільським населеним пунктам, жителі яких користуються привізною водою, з урахуванням екологічних критеріїв відповідно до директив № 98/83/ЄС про якість води, призначеної для споживання людиною, №91/271/ЄЕС про очистку міських стічних вод;

- охоплення сільських населених пунктів централізованими послугами зі збирання та вивезення твердих побутових відходів з урахуванням вимог директив 2008/98/ЄС про відходи та 1999/31/ЄС про захоронення відходів. Для цього, зокрема, доцільно:

- обґрунтувати етапність підвищення тарифів за послуги зі збирання, вивезення і захоронення відходів з позиції забезпечення окупності цієї діяльності, а також урахування максимально допустимого навантаження на бюджет домогосподарств. За європейськими стандартами, граничний розмір витрат на створення та функціонування системи поводження з відходами не повинен перевищувати 1% від доходів. Згідно з розрахунками, нині в Україні він дорівнює 0,1–0,4%;
- розробити організаційний механізм концентрації необхідних фінансових ресурсів місцевими громадами. Так, у розвинених країнах поширена практика створення муніципальних асоціацій із сусідніми населеними пунктами, діяльність яких спрямована на вирішення завдань, що виходять за рамки можливостей однієї громади. Наприклад, у Фінляндії існують 262 спільні муніципальні ради, які співпрацюють у сфері електро, й водозабезпечення, поводження з відходами тощо;
- провести інформаційну та просвітницьку кампанію серед сільських жителів про необхідність роздільного збирання твердих побутових відходів, компостування їх органічної складової, а також наявності для цього технології.

Медичне забезпечення та охорона здоров'я:

- проведення реорганізації сільських лікарських амбулаторій, амбулаторних відділень сільських дільничних лікарень та частини поліклінічних відділень центральних районних і районних лікарень, великих ФАПів. У зв'язку з тим, що на рівні ФАПів, які обслуговують до 300 осіб, надається низькопродуктивна та здебільшого неякісна медична допомога, пропонується на рівні місцевих громад (і лише з їх погодження) розглянути питання про їх закриття з одночасним розвитком мережі амбулаторій ЗП/СМ;

- здійснення деталізованого (загальна кількість, кількість вузьких спеціалістів, укомплектованість, забезпеченість (загальна і по окремих спеціальностях) аналізу стану кадрового забезпечення та визначення реальної й перспективної потреби у спеціалістах з урахуванням демографічних прогнозів і територіальної специфіки захворюваності населення;

- запровадження податкових стимулів для відкриття приватних лікарських кабінетів у сільській місцевості, наприклад податкових канікул для стоматологічних кабінетів.

Освітня сфера:

- диверсифікація мережі освітніх структур з одночасним посиленням їх взаємодії. Необхідно прискорити розробку регіональних планів створення освітніх округів та модернізації мережі професійно-технічних, загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до методичних рекомендацій, схвалених розпорядженням Кабінету Міністрів

України № 675,р. Щодо малокомплектних шкіл, котрі часто є єдиним культурно-освітнім центром на селі доцільно скористатися досвідом європейських країн (Польщі, Нідерландів) та внести зміни до чинного законодавства, якими передбачити можливість передачі освітнього закладу іншій ніж одиниця самоврядування юридичній особі (наприклад, асоціації, фонду, церковній юридичній особі) без обов'язкової його ліквідації як установи, а також бюджетне субсидування в разі збереження загальнодоступності освітніх послуг;

- забезпечення регулярного та безоплатного підвезення дітей старшого дошкільного віку, освіта яких є обов'язковою згідно із Законом України “Про дошкільну освіту”, у населених пунктах, де ДНЗ немає, для чого внести відповідні змін до Державної цільової соціальної програми “Шкільний автобус”;

- розроблення типових будівельних проектів інноваційних моделей новітніх навчальних закладів (у складі дитячого садка, початкової школи, центру дозвілля та житла для персоналу) згідно зі специфікою території (рельєфними, демографічними та іншими особливостями), ураховуючи досвід реалізації Державної цільової соціальної програми “Школа майбутнього”;

- удосконалення механізмів контролю за виконанням процедури працевлаштування в сільській місцевості випускників ВНЗ, які навчалися за державним замовленням ;

- формування ефективних “соціальних ліфтів” для обдарованої сільської молоді, що потребує поступової відмови від практики цільового замовлення на підготовку кадрів, і натомість запровадження спеціальних стипендій і грантів, а також дієвих механізмів пошуку обдарованих учнів;

- створення консультаційних рад за участю представників профільних державних органів управління, керівників ПТНЗ і ВНЗ, роботодавців з метою розробки узгоджених заходів щодо планування підготовки фахівців відповідно до прогностичних оцінок розвитку ринку праці сільських територій, коректування навчальних планів і програм з урахуванням потреб роботодавців, проходження виробничої практики, удосконалення профорієнтаційної роботи з підлітками та молоддю, працевлаштування випускників.

Слід визнати, що населення сіл не може бути працевлаштоване в межах місцевого ринку праці з обмеженою сферою докладання праці та практично повною відсутністю альтернатив працевлаштування за наймом. Орієнтація на самозайнятість в особистих селянських господарствах розглядається виключно як короткотерміновий засіб підтримки, а не стратегічно виважений механізм стабілізації ситуації. Необхідним є формування нових сільсько-міських партнерств та створення додаткових продуктивних робочих місць у переробній ланці агропромислового комплексу, інфраструктурі сфери послуг, транспортно-комунікативних зв'язків, постачально-збутової кооперації на основі диверсифікації сільської економіки, державної підтримки сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, охоплення сільських територій процесами регіональної кластеризації. На законодавчому рівні потрібно закріпити норми, які передбачають:

- заходи щодо підтримки підприємств соціально-побутової спрямованості, навчання та профорієнтації сільської молоді, недержавних інформаційно-навчальних центрів, клубів за інтересами для різних груп населення, у т. ч. із залученням незайнятого населення;
- забезпечення молоді першим робочим місцем та стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць на сільській території;
- гарантії постійного житла для осіб, які після закінчення ВНЗ чи ПТНЗ закріплюються для постійної роботи в сільській місцевості протягом наступних 10 років, із правом набуття приватної власності після закінчення цього терміну;
- активізацію участі молоді в програмах і проектах відродження села, зокрема створення фермерських підприємств на вигідних умовах кредитування оренди

землі, придбання худоби, сільськогосподарської техніки й обладнання, будівництва житла тощо;

- заохочення диверсифікації сільської економіки на базі існуючого ресурсного потенціалу та потреб конкретної території, сприяння створенню нових робочих місць у позааграрній сфері.

Зокрема, для розвитку сільського зеленого туризму в короткостроковій перспективі доцільно: затвердити та забезпечити впровадження добровільних стандартів обслуговування у сфері сільського зеленого туризму та принципи категоризації сільських садиб; із залученням ЗМІ та всіх зацікавлених сторін провести роз'яснювальну роботу серед власників особистих селянських господарств щодо особливостей та пільгових умов ведення цього виду туризму; організувати навчання представників сільських і селищних рад, інших зацікавлених сторін для подальшого надання ними консультаційної допомоги власникам сільських садиб зеленого туризму; ініціювати пошук та залучення міжнародної фінансової і технічної допомоги на підтримку розвитку цього виду туризму в Україні; за участю профільних академічних установ дослідити стан, інфраструктуру, особливості ведення сільського зеленого туризму в регіонах України, обґрунтувати перелік потенційно привабливих територій та розробити регіональні програми (бізнес-плани) його розвитку.

В степових районах з інтенсивним сільським господарством, необхідно створювати більш комфортні природні умови проживання населення, зокрема через розширення можливостей природоохоронного та рекреаційного лісокористування.

Загалом, формування та реалізацію пропонованих підходів збалансованого розвитку сільських територій належить здійснювати на засадах поєднання, взаємодоповнення та гармонізації системи пріоритетів у відповідних сферах та секторах державної та регіональної політики.

Удосконалення політики розвитку урбанізованих територій

Основним пріоритетом у цій сфері є удосконалення міжмуніципальної співпраці шляхом підвищення «пов'язаності» точок росту із оточуючими їх територіями задля розширення зони їх впливу. Заходами, що сприятимуть реалізації вказаного пріоритету є:

- розробка інструментів регіональної політики, які б були орієнтовані на гострі проблеми окремих міст, а також на існуючі можливості та унікальні сильні сторони міських агломерацій та регіонів, у яких вони локалізуються;
- застосування оптимальних інструментів для регулювання розвитку різних типів міст та регіонів, визначених на основі глибокого аналізу основних факторів, умов та динаміки їх розвитку;
- розробка й впровадження інструментів, які б забезпечували позитивні екстерналії від регіональних метрополій на прилеглі території;
- впровадження механізмів взаємодії та взаємоузгодження дій органів державної влади із органами місцевого самоврядування, недержавними інститутами та бізнесом шляхом розробки різнопланових програм, стратегій і проектів щодо територіального розвитку;
- застосування механізмів публічно-приватного партнерства, міжмуніципального співробітництва, корпоративної соціальної відповідальності та ін.;
- активізація механізмів цільового стимулювання окремих типів територій (великих міст, агломерацій, територій пріоритетного розвитку та ін.), які передбачають застосування економічних, фінансових та інших інструментів шляхом розробки та впровадження системи державних і місцевих грантів, вдосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування великого міста і агломерацій (метрополій).

До першочергових заходів слід віднести:

- прийняття базового Закону “Про основи державної регіональної політики”, виробити критерії типізації регіонів (високо- середньо- та слабоурбанізованих), встановлення пріоритетів розвитку кожного з типів регіонів, означення моделей розвитку високоурбанізованих територій, надання правового визначення агломераціям;
- вдосконалення Генеральної схеми планування території України шляхом враховування пріоритетів та особливостей високоурбанізованих територій з визначенням їх функцій в контексті національної стратегії соціально-економічного розвитку;
- ініціювання розробки та реалізації на національному рівні “Міського аудиту” на зразок існуючого в країнах ЄС, який би передбачав оцінку та аналіз розвитку великих міст, що сприятиме удосконаленню міської та регіональної статистики;
- сприяння розробці національних соціальних стандартів якості життя населення та забезпечення прозорих механізмів з їх дотримання на всій території держави (а не лише у великих містах);
- удосконалення механізмів реалізації державної політики високоурбанізованих територій в контексті їх активізації та інтеграції у євроспільноту.

Підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробничої сфери регіонів

Основними завданнями реалізації цього напрямку є:

у промисловості

- оптимізація структури промислового виробництва шляхом стимулювання розвитку тих видів діяльності, які здатні забезпечити імпортозаміщення та приріст експорту в ключових секторах економіки;
- пріоритетне фінансування науково-виробничих програм інноваційного змісту з високим ступенем віддачі інвестицій, спрямованих на розробку і впровадження новітніх технологій, які мають стати об’єктами конкретного прояву державної селективної політики підтримки вітчизняної промисловості;
- сприяння розвитку потенційно прибуткових, наукомістких та високотехнологічних промислових виробництв із паралельним закриттям або реструктуризацією неефективних підприємств;
- підвищення конкурентоспроможності та розширення ринків збуту вітчизняної продукції шляхом переходу промислового виробництва на замкнені технологічні цикли виготовлення товарів кінцевого споживання для внутрішнього і зовнішнього ринків;
- забезпечення розвитку виробничої інфраструктури у регіоні шляхом розбудови мережі індустріальних парків на засадах державно-приватного партнерства;
- визначення та законодавче закріплення чіткого порядку фінансування (співфінансування) пріоритетних проектів, а також прозорого розподілу за результатами діяльності прибутку та активів;
- зменшення рівня енергоємності виробництва на основі реалізації енергозберігаючої моделі розвитку промисловості, що передбачає розширення використання нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії, диверсифікацію енергопостачання, а також формування ефективної структури енергогенеруючих потужностей у промисловому виробництві;
- реалізація енергозберігаючої моделі розвитку з розширенням використання нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії, диверсифікацією енергопостачання та формуванням ефективної структури енергогенеруючих потужностей у промисловому виробництві; зменшення рівня енергоємності виробництва;
- приведення системи технічного регулювання у відповідність з міжнародними стандартами стосовно якості продукції, екологічних вимог до продукції та технологічного процесу її виробництва, охорони праці, техніки безпеки;

- упровадження екологічно ефективних методів організації виробництва, принципів корпоративної соціальної відповідальності з метою зменшення обсягів викидів і скидів, мінімізації утворення відходів та комплексного використання матеріально, сировинних ресурсів, у тому числі вторинних;

- розвиток технологій промислового виробництва, що унеможливають або зменшують обсяг використання екологічно небезпечних хімічних речовин та їх сполук;

у транспорті

- формування регіонального конкурентного ринку транспортних послуг шляхом створення транспарентних умов роботи для приватних операторів;

- забезпечення прозорості фінансової звітності підприємств пасажирського транспорту на основі запровадження електронної системи обліку пасажиропотоків;

- розширення спектру нових послуг на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та наукових розробок;

- підвищення рівня конкурентоспроможності операторських і транспортно-експедиторських компаній, що здійснюють перевезення за транзитними напрямками та у рамках міжнародних транспортних коридорів;

- досягнення рівня європейських і світових стандартів у транспортних перевезеннях, що сприятиме прискоренню євроінтеграції та максимальній реалізації транзитного потенціалу регіону;

- створення організаційно, правових, економічних і техніко-технологічних передумов для запровадження принципів європейської транспортної політики;

- зменшення негативного впливу транспортних засобів на навколишнє природне середовище;

зокрема:

у залізничному транспорті

- організаційна модернізація ДТГО “Львівська залізниця” шляхом роздержавлення (корпоратизації) її окремих структурних підрозділів і реструктуризації активів із метою залучення приватних інвестицій та подальшої демонополізації ринку перевезень цим видом транспорту;

- збереження першості на ринку вантажних перевезень і подальше динамічне нарощення обсягів вантажо, і пасажирообороту залізничним транспортом відповідно до потреб соціально-економічного розвитку регіонів на основі ефективного використання наявної інфраструктури та рухомого складу;

в автомобільному транспорті

- запровадження ефективної системи управління державними (комунальними) транспортними підприємствами з метою підвищення ефективності їх функціонування і недопущення збитковості;

- забезпечення умов (проведення прозорих тендерів і моніторингу дотримання їх вимог) для повноцінної реалізації в регіонах механізму ринкової конкуренції між приватними автоперевізниками, наслідком чого має стати обов’язкове оновлення рухомого складу транспортних засобів і зважена тарифна політика;

- розміщення замовлень на виготовлення автобусів, тролейбусів, трамваїв на львівських підприємствах, стимулювання виробництва електробусів;

- сприяння відтворенню застарілої транспортної інфраструктури в регіоні на паритетних між державою і приватними інвесторами засадах, передусім у напрямку розбудови сучасної мережі автомобільних доріг, утримання їх в належному експлуатаційному стані і проведення заходів, спрямованих на зниження рівня аварійності на дорогах усіх категорій;

- реалізація проектів системи диспетчеризації з використанням супутникової системи навігації руху транспортних засобів на міських автобусних, трамвайних та тролейбусних маршрутах;

- запровадження безготівкової системи оплати проїзду в міському електричному транспорті;
- удосконалення порядку формування тарифів на проїзд у міському електричному транспорті зокрема в частині включення до тарифу на послуги міського електричного транспорту інвестиційної складової, яка дасть змогу оновлювати рухомий склад;
- гармонізація національних стандартів організації роботи пасажирського автомобільного та електричного транспорту зі стандартами ЄС;

у будівництві

- пріоритетне залучення регіональних будівельних організацій до виконання модернізаційних проектів (реконструкції будівель та споруд, капітального будівництва) у промисловості і транспорті, а також у житлово-комунальній та соціальній сферах області;
- активізація розбудови виробничої та логістичної інфраструктури в індустріальних (промислових) зонах;
- розвиток нових форм забезпечення будівельних організацій засобами механізації: лізинг будівельної техніки, продаж машин і механізмів у кредит, розвиток вторинного ринку засобів механізації, оренда і прокат будівельної техніки, її ремонт та виробництво запасних частин для машин, що знаходяться в експлуатації;
- розвиток мережі спеціалізованих підприємств із сервісного технічного обслуговування, ремонту і прокату будівельних машин і засобів малої механізації;
- спрощення процедур проходження експертизи і погодження проектної документації для прискорення отримання дозвільних документів на початок будівництва;
- забезпечення прозорості земельних аукціонів і прискорення процесу документального оформлення права власності (чи оренди) на землю.

Удосконалення політики розвитку аграрного виробництва

В числі першочергових заходів, спрямованих на підвищення ефективності господарювання в сільському господарстві, повинно бути раціональне поєднання колективних форм господарювання з приватною ініціативою селян, орієнтація на збалансований розвиток аграрної економіки, приділяючи значну увагу функціонуванню дрібних селянських господарств, трансформація їх у господарства товарного типу з наступним створенням на їх основі фермерських господарств або сімейних ферм.

Підтримка дрібнотоварного виробництва повинна здійснюватися у таких основних напрямках:

- переорієнтація ОСГ на виробництво екологічно чистої продукції, формування «органічних» агрогосподарств, що підвищить їх конкурентоспроможність та дохідність;
- державне субсидювання програм розвитку ОСГ, особливо у гірській та передгірній природно-економічній зоні, яке передбачає допомогу у формуванні матеріально-технічної і кормової бази;
- селекційну підтримку економічно сильних господарств населення, навколо яких зможуть успішно функціонувати дрібні господарства;
- активний розвиток різних форм кооперації, учасниками яких будуть селянські (фермерські) господарства, підприємства сільського бізнесу;
- вертикальна і горизонтальна диверсифікація сільської економіки, метою якої повинно бути розширення джерел формування доходів сільгоспвиробників;
- формування і розвиток заготівельно-збутової мережі переробних підприємств, що забезпечить гарантію збуту виробленої продукції, а також мережі плодоовочевих, молочарських, м'ясних та інших господарських об'єднань, що забезпечить доступ безпосередніх виробників на внутрішній ринок товарів і послуг.

Державна політика у сфері сталого природокористування та охорони ґрунтів повинна включати:

- забезпечення дотримання агроекологічних стандартів, у т. ч. шляхом запровадження агрохімічного менеджменту у сільськогосподарських підприємствах, введення у звітність підприємств еколого-економічних показників, здійснення суворого контролю їхніх значень та врахування цих показників у процесі визначення суб'єктів державної підтримки;

- розробку та прийняття Закону України «Про Кодекс правильної сільськогосподарської практики» (за аналогією із діючим у ЄС);

- опрацювання стандартів, норм і правил, за яких має здійснюватися консервація земель, а також розробку загальнодержавних та регіональних програм консервації земель;

- впровадження економічного стимулювання землевласників, землекористувачів та орендарів, які здійснюють заходи з консервації деградованих і малопродуктивних земель та заходи із поліпшення екологічного стану земель;

- заохочення розвитку органічного землеробства, збільшення частки органічної продукції в агропродовольчому виробництві.

Державне сприяння нарощуванню фінансових можливостей вітчизняних сільгоспвиробників та покращення їхньої матеріально-технічної бази передбачає:

- збереження податкових пільг та інших форм прямої і непрямой державної підтримки для сільськогосподарських товаровиробників з одночасною переорієнтацією бюджетних програм на малі і середні господарства та сільськогосподарські кооперативи (агрохолдинги з них повинні бути виключені);

- розширення функцій Аграрного фонду щодо кредитування за заставними операціями під посівні кампанії;

- підтримку розвитку системи сільської кредитної кооперації;

- запровадження часткової компенсації вартості придбання високопродуктивного поголів'я тварин, ремонтного молодняку, технічних засобів, новітнього обладнання тощо усім малим та середнім формам господарювання на селі;

- надання державних гарантій та поручительства (в тому числі місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування, що вимагає ухвалення відповідних змін до Бюджетного кодексу України) за кредитування, а також компенсації відсоткових ставок за наданими кредитами усім малим та середнім формам сільськогосподарських виробників;

- забезпечення для малих і середніх агровиробників доступу до оптових ринків сільськогосподарської продукції, в тому числі шляхом визнання таких ринків неприбутковими інституціями, чого можна досягнути законодавчо закріпивши положення щодо переважання державної та муніципальної власності у структурі компаній, які створюють ці ринки і керують їхньою роботою, а також щодо здійснення державного контролю за діяльністю ринків, спрямованого на здешевлення торгових місць і розширення спектру послуг для сільгоспвиробників та їхніх збутових кооперативів.

До основних шляхів посилення соціальної спрямованості подальшого розвитку аграрного сектора економіки України можна віднести:

- розвиток ефективних форм державно-приватного партнерства для розв'язання соціально-інфраструктурних проблем і розвитку сільських територій;

- створення умов для розвитку конкуренції на ринку оренди земель шляхом обмеження розмірів землекористування великих господарських структур та запровадження обов'язкової державної реєстрації землекористувачів за місцем знаходження земельних ділянок, що сприятиме зростанню власних джерел наповнення місцевих бюджетів;

- формування та активізацію діяльності районних (міжрайонних, обласних) самоврядних територіально-виробничих кластерів з високим рівнем спеціалізації та

концентрації галузей агропромислового виробництва для найповнішого використання природно-економічних, просторових та земельних переваг сільських територій, створюючи на цій економічній основі належні соціально-економічні умови життя сільського населення.

Розширення доступу до інвестиційних ресурсів

Основними завданнями за цим напрямком є:

- створення сприятливого інституційного поля для залучення приватних та муніципальних інвестицій у модернізаційні проекти в регіоні;
- забезпечення ефективної реалізації механізму державно-приватного партнерства шляхом розбудови мережі індустріальних (технологічних) парків;
- формування системи моніторингу інвестиційних проектів, що реалізуються в рамках державно-приватного партнерства, та контролю за їх реалізацією;
- проведення щорічної рейтингової оцінки інвестиційної привабливості адміністративно-територіальних одиниць області;
- створення умов для тіснішої співпраці області з європейськими організаціями та фондами, що займаються фінансовою підтримкою регіонального розвитку в межах програм міжнародної співпраці, зокрема коштів Євросоюзу через інструменти Добросусідства і Партнерства, програм прикордонного співробітництва, інших міжнародних програм та донорів (Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк та ін.).

Збільшення можливостей для впровадження інновацій

Основними завданнями реалізації цього напрямку є:

- розвиток інноваційної інфраструктури в регіоні шляхом створення інноваційних кластерів або технопарків, зокрема на базі інститутів НАН України;
- проведення моніторингу, з одного боку, потреб підприємств в інноваціях, а з іншого – наявних у наукових і конструкторських установах розробок, призначених для продажу, і створення на цій основі інформаційного каталогу інновацій за принципом “попит-пропозиція”;
- формування ефективного організаційного та фінансового механізму підтримки та розвитку інноваційної діяльності шляхом надання фінансово-кредитної допомоги суб’єктам господарювання, які реалізують інвестиційні проекти інноваційного спрямування, зокрема в енерго- і ресурсозбереженні;
- створення пайових інвестиційних фондів для реалізації інноваційних проектів із залученням ресурсів державного та місцевих бюджетів, приватного капіталу;
- формування дієвої мережі “наука-виробництво” на основі створення центрів трансферу технологій для об’єднання потенціалу науки, виробництва і фінансового капіталу (із залученням малого та середнього бізнесу);
- проведення семінарів, презентацій науково-технічних розробок НАН України, у практичному впровадженні яких зацікавлені органи виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Розвиток міжрегіонального співробітництва

Основними завданнями за цим напрямком є:

- розвиток інституційно-правових форм міжмуніципального співробітництва, розробка і впровадження моделі міжрегіональної взаємодії, що базується на принципах поєднання і взаємного посилення рівноцінних центрів зростання;
- реалізація угод про міжрегіональну співпрацю, кооперацію та інтеграцію з усіма регіонами України, а також регіонами інших країн, передусім ЄС;

- сприяння організації та проведенню форумів, бізнес-зустрічей, презентацій, круглих столів, тематичних виставок та інших заходів у рамках укладених угод про співробітництво між регіонами України та адміністративно-територіальними одиницями інших країн.

Раціональне і ефективне використання природних оздоровчих і рекреаційних ресурсів регіонів

Основними завданнями за цим напрямом є:

- розвиток санаторно-курортного оздоровлення і рекреації має визнаватись і підтримуватись державою як стратегічний пріоритет соціально-економічного розвитку для переважної більшості регіонів, а не лише тих, що мають значний рекреаційно-туристичний потенціал;
- забезпечення державної підтримки усіх без винятку оздоровчих і рекреаційних закладів, а особливо тим, котрі надають послуги соціально вразливим верствам населення, пропонують низькоприбуткові але значимі, з точки зору оздоровлення людей, послуги;
- надання державної підтримки реалізації Стратегій розвитку рекреаційно-туристичних комплексів регіонів, зокрема, в частині розвитку видів рекреації, орієнтованих на широкий загал і масового споживача; створення мережі закладів «економ» класу, доступних для пересічного жителя із середніми і низькими доходами; переорієнтації на розвиток внутрішнього туризму і рекреації.
- вжиття заходів кризового менеджменту за умов різкого скорочення матеріальної бази РТК України, загальних обсягів рекреаційно-туристичних послуг та дії факторів, мажорних обставин (анексія і військові дії на території держави);
- надання посиленої підтримки тим регіонам, котрі можуть частково «поглинути» рекреаційно-туристичні потоки, які традиційно були орієнтовані на АР Крим і приазовське узбережжя Донецької області.
- розробка туристичного районування регіонів і визначення зон пріоритетного розвитку туризму.

Вирішення проблем регіональної екологічної політики

Досягнення високого рівня екологічної безпеки в регіонах потребує формування системної екологічної політики та інституційного й ресурсного забезпечення її реалізації. Вказані вище проблеми гальмують цей процес і їх необхідно усувати. Разом з тим, євроінтеграційний курс України сприяє запровадженню сучасних підходів до визначення напрямів національної та регіональної екологічної політики, форм, механізмів та інструментів її реалізації.

Усунення наявних проблем формування і реалізації регіональної екологічної політики в Україні, зближення вітчизняної практики з європейською потребують низки заходів, а саме:

- формування ефективніших системи екологічного моніторингу, створення регіональних банків екологічної інформації;
- удосконалення розподілу повноважень у сфері управління охороною навколишнього природного середовища між національним, регіональним і місцевим рівнями, між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, в тому числі у процесі здійснення в Україні адміністративно-територіальної реформи;
- закріплення в національному законодавстві України обов'язковості стратегічної екологічної оцінки рішень (стратегій, планів і програм), що стосуються соціально-економічного розвитку регіонів, розвитку секторів економіки, просторово-територіального розвитку та використання природних ресурсів.

- перегляду місця цілей, сфер реалізації та завдань екологічної політики й екологічної безпеки у регіональних стратегіях розвитку й планах заходів з їх реалізації; віднесення цілей з досягнення екологічної безпеки до головних стратегічних поряд з цілями соціального й економічного розвитку;
- упорядкування підготовки, порядку затвердження та контролю виконання регіональних планів дій з охорони навколишнього природного середовища;
- перегляду державних та регіональних екологічних програм, встановлення пріоритетів у їх реалізації та концентрації фінансових ресурсів задля реалізації програм першочергової пріоритетності;
- упорядкування використання коштів цільових природоохоронних фондів, їх концентрації на вирішення першочергових екологічних завдань;
- підвищення рівня кадрового забезпечення державних, регіональних та місцевих природоохоронних органів, досягнення вищого рівня екологічного менеджменту на регіональному й локальному рівнях;
- запровадження нових організаційно, економічних механізмів й інструментів у сфері досягнення екологічної безпеки, передбачених главою 6 «Навколишнє природне середовище» та Додатком XXIX до вказаної вище Глави 6 Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС
- розгортання транскордонної, міжрегіональної, міжмуніципальної співпраці задля спільного вирішення завдань досягнення екологічної безпеки, розробки та реалізації спільних природоохоронних програм.

Активізація транскордонного співробітництва

Одним із ключових стратегічних пріоритетів розвитку прикордонних регіонів є транскордонне співробітництво. Зважаючи на це, першочерговим вектором докладання зусиль у напрямі активізації транскордонного співробітництва в умовах євроінтеграції, є зміни в роботі та повноваженнях державних інституцій з питань транскордонного співробітництва в процесі адміністративно-територіальної реформи.

Основною метою державної політики України в частині розвитку транскордонного співробітництва, має стати переведення більшої частини управлінських повноважень з питань транскордонного співробітництва на рівень місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Центральні органи влади повинні сприяти розвитку різних форм транскордонної взаємодії суб'єктів і учасників транскордонного співробітництва та відстоювати їх інтереси у відповідних міжнародних інституціях, зокрема тих, що беруть участь у фінансуванні транскордонних проектів та підтримці транскордонних ініціатив місцевої влади.

Розвиток транскордонного співробітництва передбачає виконання наступних завдань:

- використання можливостей транскордонного співробітництва на регіональному та місцевому рівнях;
- сприяння розвитку наявних єврорегіонів та створення нових організаційних форм – Європейських угруповань територіального співробітництва та Об'єднань єврорегіонального співробітництва;
- стимулювання транскордонної мережі співпраці між підприємствами: формування та розвиток транскордонних кластерів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіонів, забезпеченню інноваційно-інвестиційної моделі розвитку підприємств та інших суб'єктів господарювання, розташованих у транскордонних регіонах, впровадженню нових технологій у виробництві товарів та послуг;
- сприяння транскордонного співробітництва для сталого та інноваційного використання і освоєння природних ресурсів та культурної спадщини;

- використання дієвих механізмів та інструментів фінансового забезпечення розвитку територіальних громад України;
- стимулювання збільшення обсягів взаємовигідної торгівлі, розвиток і зміцнення господарських, культурних і гуманітарних зв'язків між суб'єктами та учасниками транскордонного співробітництва.

Реалізація вищезазначених завдань продукує наступні заходи:

- подолання бар'єрів адміністративного, інституційного, інфраструктурного характеру для безперешкодного переміщення товарів, послуг та осіб через кордон;
- формування інституційного середовища розвитку транскордонних кластерів, зокрема прийняття та реалізація Національної Стратегії формування та підтримки транскордонних кластерів, розробленої Міністерством регіонального розвитку та будівництва України спільно з Національною академією наук України, метою Стратегії є підвищення рівня якості життя громадян, забезпечення конкурентоспроможності України та її регіонів;
- налагодження комунікаційних зв'язків між різними сегментами транскордонного співробітництва та ефективної взаємодії між місцевими органами державної влади та представниками підприємницького та громадського середовищ;
- підтримка транскордонних контактів населення та соціальних ініціатив, підтримка співробітництва в галузях науки та освіти, підтримка культурних та спортивних заходів;
- підсилення та модернізація системи інформаційно-технічного оснащення всіх інституцій, що задіяні у сфері транскордонного співробітництва;
- підвищення ефективності функціонування прикордонної інфраструктури та процедур, а також покращення безпеки на кордонах;
- розробка Програми розвитку прикордонної торгівлі, в якій зокрема передбачити формування відповідних інфраструктурних об'єктів, систему інформаційного та правового забезпечення;
- здійснення моніторингу розвитку транскордонних регіонів, що дасть можливість проаналізувати диспропорції розвитку прикордонних територій у транскордонному регіоні та виявити відповідний потенціал для формування нових форм транскордонного співробітництва.

2.3. Концептуально-інституційні засади удосконалення адміністративно-територіального устрою України

1) Основні методологічні положення

Реформування адміністративно-територіального устрою в Україні уже два десятиліття розглядається як актуальне завдання, вирішення якого може стати вагомим чинником активізації соціально-економічного розвитку регіонів.

Поняття адміністративно-територіального устрою при цьому слід розглядати у двох аспектах – як територіальний і адміністративний устрій у їх взаємозалежності.

У розділі IX Конституції України містяться терміни «територіальний устрій» та «система територіального устрою» без їх сутнісних визначень. Ми схилиємося до трактування *територіального устрою держави* як її внутрішньої територіальної організації з поділом території на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці. Систему територіального устрою держави при цьому слід розглядати як

каркасну частину системи організації держави та суспільства загалом й системи державного управління, зокрема¹⁰⁷.

Адміністративно-територіальний устрій (АТУ) розглядається як поділ країни на адміністративно-територіальні одиниці різних рівнів, у яких формується структура органів публічної влади та система адміністративно-управлінських, фінансово-економічних та інших взаємозв'язків між адміністративно-територіальними одиницями й центральними органами державної влади у процесі забезпечення потреб життєдіяльності громадян, стійкого регіонального й загальнодержавного розвитку.

З історичним розвитком, змінами соціально-економічних, політичних та інших умов функціонування держави, адміністративно-територіальний устрій закономірно змінюється, вдосконалюється чи реформується. Вдосконалення, як правило, не вносить кардинальних змін у систему АТУ і пов'язуються з окремими змінами в складових адміністративно-територіального устрою. Суттєві суспільно-економічні трансформації в державі вимагають системних змін АТУ, тобто, його реформування. Протягом останніх років стало очевидним, що в адміністративно-територіальному устрої країни обійтися вдосконаленнями неможливо. Його реформування стає неминучим.

Реформа адміністративно-територіального устрою вбачається у значних змінах територіальної організації, системи і механізмів функціонування публічної влади (державної влади та місцевого самоврядування) в країні, спрямованих на створення сприятливіших умов для суспільного розвитку, гармонійного поєднання при цьому індивідуальних, колективних (громадських) та загальнодержавних інтересів.

Демократичні перетворення в Україні, які пройшли зі здобуттям незалежності, на жаль, не супроводжувалися відповідними змінами в системі адміністративно-територіального устрою. Суперечності між новими суспільно-економічними відносинами та старою системою АТУ у значній мірі спричинили загрози державі, її територіальній цілісності, які наявні зараз. Крім цього, євроінтеграційний вибір України, ратифікація нею Європейської хартії місцевого самоврядування також ставлять вимоги щодо внесення змін до існуючої системи адміністративно-територіального устрою держави, територіальної організації публічної влади. В основі цих змін має бути децентралізація влади та розвиток місцевого самоврядування, при одночасному забезпеченні фундаментальних інтересів держави на усіх рівнях АТУ.

Кількарівневий принцип побудови системи АТУ покликаний забезпечити оптимальну керованість системи адміністративно-територіального устрою з поєднанням місцевих інтересів із загальнодержавними. При цьому на кожному з рівнів *адміністративно-територіальні одиниці* (просторові адміністративно-територіальні утворення – частина території країни з визначеним правовим статусом, у якій реалізується певний перелік владних функцій через органи державної влади чи місцевого самоврядування) забезпечують виконання власних і делегованих їм державних владних повноважень. Розподіл таких повноважень у сучасному баченні будується за принципом субсидіарності – на вищому рівні забезпечується виконання тільки тих повноважень, які не можуть бути виконані на нижчому рівні, при цьому виконання одних і тих же повноважень на різних рівнях виключається.

Суть децентралізації публічної влади полягає (на відміну від деконцентрації) не лише у передачі владних повноважень від центральних органів виконавчої влади до нижчих рівнів АТУ, а й у розширенні повноважень органів місцевого самоврядування та органів самоорганізації населення.

Фактично, процес адміністративно-територіальної реформи в Україні має полягати у взаємопов'язаному здійсненні кількох реформ: *реформи територіального устрою*

¹⁰⁷ Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З.С.Варналія. – К.: НІСД, 2007 – С. 301.

держави; *адміністративної реформи* – зміни відповідно до визначеної мети та цілей системи державного управління, її інститутів, організаційних структур та інструментів, правових і фінансово-економічних основ функціонування; *реформи місцевого самоврядування* – зміни системи організації та основ діяльності органів місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення, забезпечення потреб громадян та територіальних громад у соціальних, комунальних, адміністративних й інших послугах, в соціально-економічному розвитку поселень, взаємопов'язаних груп поселень і регіонів; реорганізація при цьому взаємостосунків органів місцевого самоврядування з органами державної влади.

2) Чинний адміністративно-територіальний устрій України та його недоліки

Відповідно до Конституції України, ст. 133, систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Містам Київ та Севастополь надано спеціальний статус. У системі адміністративно-територіального устрою України вони перебувають на одному рівні з Автономною Республікою Крим та областями. Конституцією не визначено ієрархічності, правового статусу адміністративно-територіальних одиниць, принципів та критеріїв їх формування. В основному чинний територіальний устрій України відповідає територіальній системі АТУ, успадкованій від радянського періоду.

Діючій системі адміністративно-територіального устрою України притаманна низка проблем, які пов'язані в основному з неупорядкованістю системи АТУ та низьким рівнем розвитку місцевого самоврядування. Серед проблем неупорядкованості системи АТУ виділяються¹⁰⁸:

- міста районного значення, селищні та сільські ради можуть належати до різних рівнів АТУ;
- наявність у складі адміністративно-територіальної одиниці інших адміністративно-територіальних одиниць цього ж рівня;
- наявність у межах деяких адміністративно-територіальних одиниць територій, що підпорядковані іншим адміністративно-територіальним одиницям цього ж рівня адміністративно-територіального устрою (проблема анклавів);
- існування не передбачених Конституцією України адміністративно-територіальних одиниць, недосконалість понятійного апарату;
- нераціональне розмежування між окремими адміністративно-територіальними одиницями;
- відсутність єдиної класифікації адміністративно-територіальних одиниць;
- надмірна подрібненість адміністративно-територіальних одиниць базового рівня;
- територіальна невизначеність сільських громад базового рівня.

До проблем розвитку місцевого самоврядування в першу чергу відноситься низка питань, обумовлених низьким ресурсним забезпеченням громад і відсутністю розподілу повноважень між громадами різного рівня за принципом субсидіарності. Найбільш актуальними з них є:

- надмірна централізація повноважень та ресурсів;
- відсутність чіткого розподілу повноважень між рівнями, органами та посадовими особами місцевого самоврядування;

¹⁰⁸ Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи: Монографія / [В. Г. Куйбіда, В. П. Павленко, В. А. Яцюк та ін.]; Секретаріат Кабінету Міністрів України. – К.: Геопринт, 2009. – 615 с.

- невпорядкованість механізму делегування місцевими радами повноважень місцевим державним адміністраціям;
- підміна місцевими державними адміністраціями виконавчих органів місцевих рад;
- економічна неспроможність переважної більшості територіальних громад, органів місцевого самоврядування щодо здійснення власних і делегованих повноважень;
- значна частка трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів, високий рівень дотаційності бюджетів;
- неефективне управління та нецільове використання коштів, майна та інших місцевих ресурсів;
- відсутність стандартів публічних послуг та методології визначення їх вартості;
- криза комунальної інфраструктури;
- брак професійних кадрів для публічного сектору на місцях, відсутність дієвої кадрової політики, системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації посадових осіб, службовців органів місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад;
- відчуженість органів місцевого самоврядування від населення та їх корпоратизація, закритість і непрозорість діяльності, корупція;
- недієвість форм прямої демократії – відсутність дієвих механізмів участі місцевих громад у діяльності місцевої влади та контролю;
- відсутність у жителів навичок безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого самоврядування.

До проблемних питань, які пов'язані з діючою системою адміністративно-територіального устрою та потребують вирішення, слід віднести також:

- наявність значних соціально-демографічних, соціально-економічних відмінностей та диспропорцій між адміністративно-територіальними одиницями одного рівня й невідповідність статусу багатьох адміністративно-територіальних одиниць їх ресурсному потенціалу;
- невідповідності чинної вітчизняної системи АТУ європейській номенклатурі адміністративно-територіальних одиниць, що утруднює дотримання ратифікованої Україною Європейської хартії місцевого самоврядування та гальмує співпрацю регіонів України і країн ЄС;
- підміна функцій виконавчих органів місцевого самоврядування функціями органів державної влади на районному, обласному рівнях, неефективне розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами державної влади, а також між органами місцевого самоврядування різних рівнів, що спричинює конфліктність інтересів та знижує ефективність функціонування публічної влади;
- невідповідність системи міжбюджетних відносин можливостям реалізації конституційно закріплених прав територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення та рівного доступу населення до послуг, які надаються бюджетними установами;
- відсутність дієвої політики територіального розвитку, занепад сільської бюджетної інфраструктури та депопуляція сільських територій.

Чинне законодавство не передбачає можливостей утворення районними та обласними радами виконавчих органів. Їх функції виконують районні та обласні державні адміністрації, що не відповідає вимогам Європейської Хартії місцевого самоврядування. Окрім цього, таке становище створює конфлікти між органами влади на місцях, що не сприяє територіальному розвитку.

Недоліком чинної організації публічної влади є насамперед успадкована від минулого надмірна централізація, котра не відповідає сучасним суспільно-економічним відносинам в державі й гальмує її розвиток.

3) Обґрунтування необхідності здійснення адміністративно-територіальної реформи

Необхідність адміністративно-територіальної реформи зумовлена насамперед застарілістю і невідповідністю системи адміністративно-територіального устрою України, механізмів її функціонування сучасним внутрішнім і зовнішнім умовам, та відповідним гальмуванням розвитку політичної й економічної систем України. Гіпертрофована централізація владних функцій та бюджетних ресурсів на найвищому рівні є головним чинником гостро виражених прагнень політикуму до верховної влади, що в умовах України призводить до постійної політичної напруженості, поділу, а не консолідації суспільства. Децентралізація влади зменшить суспільно-політичну напругу в державі, сприятиме її всебічному розвитку.

Чинному адміністративно-територіальному устрою, як показує практика, притаманні неупорядкованість, неефективність, суперечливість, надмірна централізованість, відірваність від потреб громадян. Вона не сприяє ефективному територіальному розвитку, більше того, з нею пов'язані проблеми соціально-економічного занепаду та депопуляції переважної більшості території країни.

Практично усі країни Центральної та Східної Європи, котрі, як і Україна, змінили основи суспільного розвитку, уже пройшли етап перегляду основ адміністративно-територіального устрою й провели відповідні реформи. Процеси удосконалення адміністративно-територіального устрою відповідно до зміни обставин та цілей суспільного розвитку проходять і у інших країнах.

4) Зарубіжний досвід реформування адміністративно-територіального устрою

Зарубіжна практика дає підстави для висновків, що, по-перше, закономірною є періодичність перегляду підходів до змін в системах публічного адміністрування й адміністративно-територіального устрою, по-друге, кожна країна по своєму вирішує дані питання. Водночас простежуються і загальні закономірності адміністративно-територіального реформування. Зокрема – тенденція до укрупнення територіальних громад, децентралізації публічної влади і розширення функцій місцевого самоврядування.

Важливо зазначити, що мета і завдання модернізації систем адміністративного і адміністративно-територіального устрою в країнах Європи, акценти стосовно централізації та децентралізації, поетапно змінювалися у залежності від основних особливостей і стану суспільно-економічного розвитку.

У європейських країнах відсутні уніфіковані стандарти щодо чисельності адміністративно-територіальних одиниць базового рівня. Їх кількість коливається від 35 тис. комун у Франції з середньою чисельністю 1500 – 1600 мешканців до 56 одиниць зі самоврядним статусом у Литві (12 міст та 44 сільські райони) з середньою чисельністю жителів 58 тис. При цьому в процесі реформ адміністративно-територіального устрою кількість громад була зменшена у Німеччині в 3 рази, в Данії у 3,6 разу, у Нідерландах в 1,6 разу, у Швеції у 8,6 разу тощо. Найбільш часто середня чисельність мешканців у самоврядній громаді у країнах Європи становить 5 – 10 тис.

Іншою важливою тенденцією є децентралізація та реформування функціональних повноважень у системі адміністративно-територіального устрою. Цим шляхом пішли у більшості країн Європи. Хоча деякі країни (Великобританія) продовжують дотримуватися принципу переважно централізованого управління і надають місцевим органам влади істотно обмежені повноваження та функції. У Великобританії було проведено фактично адміністративну *деконцентрацію* та створено органи державної влади на місцевому рівні. У Франції, наприклад, децентралізація відбувається зі зміщенням основної частки повноважень центральних органів влади на рівень регіонів (департаментів), залишаючи функції базового рівня без змін.

Важливі закономірності можна помітити в побудові системи публічного адміністрування у країнах Європи. Їх суть полягає у відході органів управління від ролі суто владної інстанції та переході на партнерські відносини з об'єктами управління, широкому доступі громадян та громадських об'єднань до участі в прийнятті адміністративних рішень, орієнтуванні не стільки на завдання та відповідні видатки, скільки на ефективність з широким використанням відповідних цільових фондів, агенцій.

Показовим є досвід адміністративно-територіальної реформи, здійсненої у Республіці Польща протягом 1989 – 1998 років. Адміністративна система у Польщі була дисфункціональною, вкрай централізованою та побудованою на принципах переваги відомчих структур. Адміністративне управління й керування державним майном не були інституційно відділені одне від одного. Окрім того, адміністративні функції були змішані з політичними. Це унеможливлювало раціональне проведення соціальної та економічної політики в масштабі країни, а також на регіональному й локальному рівні. Тому основними засадами реформування стали принципи *субсидіарності* (делегування ініціативи нижчим підрозділам влади; кожен вищий адміністративний щабель виконує лише ті завдання, котрі перевищують можливості одиниці нижчого рівня) та *децентралізації* влади (передача завдань, компетенції та коштів з центрального рівня органам місцевого самоврядування). При цьому було забезпечено створення більших регіонів, які могли б конкурувати з європейськими регіонами, маючи у своєму розпорядженні значні фінансові й інші ресурси.

В результаті відбулася корінна перебудова суспільного сектору, принципів здійснення політичної влади, що спричинило істотні позитивні перетворення в багатьох сферах громадського життя. Крім того, було досягнуто рівня публічної адміністрації, характерного для розвинутих західних країн, проведено кадрову революцію у сфері муніципальної адміністрації, що дозволило вирішувати складні питання періоду економічної та соціальної трансформації, налагоджувати партнерську взаємодію з європейськими структурами.

5) Мета і завдання адміністративно-територіальної реформи в Україні

Метою адміністративно-територіальної реформи в Україні розглядаємо формування ефективної системи територіального устрою країни як об'єктивної умови становлення громадянського суспільства шляхом децентралізації здійснення публічної влади та функцій управління, укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, створення ефективного середовища для розвитку місцевого самоврядування.

Визначена мета у своїй основі відповідає меті Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333р, формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Сутність адміністративно-територіальної реформи, на наш погляд, має полягати у вирішенні наступних основних завдань.

1. Упорядкування системи АТУ через:

а) перехід до чітко визначеної структури одиниць адміністративно – територіального устрою, яка включає 3 рівні: перший – область, АР Крим, місто зі спеціальним статусом (Київ); другий – район, місто-район (обласний центр, міста обласного значення з чисельністю населення понад 150 тис. мешканців); третій (базовий) – сільська, селищна, міська територіальні громади;

б) відхід від ускладненої діючої системи АТУ, при котрій в межах

адміністративно-територіальних одиниць існують інші адміністративно-територіальні одиниці того ж рівня чи містяться території інших адміністративно-територіальних одиниць;

в) забезпечення територіальної цілісності адміністративно-територіальних одиниць, при якій зникають так звані міжпоселенські території, кожна адміністративно-територіальна одиниця є нерозривною, анклавів одних АТО на території інших не допускаються;

г) прагнення до управлінської, фінансово-економічної, соціальної, демографічної самодостатності одиниць адміністративно-територіального устрою; укрупнення, з урахуванням регіональних особливостей та доцільності, адміністративно-територіальних одиниць базового рівня.

Слід зазначити, що існують й інші підходи щодо доцільних рівнів адміністративно-територіального устрою в Україні. М.Пістуном пропонується трьохрівнева ускладнена система АТУ: регіональний рівень - губернії (міжобласні адміністративні утворення з 2 – 3 областей) та їх області; локальний - адміністративні райони; місцевий: територіальні громади¹⁰⁹].

Чотирьохрівневу систему пропонує В.Семиноженко. Четвертий рівень – регіонально-адміністративний округ (РАО), який об'єднує декілька сусідніх областей зі спільними економічними, історико-географічними та культурними зв'язками. Глави РАО (як варіант, уповноважені президента) координуватимуть відповідні (3,5 областей) одного округу¹¹⁰.

Дворівневу схему, утворення 50,60 земель чи округів (міні-областей: 52 округи та 8 міст-регіонів) та 3,3,5 тис. громад (міні-районів) пропонує А.Лісовий¹¹¹.

Два рівні місцевого самоврядування пропонується і О.Соскіним: І рівень (базовий): 425 міст, 784 селищні ради, 10279 сільських рад, на основі яких потрібно сформувати повноцінні громади базового рівня; II рівень: 24 області АР Крим, Київ та Севастополь, 33 міста-агломерації (в майбутньому – 42 департаменти-паланки, утворені на базі областей та АР Крим)¹¹².

За фінську модель: держава – район ратує Й. Вінський¹¹³.

Ми поділяємо думку Ю.Ганущака, що найбільш доцільним є створення трьохрівневої системи організації самоврядування, а, відповідно, і системи адміністративно-територіального устрою: область – район – громада¹¹⁴. Такий підхід зафіксовано у Проекті Закону про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування), № 4178а, і Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленій розпорядженням КМУ від 1 квітня 2014 р. № 333 р.

2. Уникнення розриву між владою та громадянами, ширше включення мешканців територіальних громад у вирішення питань місцевого значення через створення умов

¹⁰⁹ Пістун М. Регіони врятує децентралізація. // Урядовий кур'єр, 26 березня 2014 р.

¹¹⁰ Семиноженко В. Федерація без федералізації // День, 15 травня 2014 р.

¹¹¹ Лісовий А. Розукрупнення областей – перший етап адміністративно-територіальної реформи // Економіст., № 8. – 2008. – С. 26 – 30.

¹¹² Соскін О. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: порівняльний аналіз моделей. [Електронний ресурс]: Режим доступу : <http://soskin.info/print/ea/new/2008/1,2/200812.html>

¹¹³ Мостова Ю., Рахманін С. Як нам облаштувати Україну, або що робити з адміністративно-територіальною реформою. // Дзеркало тижня. – № 31 (660). – 2007.

¹¹⁴ Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К.: ТОВ «Софія,А». – 2013. – 160 с.

для вищої соціально-економічної активності населення, стимулювання самоорганізації громадян.

3. Побудови ефективнішої управлінської структури в системі АТУ з досягненням принципу субсидіарності та чітким розподілом функцій і повноважень публічної влади між рівнями АТУ, що можна досягнути шляхом:

а) розмежування функцій та повноважень між органами державної влади й місцевого самоврядування із законодавчим визначенням переліку питань місцевого значення та віднесенням їх до виключної компетенції органів місцевого самоврядування;

б) розподілу функцій та повноважень органів публічної влади за рівнями АТУ виходячи з принципів наближення адміністративних, соціально-культурних, господарсько-комунальних та інших послуг до населення, ефективнішого і якіснішого надання таких послуг, включення членів територіальних громад безпосередньо, через органи управління адміністративно-територіальними одиницями та самоорганізацію громадян у вирішенні питань місцевого значення;

в) усунення підміни повноважень органів місцевого самоврядування органами державної влади, формування виконавчих органів місцевого самоврядування на базовому, районному, обласному рівнях.

г) визначення суті та меж контрольних функцій органів державної влади стосовно органів місцевого самоврядування.

4. Зміцнення економічної бази та забезпечення фінансової і управлінської самостійності адміністративно-територіальних одиниць шляхом:

а) розробки та реалізації державної політики стимулювання економічного розвитку сільських територій та малих міст, створення умов для вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів;

б) наділення адміністративно-територіальних одиниць майном та ресурсами, необхідними для виконання завдань місцевого значення та делегованих функцій органів державної влади;

в) зміни міжбюджетних відносин, кардинального збільшення частки доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті держави, формування державного фонду підтримки місцевих бюджетів та гарантування мінімального рівня бюджетного забезпечення усіх територіальних громад, запровадження ефективної системи бюджетного вирівнювання;

г) встановлення принципу незалежності між державним бюджетом та бюджетами базового, районного, обласного рівнів.

6) Модель адміністративно-територіального устрою

Адміністративно-територіальними одиницями в системі АТУ України було б доречно розглядати *територіальні громади* (використане у Проекті Закону про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування), № 4178а, формулювання «громади» є, на наш погляд, менш вдалим, оскільки змішує ідентифікацію базових одиниць адміністративно-територіального устрою зі спільнотами мешканців), в тому числі об'єднані: *сільські, селищні, міські* (з можливим виділенням територіальних громад районів у великих містах з чисельністю населення понад 300 тис.); *райони; області, Автономна Республіка Крим, м. Київ (м. Севастополь не відповідає жодним вимогам стосовно регіонів і розглядатися у їх числі не може)*.

Чинний поділ на області в Україні (24 області) закріплено в Конституції і вагомим підстав для відмови від нього немає. В цілому він також відповідає критеріям регіонів рівня 2 за номенклатурою територіальних одиниць для статистики (NUTS), котрі є основними у втіленні регіональної політики Європейського Союзу.

Рівень NUTS 3 приблизно відповідає адміністративним районам України (490 районів без міських) чи їх групам. Цей рівень також є важливим у контексті реалізації програм

міжрегіонального співробітництва. В процесі реформування адміністративно-територіального устрою доцільно укрупнити адміністративні одиниці даного рівня до передбаченого номенклатурою територіальних одиниць ЄС мінімального рівня чисельності населення для регіонів цього рівня від 150 тис. мешканців. Разом з тим, у Республіці Польща, наприклад, розглядаються питання відмови від АТО середнього рівня – повіту. У цьому контексті важливо визначитися щодо потреби у середній ланці адміністративно-територіального поділу. Схиляємося до думки, що на даному етапі їх доцільно зберегти.

Враховуючи низький ресурсний потенціал дрібних самоврядних громад в Україні, у процесі адміністративно-територіальної реформи варто провести укрупнення АТО базового рівня. При цьому можна погодитися з аргументаціями, що мінімальна чисельність територіальних громад має бути близькою до 5 тис. мешканців (менше у малонаселених регіонах з невисокою щільністю поселень) і включати, як правило, кілька поселень¹¹⁵. Для згладжування факторів виникнення додаткової периферійності при об'єднанні громад, забезпечення представництва в органі місцевого самоврядування усіх поселень, що входитимуть до об'єднаної громади, слід внести зміни до чинного порядку обрання депутатів до представницьких органів місцевого самоврядування об'єднаних громад (обирати і від поселень, і пропорційно чисельності населення), а також ввести інститут виборних старост поселень, які не будуть центрами територіальних громад.

Модель системи адміністративно-територіальних одиниць матиме наступний вигляд. Нижчому рівню самоврядування відповідатимуть адміністративно територіальні одиниці – територіальні громади: *сільські* (у разі входження тільки сільських поселень), *селищні* (у разі входження селищних, або селищних і сільських поселень), *міські* (у разі входження міських, або міських, селищних і сільських поселень) *територіальні громади*. У міських громадах з чисельністю мешканців понад 300 тис. за рішенням органів місцевого самоврядування можуть виділятися територіальні громади районів і наділятися частиною повноважень міської громади.

Середній рівень адміністративно-територіального поділу становитимуть райони, територія котрих складатиметься з територіальних громад, розташованих у їх межах. Міські територіальні громади з чисельністю мешканців понад 150 тис. при цьому можуть поєднувати компетенції АТО рівня району і міської територіальної громади.

Вищий рівень адміністративно-територіального поділу відповідатиме областям, Автономній Республіці Крим та місту зі спеціальним статусом Києву.

При цьому устрій самоврядування не повинен мати ієрархії. Складові системи адміністративно-територіального устрою в самоврядному аспекті мають діяти за принципом субсидіарності, доповнювати одна одну, а не накладатися (побудова вертикалі державної влади може здійснюватися через систему АТУ і за іншими принципами).

Найважливішим, на наш погляд, є реформування АТУ насамперед на базовому рівні. При цьому вкрай важливим є вибір шляхів, вимог і критеріїв з формування АТО.

Враховуючи наявну подрібненість АТО базового рівня, їх нове формування вбачається шляхом об'єднання. Зазначимо, що передбачений чинною Конституцією принцип добровільності при об'єднанні громад мало перспективний, на що слушно звертають увагу І.Коліушко¹¹⁶, А.Лісовий¹¹⁷, А.Ткачук¹¹⁸.

¹¹⁵ Лісовий А. Розукрупнення областей – перший етап адміністративно,територіальної реформи // Економіст., № 8. – 2008. – С. 26 – 30; Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади; Швейцарсько,український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К.:ТОВ «Софія,А». – 2013. – 160 с.; Реформа для людини. Збірник матеріалів про шляхи реалізації адміністративно,територіальної реформи в Україні. Секретаріат Кабінету Міністрів України. – К., 2005. – 238 с.

¹¹⁶ Адміністративно,територіальна реформа зменшить кількість районів в Україні [Електронний ресурс]: Режим доступу : <http://zik.ua/ua/news/2014>.

При формуванні базових адміністративно-територіальних одиниць пропонується дотримуватися наступних вимог:

- 1) рішення про утворення базової АТО та встановлення її меж приймається Верховною Радою України з урахуванням волевиявлення населення та на підставі встановлених законом критеріїв дієздатності громади, обумовлених географічними, демографічними, економічними, національними, історичними чинниками;
- 2) на території кожної АТО мають перебувати об'єкти соціальної та комунальної інфраструктури, необхідні для виконання передбачених законом завдань та повноважень;
- 3) на території базової АТО не може існувати кілька територіальних громад із статусом самостійного суб'єкта місцевого самоврядування;
- 4) базові АТО мають межувати між собою – в Україні не може бути територій, на які не поширюється юрисдикція органів місцевого самоврядування;
- 5) при визначенні меж базової АТО має бути врахований принцип територіальної доступності адміністративних та громадських послуг¹¹⁹.

При низькій економічній спроможності більшості територій в Україні, зокрема сільських, виникають застереження щодо фінансової самодостатності територіальних громад та пропонуються принципи їх створення навколо центрів економічної діяльності¹²⁰. Не заперечуючи цю тезу, зазначимо, що на думку одного з ідеологів адміністративно-територіальної реформи в Польщі Є.Регульського *місьцеве самоврядування організовує людей навколо їх місць проживання, а не навколо робочих місць*¹²¹. Тобто, при реформуванні АТУ створюються умови для виникнення нових центрів економічної активності й орієнтуватися тільки на наявні методологічно невірно.

7) Структура органів влади за рівнями адміністративно-територіального устрою

Місьцеве самоврядування.

Ефективність місцевого самоврядування забезпечується безпосередньою участю населення у вирішенні питань місцевого значення, чого можна досягнути через законодавче визначення системи форм такої участі:

- місцеві вибори;
- місцевий референдум;
- загальні збори (схід) мешканців;
- голосування з відкликання депутатів та членів інших виборних органів місцевого самоврядування;
- громадські слухання;
- громадське самоуправління частини мешканців територіальної громади (населений пункт, мікрорайон, багатоквартирний будинок, під'їзд);
- громадські організації тощо.

¹¹⁷ Лісовий А. Розукрупнення областей – перший етап адміністративно, територіальної реформи // Економіст., № 8. – 2008. – С. 26 – 30.

¹¹⁸ Нагребецька І. Нова – стара модель: наша хата – скраю // Урядовий кур'єр. , № 51. , 2012.

¹¹⁹ Адміністративно, територіальна реформа в Україні: політико, правові проблеми: Монографія. [І.О.Кресіна та ін.] – К.: Логос, 2009. – 480 с. – С. 28,29.

¹²⁰ Княжанський В. Що первинне – гроші чи повноваження? // День. , № 115. – 2014.

¹²¹ Ведерникова І. Децентралізація: чи увійде Україна у відчинені двері, як Польща 1989,го? // Дзеркало тижня, 18 липня 2014 р.

Структура органів місцевого самоврядування на *базовому рівні* адміністративно-територіального устрою вбачається наступною:

- представницький орган (рада);
- голова територіальної громади;
- виконавчий орган (виконавчий комітет);
- органи самоорганізації громадян.

Голова територіальної громади, якого доцільно обирати на основі загального рівного і прямого виборчого права, є вищою посадовою особою територіальної громади, очолює представницький і виконавчий орган територіальної громади. Вибори до представницького органу місцевого самоврядування (вибори депутатів місцевих рад) на базовому рівні (міські, селищні, сільські) проводяться на мажоритарній основі; на районному та обласному рівнях – на змішаній мажоритарній та пропорційній основі.

До членів виконкомів міських, селищних, сільських рад потрібно включати старост поселень, розташованих у межах територіальної громади. Їх доцільно обирати на основі загального рівного і прямого виборчого права, або на проведених у встановленому законом порядку загальних зборах (сході) поселення.

Структура органів місцевого самоврядування на *рівні району, області* вбачається наступною:

- представницькі органи (ради);
- голови районних, обласних рад;
- виконавчі органи (виконавчі комітети) районних, обласних рад.

Органи державної влади.

Державне управління в адміністративно-територіальних одиницях може здійснюватися:

- безпосередньо через центральні органи державної влади та їх місцеві підрозділи (представництва Президента України з функціями контролю дотримання вимог Конституції та законодавчих актів України, реалізації в областях державної стратегії та програм розвитку; територіальні управління, відділи, служби центральних органів державної влади, державні агентства тощо);
- через делегування повноважень виконавчим органам місцевого самоврядування з відповідним матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням виконання делегованих повноважень.

Потреба у районних державних адміністраціях у зв'язку з передачею більшості їх функцій органам місцевого самоврядування в районах не вбачається.

Органи державної влади доцільно наділити правом ініціювати припинення, на підставі судового рішення, повноважень органів місцевого самоврядування у випадку порушення ними Конституції України, законів України, а також у разі неналежного виконання вказаними органами та їх посадовими особами делегованих державних повноважень.

8) Наукове та організаційне забезпечення адміністративно-територіальної реформи

Реформування АТУ потребує наукового обґрунтування за цілою низкою напрямів, серед них:

- дослідження сучасних тенденцій та виявлення перспектив розвитку систем розселення в Україні;
- обґрунтування критеріїв та орієнтовних демографічних, просторових, фінансово-економічних, соціальних показників формування мережі адміністративно-територіальних одиниць різних рівнів;

- впровадження механізмів зростання економічної бази адміністративно-територіальних одиниць базового рівня, сільських, селищних, міських (малих міст) територіальних громад;
- проведення районування території України на мікро- та мезорівнях як передоснови формування мережі адміністративно-територіальних одиниць;
- оптимізації механізмів та інструментів бюджетного вирівнювання та стимулювання територіального розвитку в системі адміністративно-територіального устрою.

Частина із зазначених питань буде вирішуватися у процесі моделювання нової мережі адміністративно-територіальних одиниць, адаптованої до територіальних особливостей регіонів України з урахуванням економічних, історичних, демографічних, етнічних, географічних та інших факторів. Розробку такої моделі слід доручити профільним міністерствам спільно з установами Академії наук України. Після апробації в регіонах, нова модель адміністративно-територіальних одиниць України може бути винесена на розгляд і затвердження Верховною Радою України.

9) Етапи здійснення реформи адміністративно-територіального устрою

- *Підготовчий:* доопрацювання концептуальних основ реформування адміністративно-територіального устрою та проекту необхідних змін до Конституції України (2014-2015 рр.).
- *Законодавче та організаційне забезпечення:* прийняття необхідних змін до Конституції України та відповідних правових документів; затвердження програми реформи, визначення та формування органів здійснення реформи (2015 р.).
- *Реалізація:* формування нової системи територіальних громад і районів, їх реєстрація (перереєстрація) та встановлення меж адміністративно-територіальних одиниць, перерозподіл функцій та ресурсів між органами місцевого самоврядування й територіальними органами державної влади, проведення виборів до керівних органів місцевого самоврядування (2015–2017 рр.).

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А1

Колективні засоби розміщування, одиниць

Колективні засоби розміщування, одиниць

	Юридичні особи					Фізичні особи, підприємці					Разом			
	2011	2012	2013	2013/ 2011		2011	2012	2013	2013/ 2011		2011	2012	2013	2013/ 2011
Україна	3629	3660	3492	0,962		2253	2381	2919	1,296		5882	6041	6411	1,090
АР Крим	620	623	550	0,887		521	632	675	1,296		1141	1255	1225	1,074
Вінницька	52	51	49	0,942		25	39	51	2,040		77	90	100	1,299
Волинська	103	96	101	0,981		27	30	49	1,815		130	126	150	1,154
Дніпропетровська	207	201	199	0,961		68	59	63	0,926		275	260	262	0,953
Донецька	397	394	352	0,887		97	89	106	1,093		494	483	458	0,927
Житомирська	46	41	42	0,913		22	29	35	1,591		68	70	77	1,132
Закарпатська	80	84	92	1,150		136	124	192	1,412		216	208	284	1,315
Запорізька	177	201	197	1,113		135	114	161	1,193		312	315	358	1,147
Івано-Франківська	78	78	80	1,026		300	122	145	0,483		378	200	225	0,595
Київська	122	116	127	1,041		20	18	43	2,150		142	134	170	1,197
Кіровоградська	45	49	46	1,022		16	24	28	1,750		61	73	74	1,213
Луганська	105	94	84	0,800		7	15	21	3,000		112	109	105	0,938
Львівська	218	216	206	0,945		99	112	136	1,374		317	328	342	1,079
Миколаївська	171	172	165	0,965		112	128	151	1,348		283	300	316	1,117
Одеська	275	306	303	1,102		222	317	382	1,721		497	623	685	1,378
Полтавська	88	88	89	1,011		38	45	65	1,711		126	133	154	1,222
Рівненська	39	35	35	0,897		24	28	36	1,500		63	63	71	1,127
Сумська	49	47	42	0,857		23	22	26	1,130		72	69	68	0,944
Тернопільська	37	34	30	0,811		25	30	43	1,720		62	64	73	1,177
Харківська	136	141	136	1,000		61	80	85	1,393		197	221	221	1,122
Херсонська	144	174	171	1,188		112	141	192	1,714		256	315	363	1,418
Хмельницька	49	48	49	1,000		27	36	57	2,111		76	84	106	1,395
Черкаська	89	77	78	0,876		39	38	47	1,205		128	115	125	0,977
Чернівецька	36	38	31	0,861		53	62	66	1,245		89	100	97	1,090
Чернігівська	72	68	62	0,861		9	11	15	1,667		81	79	77	0,951
м. Київ	166	160	152	0,916		32	25	25	0,781		198	185	177	0,894
м. Севастополь	28	28	24	0,857		3	11	24	8,000		31	39	48	1,548

Додаток А

Таблиця А2

Місткість колективних засобів розміщування, місць

Місткість колективних засобів розміщування, місць

	Юридичні особи				Фізичні особи, підприємці				Разом			
	2011	2012	2013	2013/ 2011	2011	2012	2013	2013/ 2011	2011	2012	2013	2013/ 2011
Україна	497740	497322	484777	0,974	69580	86127	101863	1,464	567320	583449	586640	1,034
АР Крим	133855	132308	125055	0,934	13449	18261	20463	1,522	147304	150569	145518	0,988
Вінницька	7168	6879	6695	0,934	441	688	954	2,163	7609	7567	7649	1,005
Волинська	5514	5208	5636	1,022	440	523	844	1,918	5954	5731	6480	1,088
Дніпропетровська	24392	23875	24098	0,988	1799	1868	1730	0,962	26191	25743	25828	0,986
Донецька	47820	46766	43638	0,913	3213	4300	5221	1,625	51033	51066	48859	0,957
Житомирська	3772	3498	3423	0,907	789	862	959	1,215	4561	4360	4382	0,961
Закарпатська	9536	9507	10786	1,131	3935	3314	6161	1,566	13471	12821	16947	1,258
Запорізька	26042	28375	27282	1,048	6549	7313	8523	1,301	32591	35688	35805	1,099
Івано-Франківська	7566	8030	8327	1,101	4695	2988	3434	0,731	12261	11018	11761	0,959
Київська	14811	14461	15094	1,019	542	484	1478	2,727	15353	14945	16572	1,079
Кіровоградська	3487	3264	3275	0,939	283	370	524	1,852	3770	3634	3799	1,008
Луганська	6984	5852	5330	0,763	139	343	411	2,957	7123	6195	5741	0,806
Львівська	27808	28610	28395	1,021	2487	2969	3608	1,451	30295	31579	32003	1,056
Миколаївська	24770	23602	22531	0,910	7972	8757	10118	1,269	32742	32359	32649	0,997
Одеська	40959	43702	44164	1,078	10435	17388	18280	1,752	51394	61090	62444	1,215
Полтавська	9001	8985	8989	0,999	1053	1398	1476	1,402	10054	10383	10465	1,041
Рівненська	4680	3505	3750	0,801	338	542	733	2,169	5018	4047	4483	0,893
Сумська	3722	3707	3229	0,868	381	332	373	0,979	4103	4039	3602	0,878
Тернопільська	3598	3426	3292	0,915	764	973	1237	1,619	4362	4399	4529	1,038
Харківська	15002	15778	15828	1,055	1582	1763	2053	1,298	16584	17541	17881	1,078
Херсонська	22354	27855	28058	1,255	4019	5843	6964	1,733	26373	33698	35022	1,328
Хмельницька	4351	4207	3791	0,871	748	1080	1464	1,957	5099	5287	5255	1,031
Черкаська	8128	6448	6260	0,770	927	845	1268	1,368	9055	7293	7528	0,831
Чернівецька	5945	5889	3507	0,590	1569	1534	1732	1,104	7514	7423	5239	0,697
Чернігівська	5871	5427	5092	0,867	227	247	305	1,344	6098	5674	5397	0,885
м. Київ	24669	22976	23725	0,962	704	784	723	1,027	25373	23760	24448	0,964
м. Севастополь	5935	5182	5527	0,931	100	358	827	8,270	6035	5540	6354	1,053

Кількість розміщених у колективних засобах розміщування

осіб

Кількість розміщених у колективних засобах розміщування

	Юридичні особи				Фізичні особи, підприємці				Разом				2013/ 2011
	2011	2012	2013	2013/ 2011	2011	2012	2013	2013/ 2011	2011	2012	2013	2013/ 2011	
Україна	6549296	6717069	6757152	1,032	877640	1170338	1545931	1,761	7426936	7887407	8303083	1,118	
АР Крим	1227250	1196442	1184029	0,965	101272	156558	184959	1,826	1328522	1353000	1368988	1,030	
Вінницька	101822	118356	100095	0,983	12878	28003	34456	2,676	114700	146359	134551	1,173	
Волинська	111269	92443	90030	0,809	5415	9295	27909	5,154	116684	101738	117939	1,011	
Дніпропетровська	302764	381776	519409	1,716	29952	36913	38019	1,269	332716	418689	557428	1,675	
Донецька	362407	420222	396268	1,093	47621	51483	57907	1,216	410028	471705	454175	1,108	
Житомирська	42279	47483	44199	1,045	19137	23468	32191	1,682	61416	70951	76390	1,244	
Закарпатська	156602	160618	153863	0,983	46938	56105	91800	1,956	203540	216723	245663	1,207	
Запорізька	197213	227363	202384	1,026	65887	74796	84935	1,289	263100	302159	287319	1,092	
Івано-Франківська	148298	194705	171692	1,158	65354	73136	80747	1,236	213652	267841	252439	1,182	
Київська	216457	216822	201156	0,929	5664	15417	41492	7,326	222121	232239	242648	1,092	
Кіровоградська	55105	48181	53752	0,975	7019	9966	13157	1,874	62124	58147	66909	1,077	
Луганська	129432	122360	119671	0,925	12967	18753	25618	1,976	142399	141113	145289	1,020	
Львівська	569075	617799	637082	1,120	58171	63156	80747	1,388	627246	680955	717829	1,144	
Миколаївська	156234	161591	124524	0,797	49178	55879	77212	1,570	205412	217470	201736	0,982	
Одеська	400114	411443	397423	0,993	81319	134218	170255	2,094	481433	545661	567678	1,179	
Полтавська	148570	162388	159742	1,075	29005	32695	58466	2,016	177575	195083	218208	1,229	
Рівненська	81760	75553	80763	0,988	24581	40404	68035	2,768	106341	115957	148798	1,399	
Сумська	54561	54941	52110	0,955	16575	10937	12902	0,778	71136	65878	65012	0,914	
Тернопільська	70641	78347	64754	0,917	20596	57586	82873	4,024	91237	135933	147627	1,618	
Харківська	254410	243162	250222	0,984	45203	58199	70693	1,564	299613	301361	320915	1,071	
Херсонська	117378	166100	153017	1,304	24223	37117	37742	1,558	141601	203217	190759	1,347	
Хмельницька	155278	163582	154691	0,996	23165	32326	42167	1,820	178443	195908	196858	1,103	
Черкаська	80370	84105	94706	1,178	26668	22293	34924	1,310	107038	106398	129630	1,211	
Чернівецька	68625	67672	71977	1,049	29771	36201	48521	1,630	98396	103873	120498	1,225	
Чернігівська	70312	72107	66780	0,950	5021	9841	13459	2,681	75333	81948	80239	1,065	
м. Київ	1225975	1071650	1138809	0,929	21108	21733	25291	1,198	1247083	1093383	1164100	0,933	
м. Севастополь	45095	59858	74004	1,641	2952	3860	9454	3,203	48047	63718	83458	1,737	

Додаток А

Кількість суб'єктів туристичної діяльності, одиниць

Кількість суб'єктів туристичної діяльності, одиниць

	Юридичні особи				Фізичні особи, підприємці				Разом			
	2011	2012	2013	2013/ 2011	2011	2012	2013	2013/ 2011	2011	2012	2013	2013/ 2011
Україна	2442	2880	2859	1,171	2351	2466	2852	1,213	4793	5346	5711	1,192
АР Крим	234	213	213	0,910	321	327	316	0,984	555	540	529	0,953
Вінницька	34	41	32	0,941	45	46	44	0,978	79	87	76	0,962
Волинська	35	34	27	0,771	41	49	58	1,415	76	83	85	1,118
Дніпропетровська	163	163	161	0,988	234	241	326	1,393	397	404	487	1,227
Донецька	166	138	141	0,849	242	172	214	0,884	408	310	355	0,870
Житомирська	24	22	22	0,917	40	44	36	0,900	64	66	58	0,906
Закарпатська	61	59	41	0,672	88	71	41	0,466	149	130	82	0,550
Запорізька	81	86	88	1,086	85	74	162	1,906	166	160	250	1,506
Івано-Франківська	54	51	49	0,907	62	58	63	1,016	116	109	112	0,966
Київська	22	27	38	1,727	41	42	96	2,341	63	69	134	2,127
Кіровоградська	20	23	21	1,050	30	41	49	1,633	50	64	70	1,400
Луганська	33	36	47	1,424	61	51	178	2,918	94	87	225	2,394
Львівська	134	148	143	1,067	96	131	129	1,344	230	179	272	1,183
Миколаївська	42	40	37	0,881	44	32	38	0,864	86	72	75	0,872
Одеська	175	183	197	1,126	86	106	105	1,221	261	289	302	1,157
Полтавська	35	33	28	0,800	81	94	102	1,259	116	127	130	1,121
Рівненська	30	35	36	1,200	20	30	42	2,100	50	65	78	1,560
Сумська	21	22	23	1,095	53	31	36	0,679	74	53	59	0,797
Тернопільська	30	28	27	0,900	42	36	43	1,024	72	64	70	0,972
Харківська	125	131	114	0,912	171	239	244	1,427	296	370	358	1,209
Херсонська	22	26	23	1,045	60	53	46	0,767	82	79	69	0,841
Хмельницька	30	32	31	1,033	46	67	69	1,500	76	99	100	1,316
Черкаська	35	35	33	0,943	63	73	66	1,048	98	108	99	1,010
Чернівецька	71	77	70	0,986	48	64	51	1,063	119	141	121	1,017
Чернігівська	20	20	19	0,950	30	39	40	1,333	50	59	59	1,180
м. Київ	702	1125	1138	1,621	183	211	207	1,131	885	1336	1647	1,861
м. Севастополь	43	52	60	1,395	33	44	51	1,545	76	96	111	1,461

Кількість обслугованих туристів

осіб

Кількість обслугованих туристів

	Юридичні особи				Фізичні особи, підприємці				Разом			
	2011	2012	2013	2013/ 2011	2011	2012	2013	2013/ 2011	2011	2012	2013	2013/ 2011
Україна	1888036	2680507	3067747	1,624	311941	320189	386569	1,239	2199977	3000696	3454316	1,570
АР Крим	206285	182909	176758	0,856	17002	20410	28858	1,697	223287	203319	205616	0,921
Вінницька	17404	14127	14828	0,852	8979	11751	14778	1,646	26383	25878	29606	1,122
Волинська	8050	9101	10900	1,354	6607	10688	8590	1,300	14657	19789	19490	1,330
Дніпропетровська	38087	38417	40445	1,061	26375	29886	40804	1,547	64462	68303	81249	1,260
Донецька	60016	67798	82779	1,379	28445	23130	31138	1,095	88461	90928	113917	1,288
Житомирська	6367	5317	3707	0,582	4327	7561	5906	1,365	10694	12878	9613	0,899
Закарпатська	18013	15212	14355	0,796	3760	4973	5537	1,473	21773	20185	19892	0,914
Запорізька	42730	25532	30253	0,708	17325	9896	24162	1,395	60055	35428	54415	0,906
Івано-Франківська	51882	105268	72626	1,399	7445	4894	5040	0,677	59327	110162	77666	1,309
Київська	8694	13451	9482	1,090	3985	4890	14977	3,758	12679	18341	24459	1,929
Кіровоградська	15590	9352	4974	0,319	11422	11692	10062	0,881	27012	21044	15036	0,557
Луганська	7842	13505	13597	1,733	7716	8476	21119	2,737	15558	21981	34716	2,231
Львівська	92147	109397	170526	1,850	36562	15616	17994	0,492	128709	125013	188520	1,465
Миколаївська	22078	15490	14970	0,678	5856	4885	4033	0,689	27934	20375	19003	0,680
Одеська	61021	51808	46845	0,767	15045	13321	14744	0,980	76066	65129	61589	0,810
Полтавська	12591	9653	8117	0,644	14296	18242	12008	0,840	26887	27895	20125	0,749
Рівненська	6536	7381	5444	0,832	2954	6092	8101	2,742	9490	13473	13545	1,427
Сумська	6488	8439	9467	1,459	7109	5300	4031	0,567	13597	13739	13498	0,993
Тернопільська	10575	8181	7851	0,742	3589	4139	5639	1,571	14164	12320	13490	0,952
Харківська	58717	81145	63002	1,073	15321	24518	28646	1,870	74038	105663	91648	1,238
Херсонська	19454	6561	5592	0,287	9776	10933	10520	1,076	29230	17494	16112	0,551
Хмельницька	15058	13855	13918	0,924	16154	18582	10484	0,649	31212	32437	24402	0,782
Черкаська	4002	4692	6955	1,737	7373	7568	9029	1,225	11375	12260	15984	1,405
Чернівецька	31684	13107	12641	0,399	4432	5769	5937	1,340	36116	18876	18578	0,514
Чернігівська	11109	9697	3473	0,312	4578	6211	5951	1,300	15687	15908	9424	0,601
м. Київ	924934	1748213	2143867	2,317	19983	20319	27314	1,367	944917	1768532	2171181	2,298
м. Севастополь	130682	93899	80375	0,615	5525	10447	11167	2,021	136207	104346	91542	0,672

Додаток Б

Таблиця Б.1

Капітальні інвестиції в регіонах України

(у фактичних цінах; млн. грн.)

	Роки												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	III кв. 2014 ¹
Україна	37178	51011	75714	93096	125254	188486	233081	151777	189061	259932	293692	267728	35476,8
Автономна Республіка Крим	1483	1913	2740	3375	4684	7007	8655	5536	6927	16911	18332	15453,1	н. д.
<i>області</i>													
Вінницька	635	857	1155	1693	2494	4136	4752	2670	3545	5081	5824	6109,5	3842,0
Волинська	623	727	1064	1186	1839	2867	3489	2415	1767	2577	3255	3327,1	2136,4
Дніпропетровська	2919	4246	5906	7792	10737	14874	18063	13254	16017	22116	22509	21290,1	12861,0
Донецька	3825	4846	7239	9598	11728	16898	22136	12985	14994	26802	31722	27912,4	9496,1
Житомирська	539	609	854	1135	1546	2442	3646	2299	2011	2520	2893	3005,5	1709,8
Закарпатська	592	1021	1113	1115	2019	2642	3303	1915	2205	3052	2736	2645,8	1764,4
Запорізька	1529	2150	2745	3299	3896	6407	7459	4650	7964	6677	7204	6838,8	4602,1
Івано-Франківська	954	1130	1589	1683	2620	4006	5950	3447	4379	4256	5167	4797,2	4284,4
Київська	1657	2918	3547	4519	7032	12658	16921	9955	11331	17673	20367	20696,6	10485,7
Кіровоградська	507	699	1357	1285	1777	2482	3048	2766	2123	3993	4576	3224,0	1931,0
Луганська	1392	1901	2941	4363	5538	9754	9000	4378	5646	6980	8223	11369,3	3949,0
Львівська	1807	2559	3634	4682	5875	8287	10799	6708	8830	12114	11173	9816,7	5857,0
Миколаївська	1037	1312	1963	2534	3118	3699	4333	4022	4422	4298	4696	5008,7	2349,8
Одеська	2609	3309	5137	5154	7339	10500	12484	9959	9724	9347	14631	11872,2	5107,4
Полтавська	1831	2158	2887	3709	4760	6672	8840	7691	6289	7859	10218	9536,3	6001,7
Рівненська	702	1078	1937	1184	2144	2924	3672	2696	1937	2566	2771	2837,3	1559,1
Сумська	966	931	1102	1441	1508	2435	3015	2185	2188	3022	2871	2721,3	1716,5
Тернопільська	319	456	632	890	1214	1979	2843	1428	2138	2524	3375	2976,2	1602,2
Харківська	2468	3554	5055	5775	7957	12051	11819	8315	8063	13035	14759	9292,6	4705,8
Херсонська	394	549	886	1077	1503	2322	3929	2087	1891	2688	2436	2124,8	1339,2
Хмельницька	727	901	1745	1461	2075	3135	4849	3471	2948	3547	3489	3637,6	2548,3
Черкаська	582	967	2408	2046	3304	4326	5128	3040	2831	3225	3781	3413,3	1846,3
Чернівецька	326	520	656	755	1451	2332	3733	2602	1715	1794	2229	2257,4	986,4
Чернігівська	587	825	1140	1333	1520	2422	3053	1588	1891	2397	2737	2842,0	1637,1
<i>міста</i>													
Київ	5906	8481	13859	19468	24858	38230	46574	28228	53726	71143	79614	70320,6	41158,1
Севастополь	262	394	423	544	718	1089	1588	1487	1559	1735	2104	2401,6	н. д.

Примітки:

1) Капітальні інвестиції за 2010, 2012 рр. обліковуються по підприємствах, юридичних особах за їх основним видом економічної діяльності та територією місцезнаходження (юридичною адресою). Індекси капітальних інвестицій розраховуються відповідно до Методики, затвердженої наказом Держкомстату від 25.12.2009 р. №494, яка розміщена на веб-сайті Держстату України; 2) ¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя; 3) ²Дані можуть бути уточнені.

Джерела: Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: Консультант, 2006. – С. 207; Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: Консультант, 2011. – С. 201; Статистичний збірник “Регіони України” / ред. О. Г. Осауленко. – К.: Державний комітет статистики України, 2013. – Ч. 2. – С. 152; Статистичний бюлетень “Капітальні інвестиції в Україні за 2013 рік” / Державна служба статистики України. – Київ, 2014. – С. 5; Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Додатки

Додаток Б

Таблиця Б.2

Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування

(відсотків до загального обсягу інвестицій по регіону)

	Кошти державного бюджету					Кошти місцевих бюджетів				
	Роки									
	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	8	9	10	11	12
Україна	4,4	5,8	7,1	5,8	2,4	2,7	3,4	3,4	3,1	2,7
Автономна Республіка Крим	5,2	10,1	5,6	4,2	1,9	3,5	8,2	5,5	2,4	1,7
області										
Вінницька	1,8	1,9	2,5	2,0	1,6	2,7	3,9	5,1	6,0	4,4
Волинська	7,7	6,4	6,2	4,8	4,3	2,5	8,2	8,6	8,9	7,5
Дніпропетровська	1,7	2,4	4,4	2,3	2,3	1,6	1,6	2,6	3,7	2,1
Донецька	4,2	6,8	9,9	11,7	3,9	2,8	2,6	4,3	3,8	2,3
Житомирська	2,7	7,2	11,1	3,5	1,7	2,4	6,0	7,2	8,0	8,3
Закарпатська	11,5	6,4	4,4	3,1	1,9	6,0	8,6	3,9	4,4	5,3
Запорізька	4,0	2,5	3,4	5,4	6,2	2,1	1,6	2,2	4,8	3,6
Івано-Франківська	3,9	5,2	7,7	4,4	1,6	3,3	6,3	4,7	4,1	3,3
Київська	2,4	4,1	4,6	2,0	1,6	0,9	1,1	0,8	0,4	0,6
Кіровоградська	15,2	2,2	2,6	3,0	0,8	1,3	3,7	5,0	4,4	4,2
Луганська	10,6	6,6	11,6	7,6	5,1	3,9	6,1	7,1	6,7	3,1
Львівська	6,3	16,6	12,4	20,1	2,5	6,7	3,0	2,1	1,7	3,0
Миколаївська	3,6	2,2	3,2	4,3	0,9	2,7	3,3	3,9	2,6	2,8
Одеська	2,6	3,1	6,9	1,6	1,1	1,2	5,2	6,7	2,9	3,1
Полтавська	0,5	0,7	2,4	3,1	0,3	1,6	2,9	3,0	2,0	2,1
Рівненська	3,6	2,9	5,0	6,0	2,9	4,1	8,6	9,3	6,5	7,3
Сумська	4,1	8,2	6,8	4,1	1,6	3,2	6,9	5,0	5,8	4,5
Тернопільська	3,9	2,3	4,1	3,3	1,3	1,8	2,2	3,2	3,1	4,6
Харківська	4,7	8,3	11,5	4,2	3,6	3,2	4,0	4,9	3,9	5,9
Херсонська	4,9	4,1	7,6	5,1	1,9	3,5	5,8	3,7	5,4	6,0
Хмельницька	2,8	3,2	4,7	2,2	1,9	1,8	4,7	4,3	4,5	4,6
Черкаська	4,8	6,9	7,2	5,8	3,7	2,2	4,9	4,8	4,8	6,3
Чернівецька	22,2	10,3	8,0	4,9	3,2	2,6	10,3	7,7	6,6	4,9
Чернігівська	5,9	3,2	6,4	5,7	1,5	1,9	4,1	6,9	4,5	3,6
міста										
Київ	3,9	6,7	7,7	6,4	2,2	3,3	2,1	1,3	1,8	1,5
Севастополь	3,7	1,7	4,3	3,9	1,4	4,5	4,6	7,2	7,0	6,7

Додатки

Продовження табл. Б.2

	Власні кошти підприємств та організацій					Кошти іноземних інвесторів				
	Роки									
	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	8	9	10	11	12
Україна	63,3	60,8	58,6	59,7	63,8	4,5	2,1	2,8	1,7	1,8
Автономна Республіка Крим	53,3	45,4	23,3	20,0	27,1	11,9	4,4	12,6	0,7	3,7
області										
Вінницька	65,8	58,0	54,8	61,2	63,6	1,8	0,3	0,4	0,1	0,3
Волинська	47,8	49,8	52,1	46,9	57,6	1,1	0,8	0,2	0,3	0,2
Дніпропетровська	76,3	75,2	75,1	77,2	81,1	1,5	0,1	1,8	1,2	0,2
Донецька	76,4	77,9	65,8	67,3	77,2	6,6	0,2	0,3	0,0	0,1
Житомирська	58,4	54,3	53,5	57,8	64,0	5,3	3,4	2,2	1,6	3,3
Закарпатська	32,9	31,9	29,2	38,5	39,8	8,2	4,9	2,3	0,1	0,1
Запорізька	68,4	41,9	62,6	63,3	73,3	1,2	2,5	2,1	0,3	0,4
Івано-Франківська	52,7	45,2	51,9	54,0	45,7	1,2	0,6	0,8	0,1	0,4
Київська	50,2	47,3	51,6	49,8	55,4	15,3	9,4	11,3	12,8	11,0
Кіровоградська	67,6	72,0	65,3	72,3	72,0	1,3	0,4	0,2	0,1	0,3
Луганська	72,3	69,8	67,9	77,3	76,5	1,4	0,7	0,7	0,0	0,0
Львівська	57,1	47,6	39,9	46,7	55,7	6,5	2,4	1,6	0,6	2,6
Миколаївська	83,3	71,7	65,2	57,7	49,2	0,2	2,8	0,8	0,0	0,3
Одеська	58,5	58,9	53,0	38,4	44,2	4,0	1,2	0,4	0,5	1,7
Полтавська	80,4	75,0	74,3	71,2	76,9	3,4	1,1	2,9	0,7	0,2
Рівненська	67,0	37,9	48,8	49,0	50,7	3,2	4,5	2,8	0,4	0,3
Сумська	71,3	55,2	66,8	58,8	67,2	1,4	2,1	2,1	н. д.	0,0
Тернопільська	51,9	42,6	48,7	47,4	40,8	0,7	... ¹	... ¹	0,0	0,4
Харківська	76,2	72,0	66,6	53,2	63,1	1,1	0,2	0,6	0,2	0,0
Херсонська	53,4	48,0	40,0	52,4	50,3	8,0	0,1	2,7	0,0	0,3
Хмельницька	35,5	37,9	42,8	57,7	52,1	19,5	8,4	0,2	0,1	0,1
Черкаська	70,2	57,3	67,7	69,4	69,2	0,5	0,2	... ¹	н. д.	0,1
Чернівецька	32,3	30,2	33,1	21,0	27,4	1,1	0,9	0,1	0,0	0,2
Чернігівська	56,7	66,1	62,0	64,4	63,3	1,1	0,7	0,5	н. д.	н. д.
міста										
Київ	58,4	64,9	64,2	70,4	71,0	2,9	2,2	1,9	2,1	1,7
Севастополь	52,8	28,8	44,7	27,9	29,2	2,4	2,5	1,1	0,0	1,4

Додатки

Продовження табл. Б.2

	Кошти населення на індивідуальне житлове будівництво					Кредити банків та інші позики				
	Роки									
	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	8	9	10	11	12
Україна	3,6	8,6	5,8	7,5	8,1	14,2	12,3	16,3	17,1	15,3
Автономна Республіка Крим	7,1	19,6	9,2	14,3	23,6	12,8	4,8	33,0	55,8	37,4
області										
Вінницька	7,6	18,8	13,6	11,7	14,3	10,9	6,8	15,9	11,5	8,0
Волинська	8,5	25,9	19,7	23,4	18,2	27,4	1,9	7,8	7,0	7,1
Дніпропетровська	0,7	2,9	2,2	2,9	3,5	16,0	15,5	11,3	11,4	9,8
Донецька	1,2	2,8	1,8	2,3	2,9	7,3	8,5	16,8	13,8	12,6
Житомирська	6,9	21,4	12,5	13,1	14,7	22,0	4,2	6,4	10,8	5,8
Закарпатська	16,8	29,7	24,2	35,6	35,3	12,8	10,8	22,1	7,0	8,5
Запорізька	1,4	2,6	1,5	7,0	4,8	20,9	46,8	23,3	15,9	10,3
Івано-Франківська	9,9	22,6	18,5	20,7	26,0	15,1	8,4	3,4	4,6	10,8
Київська	9,5	24,2	11,8	13,8	12,3	12,9	7,7	13,0	10,1	10,0
Кіровоградська	4,9	11,0	5,2	5,9	8,1	3,4	2,2	16,1	9,7	9,2
Луганська	0,8	4,3	2,8	3,8	2,7	10,3	10,4	4,1	3,7	11,5
Львівська	6,1	13,0	9,9	13,6	14,6	12,0	11,1	28,5	10,2	15,2
Миколаївська	1,3	4,1	3,4	5,5	4,1	6,3	14,2	19,0	24,3	40,1
Одеська	2,8	6,5	9,7	9,2	7,7	22,6	15,1	15,4	41,2	36,3
Полтавська	1,7	5,9	3,6	3,4	5,0	9,5	10,5	10,0	16,0	12,9
Рівненська	5,0	26,5	25,8	28,5	29,8	12,1	14,0	4,2	6,0	3,4
Сумська	5,7	14,1	9,3	15,3	9,4	9,4	5,7	4,6	8,1	9,1
Тернопільська	2,8	21,7	12,4	20,9	18,9	8,6	15,8	15,2	8,9	14,7
Харківська	1,1	6,4	3,4	5,8	8,4	7,7	3,6	7,9	28,0	12,0
Херсонська	5,0	20,5	9,3	14,1	14,1	19,6	12,3	27,7	16,9	19,0
Хмельницька	7,0	15,7	9,6	14,0	12,1	21,5	18,2	28,1	8,2	10,0
Черкаська	5,9	12,0	7,2	8,3	8,8	11,6	11,3	9,0	8,9	9,0
Чернівецька	7,7	35,9	26,8	50,6	47,0	24,0	2,0	6,4	2,5	4,4
Чернігівська	5,0	13,3	11,6	17,5	14,7	21,7	6,4	7,7	5,8	14,8
міста										
Київ	... ¹	1,5	1,3	1,1	0,9	16,7	12,9	17,4	14,0	15,0
Севастополь	... ¹	20,1	12,3	15,6	15,3	15,8	7,2	5,7	7,1	15,1

Додатки

Продовження табл. Б.2

	Інші джерела фінансування				
	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6
Україна	7,3	7,0	6,0	5,1	8,1
Автономна Республіка Крим	6,2	7,5	10,8	2,6	23,6
<i>області</i>					
Вінницька	9,4	10,3	7,7	7,5	14,3
Волинська	5,0	7,0	5,4	8,8	18,2
Дніпропетровська	2,2	2,3	2,6	1,2	3,5
Донецька	1,5	1,2	1,1	1,0	2,9
Житомирська	2,3	3,5	7,1	5,2	14,7
Закарпатська	11,8	7,7	13,9	11,2	35,3
Запорізька	2,0	2,1	4,9	3,3	4,8
Івано-Франківська	13,9	11,7	13,0	12,2	26,0
Київська	8,8	6,2	6,9	11,2	12,3
Кіровоградська	6,3	8,5	5,6	4,6	8,1
Луганська	0,7	2,1	5,8	1,0	2,7
Львівська	5,3	6,3	5,6	7,0	14,6
Миколаївська	2,6	1,7	4,5	5,5	4,1
Одеська	8,3	10,0	7,9	6,2	7,7
Полтавська	2,9	3,9	3,8	3,6	5,0
Рівненська	5,0	5,6	4,1	3,5	29,8
Сумська	4,9	7,8	5,4	7,9	9,4
Тернопільська	30,3	15,4	16,4	16,3	18,9
Харківська	6,0	5,5	5,1	4,5	8,4
Херсонська	5,6	9,2	9,0	6,1	14,1
Хмельницька	11,9	11,9	10,3	13,2	12,1
Черкаська	4,8	7,4	3,4	2,8	8,8
Чернівецька	10,1	10,4	17,9	14,4	47,0
Чернігівська	7,7	6,2	4,9	2,1	14,7
<i>міста</i>					
Київ	... ¹	9,7	6,2	4,3	0,9
Севастополь	... ¹	35,1	24,7	38,5	15,3

Примітка:

¹Інформація конфіденційна відповідно до Закону України “Про державну статистику”

Джерела: Статистичний збірник “Регіони України” / ред. О. Г. Осауленко. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – Ч. 2. – С. 179,182; Статистичний збірник “Регіони України” / ред. О. Г. Осауленко. – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – Ч. 2. – С. 165,168; Статистичний бюлетень “Капітальні інвестиції в Україні за 2013 рік” / Державна служба статистики України. – Київ, 2014. – С. 7,9.

Додатки

Додаток Б

Таблиця Б.3

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал)¹ у регіонах України
(наростаючим підсумком на кінець року; млн. дол. США)

	Роки												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	І кв. 2014
Україна	5471,8	6794,4	9047,0	16890,0	21607,3	29542,7	35616,4	40053,0	44806,0	50333,9	55296,8	56992,2	48522,6
Автономна Республіка Крим	194,8	234,0	331,2	460,4	604,7	753,9	649,8	718,4	815,6	1176,7	1461,6	н. д.	н. д.
області													
Вінницька	47,8	60,4	65,8	79,1	108,3	152,6	161,3	184,6	205,3	226,4	248,2	309,4	272,3
Волинська	53,6	86,3	97,4	113,4	272,4	392,4	269,2	332,4	218,6	291,4	380,5	341,3	290,7
Дніпропетровська	428,2	614,4	821,0	1744,7	6519,3	7096,7	6832,4	7054,1	7495,1	8208,2	8432,3	9064,0	7972,6
Донецька	389,3	436,4	529,7	614,4	905,9	1355,2	1529,0	1636,8	2278,2	2646,9	3187,0	3635,3	2803,2
Житомирська	58,2	77,5	82,2	90,0	154,4	205,1	208,9	238,1	258,1	337,7	362,8	388,7	309,9
Закарпатська	127,7	181,6	244,3	261,3	295,0	345,3	356,4	363,7	364,4	348,5	406,4	437,5	374,0
Запорізька	366,7	453,1	486,2	548,5	656,6	811,4	890,6	916,1	952,8	987,6	1077,6	1125,3	953,9
Івано-Франківська	69,9	96,0	120,9	136,7	183,5	404,8	500,4	635,1	512,5	624,0	642,7	813,8	940,3
Київська	423,1	471,9	522,2	642,0	908,3	1120,5	1347,4	1525,5	1611,1	1751,7	1835,2	1988,5	1736,5
Кіровоградська	38,0	58,5	107,2	51,1	68,6	71,6	80,2	82,6	65,0	72,4	103,7	158,5	92,0
Луганська ¹	51,6	57,5	146,2	268,7	284,3	367,0	393,8	637,1	687,5	766,0	838,2	879,1	724,2
Львівська	220,1	304,9	358,2	426,9	515,0	838,5	958,0	1198,6	1254,6	1387,8	1637,8	1701,4	1471,0
Миколаївська	64,3	174,9	75,8	123,7	113,0	136,8	161,8	162,7	165,4	152,3	244,7	282,8	247,3
Одеська	291,2	380,0	517,8	599,3	718,7	880,8	970,2	1042,0	1107,3	1220,5	1629,1	1671,7	1478,3
Полтавська	152,7	176,7	210,1	279,1	316,7	368,8	516,3	450,9	551,3	702,2	943,2	1065,6	1043,2
Рівненська	51,1	54,1	71,1	77,3	145,0	265,5	304,4	307,6	309,2	280,4	298,8	313,4	271,6
Сумська	128,3	141,0	135,0	165,5	156,7	180,5	158,0	243,5	359,6	361,8	386,5	422,7	292,6
Тернопільська	26,9	28,7	37,2	39,3	45,0	51,0	58,6	66,5	59,8	61,9	63,9	68,9	58,8
Харківська	164,6	272,9	387,6	485,6	983,7	1278,8	1609,9	2082,7	2716,9	2814,3	2174,3	2131,9	1828,8
Херсонська	55,2	64,5	75,0	91,3	127,5	174,1	192,9	197,4	203,4	206,4	251,5	275,2	235,5
Хмельницька	28,5	46,6	66,5	77,3	92,2	129,0	137,3	219,6	183,0	186,8	205,1	224,5	199,5
Черкаська	83,3	97,8	122,3	99,1	116,3	175,0	168,1	222,5	289,4	285,7	882,5	887,9	592,3
Чернівецька	16,6	20,2	24,5	28,4	36,8	51,2	60,1	61,8	61,9	61,9	64,2	80,2	72,0
Чернігівська	61,3	76,0	95,9	98,2	81,5	96,1	103,9	88,8	94,9	100,9	105,0	128,4	108,5
міста													
Київ	1863,3	2104,6	2861,1	3929,8	7053,1	11674,4	16837,2	19225,1	21831,6	24907,7	27278,1	28596,0	24153,4
Севастополь	15,5	23,9	66,5	92,7	144,8	165,7	160,3	158,8	153,6	165,8	155,9	н. д.	н. д.

Примітка:

¹ Дані сформовано на підставі інформації юридичних осіб, скоригованої на величину різниці між ринковою та номінальною вартістю акцій, майна тощо. Дані про прямі інвестиції в Україну та з України є попередніми і використовуються Національним банком України для складання платіжного балансу та визначення міжнародної інвестиційної позиції;

² Дані можуть бути уточнені

У таблицях сума складових може не дорівнювати підсумку у зв'язку з округленням

Джерела: Статистичний збірник "Регіони України" / ред. О. Г. Осауленко. – К. : Державний комітет статистики України, 2009. – Ч. 2. – С. 748; Статистичний збірник "Регіони України" / ред. О. Г. Осауленко. – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – Ч. 2. – С. 766; Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Додатки

Додаток Б

Таблиця Б.4

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці України¹

(наростаючим підсумком на кінець року; млн. дол. США)

	Роки											
	2009		2010		2011		2012		2013		III кв. 2014 ¹	
Усього	44806,0	100,0	50333,9	100,0	49362,3	100,0	54462,4	100,0	58156,9	100,0	48522,6	100,0
Кіпр	10044,9	22,4	13355,2	26,5	12645,5	25,6	17275,1	31,7	19035,9	32,7	15119,6	31,2
Німеччина	7083,0	15,8	7391,8	14,7	7386,4	15,0	6317,0	11,6	6291,8	10,8	5769,6	11,9
Нідерланди	4683,3	10,5	4898,0	9,7	4822,8	9,8	5168,6	9,5	5561,5	9,6	5209,2	10,7
Російська Федерація	3403,2	7,6	3600,4	7,2	3594,5	7,3	3785,8	7,0	4287,4	7,4	2957,2	6,1
Австрія	2731,4	6,1	3418,8	6,8	3423,1	6,9	3401,4	6,2	3257,5	5,6	2676,0	5,5
Велика Британія	2287,1	5,1	2593,4	5,2	2508,2	5,1	2556,5	4,7	2714,1	4,7	2326,4	4,8
Віргінські Острови (Брит.)	1451,5	3,2	1666,0	3,3	1607,0	3,3	1884,9	3,5	2493,5	4,3	2005,3	4,1
Франція	2368,1	5,3	2260,4	4,5	2230,7	4,5	1765,3	3,2	1825,8	3,1	1648,2	3,4
Швеція	1710,6	3,8	1756,8	3,5	1744,0	3,5	1600,1	2,9	-	-	-	-
Швейцарія	862,3	1,9	947,7	1,9	960,3	1,9	1106,2	2,0	1325,4	2,3	1393,9	2,9
Італія	980,6	2,2	975,1	1,9	965,9	2,0	1015,9	1,9	1267,8	2,2	1047,0	2,2
США	1158,1	2,6	1000,7	2,0	1043,1	2,1	936,7	1,7	991,1	1,7	886,6	1,8
Польща	932,8	2,1	854,1	1,7	875,5	1,8	916,4	1,7	845,4	1,5	821,9	1,7
Беліз	139,7	0,3	159,7	0,3	-	-	831,3	1,5	1055,6	1,8	736,7	1,5
Угорщина	700,5	1,6	681,4	1,4	-	-	688,3	1,3	-	-	-	-
Люксембург	441,7	1,0	495,2	1,0	-	-	558,8	1,0	-	-	-	-
Інші країни	3827,2	8,5	4279,2	8,5	5555,3	11,2	4654,1	8,5	7204,1	12,3	5925,0	12,2

¹⁾ Дані наведено наростаючим підсумком з початку інвестування

Перелік визначено, виходячи з найбільших обсягів інвестицій, що вкладені в економіку України

Примітка: Сформовано на підставі інформації юридичних осіб, скоригованої на величину різниці між ринковою та номінальною вартістю акцій, майна тощо. Дані про прямі інвестиції в Україну є попередніми і використовуються Національним банком України для складання платіжного балансу та визначення міжнародної інвестиційної позиції.

Джерела: Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2013. – С. 260; Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Додаток Б

Таблиця Б.5

Інвестомісткість економіки регіонів України, %

	Роки										
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹
Україна											
Автономна Республіка Крим	24,6	26,2	27,7	26,3	29,2	33,6	31,6	20,2	21,4	44,2	41,2
<i>області</i>											
Вінницька	11,9	13,9	14,2	16,6	20,1	26,9	23,6	13,3	15,0	17,5	17,6
Волинська	20,0	20,7	21,3	18,1	23,9	28,5	27,3	19,8	12,2	14,6	16,3
Дніпропетровська	16,2	19,9	19,7	18,9	20,5	20,9	17,3	14,2	13,8	15,8	15,2
Донецька	15,1	16,0	15,9	16,5	16,2	18,3	18,8	12,5	11,6	16,6	18,6
Житомирська	15,2	14,5	14,4	15,3	17,6	21,9	24,3	15,6	10,7	11,5	11,6
Закарпатська	18,4	25,4	21,0	16,6	24,7	25,1	25,0	15,3	14,4	16,9	12,8
Запорізька	17,7	21,1	18,0	16,5	15,7	19,3	17,6	12,4	18,6	13,5	13,1
Івано-Франківська	21,1	20,4	21,7	17,5	23,2	28,8	33,3	20,0	21,4	15,9	16,0
Київська	24,1	35,9	29,8	29,4	36,6	48,3	47,4	26,5	25,2	29,9	29,2
Кіровоградська	14,9	17,4	24,3	18,7	21,7	24,8	21,8	20,7	13,5	19,9	20,7
Луганська	16,2	19,1	20,0	22,1	22,9	30,2	20,9	11,4	12,4	12,2	14,0
Львівська	21,1	24,3	26,0	27,2	27,3	29,6	30,4	18,7	21,2	23,3	18,0
Миколаївська	22,1	24,6	24,7	26,5	26,3	25,0	22,3	19,8	18,4	15,6	16,1
Одеська	24,2	25,9	30,2	24,8	29,5	31,7	26,6	20,5	18,0	15,2	22,6
Полтавська	23,4	24,4	20,6	20,5	21,5	23,5	25,9	22,9	14,2	15,0	18,1
Рівненська	20,2	26,6	34,6	16,3	24,0	26,2	26,1	20,0	12,2	13,3	12,7
Сумська	22,0	19,3	17,6	18,0	15,8	19,7	18,6	13,6	11,9	13,2	11,5
Тернопільська	12,1	14,7	16,0	17,3	18,8	23,9	26,8	12,8	16,8	15,5	18,8
Харківська	20,9	24,5	24,6	22,5	24,8	27,5	19,9	14,1	12,3	17,0	17,9
Херсонська	12,1	14,5	17,0	16,6	19,9	25,7	29,8	15,5	12,1	14,6	12,6
Хмельницька	18,4	19,2	27,5	18,4	21,6	25,4	30,2	22,0	16,3	15,5	13,3
Черкаська	15,1	21,2	36,4	22,7	30,2	31,7	26,8	16,3	12,7	11,9	12,1
Чернівецька	15,3	20,5	20,0	17,8	28,3	35,0	42,3	30,7	17,3	15,0	16,9
Чернігівська	15,3	18,0	18,4	17,5	17,0	21,0	20,5	10,8	11,1	11,3	11,4
<i>міста</i>											
Київ	16,8	19,3	22,6	25,2	26,1	28,1	27,5	16,7	27,3	31,8	28,9
Севастополь	18,8	22,9	19,1	19,3	18,8	22,2	25,2	23,0	20,0	18,5	21,3

Примітки:

¹ Розрахунки здійснено відповідно до “Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 року” (Наказ Держстату України від 17.12.2013 №398).

У 1998,2000 рр. вказано загальний обсяг валової доданої вартості (ВДВ) за регіонами, у 2002,2003 рр. – підсумок ВДВ по Україні, з 2004 р. визначається валовий регіональний продукт

Джерела: Статистичний збірник “Валовий регіональний продукт Львівської області” / відп. за випуск І.Д. Мельник. – Львів, Головне управління статистики у Львівській області, Державний комітет статистики України, 2009. – С. 28; Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Додатки

Додаток Б

Таблиця Б.6

Капітальні інвестиції за видами активів в Україні

	Роки												III кв. 2014 р.
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 ¹	2011 ¹	2012 ¹	2013	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
у фактичних цінах, млн. грн.													
Усього	46563	59899	89314	111174	148972	222679	272074	192878	189061	259932	293692	67728,02	135476,8
<i>Інвестиції у матеріальні активи</i>	...	...	...	...	...	...	...	186985	182076	250501	285146	57143,54	130469,7
у т. ч.													
житлові будівлі	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	28736	29557	38549	1567,27	22208,1
нежитлові будівлі	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	38912	51325	56811	7907,46	23384,2
інженерні споруди	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	40757	67692	64849	8769,30	28849,6
машини, обладнання та інвентар	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	55183	73167	85938	10970,64	42744,2
машини, обладнання та транспортні засоби	16344	22502	33829	42544	53736	78792	98426	65340	11399	18925	28195	6602,27	7980,3
земля	...	...	...	...	...	...	...	1547	1292	2311	1804	1170,759	567,0
існуючі будівлі та споруди	...	...	...	...	...	...	...	6652	4832	8055	н. д.	н. д.	н. д.
нові будівлі, споруди, об'єкти незавершеного будівництва	...	...	...	...	...	...	...	3115	2864	2439	н. д.	н. д.	н. д.
довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва ³	393	487	447	577	645	705	714	879	2011	3070	1943	2456,096	1224,9
інші матеріальні активи	29826	36910	55038	68053	94591	143182	172934	126659	3786	4454	7057	7699,732	3511,4
<i>інвестиції у нематеріальні активи</i>	<i>4223</i>	<i>1424</i>	<i>2146</i>	<i>3040</i>	<i>4584</i>	<i>6389</i>	<i>6367</i>	<i>5893</i>	<i>6985</i>	<i>9431</i>	<i>8546</i>	<i>10584,47</i>	<i>5007,1</i>
у т. ч.													
програмне забезпечення та бази даних	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	2826	3274	3427	3508,654	2012,7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	н. д.	3070	4121	3678	5674,617	2151,4

Примітки:

¹Капітальні інвестиції обліковуються по підприємствах, юридичних особах за їх основним видом економічної діяльності та територією місцезнаходження (юридичною адресою). Індекси капітальних інвестицій розраховуються відповідно до Методики, затвердженої наказом Державного комітету статистики України від 25.12.2009 р. №494, яка розміщена на офіційному веб,сайті Державної служби статистики України

²Облік показників у складі капітальних інвестицій розпочато з 2009 р.

³До 2008 р. включно – витрати на формування основного стада

Джерела: Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державний комітет статистики України; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2012. – С. 198; Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державний комітет статистики України; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2013. – С. 193; Статистичний бюлетень “Капітальні інвестиції в Україні за 2013 рік” / Державна служба статистики України. – Київ, 2014. – С. 10; Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Структура капітальних інвестицій за видами активів в регіонах України

	Інвестиції у матеріальні активи									
	тис. грн.					у% до загального обсягу				
	Роки									
	2010	2011	2012	2013	II кв. 2014	2010	2011	2012	2013	III кв. 2014
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна	182076000	250501000	285146000	257143548	130469700	96,3	96,4	97,1	96,0	96,3
області										
Вінницька	3506052	5047071	5799895	6035694	3824467	98,9	99,3	99,6	98,8	99,5
Волинська	1759695	2559775	3229143	3296500	2128072	99,6	99,3	99,2	99,1	99,6
Дніпропетровська	15752644	21392893	22147109	20946940	12740387	98,3	96,7	98,4	98,4	99,1
Донецька	14318721	26415970	31380778	24719154	8882947	95,5	98,6	98,9	88,6	93,5
Житомирська	2004210	2506036	2857755	2976760	1700457	99,6	99,5	98,8	99,0	99,5
Закарпатська	2189381	3029910	2716138	2620449	1756290	99,3	99,3	99,3	99,0	99,5
Запорізька	7921637	6608201	7125492	6773933	4571642	99,5	99,0	98,9	99,1	99,3
Івано-Франківська	4355360	4226739	5143723	4781403	4272961	99,5	99,3	99,6	99,7	99,7
Київська	11237976	17555132	20253232	20555393	10400755	99,2	99,3	99,4	99,3	99,2
Кіровоградська	2117907	3981055	4565109	3205693	1902603	99,8	99,7	99,8	99,4	98,5
Луганська	5600920	6893195	8148716	11300329	н. д.	99,2	98,8	99,1	99,4	н. д.
Львівська	8723997	11984257	11063962	9669375	5780713	98,8	98,9	99,0	98,5	98,7
Миколаївська	4386613	4266655	4624921	4980708	2338867	99,2	99,3	98,5	99,4	99,5
Одеська	9540561	9112681	14479275	11786439	5045904	98,1	97,5	99,0	99,3	98,8
Полтавська	6240427	7799175	10049892	9406561	5924117	99,2	99,2	98,4	98,6	98,7
Рівненська	1923539	2547592	2752244	2803988	1540404	99,3	99,3	99,3	98,8	98,8
Сумська	2172987	2984814	2839682	2682783	1697953	99,3	98,8	98,9	98,6	98,9
Тернопільська	2129912	2520005	3363928	2961396	1590814	99,6	99,8	99,7	99,5	99,3
Харківська	7457014	11158224	14469636	8905487	4544596	92,5	85,6	98,0	95,8	96,6
Херсонська	1884218	2667160	2419666	2109031	1328767	99,7	99,2	99,3	99,3	99,2
Хмельницька	2941337	3522464	3463892	3618481	2537578	99,8	99,3	99,3	99,5	99,6
Черкаська	2805102	3210210	3764606	3379510	1823140	99,1	99,5	99,6	99,0	98,7
Чернівецька	1710326	1788271	2224605	2251332	981410	99,7	997,3	99,8	99,7	99,5
Чернігівська	1879642	2380829	2716509	2830053	1632690	99,4	99,3	99,2	99,6	99,7
міста										
Київ	49102589	65751849	73253770	64796239	37603175	91,4	92,4	92,0	92,1	91,4
Севастополь	1535961	1723153	2092134	2389180	1570717	98,5	99,3	99,4	99,5	98,9

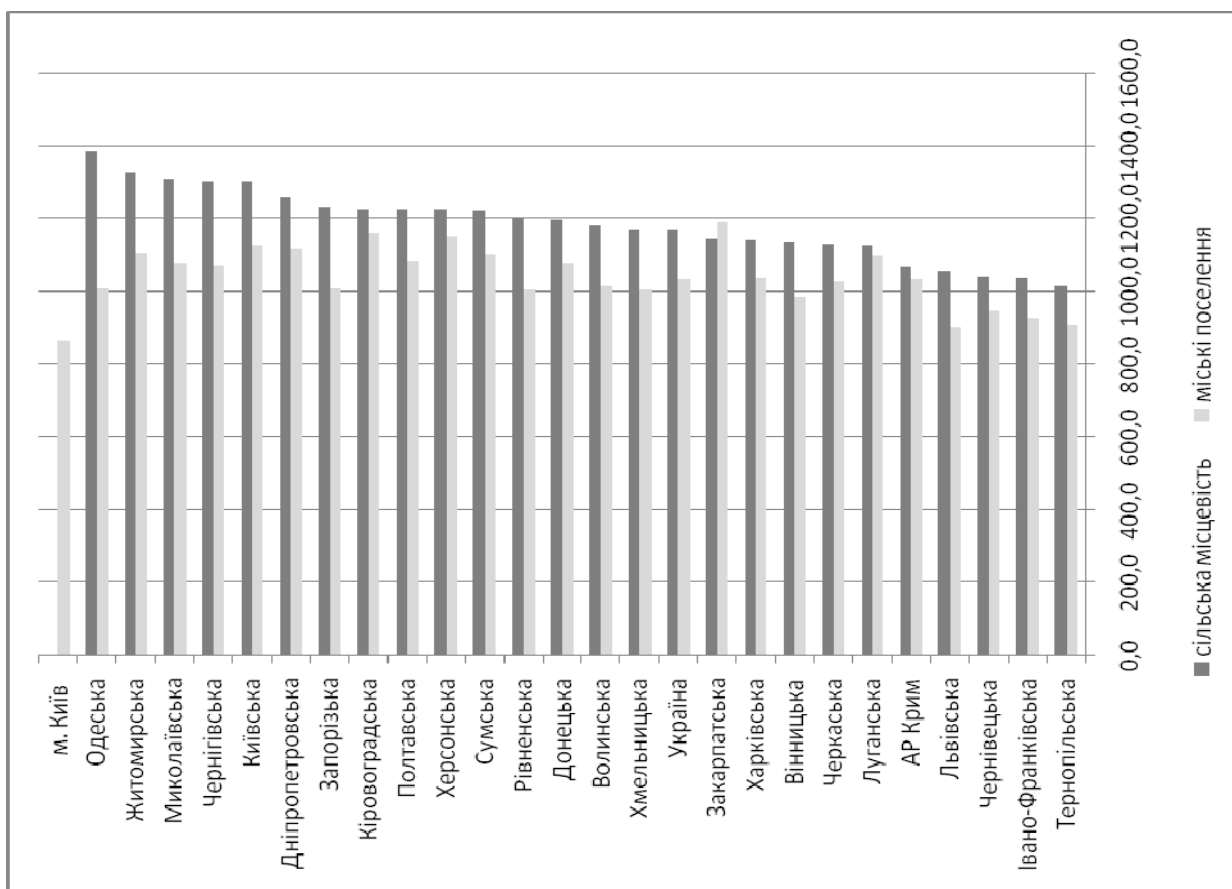
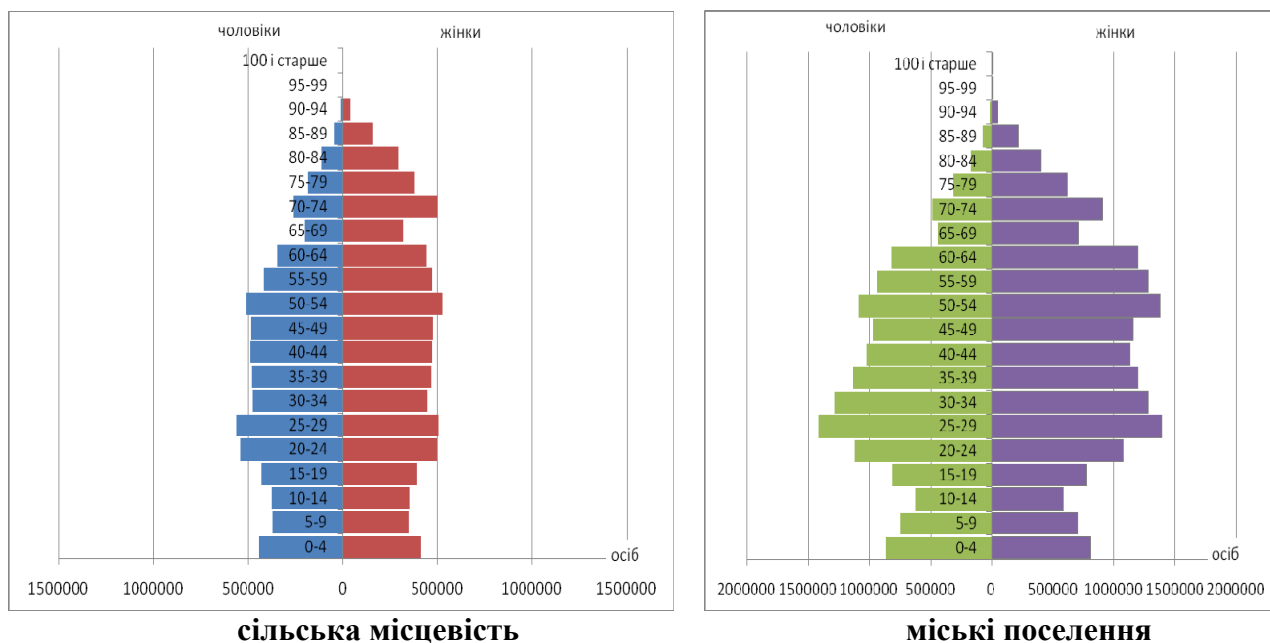
Додатки

Продовження табл. Б.7

	Інвестиції у нематеріальні активи									
	тис. грн.					у% до загального обсягу				
	Роки									
	2010	2011	2012	2013	II кв. 2014	2010	2011	2012	2013	III кв. 2014
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна	6985000	9431000	8546000	10584474	5007100	3,7	3,6	2,9	4,0	3,7
області										
Вінницька	38621	33905	24198	73820	17531	1,1	0,7	0,4	1,2	0,5
Волинська	7272	17342	25251	30642	8278	0,4	0,7	0,8	0,9	0,4
Дніпропетровська	264301	723135	362142	343146	120639	1,7	3,3	1,6	1,6	0,9
Донецька	675175	386074	341133	3193254	613195	4,5	1,4	1,1	11,4	6,5
Житомирська	7255	13805	34803	28684	9363	0,4	0,5	1,2	1,0	0,5
Закарпатська	15993	22017	19971	25344	8148	0,7	0,7	0,7	1,0	0,5
Запорізька	42121	68324	78877	64877	30461	0,5	1,0	1,1	0,9	0,7
Івано-Франківська	23356	29482	23212	15828	11399	0,5	0,7	0,4	0,3	0,3
Київська	93453	117774	113570	141231	84974	0,8	0,7	0,6	0,7	0,8
Кіровоградська	5146	12151	11110	18338	28399	0,2	0,3	0,2	0,6	1,5
Луганська	45055	86478	73841	69004	н. д.	0,8	1,2	0,9	0,6	н. д.
Львівська	106206	129697	109359	147316	76318	1,2	1,1	1,0	1,5	1,3
Миколаївська	35551	31139	71077	28001	10967	0,8	0,7	1,5	0,6	0,5
Одеська	183241	234622	151893	85739	61530	1,9	2,5	1,0	0,7	1,2
Полтавська	48997	60203	167514	129715	77541	0,8	0,8	1,6	1,4	1,3
Рівненська	13550	18243	18668	33353	18712	0,7	0,7	0,7	1,2	1,2
Сумська	14640	37306	31515	38471	18590	0,7	1,2	1,1	1,4	1,1
Тернопільська	8536	4185	10841	14846	11384	0,4	0,2	0,3	0,5	0,7
Харківська	606396	1876805	289525	387075	161191	7,5	14,4	2,0	4,2	3,4
Херсонська	6413	20894	16069	15798	10473	0,3	0,8	0,7	0,7	0,8
Хмельницька	6247	24340	25447	19124	10706	0,2	0,7	0,7	0,5	0,4
Черкаська	26326	15113	16419	33804	23145	0,9	0,5	0,4	1,0	1,3
Чернівецька	4351	6049	4673	6018	4944	0,3	3,4	0,2	0,3	0,5
Чернігівська	11274	16151	20788	11953	4368	0,6	0,7	0,8	0,4	0,3
міста										
Київ	4623252	5390563	6360420	5524351	3554878	8,6	7,6	8,0	7,9	8,6
Севастополь	22691	12044	12236	12385	17744	1,5	0,7	0,6	0,5	1,1

Джерело: побудовано на основі даних Головних управлінь статистики в регіонах України

Додаток В
Соціально-демографічні процеси та поселенська мережа

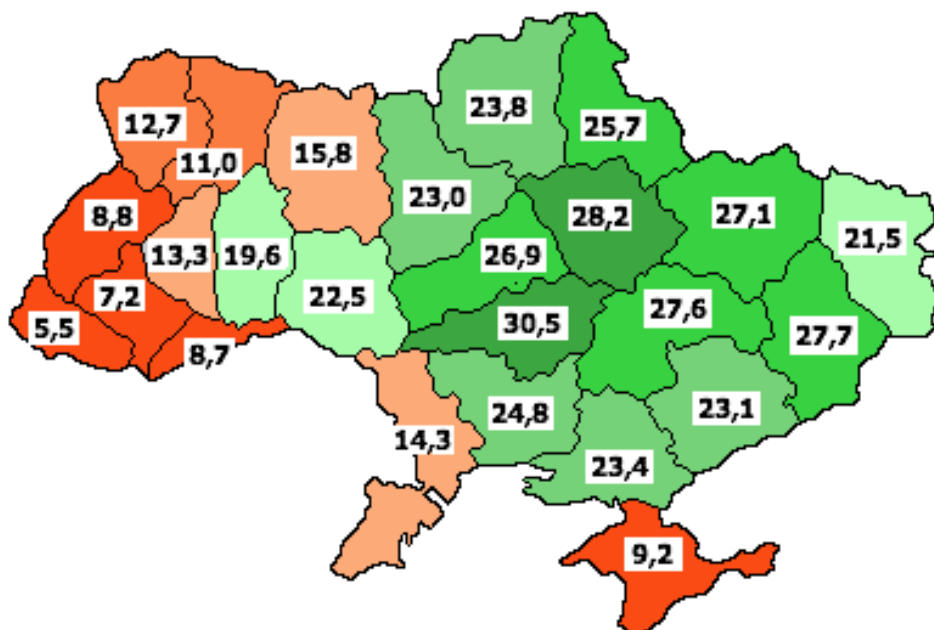
Таблиця В.1

Основні показники соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів України станом на 01.01.2014 р.*

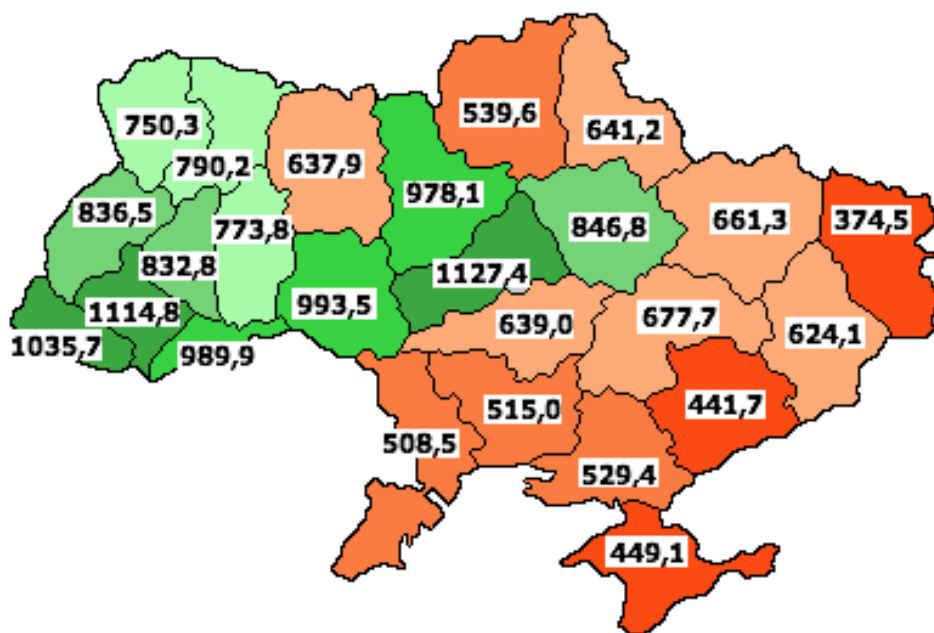
	Усі населені пункти	у тому числі за чисельністю жителів						
		49 і менше	50,99	100,199	200,299	300,499	500,999	1000 і більше
Сільські населені пункти, всього	27016	4684	2807	3911	2807	4118	5107	3582
у тому числі населені пункти в яких не було								
- дітей віком 0,5 років	3023	2742	245	33	1	2	-	-
- дітей віком 6-17 років	2136	2080	49	5	1	1	-	-
- молоді віком 18-34 років	1202	1180	18	2	1	1	-	-
Населені пункти, що не мають								
дитячих дошкільних навчальних закладів	17813	4681	2797	3764	2313	2265	1468	525
найближчий знаходиться на відстані								
- 3 км	2510	476	392	488	406	367	275	106
3 - 5 км	4394	1033	709	1021	582	577	346	126
5 – 10 км	6399	1811	1008	1373	807	739	480	181
10 км -	4510	1361	688	882	518	582	367	112
Шкіл	15008	4677	2774	3575	1877	1434	554	117
найближча знаходиться на відстані								
- 3 км	2919	616	514	659	465	371	224	70
3 - 5 км	4539	1267	836	1172	574	496	169	25
5 – 10 км	5519	1951	1029	1344	640	411	128	16
10 км -	2031	843	395	400	198	156	33	6
лікувальних закладів	9741	4502	2083	1850	621	404	212	69
найближчий знаходиться на відстані								
- 3 км	2254	736	476	488	237	172	109	36
3 - 5 км	2831	1244	636	586	187	113	48	17
5 – 10 км	2902	1623	587	479	124	50	30	9
10 км -	1754	899	384	297	73	69	25	7

*Джерело: Соціально,економічне становище сільських населених пунктів України станом на 01.01.2014: Експрес,випуск [Електронний ресурс]/ Державна служба статистики України. — К., 2014. — 3 с. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Додаток В
Економічне підґрунтя розвитку сільських територій

на особу сільського населення

на 100 га сільськогосподарських угідь

Рис. В.3. Обсяг виробництва продукції сільського господарства, 2013 р., тис. грн у постійних цінах 2010 р*

*Джерело: Оцінка результатів діяльності Ради міністрів АР Крим, обласних державних адміністрацій за 2013 рік [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.

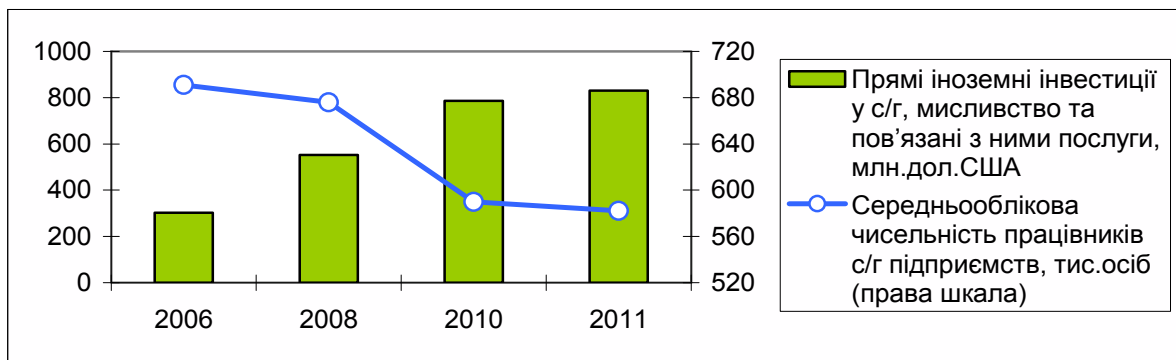

Рис. В.4. Динаміка змін зайнятості в сільському господарстві та залученні прямих іноземних інвестицій

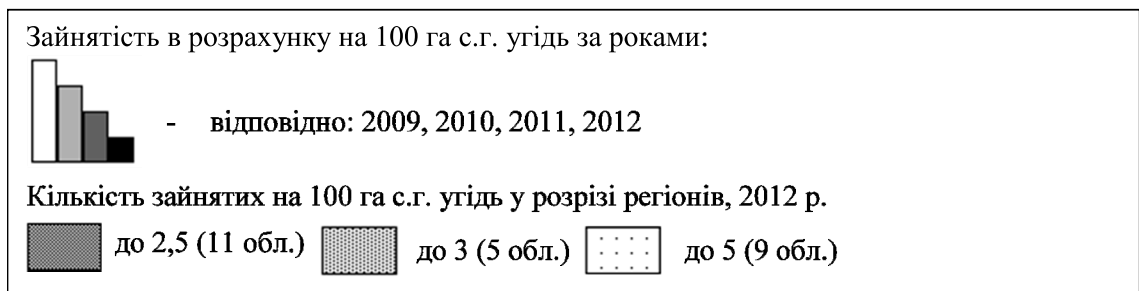
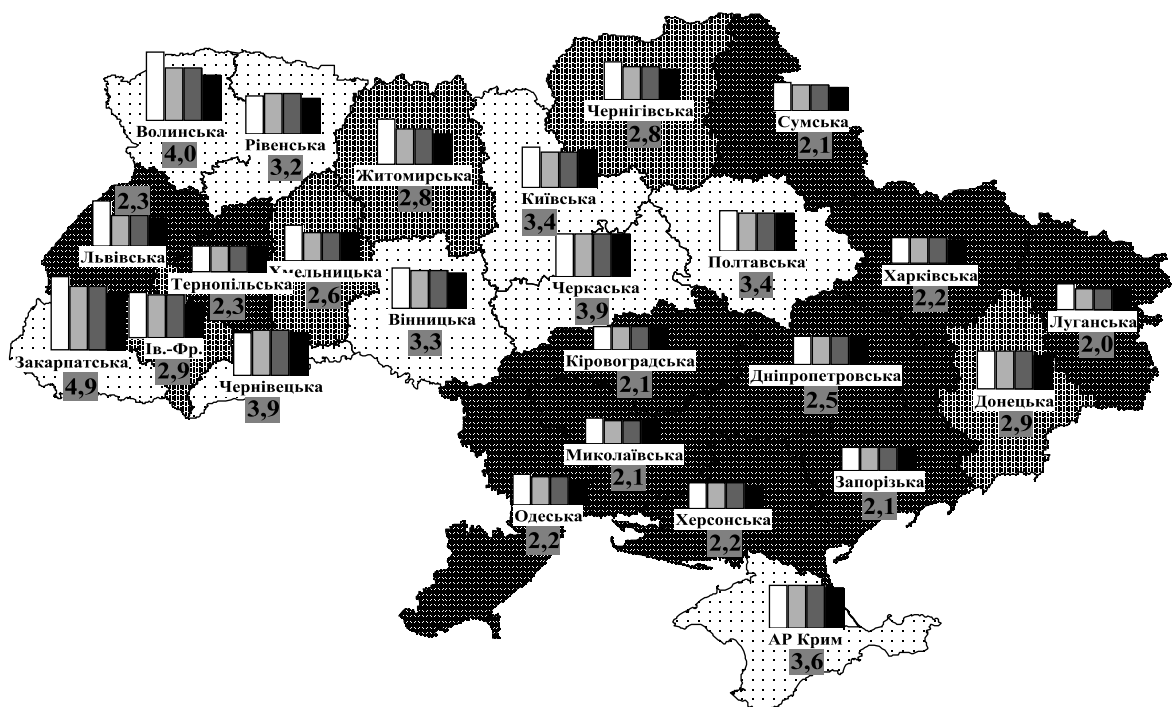

Рис. В.5. Кількість зайнятих у корпоративному секторі в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, 2009–2012 рр. *

*Розраховано за даними: Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах (за відповідні роки): [стат. зб.] / [відп. за вип. О. М. Прокопенко]. — К.: Державна служба статистики України.

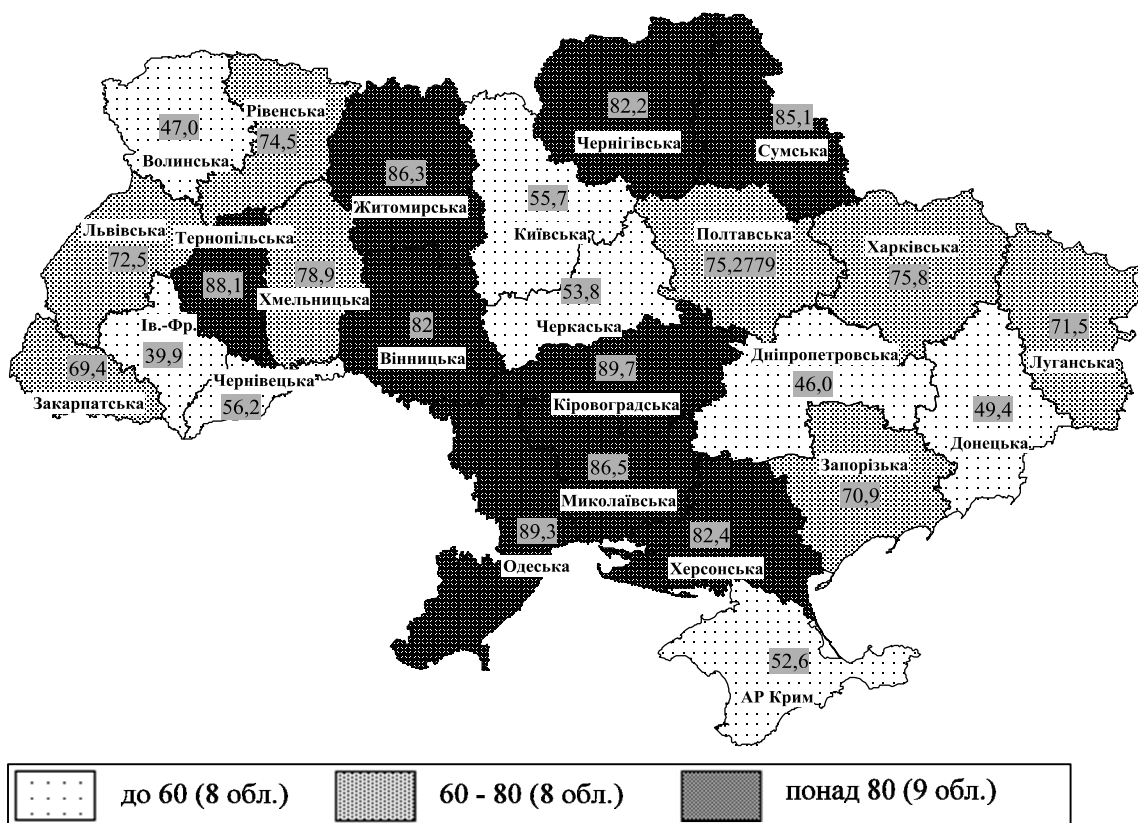

Рис. В.6. Частка продукції рослинництва в обсязі валової продукції сільського господарства у корпоративному секторі, 2012 р., %*

*Розраховано за даними: Валова продукція сільського господарства України за 2012 рік : [стат. бюл.] / [відп. за вип. О. М. Прокопенко]. — К. : Державна служба статистики України, 2013. — 25 с.; Сільське господарство України за 2012 рік : [стат. зб.] / [відп. за вип. О. М. Прокопенко]. — К. : Державна служба статистики України, 2013. — 402 с.

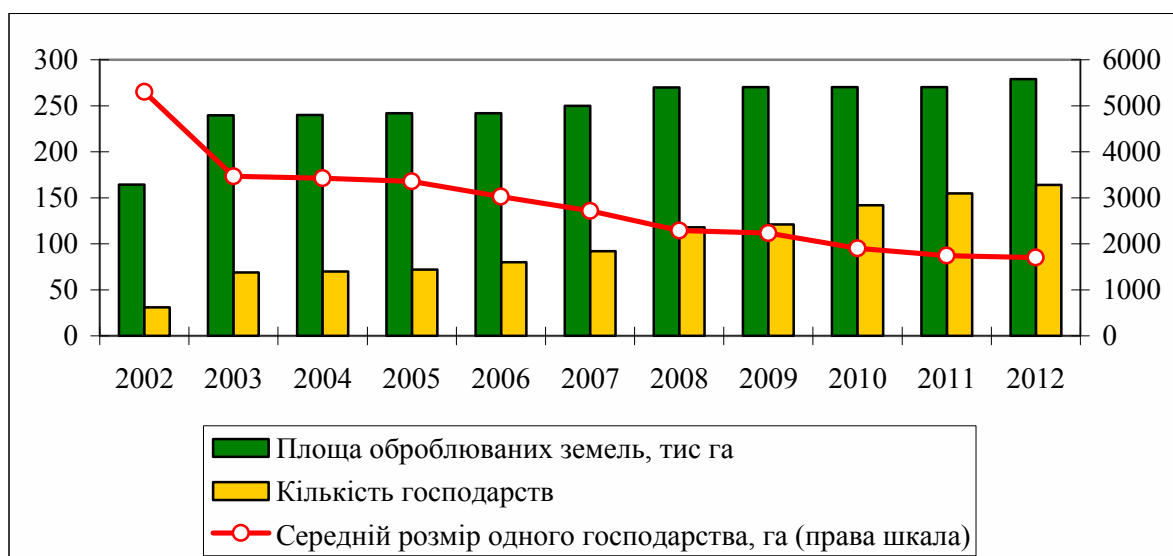

Рис. В.7. Динаміка розвитку органічного виробництва в Україні*

*Розраховано за даними: Панорама Аграрного сектора України / Міністерство аграрної політики України. — К., 2012. — 104 с.

**Частка комерційно привабливих культур у структурі посівної площі
сільськогосподарських підприємств, %***

Регіони	Пшениця, кукурудза, соняшник, ріпак				Соняшник			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Україна	61,5	65,9	66,5	71,3	17,5	17,7	19,0	18,7
АР Крим	50,2	56,1	56,4	52,5	3,9	8,1	11,2	14,9
Вінницька	60,0	64,6	65,5	71,1	12,6	10,9	12,0	12,9
Волинська	44,6	48,4	45,6	51,9	0,1	0,6	0,6	0,9
Дніпропетровська	76,3	75,9	77,6	80,7	34,5	28,7	33,2	28,7
Донецька	72,0	73,0	75,4	77,6	30,0	31,7	32,5	32,0
Житомирська	43,8	55,2	56,0	63,9	3,5	6,5	7,7	7,7
Закарпатська	53,9	64,9	64,0	70,9	2,7	8,3	11,5	23,6
Запорізька	74,2	74,9	73,3	78,8	33,5	35,2	34,4	29,5
Івано-Франківська	58,7	68,6	71,9	78,1	3,9	5,4	6,7	6,4
Київська	54,9	60,5	62,7	67,1	7,2	9,3	9,1	11,2
Кіровоградська	65,7	71,3	73,6	78,1	24,3	25,8	27,4	28,4
Луганська	78,1	77,5	80,4	80,2	38,6	36,4	36,0	35,6
Львівська	62,4	63,7	65,3	70,6	0,0	0,5	1,1	3,0
Миколаївська	64,6	68,7	68,6	71,7	26,5	25,5	33,9	27,6
Одеська	59,5	64,9	64,4	66,6	13,7	17,9	24,3	21,2
Полтавська	57,9	63,9	64,4	70,8	15,2	14,1	14,4	15,0
Рівненська	43,3	48,7	52,0	58,9	1,3	1,4	3,3	0,9
Сумська	60,5	67,4	68,5	75,6	10,3	12,8	14,4	16,9
Тернопільська	62,3	65,8	66,9	70,4	2,4	2,6	2,8	2,7
Харківська	59,6	67,6	70,2	75,9	30,3	23,0	24,8	25,6
Херсонська	59,8	66,9	55,3	64,8	19,3	25,3	31,1	23,5
Хмельницька	50,2	54,6	54,6	62,1	3,8	4,4	4,8	5,0
Черкаська	61,9	65,6	66,6	71,9	13,5	14,4	12,5	14,2
Чернівецька	51,4	51,3	55,6	61,8	3,2	3,3	4,5	3,9
Чернігівська	55,7	60,4	63,7	70,7	5,0	9,0	10,1	14,2

*Побудовано за даними: Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах (за відповідні роки) : [стат. зб.] / [відп. за вип. О. В. Прокопенко]. – К. : Державна служба статистики України.

Таблиця В.3

Показники благоустрою населених пунктів областей Західного регіону України*

Показники	Області															
	Волинська		Закарпатська		Івано-Франківська		Львівська		Рівненська		Тернопільська		Чернівецька			
	2000	2010	2011	2000	2010	2011	2000	2010	2011	2000	2010	2011	2000	2010	2011	2000
Кількість населених пунктів, які мають водогін:																
міст	11	11	11	10	11	11	15	15	15	42	42	42	11	17	18	11
селищ міського типу	22	21	21	14	13	13	12	14	14	23	26	26	16	18	15	8
сільських населених пунктів	284	291	288	14	14	14	9	15	16	156	170	179	222	146	109	12
мають каналізацію:																
міст	10	10	10	10	11	11	15	15	15	37	41	41	11	138	18	9
селищ	19	19	18	13	11	11	8	9	9	15	18	18	14	13	11	8
сільських населених пунктів	27	25	24	6	9	9	7	8	9	40	43	44	30	27	8	10
газифіковані тільки природним та природним і зрідженим газом:																
міст	9	10	10	9	10	10	15	15	15	38	42	42	10	11	17	10
селищ	12	16	16	10	14	14	24	24	24	28	32	32	н/д	н/д	18	6
сільських населених пунктів	236	565	580	150	368	400	727	738	738	803	1269	1295	728*	747*	1017	224
газифіковані тільки зрідженим газом:																
міст	2	1	1	1	1	1	15	15	15	5	2	2	н/д	н/д	1	1
селищ	10	6	6	10	5	5	22	22	22	7	2	2	н/д	н/д	7	2
сільських населених пунктів	808	472	47	360	211	179	361	590	595	811	251	231	н/д	н/д	652	162

* Примітки:

У Рівненській області статистичні дані щодо обладнання житлового фонду газом не диференціюють вид газопостачання; показники газопостачання у селищах окремо не наводяться.

Складено за даними: Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області. — Ужгород, 2012. — 544 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік: [у 2-х част.] / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області. — Львів, 2012. — Ч.1. — 368 с.; Ч.2. — 288 с.; Статистичний щорічник Волинь — 2011. / Головне управління статистики у Волинській області. — Луцьк, 2012. — 560 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік / Головне управління статистики в Івано-Франківській області. — Івано-Франківськ, 2012. — 532 с.; Статистичний щорічник Рівненської області за 2011 рік / Головне управління статистики у Рівненській області — Рівне, 2012. — 478 с.; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік / Головне управління статистики у Чернівецькій області. — Чернівці, 2012. — 456 с.; Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. — Тернопіль, 2012. — 498 с.

Таблиця В.4

**Мережа закладів культури і мистецтва в областях Західного регіону
України, одиниць***

Області	Показники		Театри	Музеї	Бібліотеки	Демонстрації фільмів	Клубні заклади
Волинська	Роки	2000	2	7	584	88	665
		2010	2	15	611	14	673
		2011	2	17	609	14	671
	Темп приросту**		0	142,9	4,3	-84,1	0,9
Закарпатська	Роки	2000	5	4	616	355	534
		2010	4	14	505	35	474
		2011	4	14	503	33	469
	Темп приросту**		-20	250	-18,3	-90,7	-12,2
Івано-Франківська	Роки	2000	4	15	831	520	764
		2010	4	21	771	273	723
		2011	4	22	771	258	722
	Темп приросту**		0	46,7	-7,2	-50,4	-5,5
Львівська	Роки	2000	7	18	1439	302	1424
		2010	11	25	1363	91	1407
		2011	9	25	1362	80	1413
	Темп приросту**		28,6	38,9	-5,4	-73,5	-0,8
Рівненська	Роки	2000	2	10	589	230	739
		2010	2	12	607	34	678
		2011	2	12	607	34	676
	Темп приросту**		0	20	3,1	-85,2	-8,5
Тернопільська	Роки	2000	2	4	974	223	953
		2010	2	25	915	124	924
		2011	2	28	915	120	923
	Темп приросту**		0	600	-6,1	-46,2	-3,1
Чернівецька	Роки	2000	3	7	431	350	403
		2010	3	5	407	143	393
		2011	3	5	404	127	393
	Темп приросту**		0	-28,6	-6,3	-63,7	-2,5

Примітки:

*Складено за даними: Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області. — Ужгород, 2012. — 544 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік: [у 2-х част.] / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області. — Львів, 2012. — Ч.1. — 368 с.; Ч.2. — 288 с.; Статистичний щорічник Волинь — 2011. / Головне управління статистики у Волинській області. — Луцьк, 2012. — 560 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік / Головне управління статистики в Івано-Франківській області. — Івано-Франківськ, 2012. — 532 с.; Статистичний щорічник Рівненської області за 2011 рік / Головне управління статистики у Рівненській області — Рівне, 2012. — 478 с.; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік / Головне управління статистики у Чернівецькій області. — Чернівці, 2012. — 456 с.; Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. — Тернопіль, 2012. — 498 с.

**У 2011 р. порівняно з 2000 р.

**Продуктивність праці в сільському господарстві областей
Західного регіону України, у постійних цінах 2010 р. ***

Область	Середня продуктивність праці, грн.		
	2010	2011	2012
Волинська	48 691,6	49 795,0	52 049,7
Закарпатська	30 929,1	32 593,1	32 067,8
Івано-Франківська	34 499,2	37 508,7	36 627,8
Львівська	41 808,3	41 120,4	42 512,9
Рівненська	72 997,3	65 857,1	67 503,8
Тернопільська	49 037,0	54 117,2	55 280,3
Чернівецька	38 226,5	41 129,5	41 476,2
Західний регіон	43 278,6	44 902,8	45 572,9
Україна	62 551,8	68 526,6	63 665,2

* Розраховано за даними: Валова продукція сільського господарства України за 2012 рік : [Стат. бюл.]. — К.: Державна служба статистики України, 2013. — 25 с.; Валова продукція сільського господарства України за 2011 рік : [Стат. бюл.]. — К.: Державна служба статистики України 2012. — 18 с.; Зайняте населення за видами економічної діяльності та регіонами у 2010, 2011 і 2012 роках [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

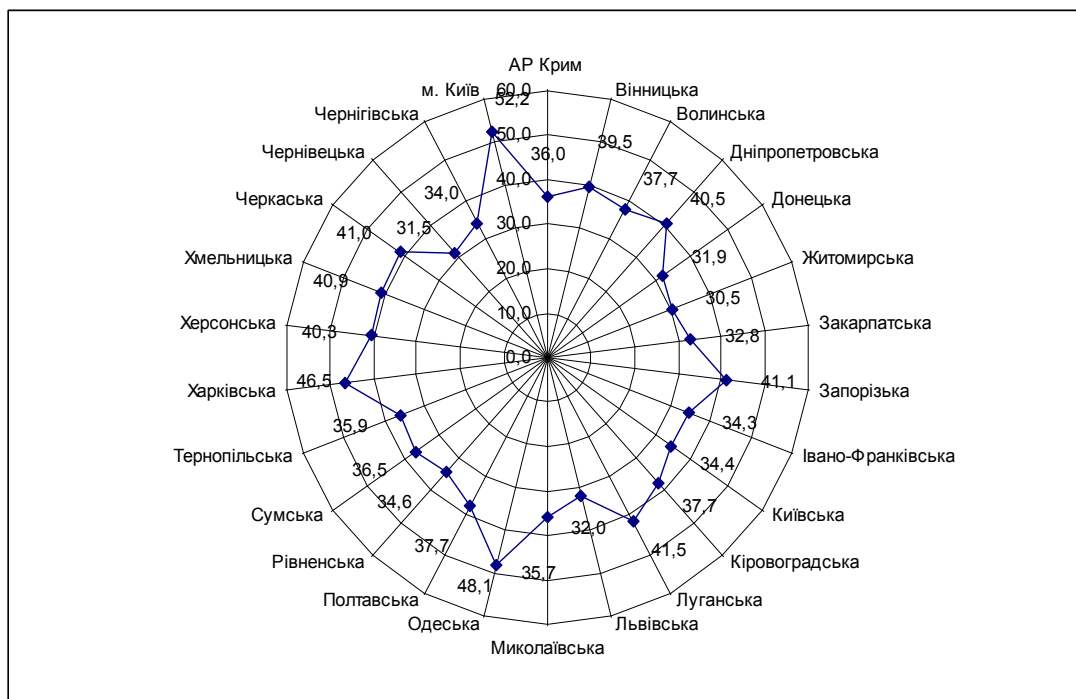

Рис. В.8. Рівень працевлаштування безробітних, зареєстрованих у сільській місцевості, 2013 р.

Додаток Г

Таблиця Г.1

Прикордонні регіони в транскордонному просторі України з сусідніми країнами

Регіон суміжний/ регіон		Україна																	
		В	Н	П	Л	А	В	С	И	С	П	Н	Д	С	Т	Х	В	С	С
Польща	Люблінське воєводство Підкарпатське воєводство																		
Словаччина	Край Кошице Край Прешув																		
Румунія	Саболч,Сатмар,Берег Сату,Маре Марамуреш Сучава Ботошань Тулча																		
Молдова	Єдинець Сороки Бендери (Тігхіна) Ляпушна Кагул Придністровська республіка Гагаузія																		
Росія	Ростовська Белгородська Брянська Воронезька Курська																		
Білорусь	Брестська Гомельська																		

Українсько-російський, площа - 385.1 тис км², до складу входять 10 областей – Донецька, Луганська, Харківська, Сумська та Чернігівська області України та Брянська, Курська, Белгородська, Воронезька та Ростовська області Росії.

Українсько-білоруський, включає 7 областей: з українського боку – Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська та Чернігівська області, з білоруського – Берестейська та Гомельська області.

Українсько-румунський, площа складає 100 872 км², населення – 8,3 млн. осіб, охоплює 4 області України (Закарпатську, Івано,Франківську, Чернівецьку, Одеську) та 5 повітів (жудеців) Румунії (Сату,Маре, Марамуреш, Сучава, Ботошань, Тулча).

Українсько-молдовський складають 5 районів Молдови – Єдинець, Сороки, Тігхіна, Ляпушна, Кагул, 2 молдовських автономних утворення – Придністровська республіка та Гагаузія, та 3 області України: Чернівецька, Вінницька та Одеська.

Українсько-угорський, площа - 26 тис км², складають 2 області (медье) Угорщини (Саболч,Сатмар,Берег, Боршод,Абауй,Земплен) та Закарпатська область України.

Українсько-словацький складають Закарпатська область України та Кошіцький, Прешувський край Словаччини.

Українсько-польський охоплює Закарпатську, Волинську та Львівську області України та Люблінське, Підкарпатське воєводства Польщі.

Додаток Г

Інструмент європейського сусідства і партнерства: транскордонне співробітництво.

З Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства фінансуються програми націлені на забезпечення сталого розвитку по обидва боки зовнішніх кордонів ЄС, зменшення асиметрії у рівні та якості життя та вирішення проблем місцевих громад у транскордонному просторі.

Фінансування транскордонних програм ЄІСП здійснюється з двох основних джерел: безпосередньо бюджету ЄІСП та Європейського фонду регіонального розвитку, та, згідно статті 7 Регламенту (ЄС) № 1638/2006 Європейського Парламенту і Ради від 24.10.2006. Кожен проект повинен дофінансовуватись з місцевого, регіонального та національного бюджетів, а також з державного та приватного секторів у межах 10% і більше країнами, учасниками, які приймають участь.

1. Програма Польща, Білорусь, Україна (Загальний бюджет 2007, 2013 – 186,201 млн.євро, з них 2007-2010 – 97107000 євро, 2010 – 2013 – 89094000 євро).

2. Програма Румунія–Україна–Республіка Молдова (Загальний бюджет 2007, 2013 – 126,718 млн.євро, з них 2007-2010 – 66086000 євро, 2010 – 2013 – 60632000 євро).

3. Програма «Басейн Чорного моря» (Загальний бюджет 2007-2013 – 17,306 млн.євро, з них 2007-2010 – 9025000 євро, 2010 – 2013 – 8281000 євро).

4. Програма «Угорщина, Словаччина, Румунія, Україна» (Загальний бюджет 2007-2013 – 68,6 млн.євро, з них 2007-2010 – 35796000 євро, 2010 – 2013 – 32842000 євро).

Таблиця Г.2

Пріоритети програм ЄІСП за участю України

Особливості за програмами Загальні Пріоритети	Польща, Білорусь, Україна	Румунія, Україна, Республіка Молдова	Басейн Чорного моря	Угорщина, Словаччина, Румунія, Україна
Сприяння соціально, економічному розвитку регіонів з обох сторін кордону	Підвищення конкурентоспроможності територій	Створення більш конкурентоспроможної прикордонної економіки	Підтримка транскордонного співробітництва для економічного і соціального розвитку, що ґрунтується на спільних ресурсах	Покращення економічного та соціального розвитку
Співробітництво у сфері захисту навколишнього середовища, охорони здоров'я та попередження воєн, конфліктів та злочинності	Покращення якості життя	Виклики навколишнього середовища і готовність до надзвичайних ситуацій	Розподіл ресурсів і знань з метою охорони навколишнього середовища і збереження	Покращення якості навколишнього середовища
Забезпечення ефективності та безпеки кордонів		_____	_____	Покращення ефективності кордону
Сприяння ефективному співробітництву між людьми на локальному рівні	Інституційна співпраця та підтримка ініціатив місцевих Громад	Співробітництво у форматі «від людини до людини»	Підтримка культурних і освітніх ініціатив для створення спільного культурного середовища в басейні	Підтримка співробітництва «люди, людям»

Програми Східного партнерства

Основна мета кожної програми Східного партнерства – сприяти сталому розвитку територіального співробітництва між прикордонними регіонами, учасниками, з метою підтримки соціально-економічного розвитку цих регіонів. Зокрема, завдання полягає у зміцненні транскордонних контактів місцевих органів влади, громад та організацій громадянського суспільства з метою сприяння розробці спільних рішень у відповідь на

спільні проблеми соціально-економічного розвитку у зазначених регіонах. Програми територіального співробітництва спрямовані на вирішення місцевих потреб розвитку, які будуть вказані у спільних операційних програмах. Країни, учасниці визначають пріоритети своїх програм, виходячи з географічних особливостей, соціально-економічної, культурної та екологічної ситуації. Ці пріоритетні завдання вирішуватимуть за допомогою невеликих транскордонних проектів, що реалізуються локальними партнерами, яких відберуть на конкурсній основі.

Бенефіціарами проекту можуть стати:

- державні суб'єкти: місцеві та регіональні органи влади і заклади, які надають різноманітні послуги, наприклад, лікарні, освітні, науково-дослідні установи та заклади культури, комунальні підприємства, асоціації;
- недержавні суб'єкти: організації громадянського суспільства у всьому своєму розмаїтті (незалежні політичні та науково-дослідні організації, ініціативи та об'єднання громадян, молодіжні організації, асоціації МСБ тощо).

Крім того, можуть входити представники законодавчих та виконавчих органів, що відповідають за економічний і регіональний розвиток, а також (у відповідних випадках) розвиток інфраструктури.

Загальний бюджет чотирьох програм територіального співробітництва країн Східного партнерства, 9,3 млн. євро. Внесок Європейського Союзу у реалізацію відібраних для фінансування проектів не повинен перевищувати

90% від загальної суми видатків проекту, які покриваються грантом. Бенефіціари проекту повинні забезпечити співфінансування у розмірі не менше 10% від витрат, що покриваються грантом.

Територіальне охоплення по програмах:

- Програма Білорусь – Україна
Білорусь: Брестська та Гомельська області.
Україна: Волинь, Рівненська, Житомирська, Київська та Чернігівська області.
- Програма Молдова – Україна
Молдова: територія усієї країни.
Україна: Чернівецька, Вінницька та Одеська області.
- Програма Вірменія – Грузія:
Грузія: регіони Самцхе, Джавахеті та Квемо Картлі.
Вірменія: регіони (марзи) Ширак, Лорі і Тавуш.
- Програма Азербайджан – Грузія
Азербайджан: Гянджа, Газахський та Шекі, Загатазький економічні райони.
Грузія: регіони Квемо Картлі та Кахетія.

Програма «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні»

Програма Європейського Союзу «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» (ППРРУ) розпочала свою діяльність у січні 2013 року та діятиме до липня 2016 року з метою сприяння суспільному, економічному та територіальному згуртуванню країни. Реалізація проекту надасть можливість підвищити потенціал українських органів державної влади та інших зацікавлених сторін щодо розробки та впровадження ефективної політики регіонального розвитку. Основним Бенефіціаром згідно з Угодою про фінансування програми «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» проекту є Уряд України¹²². Іншими бенефіціарами є: Кабінет Міністрів України; Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України; Міністерство фінансів України; Адміністрація Президента України; Національна академія державного управління при Президентові України (НАДУ); Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України

¹²² http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_b48

(НІСД); Українська асоціація районних та обласних влад, Асоціація міст України; обласні та місцеві органи влади.

Загальний бюджет програми: 31 000 000 євро.

Очікувані результати:

1. Розроблена Урядом державна політика регіонального розвитку, в т.ч., необхідні для її здійснення та фінансування законодавчі та адміністративні інструменти;
2. Розроблено та ухвалено оновлену Державну стратегію регіонального розвитку до 2020 р. та План заходів для впровадження цієї стратегії;
3. Впроваджено проекти регіонального розвитку;
4. Вдосконалено систему підвищення потенціалу, створено та запущено мережу фахівців, практиків з питань регіонального розвитку.

Конкретні завдання включають:

- Удосконалення статистичної бази та показників оцінки регіонального економічного розвитку
- Актуалізація та реалізація добре скоординованих державної та регіональних стратегій розвитку
- Розробка програм подолання депресивності територій, відповідно до статті 11 Закону України «Про стимулювання регіонального розвитку»
- Аналіз усіх регіональних стратегій розвитку та механізмів їх реалізації в Україні
- Підтримка національних та регіональних влад у розробці планів реалізації стратегій регіонального розвитку
- Ідентифікація та реалізація проектів регіонального розвитку.

26 квітня 2013 року Європейський Союз оголосив конкурс проектів для підтримки регіональної політики України. Метою конкурсу є реалізація цілої низки пріоритетів, зокрема удосконалення та відновлення інфраструктури, створення нових робочих місць, розвиток туризму, підтримка бізнесових ініціатив, зміцнення енергоефективності, розвиток сільськогосподарських ринків.

Конкурс складається з двох «лотів»: для обласного рівня і для рівня району/населеного пункту:

Лот 1 націлений на вирівнювання розривів між регіонами і допомогу найменш розвиненим регіонам України (орієнтовний бюджет Лоту – 4 мільйони євро; можуть подаватися проекти з максимальним бюджетом у 2 мільйони євро). Можуть подаватися органи регіональної та місцевої влади Автономної Республіки Крим, Вінницької, Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Львівської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької та Чернігівської областей.

Лот 2 націлений на підтримку стабільного та збалансованого розвитку сільської місцевості (орієнтовний бюджет Лоту – 2 мільйони євро; можуть подаватися проекти з максимальним бюджетом у 500 тисяч євро). Можуть подаватися органи регіональної та місцевої влади усіх регіонів України.

Додаток Г Єврорегіони України

«Буг» (Україна, Польща, Білорусь)

Дата створення: 29 вересня 1995 року.

Територіальна локалізація: Волинська та Львівська області України, Брестська область Республіки Білорусь та Люблінське воєводство Республіки Польща.

Напрямки діяльності Єврорегіону «Буг»:

- розвиток взаємовигідних відносин;
- співпраця в соціальній і культурній сферах, а також з питань екології, попередження надзвичайних ситуацій;
- сприяння розвитку контактів між сусідніми регіонами у сферах економіки, комунікацій, транспорту, зв'язку, територіального планування;
- співпраця органів місцевого самоврядування та контактів простих людей.

«Карпатський єврорегіон» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія)

Дата створення: 14 лютого 1993 року

Територіальна локалізація: 19 прикордонних адміністративно-територіальних одиниць: Львівську, Івано-Франківську, Закарпатську та Чернівецьку області (Україна); Підкарпатське воєводство (Польща); Кошицький та Пряшівський краї (Словаччина); медье Боршод-Абауй-Земплен, Гайду-Бігар, Гевеш, Яс-Надькун-Солнок та Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина); повіти Біхор, Селаж, Сату-Маре, Марамуреш, Харгіта, Сучава та Ботошань (Румунія).

Напрями діяльності:

- сприяння діяльності та спільним проектам щодо дво- та тристороннього співробітництва;
- розвиток прямого співробітництва між індивідуальними членами (регіонами, районами, містами тощо);
- розширення галузей співробітництва у відповідності з реалістичними та соціальними потребами (національні меншини, недержавний сектор, молодь), розвиток економічного та фінансового співробітництва;
- розвиток недержавних організацій (асоціацій, фондів), встановлення між ними регулярних контактів з особливою увагою на підготовку спільних проектів.

Цілями та завданнями Єврорегіону є:

- організація і координація діяльності, що сприятиме економічному, науковому, екологічному, культурному та освітньому співробітництву між її членами;
- надання допомоги у розробці конкретних проектів з питань прикордонного співробітництва між членами Асоціації з питань, що становлять взаємний інтерес;
- сприяння розвитку контактів серед населення територій, які входять до Асоціації, зокрема серед спеціалістів в різних галузях;
- сприяння добросусідських відносин між членами Асоціації;
- визначення потенційної сфери для багатостороннього прикордонного співробітництва серед членів Асоціації;
- посередництво та забезпечення співробітництва членів Асоціації з міжнародними організаціями та установами

Протягом 2008 року було реорганізовано діяльність української національної сторони в Карпатському єврорегіоні: створено Українську національну раду Карпатського єврорегіону у складі голів обласних рад та державних адміністрацій Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей та Асоціації органів місцевого самоврядування (АОМС) «Єврорегіон Карпати – Україна», що діє на підставі положення, та Постійного національного представника України в Карпатському

єврорегіоні, а також створено виконавчу структуру, Національне представництво України в Карпатському єврорегіоні на базі АОМС «Єврорегіон Карпати, Україна».

З 2009 року АОМС «Єврорегіон Карпати – Україна» є членом Координаційно-дорадчої ради з питань транскордонного співробітництва та розвитку єврорегіонів при Міністерстві регіонального розвитку та будівництва України, у 2010 році спільно з усіма українськими єврорегіонами та Міністерством регіонального розвитку та будівництва України виступила співзасновником Асамблеї українських прикордонних регіонів та єврорегіонів.

Єврорегіон «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія)

Дата створення: 14 серпня 1998 року.

Територіальна локалізація: Одеська область України, райони Кагул та Кантемир Республіка Молдова, повіти Бреїла, Галац, Тульча Румунії.

Напрями діяльності:

- досягнення гармонійного і збалансованого розвитку економіки;
- вирішення низки питань і проблем у сфері охорони навколишнього середовища;
- забезпечення відповідного рівня зайнятості і соціального захисту населення;
- створення умов для підвищення рівня і якості життя в регіонах;
- здійснення кроків з інтеграції транспортної інфраструктури прикордонних регіонів в єдину мережу європейських транспортних коридорів;
- формування єдиного культурного простору в Придунаї;
- вирішення низки питань, що стосуються боротьби з організованою злочинністю, попередження і ліквідації наслідків стихійних лих і техногенних катастроф.

Єврорегіон «Верхній Прут» (Україна, Молдова, Румунія)

Дата створення: 22 вересня 2000 року.

Територіальна локалізація: Чернівецька та Івано-Франківська області України, Ботошанський та Сучавський повіти Румунії, Фалештський, Єдинецький, Глоденський, Окницький, Ришканський та Бриченський райони Республіки Молдова.

Напрями діяльності:

- розвиток і гармонізація торгівельних і економічних відносин.
- розробка проектів транскордонного співробітництва.
- розвиток і впровадження передових технологій.
- екологічна безпека, попередження забруднень басейнів Дунаю, Прута, Сірету, Дністра і Чорного моря, попередження та ліквідація наслідків промислових аварій і стихійних лих, збільшення кількості екологічно чистих виробництв.
- гармонізація розвитку інфраструктур, в т.ч. енергетичних систем, транспортних та комунікаційних мереж.
- розвиток транскордонних взаємин і розширення співробітництва у сферах нормативно-правового забезпечення, науки, освіти, культури, спорту та молоді.
- забезпечення і впровадження в усіх сферах економічного, соціального, політичного та культурного життя повної та справжньої рівності між особами, які належать до національної меншини, та особами, які належать до більшості населення.
- охорона здоров'я населення, розвиток туризму і рекреаційної діяльності.

До основних напрацювань Єврорегіону у сфері транскордонного співробітництва слід віднести першу в Україні концепцію цільової Програми транскордонного співробітництва, розроблену Чернівецькою облдержадміністрацією, схвалену рішенням Міжвідомчої комісії з питань розвитку транскордонного співробітництва і єврорегіонів, Чернівецькою обласною радою та попередньо погоджену 14 центральними органами виконавчої влади і профільним Комітетом Верховної Ради України. Основні положення Концепції підтримано у висновках VI засідання Парламентського комітету “Україна, ЄС” і у рішеннях українсько-австрійської та українсько-баварської міжурядових комісій,

що надалі знайшло відображення у резолюції Європарламенту “Ширша Європа , Сусідство: Нові рамки для відносин зі східними та південними сусідами”.

Єврорегіон «Дніпро» (Україна, Росія, Білорусь)

Дата створення: 29 квітня 2003 року.

Територіальна локалізація: Гомельська область (Білорусь), Чернігівська область (Україна), Брянська область (Росія).

Напрями діяльності:

Напрямки діяльності єврорегіону:

- всебічний економічний розвиток;
- регіональний розвиток;
- комунікації, транспорт, зв'язок;
- освіта, охорона здоров'я, спорт і туризм;
- охорона і поліпшення стану навколишнього середовища;
- ліквідація надзвичайних ситуацій, стихійних лих та їх наслідків;
- сприяння розширенню контактів між жителями прикордонних територій, розвитку співробітництва між установами, організаціями та суб'єктами господарської діяльності.

Єврорегіон «Слобожанщина» (Україна, Росія)

Дата створення: 7 листопада 2003 року.

Територіальна локалізація: Харківська область України, Белгородська область Російської Федерації.

Напрями діяльності:

- всебічний економічний розвиток;
- регіональне та локальне територіальне планування;
- комунікації, транспорт і зв'язок;
- наука, нові технології, освіта;
- охорона здоров'я, спорт і туризм;
- поліпшення стану навколишнього середовища;
- ліквідація надзвичайних ситуацій, стихійних лих та їх наслідків;
- сприяння розширенню контактів між жителями прикордонних територій, розвитку співробітництва між установами та організаціями, а також суб'єктами господарської діяльності;
- полегшення процесу перетину кордону для людей та вантажів шляхом спрощення прикордонних формальностей та сприяння відкриттю нових пунктів пропуску;
- сприяння якості життя населення шляхом збільшення зайнятості;
- сприяння розвитку регіональної економіки за допомогою поліпшення інфраструктури прикордонних районів.

У 2004 році єврорегіон «Слобожанщина» прийнятий до Асоціації європейських прикордонних регіонів в якості спостерігача, в 2009 році , в якості повноправного члена.

Єврорегіон «Ярославна» (Україна, Росія)

Дата створення: 24 квітня 2007 року.

Територіальна локалізація: Сумська область України, Курська область Російської Федерації.

Напрями діяльності:

- економічний розвиток;
- комунікації, транспорт і зв'язок;
- наука, нові технології, освіта;
- навколишнє середовище;
- державна молодіжна політика;
- ліквідація надзвичайних ситуацій, стихійних лих та їх наслідків;

- сприяння розширенню контактів між мешканцями прикордонних територій, розвитку співробітництва між установами й організаціями, а також суб'єктами господарської діяльності;
- сприяння (в рамках діючого законодавства Російської Федерації й України) спрощенню прикордонних формальностей з метою полегшення перетинання кордону фізичними і юридичними особами;
- поліпшення якості життя населення за допомогою розробки і реалізації заходів для збільшення зайнятості;
- розвиток регіональної економіки за допомогою поліпшення інфраструктури прикордонних районів.

Єврорегіон «Донбас» (Україна, Росія)

Дата створення: 29 жовтня 2010 року.

Територіальна локалізація: Донецька та Луганська області України, Ростовська область Російської Федерації.

Напрями діяльності:

- всебічний економічний розвиток;
- комунікації, транспорт і зв'язок;
- наука, нові технології, освіта;
- культура, спорт, розвиток побратимських зв'язків, святкування ювілейних і пам'ятних дат в спільній історії;
- поліпшення стану навколишнього середовища;
- реалізація державної молодіжної політики;
- ліквідація надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру;
- сприяння розширенню контактів між жителями прикордонних територій, розвитку співробітництва між установами та організаціями, а також суб'єктами господарської діяльності;
- сприяння в рамках чинного законодавства Російської Федерації і України спрощення прикордонних і митних процедур перетину кордону;
- поліпшення якості життя населення за допомогою, в тому числі, розробки та реалізації заходів щодо збільшення зайнятості;
- розвиток регіональної економіки за допомогою поліпшення інфраструктури прикордонних районів.

Єврорегіон «Дністер» (Україна, Молдова)

Дата створення: 2 лютого 2012 року.

Територіальна локалізація: Вінницька область (Україна), район Дондушень, район Дубоссари, район Окниця, район Гума, район Сорока, район Флорешть, район Шолданешти (Молдова).

Напрями діяльності:

- організація, координація і поглиблення зв'язків в економіці, торгівлі, науці, освіті, культурі, туризмі та спорті;
- здійснення спільних проектів з охорони довкілля, екологічного оздоровлення басейну річки Дністер;
- реалізація спільних транскордонних інвестиційних проектів;
- здійснення регіональних проектів (програм) з питань скорочення безробіття серед населення прикордонних районів допомогою підвищення економічного потенціалу;
- організація контактів з відповідними міжнародними організаціями, фондами, інститутами, агентствами та іншими організаціями.

Єврорегіон «Чорне море»

Дата створення: 18 березня 2008 року.

Територіальна локалізація: Україна, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Румунія, Туреччина.

Напрями діяльності:

- практика доброго врядування;
- демократична стабільність;
- сталий розвиток регіону шляхом захисту навколишнього середовища, рибальства, біорізноманітності, захист екології Чорного моря та річок басейну від виливів нафти, забруднень, тощо;
- розвиток інфраструктури (енергетичні системи, транспорт, мережі комунікацій);
- підтримка інвестиційної сфери поновлювальної енергетики;
- моніторинг ризиків у галузі морського транспорту та прибережних зон;
- керування міграційними потоками та інтеграція мігрантів;
- підтримка ініціатив в галузі туризму;
- започаткування багатосторонніх програм в галузях культури, науки, освіти, охорони здоров'я, спорту, справ молоді;
 - підтримка економічних ініціатив.

Додаток Г

-

- Угоди про місцевий прикордонний рух

Ратифікація Угоди про малий прикордонний рух – це європейська норма і вимога євроспільноти для кожного свого члена. Підписання даної Угоди передбачає мінімізацію негативних наслідків від укріплення кордонів Шенгенської зони, зняття бар'єру для ділового, соціального та культурного співробітництва та сприяння легальної торгівлі на територій країн, членів ЄС.

В кожній Угоді про правила малого прикордонного руху зазначено відстань прикордонної території на якій вона буде діяти, термін перебування жителів прикордонної зони у прикордонній зоні іншої Держави, термін дії дозволу, умови видачі дозволу та інші положення.

Угоди про правила місцевого прикордонного руху України та країн, сусідів:

- 18.09.2007 , Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого прикордонного руху (набрала чинності 11.01.2008);
- 28.03.2008 , Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху (набрала чинності 01.07.2009);
- 30.05.2008 – Угода між Україною та Словачкою Республікою про місцевий прикордонний рух (набрала чинності 27.09.2008);
- 2.10.2014 , Угода між Україною та Румунією про місцевий прикордонний рух

Під час отримання дозволу для місцевого прикордонного руху для населення часто виникають різноманітні перешкоди, або з'являються нові вимоги. Якщо у випадку з Угорщиною все проходить більш менш лояльно, то для отримання дозволу з боку Словаччини виникає багато бар'єрів, так як сама процедура видачі дозволів досить ускладнена, а в 2013 році виникла ситуація з тимчасовим припиненням видачі таких дозволів.

Згідно з набуттям з *1 травня 2014 року* чинності нового Закону про іноземців від 12 грудня 2013 року, Генеральне Консульство Республіки Польща у Львові розпочало **приймати відбитки пальців** під час складання заяв про отримання дозволів на перетин кордону в рамках місцевого прикордонного руху України та Польщі.

Щодо умов перетину кордону населення прикордонної зони, котре отримає дозвіл на малий прикордонний рух України та Румунії, для регулярного перетину державного кордону з Румунією повинно буде обґрунтовувати причини такого перетину: підтримка родинних зв'язків шляхом відвідання родичів, супроводження родичів, які потребують медичної допомоги, участь у програмах у сфері розвитку економіки, в програмах обміну у сферах освіти та науки, культури, охорони здоров'я, спорту, мас, медіа, просування економічних інтересів, сприяння у розвитку економічної діяльності, вирішення правових питань тощо.

Підписання Угод про правила малого прикордонного руху передбачило спрощений порядок перетину кордону мешканцями прикордонної зони (наприклад, отримання багаторазового перетину кордону без візи), збільшення шансів пошуку роботи за кордоном, отримання доходів від прикордонної торгівлі та надання послуг тощо.

Перелік Угод про правила місцевого прикордонного руху України та країн, сусідів і їх положення

ПОЛОЖЕННЯ УГОДИ ПРО МІСЦЕВИЙ ПРИКОРДОННИЙ РУХ	НАЗВА УГОДИ ПРО МІСЦЕВИЙ ПРИКОРДОННИЙ РУХ			
	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого прикордонного руху	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху	Угода між Україною та Словачською Республікою про місцевий прикордонний рух	Угода між Україною та Румунією про місцевий прикордонний рух ¹
<i>Відстань прикордонної зони</i>	Населені пункти уздовж державного кордону, згідно з визначеного Угодою переліку.	Не перевищує відстань 30 кілометрів від спільного кордону. У випадку коли адміністративні одиниці розташовані на відстані між 30 та 50 км від лінії кордону, вони визнаються частиною прикордонної зони.	Знаходиться на відстані не більше тридцяти (30) кілометрів від спільного державного кордону; якщо частина адміністративних регіонів знаходиться більш ніж за тридцять (30), але менш ніж за п'ятдесят (50) кілометрів від лінії кордону, вони тим не менше розглядаються як частина прикордонної зони.	Знаходиться в межах 30,ти кілометрової зони від спільного державного кордону.
<i>Сума збору за прийом і розгляд заяви про видачу дозволу</i>	20 Євро ²	20 Євро ³	20 Євро ⁴	Безкоштовно
<i>Жителі прикордонної зони</i>	Особи, що проживають принаймні три роки постійно (далі , прикордонні жителі) у населених пунктах уздовж державного кордону.	Особи, які постійно проживають у прикордонній зоні не менше трьох років, що підтверджується відповідним документом.	Громадяни Договірних Сторін, особи без громадянства та громадяни третіх держав, які постійно проживають в прикордонній зоні протягом мінімального строку в три (3) роки.	Мешканці прикордонних областей України та Румунії, які проживають в межах 30,кілометрової зони від спільного державного кордону.
<i>Термін перебування у прикордонній зоні іншої Держави</i>	Багаторазовий в'їзд та безперервне перебування протягом максимум трьох місяців у межах шести місяців у прикордонній зоні держави іншої Договірної Сторони.	Перебування у прикордонній зоні іншої Держави можливе до 60 днів кожного разу з дати перетину кордону, але загалом не більше, ніж 90 днів протягом кожних 6 місяців з дати першого перетину кордону.	Максимально дозволений строк кожного безперервного перебування в режимі місцевого прикордонного руху в прикордонній зоні іншої Договірної Сторони не повинен перевищувати тридцяти (30) днів, проте максимальний строк перебування в прикордонній зоні іншої Договірної Сторони не має перевищувати дев'яноста (90) днів протягом кожних ста вісімдесяти (180) днів.	Перебування для громадян України на території Румунії становить 90 днів з дати перетину кордону незалежно від частоти таких перетинів.
<i>Територія дії Угоди та кількість</i>	382 населених пункти на території України.	На території Республіки Польща	На території України , 280 населених	

Додатки

<i>адміністративно-територіальних одиниць, які знаходяться у прикордонній зоні</i>	136 населених пунктів на території Угорської Республіки.	населених пунктів: Люблінське воєводство (повіт, гміна) , 1081; Підкарпатське воєводство (повіт, гміна) , 741; На території України: Волинська область – 408; Закарпатська область – 118; Львівська область – 1019.	пунктів; На території Словацької Республіки населених пунктів: округ Сніна , 34 округ Собранце , 47 округ Міхаловце , 78 окрес Гуменне , 58 Окрес Требішов – 82.	
<i>Термін дії дозволу</i>	Чинний принаймні впродовж одного року, але не більше, ніж п'ять років.	Перший дозвіл видається жителю прикордонної зони з терміном дії на 2 роки, але не на довше, ніж на період дійсності проїзного документа. Чергові дозволи видаються з терміном дії на 5 років, але на термін не довший, ніж період дії проїзного документа.	Дійсним щонайменше один (1) рік та щонайбільше п'ять (5) років.	Від 2 до 5 років.
<i>Термін видачі дозволу</i>	Не більше, ніж протягом тридцяти (30) днів з дати подання заяви.	Не більше, ніж через шістдесят календарних (60) днів з дня прийняття заяви з необхідними підтверджуючими документами. В окремих випадках цей строк може бути продовжено щонайбільше до дев'яноста (90) календарних днів.	Не більше, ніж через шістдесят (60) днів з дати подання заяви; як виняток, цей строк може бути продовжено щонайбільше до дев'яноста (90) днів в особливо складних випадках.	

¹ Текст Угоди відсутній на офіційному сайті Верховної ради України. Інформація отримана з інтернет-джерела Урядовий портал

, http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247648897&cat_id=244276429

² Збір за дозвіл не стягується з таких категорій осіб: інвалідів; пенсіонерів; дітей віком до 18 років та дітей, що знаходяться на утриманні, віком до 21 року.

³ Звільняються від оплати такі категорії осіб: інваліди; пенсіонери; діти віком до 18 років.

⁴ Від сплати збору за дозвіл звільняються такі категорії осіб: особи, єдиним джерелом доходів яких є пенсія по непрацездатності; діти віком до п'ятнадцяти (15) років; пенсіонери старші за шістдесят (60) років.

Додаток Г

Порядок організації прикордонної торгівлі

1. Підготовчий етап.

Проведення комплексу наукових досліджень, пов'язаних із проблемами розвитку прикордонної торгівлі.

Саме методологія соціологічного дослідження визначає, наскільки зібрані соціальні факти можуть бути реальною і надійною основою об'єктивного знання. За допомогою соціологічного дослідження вивчаються поведінка й мотивації людей у різних аспектах: залежно від віку, національності, соціального стану, освіти, місця проживання тощо. Також можна вивчити умови, що визначають масовість зайнятих у прикордонній торгівлі, формування транскордонних потоків на основі соціальних ознак.

Дані соціологічних опитувань є важливою вихідною базою для побудови прогнозів та рекомендацій щодо розвитку прикордонної торгівлі, а саме: визначення найбільш ефективних форм та методів підтримки суб'єктів прикордонної торгівлі; розробку та впровадження нових підходів і методів щодо проведення аналізу та прогнозування розвитку прикордонної торгівлі; вивчення світового досвіду з питань формування державної політики сприяння розвитку прикордонної торгівлі.

Проведення круглих столів, семінарів, конференцій

Проведення круглих столів, семінарів, конференцій щодо організації прикордонної торгівлі за участю органів центральної та регіональної влади (прикордонних областей), вчених, бізнесу з метою вирішення проблем розвитку прикордонної торгівлі та формування бачення розвитку прикордонної торгівлі. Однією із головних проблем є неоднозначність та недостатність розуміння суті прикордонної торгівлі регіональними суб'єктами господарювання.

2. Формування плану дій щодо організації прикордонної торгівлі та їх реалізація.

Розробка організаційно, економічного забезпечення розвитку прикордонної торгівлі включає:

2.1. Нормативно, правове забезпечення розвитку прикордонної торгівлі:

Оцінка нормативно, правового забезпечення прикордонної торгівлі та його удосконалення враховуючи, що вступ України до СОТ надає можливість прикордонним регіонам отримати додаткові вигоди від більш відкритої торгівлі з прикордонними регіонами сусідніх країн, а саме: Пункт 3(а) статті XXIV ГАТТ не заперечує застосування преференцій щодо прикордонної торгівлі.

Підписання міждержавних угод з сусідніми країнами про прикордонну торгівлю. Прикордонна торгівля здійснюється, як правило, на основі Угоди України з суміжною іноземною державою або групою суміжних іноземних держав. Міждержавна Угода щодо прикордонної торгівлі має визначати: прикордонну торгівлю, локалізацію прикордонної торгівлі (ярмарки, базари тощо), прикордонну територію, суб'єктів прикордонної торгівлі та режим перетину кордону суб'єктами прикордонної торгівлі, товари (перелік додається) та режим переміщення (ввоз та вивіз) товарів через кордон. Україна межує, як з державами, учасницями СНД, так і з державами, учасницями ЄС, це необхідно враховувати при ініціюванні підписання відповідних міждержавних Угод.

Необхідно внести зміни до закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Законодавчо встановити, що: прикордонна торгівля, це зовнішня торгівля, яка здійснюється юридичними чи фізичними особами, що проживають (zareєстровані) на прикордонній території країни з метою задоволення власних потреб чи потреб населення прикордонних територій через транскордонні ринки на основі міждержавних угод чи відповідних документів; прикордонна територія, територія прикордонних адміністративно-територіальних одиниць України, якщо інше не визначено міжнародними договорами, ратифікованими Україною; суб'єкти прикордонної торгівлі, фізичні та юридичні особи, що проживають/zareєстровані на прикордонній території.

Розроблення та затвердження Урядом Правила здійснення прикордонної торгівлі, які визначають порядок здійснення прикордонної торгівлі на прикордонній території України і включатимуть: Загальні положення, Порядок здійснення прикордонної торгівлі, Контроль за здійсненням прикордонної торгівлі

2.2. Інфраструктурне забезпечення розвитку прикордонної торгівлі.

Формування розвинутої інфраструктури є невід'ємним компонентом ринкових відносин і створює сприятливі умови для розвитку бізнесу, у тому числі й малого. Саме інфраструктура транскордонного ринку забезпечує діяльність підприємців – суб'єктів прикордонної торгівлі та сприяє підвищенню її ефективності. Інфраструктурі транскордонного ринку властиві хаотичність, неналагодженість взаємозв'язків між різними учасниками, а тому її функціонування як єдиного цілого поки що проблематичне. Для цього необхідно об'єднати зусилля органів влади всіх рівнів двох суміжних країн і ділові кола транскордонного регіону, а також задіяти Асоціації транскордонної співпраці, єврорегіони як спільний консультативний і координаційний орган.

Розвиток прикордонної інфраструктури в рамках Стратегії розвитку транскордонного регіону. Для забезпечення узгодженості розвитку транскордонного регіону, в т.ч. прикордонної інфраструктури, необхідно розробити Стратегію розвитку транскордонного регіону між суміжними регіонами двох і більше країн.

Етапи стратегічного планування розвитку транскордонного регіону: підготовчий – ініціювання розроблення стратегії, аналіз зацікавлених сторін, формування робочих груп, підготування відповідної інформації. Для цього необхідно об'єднати зусилля органів влади всіх рівнів двох суміжних країн, а також задіяти Асоціації транскордонної співпраці, єврорегіони як спільний консультативний і координаційний орган; формування бачення розвитку транскордонного регіону – залучення громадськості; аналіз транскордонного регіону, SWOT аналіз; формування пріоритетів, цілей дій.

Програма такого рівня повинна мати комплексну спрямованість і, відповідно, об'єднувати регіональні підпрограми. У рамках підпрограм необхідно розв'язати такі завдання: будівництво закладів суспільного користування для забезпечення потреб жителів прикордоння і тих, що приїжджають; реконструкція та модернізація транспортного вузла; будівництво торговельного комплексу для здійснення прикордонної торгівлі.

Для визначення юридичного статусу і порядку функціонування транскордонних торговельних комплексів необхідно підготувати та підписати відповідні міжурядові угоди.

На відведений території необхідно побудувати низку об'єктів, що забезпечують сприятливі умови для розвитку гуртової торгівлі, організації торгівлі дрібними партіями і роздрібною торгівлі, а також для надання послуг з обміну комерційною інформацією тощо.

2.3. Інформаційно,консультаційного забезпечення розвитку прикордонної торгівлі, важливим елементом якої є мережа регіональних інформаційно,аналітичних центрів.

3. Розробка методики оцінки прикордонної торгівлі.

4. Запровадження постійного моніторингу прикордонної торгівлі.

При підготовці наукової доповіді використано матеріали:

ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України» (1.5. Розвиток сільських територій) (Голуб О. А., к.е.н.; Ібатуллин Ш. І., д.е.н.; Ільїна М. В., к.е.н.; Ільїч Л. М., к.е.н.; Киризюк С. В., к.е.н.; Коваль Я. В., д.е.н.; Коломієць О. О., к.е.н.; Краєвська Г. О., к.е.н.; Кримова М. О., к.е.н.; Курило І. О., д.е.н.; Куценко В. І., д.е.н.; Левковська Л. В., д.е.н.; Лісогор Л. С., д.е.н.; Маковецька Ю. М., к.е.н.; Марченко І. С., к.е.н.; Міщенко В. С., д.е.н.; Носуліч Т. М., к.е.н.; Омеляненко Т. Л., к.е.н.; Позняк О. В., к.е.н.; Прокопа І. В., чл.-кор. НААНУ, д.е.н.; Рингач Н. О., ддерж.упр.; Слюсар Л. І., к.е.н.; Сундук А. В., д.е.н.; Фраєр О. В.; Черенько Л. М., к.е.н.; Шашула Л. О., к.е.н.; Шпильова Ю. Б., к.е.н.; Щетініна Л. В., к.е.н.; Яровий В. Д., к.е.н.); **Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України** (Буркинський Б. В., д.е.н., проф., акад. НАН України; Брошкова С. Л., к.е.н.; Бутенко А. І., д.е.н., проф.; Ворожейкін О. О.; Горячук В. Ф., д.е.н., с.н.с.; Горячук О. В., асп.; Ільченко С. В., д.е.н., с.н.с.; Камчатная Т. Г.; Карпінська Г. В., к.е.н., с.н.с.; Картишев Д. В.; Котлубай О. М., д.е.н., проф.; Кукош М. С., асп.; Купінець Л. Є., д.е.н., проф.; Кухарчик В. Г., к.е.н., с.н.с.; Лайко О. І., к.е.н., с.н.с.; Липинська О. А., д.е.н., с.н.с.; Лисюк В. М., д.е.н., проф.; Лукашук В. В., Мартієнко А. І., д.е.н., проф.; Мінаков В. М.; Моліна О. В., к.е.н., с.н.с.; Науменко Ж. Г.; Нікішина Ю. В.; Нікішина О. В., к.е.н., с.н.с.; Носачов І. Ю.; Носова Н. І.; Осипов В. М., д.е.н., проф.; Познанська І. В., к.е.н.; Попік О. В.; Садченко О. В., д.е.н., проф.; Сараєва І. М., к.філос.н., с.н.с.; Стельмашек Т. С.; Тараканов М. Л., к.е.н., с.н.с.; Хумарова Н. І., д.е.н., с.н.с.; Щокін Ю. В., пров. інж.; Яковенко Д. В., асп.; Ярмолів Д. Ю., асп.); **Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України** (Бондаренко В. М., к.е.н., с.н.с.; Воронич К. М., к.е.н., м.н.с.; Машіко К. С., м.н.с.; Михайлюк І. І., м.н.с.; Мікловда В. П., чл.кор. НАН України, д.е.н., проф.; Нечитайло У. П., к.е.н., н.с.; Папп Д. Д., уч. секр.; Пітюлич М. І., д.е.н., проф.; Пітюлич М. М., к.е.н., доц.; Рябак М. І., м.н.с.; Сахарнацька Л. І., к.е.н., доц.; Чубарь О. Г., к.е.н., доц.); **Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України** (Кизим М. О., д.е.н., проф.; Ярошенко І. В., н.с.; Семигуліна І. Б., м.н.с.); **Інституту економіки промисловості НАН України** (Антонюк В. П., д.е.н., проф.; Новікова О. Ф., д.е.н., проф.); **Інституту економіко-правових досліджень НАН України** (Заблудська І. В., д.е.н., проф.; Попова І. А., к.е.н., с.н.с.).

Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців. – Львів, 2015. – 204 с.

(Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

Комп'ютерний макет:
П.С. Попадюк.

© ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України", 2015.

Підп. до друку 26.02.2015. Формат 70х108/16 . Папір оф. № 1. Гарн. літ. Офс. друк.
Ум.-друк. арк. 19,34. Наклад 100. Зам. _____ .

Оригінал-макет виготовлено в ДУ "Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України"
79026 Львів, вул. Козельницька, 4.

Видруковано ФОП "Омельченко В.Г."
79026 Львів, вул. Козельницька, 4.